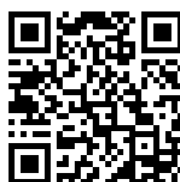
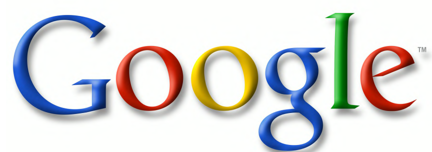
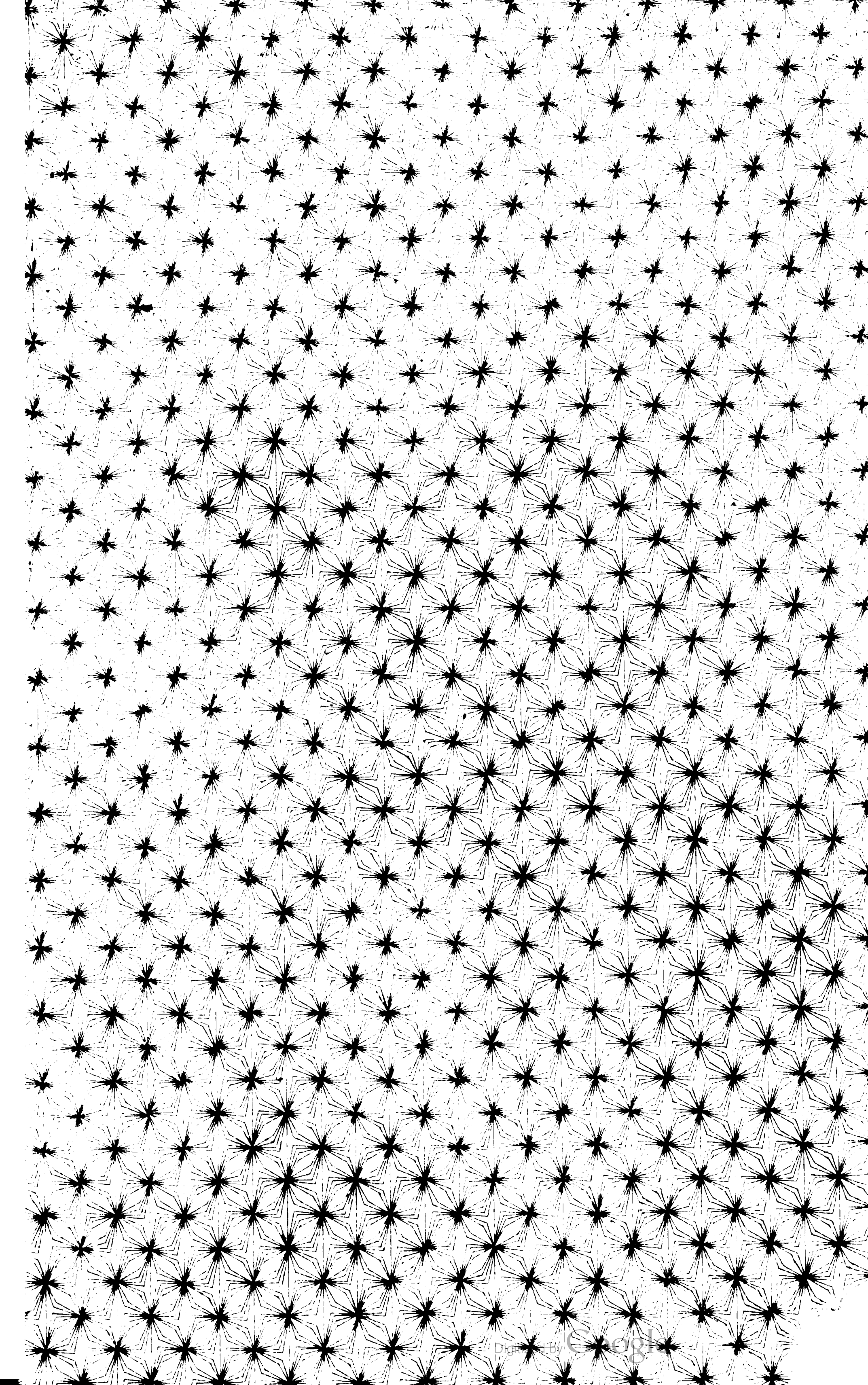








NORDISK TIDSSKRIFT

FOR

FILOLOGI

TREDIE RÆKKE

OTTENDE BIND



KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN)

GRÆBES BOGTRYKKERI

1899—1900

Redigeret af:

Karl Hude, adjunkt, dr. phil., København,

under medvirkning af:

M. Cl. Gertz, professor, dr. phil., Kbhvn.

Vilh. Thomsen, professor, dr. phil., Kbhvn.

Ludv. F. A. Wimmer, professor, dr. phil., Kbhvn.

S. Bugge, professor, Kristiania.

Johan Vising, professor, Göteborg.

C. M. Zander, professor, Lund.

Bidragydere i dette bind:

Danielsson, O. A., professor, dr. phil. Upsala.
Drachmann, A. B., docent, dr. phil. Kbhvn.
Halling, Axel, cand. mag., Kbhvn.
Hansen, Ad., docent, dr. phil. Kbhvn.
Heegaard, Poul, dr. phil. Kbhvn.
Heiberg, J. L., professor, dr. phil. Kbhvn.
Hidén, K. J., dr. phil. Helsingfors.
Hude, Karl, adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Jessen, E., dr. phil. Kbhvn.
Jónsson, Finnur, professor, dr. phil. Kbhvn.
Jørgensen, C., museumsinspektør, dr. phil. Kbhvn.
Karsten, T. E., docent, dr. phil. Helsingfors.
Nielsen, Julius, cand. mag. Kbhvn.
Nissen, C. A., professor, dr. phil. Kbhvn.
Pedersen, Holger, dr. phil. Kbhvn.
Petersen, P., rektor. Odense.
Rangel Nielsen, G., cand. mag. Kbhvn.
Sandfeld Jensen, Kr., cand. mag. Kbhvn.
Siesbye, O., dr. phil. Kbhvn.
Staaff, Erik, docent, dr. phil. Upsala.
Sørensen, S., dr. phil. Kbhvn.
Thoresen, Valdemar, adjunkt. Randers.
Trojel, E., adjunkt, dr. phil. Kbhvn.
Ussing, J. L., professor emer., dr. phil. et iur. Kbhvn.
Wide, Sam, professor, dr. phil. Upsala.
Zetterstéen, K. V., docent, dr. phil. Lund.

Indhold.

Anmeldelser.

Strøbemærkninger.

Af **O. Siesbye.**

Efterfølgende bemærkninger slutte sig med hensyn til indholdets beskaffenhed til de bidrag, alle af grammatisk eller lexikalsk art, forfatteren har leveret dels tid efter anden til det filologisk-historiske samfunds årsberetninger, dels under titelen Småting til det 1876 i anledning af Madvigs lærerjubilæum udgivne lykønskningsskrift. Der er ganske vist et og andet i disse bidrag som jeg nu kunde ønske at ændre eller fremstille udførligere, også enkelte ting jeg nu helst vilde lade gå ud[1]; men jeg skal her indskrænke mig til nogle små tilföjelser til et stykke og en delvis omarbejdelse og udvidelse af et andet.

1. I årsberetningen for 1860—1874 s. 48 har jeg i anledning af Liv. 31, 27, 6 meddelt nogle steder af latinske forfattere, hvor der om en feltherre udsiges noget som strængt taget gjælder ham i forening med hans tropper (ligesom vi jo også sige, at en feltherre marcherer, slår lejr, angriber fjenden o. lign.), undertiden dog således at noget af det udsagte kun kan forstås om ham alene. Til de anførte steder kan jeg föje Cæs. B. G. 7, 66 (*consedit* om hele hæren, *demonstrat* om Vercingetorix alene), Liv. 2, 11, 9 (*sensit* om Herennius, *concurrit* — *cædit* om hæren), og mærkeligere 10, 34, 5: *consul compositus instructusque mœnibus successit . . .; deinde . . . avidum invadendi deserta mœnia militem detinet.* (Tac. Hist. 4, 34 står *compositus* på samme

---

[1] Således vilde jeg af de i Småting s. 250 anførte steder udelade Cic. in Pis. 24. Der skal nemlig sikkert, som Madvig en aften i forbigående bemærkede i filol.-hist. samfund, skrives: *Seplasia . . . audierat de Decio Magio*; det overleverede pluralis er uforklarligt.

måde som her.) Af græske forfattersteder kan jeg anføre Polyb. 1, 49, 6: *Ἀνήχθη (Πόπλιος Κλαύδιος) περὶ μέσας νύκτας λαθὼν τοὺς πολεμίους· καὶ τὰς μὲν ἀρχὰς ἄθρους ἔπλει κτλ.* 2. 33, 4: *Ἀναδόντες οἱ χιλίαρχοι τὰ τῶν τριαρίων δόρατα τῶν κατόπιν ἐφεστώτων ταῖς πρώταις σπείραις, καὶ παραγγείλαντες ἐκ μεταλήψεως τοῖς ξίφεσι χρῆσθαι, συνέβαλον ἐκ παρατάξεως κατὰ πρόσωπον τοῖς Κέλταις.* 3, 65, 5—6 (*προθέμενος* om Scipio alene, *προῄει βάδην* om hele hæren, dernæst *τάξας* om Hannibal alene, *ἀπήντα* om hele hæren, men så igjen *ἡτοιμάκει* kun om Hannibal). (Plut. Eumen. 5, 3 *ἄθρους* som i det först anførte sted af Polybios.) — Af moderne litteratur kan jeg meddele to unægtelig noget bizarre steder hos Heinrich v. Kleist: «Da dieser Kriegsmann sich in mehrere Abtheilungen auflösete . . ., ward er auf vereinzelten Punkten angegriffen», og: «Inzwischen war Kohlhaas auf hundert und neun Köpfe herangewachsen» (Schriften 1826, 3 s. 34 og 38).

2. (Småting Nr. 7 omarbejdet.) Hor. Epist. 1, 1, 38—39 interpungeres vist almindeligt således:

Invidus, iracundus, iners, vinosus, amator,[1]
Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit.

Derimod har Lembcke udeladt komma efter *amator* og forklarer ordene saaledes: «*nemo invidus* cet. *adeo ferus est*». Hans opfattelse er så regelret i grammatisk henseende, at den ikke behøver noget forsvar; den almindelige forekommer mig langt livligere («den misundelige, den vredagtige, den dorske, drankeren, den lidenskabelige elsker, kort sagt ingen —»), men har rigtignok den vanskelighed, at en række positive bestemmelser skal sammenfattes i et *nemo*. Alligevel tror jeg, at denne opfattelse er den rigtige, om jeg end ikke kan anføre noget ganske lignende sted af den latinske litteratur til bestyrkelse, men det behøves også næppe; overgangen i forestillingen fra alt til dets diametrale modsætning kommer næsten af sig selv og har intet stødende ved sig.[2] Nogen

[1] For komma står i nogle udgaver kolon, i en del ældre hemikolon, naturligvis med samme betydning.

[2] Det sted jeg tidligere havde anført af Sen. de tranq. an. **11**, 6 er skrevet anderledes, og vist rigtigere, i Gertz's udgave, og har følgelig ingen beviskraft. Exempler af dansk litteratur vil man finde i Mikkelsens störste

lighed har følgende vers af Terents (Heaut. 4, 1, 30 = 630): *Melius pejus, prosit obsit, nil vident nisi quod lubet.* Ikke sjeldent er det som bekjendt, at der på græsk og latin sættes et negativt pronomen i apposition til et foregående positivt ord, som når Herodot skriver (9, 40): *Δύο ἡμέρας διέτριψαν, οὐδέτεροι βουλόμενοι μάχης ἄρξαι,* d. e. *ἀμφότεροι οὐ βουλόμενοι,* og med forandret ordstilling og det positive led underforstået (1, 76): *Πεσόντων ἀμφοτέρων πολλῶν τέλος οὐδέτεροι νικήσαντες διέστησαν*, eller Thukydid (7, 38): *Πειράσαντες ἀλλήλων καὶ οὐδέτεροι δυνάμενοι ἄξιόν τι λόγου παραλαβεῖν . . . διεκρίθησαν,* (jfr. 2, 53, 4), eller Xenophon (Hell. 4, 4, 12): *Τὸ ἐγχειρισθῆναι αὐτοῖς πολεμίων πλῆθος πεφοβημένον . . . ἐπὶ τὸ μάχεσθαι οὐδένα τρεπόμενον, εἰς δὲ τὸ ἀπόλλυσθαι πάντας πάντα ὑπηρετοῦντας, πῶς οὐκ ἄν τις θεῖον ἡγήσαιτο;*, hvor *οὐδένα* og *πάντας* ganske broderligt slutte sig som apposition til samme *πλῆθος*, ligesom *ἕκαστοι* og *οὐδείς* i følgende sted hos Demosthenes (9, 33): *Ταῦθ' ὁρῶντες οἱ Ἕλληνες ἀνέχονται . . ., εὐχόμενοι μὲν μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι γενέσθαι, κωλύειν δ' οὐδεὶς ἐπιχειρῶν.* Jfr. Xen. Hell. 7, 5, 27: *νενικηκέναι φάσκοντες ἑκάτεροι οὔτε χώρᾳ οὔτε πόλει οὔτε ἀρχῇ οὐδέτεροι οὐδὲν πλέον ἔχοντες ἐφάνησαν ἢ πρὶν τὴν μάχην γενέσθαι,* hvor *οὐδέτεροι* er helt overflødigt. Noget ejendommeligt har følgende sted af Platons Phileb. p. 19 B formedelst den (nødvendigt) tilföjede partitive genitiv: *Μὴ δυνάμενοι τοῦτο . . . δρᾶν . . . οὐδεὶς εἰς οὐδὲν οὐδενὸς ἂν ἡμῶν οὐδέποτε γένοιτο ἄξιος*, og på en anden måde Dem. 22, 60: *Εἰσέπραξε Λεπτίνην τριάκοντα δραχμὰς καὶ Θεόξενον δραχμὰς ἑβδομήκοντα . . . σχεδὸν δὲ πάντας οὓς εἰσέπραξε . . . οὐκ οἶδ' εἴ τινα ὑπὲρ μνᾶν ὀφείλοντα,* hvor de fremhævede ord jo i betydning ere = *οὐδένα.* Lignende steder hos latinske forfattere ere Liv. 2, 6, 9: *Infestis animis concurrerunt, neuter sui protegendi corporis memor*, 34, 44, 4: *Tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt*, 40, 30, 9: *Pone castra utrique pabulatum et lignatum ibant, neutri*

---

danske sproglære § 184, 3 b *β*, hvor også et sted af Goethe er anført. Når jeg tidligere også havde citeret et sted af George Sand, hvor *rien ne* fulgte afsluttende efter tre positive led (jfr. af A. de Musset: *Plumes, dentelles, rubans, diamants, rien ne fut épargné*), må det bemærkes, at ejendommeligheden i stillingen af *ne* efter *rien* gjör nogen forandring med hensyn til forbindelsens art.

alteros impedientes; Dial. de Orat. 8: *Sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis*; Tac. Hist. 1, 74: *Quasi rixantes stupra et flagitia in vicem objectavere, neuter falso*, og med en lille variation 4, 2: *Ceteri in custodiam conditi, nihil quisquam locutus indignum*, d. e. *nemo quidquam locutus*. — Noget besynderligere er det når der til et negativt subject föjes en positiv apposition, som når Thukydid skriver (2, 53, 3): *Τὸ προταλαιπωρεῖν τῷ δόξαντι καλῷ οὐδεὶς πρόθυμος ἦν, ἄδηλον νομίζων εἰ πρὶν ἐπ' αὐτὸ ἐλθεῖν διαφθαρήσεται*, d. e. *ἄδηλον γὰρ πᾶς τις ἐνόμιζεν*, og (8, 66): *ἀντέλεγε οὐδεὶς τῶν ἄλλων, δεδιὼς ὁρῶν πολὺ τὸ ξυνεστηκός*[1], eller Xenophon (Hell. 2, 2, 3): *Οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτοὶ ἑαυτούς*, eller Æschines (2, 97): *Οὐδεὶς αὐτῷ συσσιτεῖν ἤθελεν . . ., ὁρῶντες αὐτὸν . . . αὐτοῖς ἐπιβεβουλευκότα*. Lignende steder hos senere forfattere vil man finde i Plutarchs Cæsar 35, 2 og hos Sextus Empir. p. 402 v. 25—27 ed. Bekker; i et replikskifte i et hos Athenæos p. 418 C opbevaret sted af en komediedigter: *Τῶν Φαρσαλίων ἥκει τις, ἵνα καὶ τὰς τραπέζας καταφάγῃ; — Οὐδεὶς πάρεστιν. — Εὖ γε δρῶντες.*[2] I Platons Större Hippias p. 300 B: *Καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο, μηδετέρας πεπονθυίας τι τῶν ὄντων ὁτιοῦν ἔπειτα τοῦτο τὸ πάθος, ὃ μηδετέρα πέπονθεν, ἀμφοτέρας πεπονθέναι* kunde det negative led, der nu står som subject, være udtrykt i form af en absolut genitiv, mens dette i de ovenfor anførte steder (undtagen det sidste) er tilfældet med det positive led, men fremstillingen vilde have tabt i livlighed.

[1] En ydre lighed med disse steder har 4, 10: *Μηδεὶς ὑμῶν ἐν τῇ τοιᾷδε ἀνάγκῃ ξυνετὸς βουλέσθω δοκεῖν εἶναι, ἐκλογιζόμενος ἅπαν τὸ περιεστὸς ἡμᾶς δεινόν*, hvor også participiet er at forstå negativt, idet meningen er: *μηδεὶς ἐκλογιζέσθω . . . δεινὸν καὶ διὰ τοῦτο . . . ξυνετὸς βουλέσθω δοκεῖν εἶναι.*

[2] I grammatisk henseende er den her omtalte apposition ganske vist at sammenstille med de af Madvig gr. ordföjn. § 5 (jfr. § 176 e) og lat. sprogl. § 217 anm. 1 omtalte former, og således har også Krüger behandlet den gr. sprachl. § 58, 4 a. 5 (jfr. § 56, 9 a. 1), men i lexikalsk henseende hænger den sammen med det i stedet hos Horats fremtrædende fænomen. (Nogle af de exempler jeg har anført findes også hos Krüger.)

Med den i Madvigs græske ordföjningslære § 213 og latinske sproglære § 462 b omtalte sprogbrug vil man finde den her omtalte med den nærbeslægtede combineret i Xenophons skrift *περὶ πόρων* 4, 4: *Οἱ κεκτημένοι ἐν τοῖς μετάλλοις ἀνδράποδα οὐδεὶς τοῦ πλήθους ἀφαιρεῖ, ἀλλ' ἀεὶ* (nl. *ἕκαστος*) *προσκτᾶται ὁπόσα ἂν πλεῖστα δύνηται*, og ligeledes Tac. Hist. 2, 52: *Trepidi et utrimque anxii coeunt, nemo privatim expedito consilio, inter multos (unusquisque) societate culpæ tutior,* og 4, 13: *Longus deditorum ordo per urbem incessit, nemo supplici vultu, sed (omnes) tristes et truces.* Af lignende art, kun at det positive led er udeladt, men let kan suppleres, er følgende hos Gellius (7 = 6, 9) opbevarede sted af den gamle historieskriver Piso: *Adulescentes ibi complures nobiles sedebant; hi contempnentes eum assurgere ei nemo voluit* (nl. de bleve alle siddende). Når hos Varro (R. R. 2, 4, 2) Tremellius Scrofa, efter at have fortalt, at hans bedstefader var den förste af den familie der fik det ejendommelige øgenavn, dernæst fortsætter således: *Itaque proavus ac superiores de Tremelliis nemo appellatus Scrofa,* gjör tilföjelsen *proavus ac* den i det foregående exempel fremtrædende anakoluthi stærkere. Mens der overhovedet i en del af de hidtil anførte steder kan siges at være en anakoluthi tilstede, er der andre hvor den grammatiske forbindelse tilsyneladende er ganske jevn og regelmæssig, mens det ved nærmere betragtning viser sig, at der egentlig först kommer mening i stedet ved en underforståelse (ikke just en udeladelse af noget). Når således Lucrets (2, 1038) skriver: *Quam tibi jam nemo fessus satiate videndi Suspicere in cœli dignatur lucida templa!*, er meningen jo tydeligt nok, at fordi alle har seet sig mætte paa himlen, er der nu ingen mere der værdiger den et öjekast. (Den i grammatisk henseende mulige opfattelse: Ingen som har seet sig mæt — værdiger —, forbyder sammenhængen.) Paa lignende måde siger Ovid (Trist. 3, 2, 25): *Cur . . . totiens minata Obruit infelix nulla procella caput?*, d. e. Hvorfor har, skjönt såmange ulykkessvangre storme truede dermed, dog ingen af dem knust mig? Hermed kan sammenstilles den af Livius (28, 43, 11) brugte vending, idet han lader P. Cornelius Scipio sige: *cum quæsitus ad id bellum imperator*

nemo se ostenderet = man søgte efter en der kunde være feltherre, men af alle dem man tænkte på var der ingen der viste sig.[1] Når Tacitus (Germ. 39) fortæller om den ærbødighed hvormed Sveverne dyrkede en hellig lund: *Nemo nisi vinculis ligatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis præ se ferens*, kunde det i helt igjennem positiv form hedde: *Quisquis ingreditur, vinculis ligatus ingreditur, ut minor* cet. På lignende måde, kun uden *ut* skriver Seneca (de ira 3, 5, 8): *Nulla magnum animum injuria ad sensum sui adducit, fragilior eo quod petit.* (Også det ovenfor anførte sted af Tac. Hist. 2, 52 er måske snarere at henføre hertil.) Synderligt forskjelligt herfra er det heller ikke når der, efter en sætning hvori der findes en comparativ, følger et relativt pronomen som henviser til et ikke tilföjet andet sammenligningsled, f. e. hos Cicero Epist. ad Famm. 6, 20, 2: *Loco opportuniore nullo esse potuisti, ex quo te, quocumque opus erit, facillime et expeditissime conferas*; jfr. pro Cluent. 111, Phil. 6, 17; Sen. de ira 1, 11, 1; alle disse steder indeholder den relative sætning en begrundelse, og den ældre Plinius har da også (33, 61) tilföjet en causalpartikel: *Nec aliud laxius dilatatur aut numerosius dividitur* (nl. *quam aurum*), *utpote cujus unciæ in septingenas, quinquagenas pluresque bratteas quaternum utroque digitorum spargantur.*[2] En tilsvarende sprogbrug på græsk findes f. e. Andok. 1, 23: *Λόγον ἀνοσιώτερον καὶ ἀπιστότερον οὐδένας πώποτ' ἐγὼ εἰπόντας οἶδα, οἳ τοῦτο μόνον ἡγήσαντο δεῖν, τολμῆσαι κατηγορῆσαι.* Jfr. Antiph. 6, 47, Lys. 13, 77, Isokr. 19, 34; slgn. Madv. gr. ordföjningsl. § 195 c.

Et mærkeligt sted, hvorved jeg ved at i det mindste een kundskabsrig filolog og dygtig skolemand har stødt an, findes i Ciceros tale for Milo § 28: *Obviam fit ei Clodius, expe-*

---

[1] Med den bekjendte brug af *nullus* i sætninger som *Sextus ab armis nullus discedit* har dette kun en ydre lighed. (Med hensyn til Liv. 22, 17, 6 må det være nok at henvise til Fabris anmærkning.)

[2] Et skridt videre er Curtius gået når han (5, 4 = 13, 8) ved at omtale floden Medus siger: *gignendæ herbæ non alius est aptior, quidquid alluit floribus vestiens*; de sidste ord repræsentere en relativ sætning, vel snarest indledet med et *utpote* el. lign., henført ikke til *non alius*, men til *quam ille*.

ditus, in equo, nulla reda, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat. At meningen er den, at Clodius mod sin sædvane ikke sad på en vogn, ikke førte bagage, og ingen græske ledsagere havde, kan der jo ingen tvivl være om, og det siges udtrykkeligt i § 51; man kunde altså for *ut* vente *contra atque,* så meget mere som Cicero lige bagefter siger: *sine uxore, quod numquam fere.* Men til at tvivle om overleveringens rigtighed tror jeg ikke at der er nogen grund, selv om jeg ikke kan påvise noget lignende exempel.

Som fuldstændig unöjagtig skrevet må jeg betragte følgende sted hos Livius (29, 35, 2): *Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus prœliis interfectos, non omnes auctores sunt, veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res*; det er tydeligt, at de forfattere der vare bange for at deres kilde, uden at vide af det, havde fortalt det samme to gange ikke ere dem som har fortalt om to slag og to faldne feltherrer, men netop dem der kun har fortalt om een begivenhed. Indsætter man for *non omnes* det dermed enstydige *nonnulli (plerique?) tantum,* vil uregelmæssigheden springe i öjnene, mens nu det negative udtryk dækker, som tit, over den.

Jeg er efterhånden kommen langt bort fra mit udgangspunkt, og skal nu slutte med at anføre et sted der på en måde danner et modstykke til stedet hos Horats. Mens nemlig her, hvis min opfattelse er rigtig, en række positive led afsluttes negativt, bliver i Sallusts Epistula Mithridatis § 17 et negativt led opløst i en række positive. *An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convortisse, neque quidquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium?*[1]

---

[1] Til nogle af de her behandlede fænomener vil man kunne finde paralleler også hos moderne forfattere. Hos Goethe hedder det således i Hermann und Dorothea (Euterpe henimod slutningen): «Unbewegt und stolz will keiner dem andern sich nähern», og i Faust (v. 8672 i Erich Schmidts udgave): «Kein Magd erschien mir, keine Schaffnerin, Die jeden Fremden freundlich sonst begrüssenden.» Et exempel af Uffe hin Spage er anført i Mikkelsens sproglære § 184, 2 Anm. 1.

3 (jfr. ovfr. S. 5 lin. 1 fg.) **a.** Efter at Cicero i talen for skuespilleren Roscius har udviklet forskjellen mellem den omhyggelig førte regnskabsbog og den blotte kladde, drager han (§ 7) følgende slutning: *Itaque adversaria in judicium protulit nemo; codicem protulit, tabulas recitavit.* Det er tydeligt, at subjectet til de to sidste led her ikke er *nemo*, men et positivt ord; men det kan heller ikke være *omnes* i dette ords fulde betydning, eftersom jo ikke alle har været i det tilfælde at måtte fremlægge deres regnskabsbøger; det må være noget sådant som: *quicumque quid protulit.* Heller ikke i et hos Ammianus Marcellinus opbevaret fragment af Cicero (se Baiters og Halms udgave vol. 4 p. 842): *Pecunia corrumpere pudentem* (sål. Hirschfeld, hdskr. *prudentem*) *nemo potest, dicendo potest* kan subjectet til det sidste led være det altomfattende positive modsætningsord til *nemo*, da jo ingenlunde alle har den til at bestikke en samvittighedsfuld dommer fornødne tungedygtighed; det er snarere *aliquis.* Andre steder er det igjen *quisquam* der må underforstås, som Tusc. 5, 100: *vitæ, in qua sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus*; jfr. Vatin. Epp. ad Famm. 5, 10 a, 1: *De Dionysio tuo adhuc nihil extrico, et eo minus, quod* cet.[1]; Sen. ad Marc. 16, 5. — Hyppigst vil det dog vel være, at der af *nemo* (eller et dermed enstydigt *quis*, se Sen. Ep. 86, 6) underforstås *omnes*, og i analogi hermed *uterque* af *neuter*; se Quint. 2, 17, 27: *Neutrum est turpe, cum ex bona ratione proficiscitur*; jfr. Cic. Phil. 11, 16: *Duæ dictæ sunt sententiæ, quarum neutram probo: alteram, quia semper, nisi cum est necesse, periculosam arbitror, alteram, quia alienam his temporibus existimo*, hvor der til det i *neutram* skjulte *utramque* slutter sig to parallele delingsled i apposition (*neutram probo* = *utramque improbo*).[2]

---

[1] Kunde Vatinius ogsaa have skrevet *et eo magis*? Liv. 21, 22, 1 står *Neque Hispaniam neglegendam ratus, atque id eo minus, quod* cet., men Cæs. B. G. 1, 47: *Colloquendi Cæsari causa visa non est, et eo magis, quod* —.

[2] Et personligt, possessivt, eller relativt pronomen der formelt slutter sig til et negativt (ingen, niemand, *nemo*, *οὐδείς* o. s. v.) hører jo, som det med hensyn til dansk sprogbrug er bemærket af Mikkelsen (§ 184, 2 a), i virkeligheden til det i det negative indeholdte positive; men medens hos os et således brugt personligt pronomen er tonløst, kan man på latin

b. Som bekjendt underforstås også af et negativt verbum det tilsvarende positive. Nogle hårdere forbindelser af denne art har Madvig påvist i anmærkningen til Cic. de Finn. 2, 25; til de anførte steder kunde föjes Sen. de const. sap. 3, 2: *Si negas (sapientem) accepturum injuriam, id est neminem illi tentaturum facere, . . . Stoicus fio.* På en ejendommelig måde har Livius (27, 5, 15) ladet det led hvor det positive verbum skal underforstås gå forud for det negative: *Consul in Sicilia se . . . dictatorem dicturum esse ajebat, patres extra Romanum agrum* (*eum autem Italia terminari*) *negabant dictatorem dici posse.* — Til de i Madvigs lat. sprogl. § 462 b anførte verber kan föjes *veto*, hvoraf *impero* eller *jubeo* underforstås Cic. de Legg. 2, 67, Liv. 27, 10, 10, Plin. H. N. 25, 61; ligesom *sino* af *prohibeo* Svet. Domit. 7.

Det förste led er ikke altid et enkelt negativt verbum, men kan bestå af nægtelsespartiklen og et positivt, f. e. Sen. de benef. 1, 1, 10: *Turpe est non reddere, si licet.* Undertiden er det så ikke selve det brugte verbum der skal underforstås, men et andet der danner modsætning til hele det förste led. Således skriver ikke blot Lucrets (6, 703 fgg.): *Sunt aliquot quoque res quarum unam dicere causam Non satis est, verum plures* (nl. *dicere oportet* el. *convenit*), men også i jævn prosa Celsus (3, 5 pag. 84, 28 Daremb.): *Neque satis est ipsas tantum febres medicum intueri, sed etiam totius corporis habitum.* Ter. Andr. 624 underforstås,

---

i dette tilfælde finde *is* tilföjet som subject (i andre tilfælde kan det jo ikke undværes), ja endog *ille*; se Ter. Andr. 330—331: *Neutiquam officium liberi esse hominis puto, quom is nil mereat, postulare id gratiæ adponi sibi*; jfr. Cæs. B. G. 7, 20 (*nulli — is*). Sen. de benef. 3, 28, 3: *Neminem despexeris, etiamsi circa illum obsoleta sunt nomina,* ligl. 4, 11, 2: *Nulli prosum, nisi ut in vicem ille mihi prosit.* — At der også på dansk af ingen kan underforstås enhver el. alle er bekjendt; et Skridt videre er Goldschmidt gået ved at skrive (Hjemløs 2 s. 521): «Det er vel Faa givet, at naar Haaret graaner og Huden rynkes, blive de som Horats til Svaner og flyve syngende bort, i let Flugt hen over den mørke Cocytus, ind i Elysiums «Gefilde». Tvertimod blive de (d. e. de Fleste) til elendige Stakler, der vakle mellem Himmerig og Helvede» osv., og (Ravnen s. 458): «Meget Faa have kraftig Phantasi nok til af egen Magt at tilveiebringe baade Grund, Materialier og Bygning; de opføre Bygningen paa egen Grund.»

som Ruhnken har bemærket, *jubet* el. *monet* af *haud sinit*, men i förste led: *Hoc tempus præcavere mihi me, haud te ulcisci sinit.*[1] — Også på græsk kan samme fænomen findes. Matthiä har (Ausführl. Griech. Gramm.[3] § 634, 3) anført Iliad. 5, 819 og Her. 7, 104 som exempler paa *κελεύω* som modsætningsled underforståët af *οὐκ ἐῶ* (ligl. Her. 7, 143 og Xen. Hell. 5, 1, 21); på samme måde underforstås et *χρή* af *οὐκ ἔξεστιν* Soph. Oed. Tyr. 819, Oed. Kolon. 1404, af *οὐκ ἐνδέχεται* Thuk. 1, 142 slutn., et *ἀναγκάζομαι* af *οὐ δύναμαι* Pl. Gorg. 486 B, et *ἐῶμαι* af *οὐκ ἀναγκάζομαι* Krit. 52 E. (Om underforståelse af *χρή* ved et ikke adversativt, men disjunctivt tilföjet led, f. e. Isokr. 19, 27 af *οὐχ οἷόν τε*, Pl. Phædr. 245 E af *οὐ δυνατόν*, Gorg. 520 B af *οὐκ ἐγχωρεῖ*, se Madvig gr. ordf. § 186 anm.)

c. På underforståelse af *ut* fra *ne* i et ved en copulativ conjunction tilknyttet led har Madvig på det ovenfor angivne sted i lat. sprogl. anført et exempel hvor begge led har samme subject; et hvor det andet led har et nyt subject findes Liv. 32, 35, 5: *Eam opinionem affirmavit petendo, ut, summotis aliis, ne tempus altercando tereretur et aliqui finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui.* Men det kan også være tilfældet (og måske er det endda det hyppigste), at begge led skal opfattes negativt; der opstår således, om man vil, en tvetydighed, som dog naturligvis hæves ved sammenhængen. En bemærkning herom og et exempel af denne art har dr. Drachmann anført i den nye udgave af Madvigs lat. ordföjningslære i § 459 anm. 2; jeg skal föje et par andre til. Cic. Verr. 3, 129: *Ne reliquas spes turbetis atque omnes provincias evertatis, id providete, ne* cet.; in Vatin. 26: *(Respondeto,) fregerisne cervices Vettio, ne quod indicium corrupti judicii exstaret ejusque sceleris in te ipsum quæstio flagitaretur* (og der saa skulde fordres —); Cæs. B. G. 3, 11: *P. Crassum . . . in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac* (hvilket vilde have til følge at)

---

[1] Ganske ejendommelig (enestående?) er underforståelsen af et negativt verbum fra et foregående positivt Liv. 4, 29, 6: *Nec libet credere, et licet in variis opinionibus.*

tantæ nationes conjungantur. Liv. 23, 12, 12: *Vereor, ne hæc lætitia luxuriet nobis ac vana evadat.* Med meget kort mellemrum har Tacitus Ann. 1, 77 brugt *ne* — *et* således at der skal underforstås *ut*, men 1, 79 *ne* — *que* således at negtelsen hører til begge led. På dette sted, som overhovedet hvor det sidste led fremtræder som følge af det förste, vilde *neve* vel slet ikke være på sin plads. Jfr. Joh. Müllers Beiträge zur Kritik und Erklärung des Tacitus (en bog jeg i det hele vil henlede opmærksomheden på) 4 s. 18 fgg.[1]

Også på græsk bruges *μὴ* . . . *καί* ikke sjelden således at begge led skal opfattes negativt; se f. e. Theogn. 507: *Δέδοικα μή τι μάταιον ἔρξω θωρηχθεὶς καὶ* (og saa) *μέγ᾽ ὄνειδος ἔχω.* Eur. Iph. Aul. 1372: *Σὲ τοῦθ᾽ ὁρᾶν χρή, μὴ διαβληθῇς στρατῷ καὶ* (og følgelig) *πλέον πράξωμεν οὐδέν.* Her. 6, 9: *Καταρρώδησαν μὴ οὐ δυνατοὶ γένωνται ὑπερβαλέσθαι καὶ οὕτω οὔτε τὴν Μίλητον οἷοί τε ὦσι ἐξελεῖν . . . πρός τε Δαρείου κινδυνεύσωσι κακόν τι λαβεῖν* (jfr. 8, 6, hvor der står *τε*). Pl. Krit. 44 E: *Ἆρα μὴ προμηθεῖ . . . μὴ οἱ συκοφάνται ἡμῖν πράγματα παρέχωσι . . . καὶ ἀναγκασθῶμεν τὴν οὐσίαν ἀποβαλεῖν.* Euthyd. 275 B: *Φοβούμεθα περὶ αὐτῷ, μή τις φθῇ ἡμᾶς ἐπ᾽ ἄλλο τι ἐπιτήδευμα τρέψας τὴν διάνοιαν καὶ διαφθείρῃ.* En særlig interesse frembyder Soph. Phil. 12 fgg.: *Ἀκμὴ γὰρ οὐ μακρῶν ἡμῖν λόγων, μὴ καὶ μάθῃ μ᾽ ἥκοντα κἀκχέω τὸ πᾶν σόφισμα,* hvor det förste *καί,* som også ellers i en hensigtssætning, vel egentlig betegner overensstemmelsen mellem det i denne og det i hovedsætningen udsagte, men for os er vanskeligt at gjengive[2], mens det andet står på den af mig omtalte

---

[1] Liv. 3, 16, 2: *(Patres,) ne Vejentium neu Sabinorum id consilium esset, timere, et, cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent* synes udeladelsen af *ne* efter *et* påfaldende; noget andet exempel netop med hensyn til *ne* kan jeg ikke påvise; men ved samme sætningsstilling har Livius undladt at gjentage *ut* 5, 24, 11; 28, 22, 3; 32, 33, 8; 36, 2, 15; 45, 36, 9 (på en noget nuanceret måde 3, 58, 5). Af andre forfattere kan anføres Ter. Andr. 22. Ov. Met. 11, 565 og 581. Når jeg af Cicero kun har optegnet Epp. ad Famm. 9, 11, 2 og 15, 4, 6, er det måske ikke helt tilfældigt; tilmed kunde jo begge steder *ut* helt være udeladt.

[2] Denne brug, der er omtalt bl. a. af Krüger i Gr. Sprachl. § 69, 32, A. 17, er navnlig hyppig hos Platon; den findes f. e. i Apol. p. 22 A, hvad enten man vil følge håndskrifternes text eller den af Madvig i Adv.

måde. (Kan overhovedet *μὴ* — *καί* stå således, at negtelsen kun gjælder det förste led og der i det andet skal underforstås *ἵνα*?)

4. Til de af dr. Hude i 6te bind s. 155 flg. og 7de bind s. 124 anførte exempler på sætningsassimilation kan jeg föje adskillige, af græsk litteratur dog kun to. Det ene findes i Platons Stat p. 466 E, hvor det udvikles hvilken opgave kvinderne skal have som deltagende i krigsførelse: *Κοινῇ στρατεύσονται, καὶ πρός γε ἄξουσι τῶν παίδων εἰς τὸν πόλεμον ὅσοι ἁδροί, ἵν' ὥσπερ οἱ τῶν ἄλλων δημιουργῶν θεῶνται ταῦτα ἃ τελεωθέντας δεήσει δημιουργεῖν· πρὸς δὲ τῇ θέᾳ διακονεῖν καὶ ὑπηρετεῖν πάντα τὰ περὶ τὸν πόλεμον, καὶ θεραπεύειν πατέρας τε καὶ μητέρας.* Stallbaum har rigtigt bemærket, at sammenhængen fordrede *διακονῶσι καὶ ὑπηρετῶσι καὶ θεραπεύωσι*, og at infinitiverne ere fremkomne under påvirkning af *δημιουργεῖν*. Det andet sted er meget kort; det findes i nogle hos Polybios 31, 21 opbevarede vers og lyder således: *Τόλμα τι, κινδύνευε, πρᾶττ', ἀποτύγχανε, Ἐπίτυχε· πάντα μᾶλλον ἢ σαυτὸν πρόου.* Meningen er jo tydeligt nok, at man ikke skal give sig selv til pris, og den almindelige form til at betegne dette vilde vel være: *πάντα ὥστε μὴ* (eller *πρὶν*) *σαυτὸν προέσθαι.* På latin vilde man sige: *Omnia potius quam ipse te prodas.* I oratio obliqua vilde en regelret udtryksmåde så være: *Promitto me omnia potius facturum, quam ipse me prodam,* men man kunde også sige: *Promitto me omnia potius facturum, quam me ipsum proditurum,* og på samme måde vilde, hvis der i förste led havde stået gerundiv, dette også kunne sættes i andet; se Madv. Opusc. Acad.[2] p. 744; til de anførte steder kan föjes Cic. Verr. 1, 81, ad Att. 7, 6, 2, Brut. 314. Vi har da her en hel række steder af samme art analoge med det af dr. Hude sidst anførte. Når Cicero i

---

Crit. 1 p. 368 foreslåede ændring. Med hensyn til *καί* skriver Madvig: «*Sed residet scrupulus in καί, quod aptum non est*»; i Zeitschrift für österreichische Gymnasien 23 s. 512—513 har Vahlen anført en række af exempler fra Platon, for at vise at Madvigs betænkelighed var ugrundet. Tidsskriftets læsere vil det uden tvivl glæde at læse følgende udtalelse af den udmærkede lærde: «Madvig verbreitet mit der nicht gewagten und sprachlich richtigen Besserung an Stelle der bisherigen Quälerei der Erklärung wohlthuende Klarheit.»

talen for Milo § 84 siger, at den tilværelsen gjennemtrængende *vis* havde indgivet Clodius den tanke, *ut vi irritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet vinceretur-que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam*, kan det jo ikke have været Clodius's hensigt at blive besejret af Milo; men netop fordi tanken siges at være ham indgivet af en höjere magt, der så at dette måtte blive følgen af hans vovestykke, bliver, som også Halm har bemærket, tilknytningen i samme modus forklarlig. Også hos Livius findes der steder hvor der til en med *ut* indledet bisætning föjes noget nyt, der vel står i forbindelse med dens indhold, men dog snarere burde være fremtrådt som en selvstændig sætning. Næsten umærkelig er uregelmæssigheden 9, 13, 9—10 og 9, 43, 4, andre steder er fortsættelsen i conjunctiv mere besynderlig, således 2, 59, 3, hvor der er fortalt, at den mod sin feltherre oprørske hær efter at være ført mod Volskerne greb flugten, og ikke standsede før den saa fjenden plante sine faner på voldene og nedhugge bagtropperne: *Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo summoveretur hostis, satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse, alia gaudere sua clade atque ignominia*, hvor Møller rigtigt har oversat *satis tamen appareret* osv. som en hovedsætning. I 33te bog kap. 16 fortælles det, at a. 197 to Korkyræere, som havde virket for et forbund med Romerne, bleve domfældte, fordi stemningen overvejende var for at holde fast ved den tidligere forbindelse med Makedonerne. Det lykkedes dem imidlertid at få adgang til en folkeforsamling, hvor de först gjendrev de mod dem rettede beskyldninger, og tilsidst *ultro aliquid etiam queri et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi ita affecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent, neque eo minus redeundum in societatem Philippi abnuendamque Romanorum amicitiam censerent.* Det er indlysende, at bestemmelsen om at holde fast ved kongen og forkaste et forbund med Romerne ikke kan have været følgen af de domfældtes tale efter den beskaffenhed der tillægges denne. Man kunde måske antage at conjunctiven *censerent* her beroede på en afskriverfejl og at Livius havde skrevet *censuerunt*; men en

tilsvarende textændring vilde være aldeles utilstedelig på det sted jeg nu skal anføre. I 8de bog kap. 7 hedder det at T. Manlius' soldater, da han havde udtalt dødsdom over sin sön, i begyndelsen stod målløse, men da henrettelsen havde fundet sted, *tam libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis neque exsecrationibus parceretur, spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur, Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.* Stærkest, igrunden meningsløst, træder en sådan ud over den rette grænse anbragt conjunctiv frem 1, 43, 11, hvorom jeg ikke finder det fornødent at udtale mig, da jeg kan henvise til Wesenbergs bemærkning i dette tidsskrifts förste rækkes 9de bind s. 7.[1]

5. At Madvig medrette har skjelnet mellem en infinitiv föjet som complement til objectet for visse verber (*jubeo, sino, veto, prohibeo te abire*) og accusativ med infinitiv ved de samme verber (*jubeo, sino, veto, prohibeo te interfici*), kan der neppe være tvivl om[2]; men det forekommer mig, at han har draget grænsen noget for skarpt ved at sige, at den sidste construction kun kan finde sted ved en passiv infinitiv eller *esse*. Der kan være tilfælde hvor det ord der står i accusativ har en sådan betydning, at det slet ikke kan tænkes som object for en befaling eller tilladelse, forbud eller hindring. Dette er nødvendigvis tilfælde ved *quisquam*, ikke blot i neutrum (f. e. Cic. de fato 28: *causæ quæ prohibeant quidquam cadere secus atque casurum sit*), men også i

[1] Jeg har noteret, at Ph. Wagner et eller andet sted har behandlet nogle af de her anførte steder; men jeg kan ikke angive hvor det er.

[2] Begge constructioner forbundne med hensyn til samme person vil man finde Tac. Hist. 2, 64: *Vitellius Dolabellam vocatum per epistulas . . . devertere atque ibi interfici jussit*, og i omvendt orden Curt. 5, 4 (= 14 Z.), 12: *Alexander captivum armari jubet Macedonum more et, quod bene verteret, monstrare iter* (håndskr. *monstraret*, som vilde frembyde samme dobbelthed; men jeg tror, at Zumpt med rette har fulgt Freinsheims conjectur, skjönt Curtius andre steder har *jubere* med conjunctiv; efter *verteret* kunde den følgende infinitiv let forandres). — Som bekjendt behandles begge former ens ved overgang til passiv; det hedder ikke blot *juberis abire*, men også *juberis interfici*.

masculinum; det er ikke nogen digterisk frihed når Ovid (ex Ponto 3, 6, 11) skriver: *non vetat ille sui quemquam meminisse sodalis*; også Livius siger (3, 27, 2): *Vetant quemquam privatæ rei quicquam agere*, og (22, 55, 8): *Custodes ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbe*. Skjönt *aliquis* ikke betegner nogen på den abstracte måde som *quisquam*, kan det samme også finde sted ved dette pronomen. Når Livius (36, 35, 2) fortæller, at T. Quinctius, på de i Naupaktos belejrede Ætoleres indstændige bön om at han vilde føle medlidenhed med dem, *exire aliquos jussit*, kan meningen ikke være, at han befalede en og anden navngiven person at komme ud, men at han gav befaling til at nogle (hvem der nu vilde eller hvem der blev valgt dertil) skulde komme ud; havde det förste været meningen, vilde Livius have nævnet i det mindste Phæneas mellem dem der fik befalingen, mens han nu först bagefter fortæller: *Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt.*[1] Men også ved bestemt betegnede enkeltindivider eller corporationer kan det samme tilfælde indtræde. Cæsar fortæller i begyndelsen af Gallerkrigens anden bog om en samtale han havde med to mænd, som Remerne havde sendt til ham; efter at denne er endt, hedder det så (c. 5): *Cæsar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos ad se adduci jussit*; det er tydeligt, at den förste ordre er givet ikke til det hele senat, som ikke havde været tilstede, men om det; at følgelig den ligesåvel som den anden må betragtes som accusativ med infinitiv. Og når det fortælles (Liv. 33, 34, 11) om T. Quinctius og de ti legati der med ham skulde ordne græske forhold: *Amynandrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset*, menes der vistnok ikke, at de kommanderede Athamanerkongen til at beholde hvad han havde erobret, noget han vel nok havde gjort uden kommando; men de befalede, at han skulde beholde det, d. v. s. at man skulde lade ham beholde det. — At der hvor accusativen betegner en ting ikke (undtagen måske hvis den per-

[1] [Smlgn. Xen. Anab. II 5, 36: *προελθεῖν ἐκέλευον εἴ τις εἴη κτλ.* *Red.*]

sonificeres) kan være tale om andet end accusativ med infinitiv, behøver neppe at udvikles vidtløftigt; som exempler skal jeg anføre Sall. Jug. 58, 5: *Metellus Marium obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore neve hostes inultos abire sinat*, og Prop. 3 (= 4), 23, 4: *Usus non signatas (tabellas) jussit habere fidem.*

Tillæg til ovenstående bemærkninger.

Med det s. 8 anførte sted af Ciceros tale for Roscius kan sammenstilles Plat. Men. 85 D: *Οὐδενὸς διδάξαντος ἀλλ' ἐρωτήσαντος ἐπιστήσεται*, hvor der som subject til *ἐρωτήσαντος* må tænkes *ἑκάστοτέ τινος*. I Sokrates's bekjendte udsagn (Phædr. 230 B): *Τὰ μὲν χωρία καὶ τὰ δένδρα οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν, οἱ δ' ἐν τῷ ἄστει ἄνθρωποι* kunde man vel af *οὐδέν* supplere *ἔνια* eller måske *πολλά*, men det er uden tvivl rimeligere at tage *διδάσκειν* som brugt absolut; kan overhovedet en underforståelse af denne art finde sted undtagen hvor nægtelsen staar som subject?

Lignende sætningsstillinger som de s. 11 anm. 1 anførte findes også på græsk; se Pl. Symp. 190 C: *Οὔθ' ὅπως ἀποκτείναιεν εἶχον (οἱ θεοί) καὶ ... τὸ γένος ἀφανίσαιεν ... οὔθ' ὅπως ἐῷεν ἀσελγαίνειν*, jfr. 219 D. Dem. 6, 5: *Ὅπως τὰ παρόντ' ἐπανορθωθήσεται δεῖ σκοπεῖν καὶ μὴ προελθόντα ἔτι πορρωτέρω λήσει πάνθ' ἡμᾶς*, jfr. 24, 115. Meget dristigt Ar. *Βατρ.* 613—614: *Εἴ πώποτ' ἦλθον δεῦρ', ἐθέλω τεθνηκέναι, ἢ 'κλέψα τῶν σῶν ἄξιόν τι καὶ τριχός.*

En assimilation af samme slags som den i de s. 12 anførte vers findes hos Plutarch i sammenstillingen af Pelopidas og Marcellus (1, 6), hvor det om den förstnævnte hedder: *προαναιρεθεὶς ὑπὸ τοῦ τυράννου καὶ παθὼν πρότερον ἢ δράσας.* Det vilde ganske vist ligge nær at skrive *δρᾶσαι*, men i biografien af Galba hedder det på lignende måde (3, 2): *Ἔφθησαν ἐν ταῖς ἀποστάσεσι καὶ προδοσίαις ἀναλώσαντες αὑτοὺς ἢ τυχόντες ὧν ἤλπισαν*, og her vilde den tilsvarende ændring vel være for dristig.

Mere om Lykisk.

Af **Holger Pedersen.**

Efter at jeg havde nedskrevet mit Referat om det lykiske Problems nuværende Stilling (Bind VII S. 68—103), er der fremkommet forskellige nye Bidrag til Diskussionen, deriblandt et nyt Arbejde fra Torps Hånd. Men den störste Begivenhed er, at nu også Professor Vilh. Thomsen har taget til Orde og skænket os et Arbejde, fra hvilket der udgår et Væld af nyt og klart Lys over de lykiske Indskrifter. Det vil da sikkert være Tidsskriftets Læsere velkomment at modtage en populær Beretning om disse nyeste Arbejder. Jeg skal ikke dvæle meget ved den leksikalske Side af Sagen, da denne kun vil kunne interessere dem, der selv arbejder med Indskrifterne (og sådanne Læsere trænger ikke til mit Referat). Men jeg skal göre temmelig udførligt Rede for alt, hvad der vedkommer Sprogbygningen, for således at supplere mit tidligere Referat.[1]) Og endskönt hverken Torp eller Vilh. Thomsen direkte beskæftiger sig med Spörgsmålet om, hvorvidt Lykisk er indoevropæisk eller ikke, skal jeg dog også have min Opmærksomhed henvendt på dette Punkt, og som Slutning på mit Referat skal jeg undersøge, hvorledes dette Spörgsmål nu stiller sig i Lys af den ny Erkendelse og under Hensyntagen til den stedfundne Diskussion.

Fra Bugges Hånd er der fremkommet to små Afhandlinger. Den første har Overskriften «Zur Xanthos-Stele» og er trykt i «Festschrift für Otto Benndorf» S. 231—36. Den anden hedder «Einige Zahlwörter im Lykischen» og står i Tidsskriftet «Indogermanische Forschungen» X 59—61. Den Del af disse Afhandlinger, som har Interesse i en populær Fremstilling, har jeg ved personlig Meddelelse fra Bugge været istand til at optage allerede i mit første Referat.

Udførligere må jeg omtale Torp, Lykische Beiträge II, Kristiania 1898 (Videnskabsselskabets Skrifter II Hist.-fil. Kl. 1898

---

[1] En lapsus calami, som havde indsneget sig i mit første Referat S. 103, skal jeg skynde mig at rette, för den bliver rettet af andre. Den uforståelige græske Indskrift fra Assarkevi havde jeg i Imberts Fodspor med urette betegnet som ugræsk.

Nr. 6). Denne 50 Sider store Afhandling danner Fortsættelsen til den Afhandling, som jeg har omtalt i mit første Referat, og om hvilken jeg den Gang udtalte, at den var «et af de allerbetydeligste Enkeltbidrag til Fortolkningen, som nogensinde er fremkommet.» Det er mig en Tilfredsstillelse at fremhæve, at Prof. Vilh. Thomsen (hvis Mening om Torps Bog jeg ikke kendte, da jeg nedskrev de citerede Ord) ligeledes betegner Torps Arbejde som «un des travaux les plus importants qui aient paru jusqu'ici sur la langue lycienne.» Torps anden Del indeholder ikke så mange nye Bidrag til den lykiske Grammatik eller så mange frugtbare Impulser som første Del; men alligevel må det siges, at den Forventning, som var bleven vakt ved første Del, ikke er bleven skuffet. Torp bekender sig i anden Del af sine «Beiträge» åbent til den Anskuelse, at Lykisk er et indoevropæisk Sprog; men ikke desto mindre fastholdes i anden Del den samme fortræffelige Grundsætning, som første Del var gennemtrængt af, nemlig at Tydningen af Indskrifterne ikke må bero på etymologiske Kombinationer. Denne Grundsætning følger Torp i Virkeligheden ligeså strængt i sin anden Afhandling som i sin første; i bægge Afhandlinger forekommer nærmest kun den Afvigelse derfra, at Betydningen af et enkelt Talord bestemmes ad etymologisk Vej: I S. 39 formoder Torp, at *χadr̃ñna* betyder «fire»; Grunden til Formodningen er let at se, skönt den ikke angives; II S. 5 bestemmes *km̃ma* som «fem» under Henvisning til mit første Referat, hvor jeg har formodet det samme på Grundlag af en etymologisk Kombination. Da det er overmåde uvæsentligt, om man udtaler en Formodning om de to Talords Betydning, eller om man nöjes med at oversætte dem «*x*», ser jeg ikke, at man kan bebrejde Torp nogensomhelst uberettiget Hensyntagen til etymologiske Muligheder. — Et af de interessanteste Resultater af Torps anden Afhandling er Påvisningen af Verbalformer for første Person Singularis. Til *pr̃ñnavate*, *pr̃ñnavatẹ* «byggede» (3 Sing.) svarer *pr̃ñnavaχą* «jeg byggede». Jeg skal ikke gå ind på Enkelthederne af Torps Bevisførelse, men nöjes med at fremhæve, at der forud for *pr̃ñnavaχą* går *me*, som efter min Formodning (ovenfor VII 95) er en Partikel, der nöje hører til Verbet. Da min Formodning (der trods nogen Polemik billiges af Torp II 11, 17) nu må siges at være bleven hævet til Vished ved Prof. Thomsens klare Påvisning af Reglerne for denne Partikels Brug (hvorom jeg nedenfor skal berette), er Ordet *me* i Forbindelse med hele Sammenhængen et meget stærkt Bevis for,

at *prñnavaχą* er en Verbalform. Og da det ikke er tredje Person, må det være første Person; thi det følger af sig selv, at Bygherren ikke godt kan optræde i anden Person. På samme Måde forklarer Torp nogle andre Former, nemlig *piyaχą* 'jeg bestemte' (3. Sing. *piyetę*) og *seiagą*, som Torp opløser i *se iagą*, medens Thomsen, der iøvrigt billiger Torps Formodning om disse Verbalformer, påviser, at det skal opløses *sei agą*, og at *agą* er 1. Sing. til *adę* «han gjorde»[1]. Første Person er endelig også *piyaχa*, der ifølge Torp er en orthografisk Variant til *piyaχą*, idet Betegnelsen af Nasaleringen er bleven udeladt, fordi det følgende Ord begyndte med *m*; sandsynligere er dog Thomsens Opfattelse, at *piyaχa* forholder sig til *piyaχą* som *prñnavate* til *prñnavatę* (hvorom nedenfor). Jeg skal her straks opkaste det Spörgsmål, hvorledes dette nye Træk af den lykiske Grammatik stemmer med den indoevropæiske Hypothese. Og jeg skal besvare Spörgsmålet derhen, at den nye Endelse, hvis Grundform må være *-χa*, ikke hører til dem, der slående minder om Indoevropæisk, medens jeg dog finder, at den med stor Lethed lader sig forklare af Indoevropæisk. *-a* kunde være den gamle Perfektendelse *-a* (gr. *οἶδα*). Af de denominative Verber dannedes der i det ievr. Grundsprog ikke noget Perfektum (Aorist, Futurum); de enkelte ievr. Sprog har erstattet Mangelen ved Nydannelser (gr. *πεπαίδευκα*, lat. *amāvī*, oldn. *kallaða*). I Lykisk synes Nydannelsen at have bestået i, at de Personendelser, som begyndte med en Medlyd, uden videre föjedes til Verbalstammen: 3. Sing. *prñnava-te*. Men Endelsen for 1. Sing., der begyndte med en Vokal, er bleven föjet til en udvidet Stamme paa *-χ-*. At denne Stamudvidelse skyldes en eller anden Analogidannelse, turde være sandsynligt, og det vilde ikke være absurd at antage, at den havde en lignende Oprindelse som det græske *κ* i *πεπαίδευκα*. Man er mest tilböjelig til at antage, at dette græske *κ* stammer fra *ἔθηκα* og lignende Former, hvor det har været tilstede fra første Færd (sml. lat. *fēcī*). *ἔθηκα* svarer til det frygiske *αδ-δακετ* (ovenfor VII 70). At Nabosproget Lykisk kan have haft lignende Former og ved en tilfældig Parallelisme have benyttet dem til Udgangspunkt for lignende Nydannelser som i Græsk, er ikke nogen halsbrækkende Anskuelse. Skulde denne Hypothese være rigtig, måtte *g* i *agą* være opstået af *χ* på lignende Måde som Endelsen *-di* i

[1] Også Bugge var, som jeg ved privat Meddelelse erfarer, nået til samme Opfattelse af *sei agą* som Thomsen.

Præsens ved Siden af *-ti* (ovenfor VII 93). I Tilslutning til Imbert erklærede jeg i mit første Referat Formerne på *-di* for Konjunktivsformer; Prof. Vilh. Thomsen hævder nu, at Forskellen mellem *-di* og *-ti* er en rent lydlig Udvikling og ikke har noget med Modus at göre. I hvert enkelt Verbum skulde altså kun en af Delene (*-t-* eller *-d-*) kunne optræde; dette er måske den rigtige Opfattelse, men dog ikke uden Vanskelighed: ved Siden af *alahadi* forekommer *trbb-alahati*, ved Siden af *pudę* forekommer *putu*; Formerne *ttleiti* og *tubeiti* ved Siden af *ttlidi* og *tubidi* opfatter Thomsen som Pluralformer. Måske vil Fremtiden bringe klarere Lys over hele dette Forhold. — Et andet nyt Bidrag til den lykiske Formlære og Lydlære er fremkommet ved Torps Behandling af Infinitivformerne; Torp påviser, at disse undertiden fremviser en ejendommelig Konsonantfordobling: *hrppittąne* er Infinitiv til *hrppitadi*, *ala-de-χχąne* er en Infinitiv, der hører til den verbale Afledning *aladahali*. Både Torp og Thomsen antager, at Fordoblingen i sådanne Tilfælde står i Forbindelse med Accenten. — Endelig skal jeg omtale, at Torp i Slutningen af sit Arbejde forsøger at tyde forskellige Steder af den store Ksanthos-Stele. Meget af, hvad der her fremføres, er selvfølgelig meget usikre Gætninger. Men dog har jeg det Indtryk, at Meningen i det store og hele ikke kan være aldeles forfejlet af Torp, og jeg har nu mere Tillid end tidligere til, at det måske også en Gang vil dæmre over denne mærkelige Indskrift.

Jeg går nu over til at omtale Prof. Vilh. Thomsens Arbejde: Études lyciennes I, Oversigt over det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1899, 1ste og 2det Hæfte, 77 Sider. Dette Arbejde beskæftiger sig ligesom Torps med Tydningen af Indskrifterne og beriger vor Erkendelse af den lykiske Sprogbygning med talrige nye Erobringer af vidtrækkende Betydning. Thomsen ser fuldstændig bort fra alle Sammenligninger med andre Sprog; på intetsomhelst Punkt har Etymologien øvet Indflydelse på Tydningen. Arbejdet er helt igennem gennemtrængt af en velgörende Skepsis: ikke den Parti-Skepsis, der på Grund af en forudfattet Mening rokker ved vel begrundede Antagelser, men den ægte videnskabelige Skepsis, der anbringer sit Spörgsmålstegn overalt, hvor et Spörgsmålstegn med rette kan anbringes. Medens Torp ikke har betænkt sig på i sin Fremstilling at optage en Mængde Formodninger, som han selv anså for usikre, og derved har gjort sit Arbejde til en temmelig anstrængende Lektyre, har Thomsen med Omhu holdt alt det rent

usikre ude. Dertil kommer, at Fremstillingen omhyggelig er lagt tilrette for Læserne; ved et Stof som det behandlede kan der let fremkomme noget æske-agtigt: en Indskrift, som man vil benytte til at illustrere et givet grammatisk Fænomen, indeholder ofte et eller flere Ord, som først må forklares ved Henvisning til andre Indskrifter, der atter kan kræve nye Henvisninger, hvorved den ene Æske bliver lagt inden i den anden. Denne nærliggende Ulæmpe har Thomsen fjærnet ved at anvende forskellige Slags Tryk. Bogen er desuden forsynet med et bekvemt Register over Ord og Suffikser og med en Fortegnelse over de talrige Indskrifter, som behandles eller oversættes i Løbet af Fremstillingen. Den, som efter at have orienteret sig med Hensyn til det lykiske Problems nuværende Stilling, selv vil arbejde sig ind i Indskrifterne, bör derfor ubetinget begynde med et omhyggeligt Studium af Thomsens Arbejde og først derefter tage fat på Torps og Imberts Afhandlinger, hvorefter han vil være rustet til at benytte de ældre Fortolkere uden at blive ført ud i et Morads. — Jeg skal i al Korthed berette om nogle af de vigtigste Resultater af Thomsens Undersøgelser. En stor Del af disse Resultater hører til Kapitlet om de lykiske Pronominer. Afhandlingen åbnes med en Række Bemærkninger om det relative Pronomen. Dette hedder, som Torp havde påvist, *ti* (sml. mit Referat ovenfor VII 96). Thomsen påviser, at dette Pronomen regelmæssigt står efter Verbet, og at det kun træder foran Verbet under visse bestemte Betingelser, som formuleres S. 8—9. Det står undertiden efter et Substantiv således, at Verbet 'er' må tænkes til: *kumaza-ti* 'som er Kumaza (Tribusforstander?)'. Således står det også efter Egennavne: *purihimeti-ti prñnavate* «Purihimeti byggede» (Thomsens Analyse af disse Tilfælde har jeg allerede omtalt ovenfor VII 80); i dette Tilfælde svarer det til en vis Grad til den bestemte Artikel, som i nogle Sprog kan föjes til Egennavne. Reglerne om det relative Pronomens Inversion bliver på en ejendommelig Måde anvendte på dette Tilfælde. Sætningen *ebeiya eravaziya meti prñnavatę sideriya* «dette Gravmæle byggede S.» (ovenfor VII 79) står egentlig istedenfor **ebeiya eravaziya me prñnavatę sideriya-ti*; da det relative Pronomens Betydning var bleven halvt glemt i disse Tilfælde, blev det, skönt **sideriya-ti* egentlig dannede en selvstændig Sætning, omstillet, som om det hørte til Verbet *prñnavatę*, og som om man kun havde at göre med én Sætning. Hvor besynderligt det fremkomne Udtryk er, vil ses af en ordret Oversættelse: hoc sepulcrum qui (est) aedifi-

cavit Sideriya. Dog er denne Ordstilling ikke så forvirrende i Lykisk, som man kunde tro efter den latinske Oversættelse; thi Verbalformen *prñnavatę* forekommer, som Thomsen påviser, ikke i Bisætninger, og man kunde derfor ikke misforstå *ti prñnavatę* som «qui aedificavit», hvilket under alle Omstændigheder måtte have heddet *ti prñnavate*. — Thomsen går derefter over til at behandle Ordet *me*, som af alle tidligere Fortolkere har været anset for et Pronomen, medens jeg ovenfor VII 95 erklærede det for en Partikel, der hører til Verbet. Dette er nu blevet fuldstændig bekræftet ved Thomsens Undersøgelser; men min speciellere Formodning, at denne Partikel kunde være af lignende Natur som det irske *ro*, *no*, eller det kymriske *y*, har vist sig at være urigtig. Prof. Thomsen påviser, at *me* i sin Betydning er beslægtet med *se* «og», dog således, at *me* altid hører til Prædikatsverbet, medens *se* også kan forbinde to enkelte Sætningsled (f. Eks. to Substantiver). *me* anvendes på en lignende Måde som det hebraiske *vav consecutivum* eller det arabiske *fa*; Thomsen skelner mellem tre forskellige Anvendelser. For det første kan det stå mellem to sideordnede Sætninger, når den sidste betegnes som en Følge af den første, f. Eks. «Denne Grav byggede Zahama Ddavąparta's Søn; *me ñtepitąti zahąmą se ladą* «og de skal begrave Zahama og hans Hustru»» (= «denne Grav byggede Z. til Begravelse for sig selv og sin Hustru»). For det andet indleder *me* Eftersætningen efter en relativ Sætning eller en anden Bisætning, og for det tredje sættes det foran Verbet, hvis man har stillet Objektet eller overhovedet noget andet betonet Ord end Subjektet i Spidsen af Sætningen (*ebeiya eravaziya me-ti prñnavatę sideriya* «denne Grav så byggede S.» = *sideriya-ti prñnavate ebeiya eravaziya*). — I nær Forbindelse med den rigtige Opfattelse af *me* står Bedömmelsen af Verbalformerne på *-te* og *-tę* (*prñnavate* og *prñnavatę* «byggede»). Jeg havde ovenfor VII 92 erklæret Formerne på *-tę* for relative Former (altså *prñnavatę* «som byggede»). Jeg skal ikke her gå ind på, hvorledes jeg var kommen til den Anskuelse; den, som selv arbejder sig ind i Studiet af Lykisk, vil let se, hvilken Vej der førte mig dertil, og vil ikke føle sig forarget over, at jeg erklærer ikke at føle nogetsomhelst Samvittighedsnag derover til Trods for, at min Formodning nu har vist sig at være fuldstændig urigtig. Prof. Thomsen har påvist, at Formerne på *-ę* er et *praeteritum consecutivum*; det bruges efter *me* og efter *se*, hvor dette Ord har en lignende Betydning som *me*. Efter at have

belyst Brugen af det enklitiske Pronomen *-ne* «ham, dem» (sml. ovenfor VII 96) går Thomsen over til at betragte to suffigerede Elementer *-i* og *-iye*, der bl. a. hyppigt optræder efter et *me*, hvorved man får Formerne *mei* og *meiye*, der tilsyneladende er ensbetydende med *me*. En Række Omstændigheder kunde forlede til den Anskuelse, at de anførte Former blot var sætningsfonetiske Varianter til *me*. Men Prof. Thomsen påviser slående, at *-i* og *-iye* er suffigerede personlige Pronominer for 3. Sing., *-i* Lokativ, *-iye* Dativ (Plur. og Sing.). Påvisningen heraf kaster Lys over en Mængde andre Ting; bl. a. bliver det klart, at Ordet *-te* (ovenfor VII 95) ikke er et Pronomen, men et Adverbium med Betydningen «her»; ligeledes bliver det klart, at *ebehi χupa* (ovenfor VII 89) ikke er Genitiv, men Lokativ «i denne Grav». Lokativ af *prñnava* «Grav» hedder *prñnavi* (sml. *lada* «Hustru» Dat. *ladi*). Der opstår altså det Spörgsmål, hvorledes Forskellen mellem *prñnavi* og *χupa* skal forklares. På mit eget Ansvar skal jeg formode, at det muligvis på en eller anden Måde drejer sig om en Genusforskel; *prñnava* er måske masc., *χupa* fem. I så Fald måtte *lada*, som i Dativ hedder *ladi*, antages at hedde **lada* i Lokativ, og man måtte altså opgive den Anskuelse, som hidtil stiltiende har været almindelig, at Dativ og Lokativ i Substantiverne falder sammen. Ligeledes skal jeg her på mit eget Ansvar indskyde nogle Bemærkninger om Endelsen *-hi*. Denne Endelse har jeg, hvor den optræder i Substantivernes Genitivformer, bragt i Forbindelse med den ievr. Genitivendelse *-sjo* (ovenfor VII 88). Forskellig fra denne Genitivendelse er muligvis den pronominale Endelse i *ebehi*, Lokativ (fem.?), og *epttehi* «deres»; det fortjener at fremhæves, at den ievr. Endelse i bægge disse Tilfælde indeholder et *s* (sanskr. Lok. fem. *tasyām*, Gen. Plur. *teṡām*). — Thomsens Undersøgelse har påvist faste Regler for den lykiske Sprogbrug i mange Tilfælde, hvor man tidligere kun öjnede Vilkårlighed og Vaklen. Jeg skal i den Henseende også fremhæve Thomsens Bemærkninger til Formerne for Genitiv og Dativ Plur. (sml. ovenfor VII 91). Formerne på *-ąi* (*-ęi*), der af Torp opfattedes både som Dativ og som Genitiv, er ifølge Thomsen kun Genitiv; et Par af de Steder, hvor Torp havde opfattet dem som Dativ, oversættes på en mere tilfredsstillende Måde af Thomsen. Genitivformerne (Plur.) på *-s* (ovenfor VII 90), der af Torp tillige opfattedes som Dativ, forsvinder i mange Tilfælde ved Prof. Thomsens rigtigere Tolkning; Ordene *kbiyehis meñne niyesu esedeñnevi epttehi ñtepitane* (ovenfor VII 93),

som ifølge Torp betød: «alle uvedkommende skal det ikke være tilladt at begrave deres Afkom», betyder ifølge Thomsen: «uvedkommende (acc.) skal det ikke være deres Slægt tilladt at begrave» (*meñne* = Partiklen *me* + det pleonastiske Pronomen *ne*). *tisñke*, som antoges for en accusativus genitivi plur. (ovenfor VII 96), er ifølge Thomsen acc. sing. af et Pronomen **tiseke*. Det trænger herefter i höj Grad til en fornyet Undersøgelse, om der overhovedet eksisterer en lykisk Genitiv Plur. på *-s*. Spörgsmålet er meget interessant, da dette Punkt er den vigtigste specielle Overensstemmelse mellem Lykisk og Armenisk.

Efter denne hurtige Oversigt over Torps og Thomsens nyeste Arbejder skal jeg atter vende tilbage til Spörgsmålet om, hvorvidt Lykisk er indoevropæisk. Der er fremkommet Udtalelser om dette Spörgsmål fra Fick, Kretschmer og Vilh. Thomsen. Fick siger i en Anmeldelse af Kretschmer's Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache (Beiträge zur kunde der indogermanischen sprachen XXIV S. 300): «Es ist geradezu als eine erlösende that zu begrüssen, wenn der verf. s. 370 den nachweis führt, dass die lykische sprache gar nichts mit dem indogermanischen zu thun hat. Der beweis liegt eigentlich schon darin, dass das verständniss der lykischen inschriften sich dem heissen bemühen so vieler forscher, die alle mit dem indogermanischen schlüssel an sie herantraten, spröde verschlossen hat: es hat sich nichts zeigen wollen, was irgend wie indogermanisch aussah. Ich glaube dieses urtheil abgeben zu dürfen, weil ich selbst einmal vor jahren — natürlich ganz erfolglos — die Lykier in das indogermanische Prokrustesbett zu zwängen versucht habe, glücklicherweise, ohne von diesen «studien» etwas verlauten zu lassen.» Man behøver ikke at opholde sig længe ved denne Ytring; den er nemlig åbenbart afgivet uden Kendskab til de nyere Arbejder over Lykisk. Det er desuden overordentlig naivt at erklære, at et Sprog, som ikke kan forstås simpelthen ved Sammenligning med andre Sprog, ikke kan være indoevropæisk. Der ligger i denne Ytring en dobbelt Fejl; for det første henter Fick åbenbart sin Forestilling om, hvad der er indoevropæisk, udelukkende fra de allerklareste Repræsentanter for vor Sprogæt: Latin, Græsk, Arisk, Slavisk. Dette er en Fejl, som en Mængde tyske Sprogforskere, ældre og yngre, gör sig skyldig i; at det i methodologisk Henseende kan være af umådelig Betydning at göre sig bekendt også med Armenisk eller Keltisk, overser man fuldstændig. Endogså Kretschmer, der i sin ovenfor nævnte Bog

behandler alle Nabosprog til Græsk, går til denne Opgave uden Kendskab til Armenisk eller Albanesisk (at han intet Kendskab har til disse Sprog, fremgaar bl. a. af de urigtige Bemærkninger, han gör om dem). Dertil kommer endnu en anden Tankeløshed. Under Indtrykket af de mange Triumfer, som Sprogsammenligningen har fejret overfor Indskrifter, glemmer man rent, at det altid har været Sprog, der stod hinanden meget nær, som på denne Måde har oplyst hinanden. Men ingen kan for Alvor tro, at man uden Kendskab til Græsk vilde kunne tyde græske Indskrifter alene ved Hjælp af en latinsk Ordbog og en Portion etymologisk Skarpsindighed. Det er derfor intet dårligt Varsel, at de lykiske Indskrifter har været noget genstridige overfor de mange Forskere med den indoevropæiske Nögle (og de har jo været meget mindre genstridige overfor Torp og Vilh. Thomsen, som har undladt at göre Brug af denne Nögle). Igennem hele Ficks Udtalelse går desuden som en rød Tråd den urigtige Anskuelse, at det lykiske Sprogs indoevropæiske Karakter må bevises ved et Antal Etymologier. Ficks Forkærlighed for Etymologien er bekendt nok, men i et Spörgsmål som det foreliggende er det ikke Etymologien, men Betragtningen af Sprogbygningen, der må være afgörende. Hvis Ficks «Studier» kun, som han selv antyder, har bestået i Forsøg på at finde de lykiske Ords Betydning ved Hjælp af Lyd-Lighed med andre ievr. Sprog, må man virkelig betragte det som en Lykke, at han intet har meddelt derom. — I «Deutsche Litteraturzeitung» 1899, 1. April, Sp. 495—499 har Kretschmer anmeldt Bugges «Lykische Studien». Medens Kretschmer i sin ovenfor nævnte Bog havde erklæret det for fuldstændig sikkert, at Lykisk ikke var indoevropæisk, forskanser han sig nu i en forsigtigere Stilling. Han indrömmer, at han ikke har bevist, at Lykisk ikke er indoevropæisk, men hævder, at Bevisbyrden tilkommer hans Modstandere. Han indrömmer, at Bugges Lære om Lykisk som et stærkt forandret ievr. Sprog er mulig, men finder, at den ikke er bevist. Hans faktiske Indvendinger mod Bugge er höjst mærkværdige. Overfor Sammenligningen med Armenisk erklærer han: «Das Armenische ist ja doch keine «altindogermanische» Sprache in dem Sinne wie das Gotische oder Litauische oder Slavische, sondern eigentlich eine Mischsprache». Men Armenisk er ikke noget «Blandingssprog», der lige godt kunde betegnes som indoevropæisk og som ikke-indoevropæisk; ingen, der kender Sproget, kan tvivle om, at det kort og godt er et indoevropæisk Sprog; og det er jo

også gammelt, ældre end de Sprog, Kretschmer stiller det i Modsætning til. Hvorfor skulde man så ikke kalde det «altindogermanisch»? Armenisk er og bliver et Eksempel på, at den stærke Forandring af et indoevropæisk Sprog, som vi i Evropa først møder forholdsvis sent, meget vel i andre Egne kan være indtrådt langt tidligere. Kretschmer henviser derefter til Frygisk, der skal være uendelig meget klarere end Lykisk; tildels er dette vel rigtigt, men for en Del beror dog også Klarheden på, at vi næsten intet forstår af Frygisk og derfor har frie Hænder til alle Slags vilkårlige etymologiske Tydninger, som ikke kan anvendes overfor Lykisk, fordi vi nu én Gang er så uheldige, at vi forstår noget af dette Sprog. Dernæst fremsætter Kretschmer nogle mærkelige Anskuelser om lykiske Lydforhold. Vilh. Thomsens og Thurneysens Transskription af to lykiske Tegn som *ą* og *ę* (ovenfor VII 84) er ifølge Kretschmer gendrevet af Imbert, Mémoires de la société de linguistique X 210 ff. Men på det pågældende Sted har Imbert intet skrevet, som med rette kan siges at have noget at göre med Fonetik og Lydhistorie; Kretschmers Beråbelse på Imbert er mig kun forståelig, hvis han ikke har læst Imberts Ytringer. En Gendrivelse af Imbert vilde være en Fornærmelse mod Tidsskriftets Læsere. Kretschmer benægter fremdeles i en sikker Tone, at det lykiske *b* var en Spirant (ovenfor VII 82), og beråber sig på Navnet *sbikaza*, græsk (Genitiv) *Σπιγάσα*. Kretschmer glemmer at forklare, hvorledes Grækerne ellers skulde have gengivet et stemmeløst *s* + bilabialt *v*; man havde dog kun Valget mellem *σβ* og *σπ*; men *σβ* vilde for en Græker have antydet et stemt *s*; der var altså intet Valg. Endelig gör Kretschmer opmærksom på, at man også i fremmede Sprogætter kan finde enkelte Böjningsendelser, som stemmer med Indoevropæisk. Men Kretschmer oversér, at det i Lykisk ikke er enkelte Böjningsendelser, men hele Böjningssystemet og hele Sprogbygningen, der stemmer med Indoevropæisk. Når Kretschmer mener, at Endelsen *-azi* i lykiske Gentilia, der aldeles slående stemmer med Armenisk, ikke beviser noget, fordi den armeniske Endelse let kunde være optagen fra en fremmed lilleasiatisk Befolkning, så fortjener denne Art Skepsis kun den Betegnelse, som Prof. Thomsen har præget i en ganske anden Sammenhæng (Ryska rikets grundläggning 31); det er en letsindig Skepticisme. Det er aldeles ikke påvist, at Armenisk har optaget talrige Elementer fra nogen fremmed Sprogæt; men dette maatte dog påvises, förend man uden nogetsomhelst Indicium giver sig til at erklære ar-

meniske Afledsendelser for u-indoevropæiske. Kærnen i Kretschmers Indvendinger mod det lykiske Sprogs indoevropæiske Karakter synes imidlertid at være den, at han savner indlysende indoevropæiske Etymologier, og han mener at have vundet sin Sag ved at afvise en usikker Etymologi, som Bugge havde gjort den Fejl at beråbe sig på som sikker. Da jeg altid har taget Forbehold overfor den pågældende Etymologi og ikke har benyttet den hverken til at overbevise mig selv eller til at overbevise andre om det lykiske Sprogs ievr. Karakter, skal jeg ikke gå ind derpå, men blot fremhæve, at det slet ikke er Etymologierne, men Sprogbygningen, der er afgörende for Bedömmelsen af det foreliggende Spörgsmål.

For hele Spörgsmålet om det lykiske Sprogs Stilling er Thomsens Arbejde af den allerstörste Betydning. Efter min Mening vil nemlig de Sprogforskere, som ikke selv arbejder Indskrifterne igennem, rette deres Skepsis ikke så meget mod Konklusionerne som mod Præmisserne hos Tilhængerne af den ievr. Theori. At et Sprog med en Böjning som Nom. *lada* «Hustru» Acc. *ladą* Dat. *ladi* Acc. Plur. *ladas* Dat. Plur. *lada* Gen. Plur. *ladąi*; *prñ̄navate* «han byggede», *prñ̄navąte* «de byggede», et Sprog, hvor *ęmi* betyder «min» og *ne*, *ni* «ikke», er indoevropæisk, vil man næppe betvivle; men man vil snarere tvivle om, hvorvidt alle disse Former virkelig står fast. Det har derfor den allerstörste Betydning at se, at disse Former anerkendes af en så skeptisk og forsigtig Forsker som Vilh. Thomsen, om hvem man iforvejen véd, at han er en Kender af mange forskellige Sprogætter, og at han altså ikke er udsat for at gribes af det aprioriske Ønske om at göre Sproget indoevropæisk, som kunde tænkes at påkomme den ensidige indoevropæiske Sprogforsker. Thomsens vide Synskreds beskytter ham samtidig mod den modsatte Fare, der også lurer på den ensidige indoevropæiske Sprogforsker, nemlig Fristelsen til straks at ekskludere det genstridige Sprog for at blive det kvit. Thomsen bliver nemlig ikke Sproget kvit, selv om han ekskluderer det af det gode indoevropæiske Selskab; thi det er ikke blot de indoevropæiske Sprog, men hele den store brogede Sprogverden, som har Thomsens Interesse. Thomsens Anerkendelse af de Fakta fra den lykiske Sprogbygning, hvorpå det kommer an, må således apriori have den allerstörste Vægt; og Anerkendelsen får forøget Værdi, når man ved at læse Thomsens Arbejde ser, hvor køligt han stiller sig overfor hele den indoevropæske Theori, og hvor konsekvent han

angriber enhver indoevropæisk Etymologi, som frembyder svage Punkter. Men foruden den indirekte Betydning, som Thomsens Arbejde således har for Diskussionen, indeholder det også i Indledningen nogle direkte Udtalelser om Spörgsmålet. Thomsen vægrer sig ved at drage nogen bestemt Slutning på Grundlag af det foreliggende Materiale, men udtaler dog, at man ikke kan nægte, at en Række grammatiske Former «semblent porter plus ou moins nettement le cachet du type indo-européen». På den anden Side erklærer han, at næsten hele det Ordforråd, hvis Betydning står fast, gör et fremmedagtigt Indtryk «et semble plutôt renvoyer à des affinités avec des langues tout autres». Dette er altså de Præmisser, som Prof. Thomsen anerkender. En Konklusion vil han ikke drage. Men det er klart, at hvis man skal drage en Konklusion af disse Præmisser, kan det kun blive én: Lykisk er et indoevropæisk Sprog, som har været Genstand for en stærk fremmed Indflydelse. Jeg skal betragte Thomsens to Præmisser noget nærmere. For det første er det klart, at Thomsen under «formes grammaticales» medindbefatter visse Formord. At f. Eks. *ni* betyder «ikke», anerkender Thomsen udtrykkelig og regner Torp det til stor Fortjeneste at have påvist dette. Under «le vocabulaire», som ifølge Thomsen gör et fremmedagtigt Indtryk, kan altså kun forstås det konkrete Ordforråd. Jeg skal være den første til at indrömme, at der på det konkrete Ordforråds Område ikke er påvist en eneste indlysende indoevropæisk Etymologi. Men for at man ikke skal misforstå denne Indrömmelse, må jeg strax tilföje, at der gives et stort Antal Ord, som uvilkårligt minder om gode indoevropæiske Bekendte. Bugge har således anført: *terñ* «Hær» arm. *jeṙn* (*j* udtalt *dz*) «Hær»; *prñnava* «Hus, Grav» arm. *burgn* «Tårn» (gr. *πέργαμος* og *πύργος* er efter Bugges Formodning lånt fra et lilleasiatisk Sprog og hører til den samme Ordfamilie). Jeg minder om *kbatra* «Datter» (ovenfor VII 100) og om *lada* «Hustru», der dog meget ligner det slaviske *lada*, som betyder næsten det samme. *tideimi* «Sön» ser ud som en redupliceret Form af samme Ordfamilie som lat. *filius*, lettisk *dēls* «Sön». *tukedri* «Billedstøtte» minder om gr. *τυκίζω* «tilhugger», *τεύχω* «forfærdiger» (Prof. Thomsen meddeler mig, at Bugge har fremsat en sådan Formodning; jeg selv har også for lang Tid siden formodet det samme). *ta-* «lægge» i *ñtepi-ta-ne* o. s. v. minder om gr. *τίθημι*; *ttlidi* «han skal betale» minder om lat. *tulī* «bar» gr. *τλῆναι*, *τάλαντον*; *lati* «dør» ligner lat. *lētum* «Død»; *siyęni* «hviler, er begravet» minder så

stærkt om skr. *çētē* «ligger» gr. κεῖται, at Thomsen selv, idet han fastslår Betydningen, udtrykkelig forvarer sig imod at have tænkt på denne Etymologi. *hątą* «selv» ser ud som Participium af Verbet «være». *atla* «Person, selv» ligner skr. *ātman-* «selv». *qla* «Folk» synes Bugge med rette at have sammenstillet med skr. *kula-* «Familie» eller *kulāya-*. *χupa* «Grav» minder om gr. κύπη· τρώγλη. *ętri* «underst» minder om oldn. *undir* o. s. v.; Præpositionen *ęti*, hvoraf *ętri* er afledet, minder om oldn. *und*; overhovedet finder jeg, at næsten alle lykiske Præpositioner har et meget anstændigt indoevropæisk Udseende (men Præpositionerne hører muligvis til de Formord, hvis indoevr. Præg Thomsen ikke benægter). Jeg forlanger ikke, at nogen eneste af disse Etymologier skal regnes for indlysende; men til Gengæld må jeg forlange, at Ordsammenligninger med fremmede Sprogætter ligeledes skal regnes for værdiløse, hvis de ikke er mere indlysende end disse. Og hvis denne Fordring opfyldes, tror jeg ikke, at man i Lykisk vil finde meget, der henviser til en fremmed Sprogæt. Det eneste, jeg kan anerkende, er lyk. *χupa* «Grav» avarisk *xob* «Grav» (Thomsen; ovenfor VII 101).

Ikke desto mindre er det muligt, at Thomsen har Ret, og at Lykisk virkelig har været Genstand for en fremmed Indflydelse fra en Sprogæt, som i sin Tid kan have været meget udbredt, og hvis sidste Rester nu findes i Kavkasus. Under Navnet kavkasiske Sprog sammenfatter man alle de Sprog i Kavkasus, som ikke hører til nogen af de velbekendte store Sprogætter. Det første Spörgsmål er da, om man her har at göre med en Sprogæt eller med et Pulterkammer. Sprogenes Antal er meget stort, og selv Nabosprog ligner ved første Öjekast hinanden påfaldende lidt. Dog nærer jeg ikke nogen Tvivl om, at alle de nordkavkasiske Sprog er indbyrdes beslægtede. Om Sydkavkasisk (Georgisk) hører sammen med Nordkavkasisk eller ikke, er et Spörgsmål, som jeg endnu ikke har været istand til at danne mig nogen personlig Mening om. At de nordkavkasiske Sprog tidligere måske har været udbredte over det meste af Lilleasien, er en Formodning, der bliver sandsynlig ved en Hypothese, som Prof. Thomsen allerede for et År siden har meddelt mig, og som efter Filologmødet i Kristiania ifjor Sommer efterhånden er sivet ud i videre Kredse. Da Prof. Thomsen nu står i Begreb med selv at offentliggöre denne Hypothese, må det være mig tilladt at omtale den her. Hypothesen går ud på, at Etruskisk er beslægtet med Nordkavkasisk. Dette har også Pauli formodet, idet han henviste til

visse Overensstemmelser i Böjningsendelserne; men Thomsens Hypothese hviler på et meget solidere Grundlag, nemlig på en Betragtning af de etruskiske Talord. De seks første etruskiske Talord, som er os bekendte fra to Tærninger, uden at deres Rækkefølge vides, lyder *śa ci zal maχ ϑu huϑ*. Hermed kan man sammenligne Talordene i de nordkavkasiske Sprog, specielt Kasikumykisk: *ca* (udt. *tsa*) «en», *k̔i* «to», *šan* «tre», *muq* «fire», *x̓̓o* «fem» (avar. *šu*), *rax̓* «seks» (slutter med en lignende Lyd, som «5» begynder med; sml. udisk *x̣o* «fem» *ux̣* «seks»). Denne Hypothese har sin Styrke ikke blot i Ligheden, men først og fremmest deri, at de etruskiske Talord ved at ordnes efter denne Lighed samtidig bliver ordnede i Overensstemmelse med Reglerne for Fordelingen af Tallene på etruskiske Tærninger. Det er tillige en Anbefaling for Hypothesen, at det netop er Kasikumykisk og de andre Sprog af den østligste Gruppe (de lesghiske Sprog; hertil hører bl. a. også Avarisk, Hyrkanisk, Udisk, Kyrinisk), som opviser Lighed med Etruskisk; thi jeg nærer ikke nogensomhelst Tvivl om, at denne Gruppe står på et meget oprindeligere Standpunkt end de vestligste Sprog (Tšerkessisk, Abchasisk). [Iøvrigt skal jeg ikke undlade at göre opmærksom på, at Thomsens Hypothese vilde medføre den Konsekvens, at Georgisk, det eneste kavkasiske Sprog, som har en gammel Literatur, hvis det overhovedet hører sammen med Nordkavkasisk, må antages at stå på det allermindst oprindelige Trin. Heri er der ikke noget utroligt; indenfor den ievr. Sprogæt er f. Eks. Litavisk fra vore Dage meget oprindeligere end Armenisk fra 5. Årh. e. Kr.] Så vidt jeg ved, er det en udbredt Anskuelse blandt Arkæologerne, at Etruskerne ikke hører hjemme i Italien, og at de først er indvandrede nogle få Århundreder för den historiske Tid. En Indskrift fra Lemnos er som bekendt affattet i et Sprog, som både Bugge og Pauli erklærer for beslægtet med Etruskisk. Således fristes man til at tage Herodots Beretning om Etruskernes Indvandring fra Lydien aldeles bogstavelig. På den anden Side synes Overensstemmelsen mellem lyk. *χupa* «Grav» (sikkert indoevropæisk) og (det derfra lånte) avar. *xob* «Grav» at vidne om, at de nordkavkasiske Folk i sin Tid har boet i Lilleasien. Alt synes at stemme udmærket; kun Skade, at de kavkasiske Sprog er så lidet gennemarbejdede, og at vi forstår så uendelig lidt af Etruskisk.

Tilføielser og Berigtigelser

til

dansk etymologisk Ordbog.

Ved **E. Jessen.**

---

al. Kun attraheret hertil er Alfarvei af Adelfarvei (Hovedroute).

an. anbelange af t. *anbelangen* (der vel nærmest hører til *langen* i Bet. strække); cf. engl. *belong*. Anledning af t. *Anleitung* med forvansket Anvendelse, nemlig med Bet. af Veranlassung; deraf videre den helt ugenerte Formation foranledige.

antvorde. Tilføies: skjønt gammelt i Dansk og Norsk, maa det være Laan fra Plattydsk.

ase. Henvisningen til *Os* som mulig beslegtet stryges (se under Os).

Baal. Hvis det ikke indeholder den antydede Contraction, da maa især henvises til indisk *bhāla* (Glands).

'bare sig for'. Omfortolkning af 'b(j)er(g)e sig for'.

baute, boute (maritimt) er Norvagisme (se Aasen).

Bidsken, Laan af t. *Bisschen* (af beiszen).

Bille. I ældre Dansk findes *Skarn-bødel* (cf. engl. *beetle*) som af germanisk *baut-* = engl. *beat*.

Blende (Mineral), opkommet i nyere Tydsk.

Blus, blusse maa være Laan af plattydsk *Blus* (Fakkel m. M.), *blosen* (erglühen, erröthen).

Blyant er kun attraheret til Bly; hed forhen *Bliant* (Navn paa et andet Mineral, se V. S. O.).

Bommert; -t er uegte; endnu Molbech har tillige den regelmæssige Form Bommer (den der slaaer bom; f. Ex. om en Keglekugle).

Brasen maa være laant fra Tydsk; norsk Form er *Brasma*.

Brink maa vel være celtisk ifølge de af Skeat citerede celtiske Ord: *bryn, bryncu* (Høi).

da. Den gotiske Form, *than*, burde være citeret, da det snarest er samme Form, apocoperet, vi have bevaret. Den synes at være Eet med lat. *tum*.

Danmark. Det nedertydske *Dane* (Niederung an Flüssen) passer tydeligst til det svenske Danmark ved Fyrisaaen, ogsaa til

'den danske Mark' ved Eideren. Til hele det danske Danmark vilde lettere passe Betydningerne i Indisk: *dhanu* «Sandbank, Gestade, hervorragendes Festland, Insel».

dirre kunde have absorberet et **didre*, cf. norsk *didra* (samme Bet.).

dræve. I ældre Dansk treffes en 4de Form: *træbe* (samme Bet.).

Dunk. Udslet: «Egtl. mørkt Rum?» Istedet maa henvises til det under Dynge citerede høitydske *Tunc*, som er samme Ord.

Ende. Henvisningen til «Præfix und-» er ilde udtrykt; der menes: det hos os alm. med und- gjengivne Præfix ent-.

Enke. Henførelsen til een er at forkaste. Det er snarest Derivatum af Rod *an-*, der er bevaret i gammel Høitydsk i *Ane* (Fem., Bedste- el. Oldemoder) og i lat. *anus* (gammel Kone). Dog kunde ogsaa tænkes paa *am-*, som i isl. *amma* (Bedstemoder), samme Ord som Amme.

Fangst er plattydsk (se Bremisches Wörterbuch).

fare (Grise; Impf. farede); germ. Rod *farh-*, som i oldtydsk *Far(a)h*, t. *Ferkel*, engl. Vb. *farrow*; førgerm. *park-*, cf. lat. *porcus*. Om Ordet hos os er indfødt eller laant fra Tydsk, kan neppe afgjøres.

fast som Adv., i Bet. næsten, er laant fra Tydsk.

fat i 'det er ilde fat' o. L.; cf. endvidere norsk *fata seg* (føie sig o. L.), og Adj. *fata* (Ex. 'vel fata': velskabt); item gml. norsk *fatt-r* i Bet. smidig. Alt synes at pege hen til Rod som i Vb. *fatte* (s. d.).

fimre er vel med norsk *fimra* (famle) Laan af plattydsk *fimmeren* (tasten); hos os maaske i Bet. paavirket af t. *wimpern*? Cf. norsk Adj. *fim* (vims)?

at fire. Hertil er nu attraheret 'fire for En' ɔ: slappe sin Modanstrengelse mod En, vige; det hed forhen 'fiire En', af plattydsk *viiren* = høitydsk *feiern* (udvise Respect for En, gjøre Stads ad En). Franck anseer forøvrigt hollandsk *vieren* i begge Betydninger for samme Ord (af lat. *feriæ*). Men 'fire paa et Toug' maa vel følge med engl. *veer*, der bl. A. betyder fire (*'veer away!'*), foruden kovende, og sikkert hører til fransk *virer*.

Fjante. Blandt Henvisningerne maa vel stryges nedertydsk *Vent*, som Franck erklærer for et andet Ord (*vennoot*).

flense. Angives i nogle Lexica som ogsaa tydsk (*flensen*). Norsk har *flinsa, flunsa*, samt desuden *flengsa*, der imidlertid er Iterativ til flenge.

Flitter kan ikke være Aflydsform til t. *flattern*, da dettes *-tt-* staaer for ældre *-d-* (se under *flagre*).

Fod. Tilføies: Derivatum fo(d)se.

for- som ubetonet Præfix, tydsk *ver-*. Tilføi: indbefatter i Tydsk et, nu forlængst ikke mere skjelneligt, beslegtet Præfix *fir*. forhen: t. *vorhin*. forplante, af t. *verpflanzen* (omplante, henplante); bruges af os nu, ved Forfalskning, istedetfor det ældre *fortplante*, af t. *fortpflanzen*. — [Den forsøgte Neologi «Foretræde» er en plattydsk Form: Vor(e)trede; høitydsk Vortritt; et Træde er paa Dansk naturligvis slet Ingenting; de høinordiske Purister duperes af den Omstændighed, at Tydskeren tog Veien over Stockholm: Företräde. — Af mine Notitser om moderneste Fabricata udvælges her kun denne og den om «Selvstyre», og efterlades de øvrige, hvor de ere anbragte, i et dansk Lexicon, hvis Udgivelse imidlertid turde møde den Sort Forhindringer, som høre til dets og min isolerede Stilling.]

Foormand af platt. *Voorman* = høitydsk *Fuhrmann* (af fahren, führen).

Fryd, med Denominativet *fryde*; ere neppe indfødte i Dansk, Norsk og Svensk (*fröjd*). De ældre Formers *-g-* (*Frygd*, *frygde*) er muligen Udtalens Gjengivelse af den tydske Diphthongs 2det Led (*Fröwede* i gml.' Tydsk).

fuld. Tilføies skulde Derivata Fyld, Fylde (fordums Feminina), og navnlig Fyldest, der forhen hed *Fullest*(*e*), og er Laan af plattydsk *Vul-Leest* (fuld Ydelse, cf. t. leisten).

føle. Cf. endvidere især lat. *pal-pare*.

Følge. Forskjel mellem en og et Følge er gammel; dog congruerer Betydningsforskjellen ikke hos os med den mellem isl. *fylgja* og *fylgi*.

gjalde. De tilsvarende t. *gellen*, engl. *yell* skulde have været anførte.

ge-. *Gestalt*, t., af *stellen*.

graahærdet. Norsk har baade *graahæærutt* (af *Hæœra*, af Adj. *haar*: graa) og *graahæœrd* (af Sb. *Haar*), hvortil altsaa i ældre Dansk kunde svare *graahœret* og *graahœrd*.

gretten. I Plattydsk haves Vb. *gretten* (zum Zorn reizen; cf. germ. *grat-*, gammel-høitydsk *graz*: wüthend). (Henvisningen til *grine*, som muligen opr. beslegtet, stryges som falsk.)

hidse. Gjengiver for det 3die t. *hitzen* (ophede; f. Ex. i 'denne Vin hidser').

hugge. Det opførte førgermaniske *kau-* gjenkjendes i lat. *cu-dere*.

Hukker(t) (-t uegte) af hollandsk *hoeker* (af *hoek*: Hage), egtl.: Fartøi hvorfra fiskes med Krogenet. Ogsaa laant til Engelsk: *hooker*.

indskrænke af t. *einschränken*, se Skranke.

kaad. Henvisningen til *γαννμαι* udslettes.

Kaas. Nærmest af engl. *course* (kommer nær i Udtale).

Kjerte. Nogle ville derivere det af *charta* som formentlig Betegnelse for Væge.

Kjøb. Den citerede Bemærkning om engl. *keep* udslettes; *keep* maa være af Rod *kōp-*.

Kløe hed forhen ogsaa *Kløde*.

Kumme. Alle de anførte Ord maa vel tilsidst stamme fra Græsk: *κυμβη* (cf. *kime*).

kvak &c. Herunder udslettes: «Nsk. kvekka kvakk» (da dette ifølge Aasen staaer for *hvekka*).

kvær i 'paa Kryds og Kvær' er Laan af t. *quer* (cf. under *tvær*).

labe. Den aldrig spirerende Udtale af dettes *-b-* kunde snarere vise tilbage til det plattydske *labben* end til et gammeldansk **lape*.

Lav (Plante) er Svecisme (se Molbech).

en Led. Vbt. *ledsage* er Laan af plattydsk *leetsagen*.

et Led. Ledemod se *møde*, (*i*)*mod*.

lemleste. Tilføi: forhen *lemme-* el. *limmeleste*. (Henvisningen til frisisk *wlemma*, cf. norsk *lemja*, bliver da saa meget mindre sandsynlig.)

lempe. lemfældig: i ældre Dansk findes de to Synonymer *lempfeldig* og *linfeldig* (cf. Adj. *lind*); det første har altsaa absorberet det sidste.

Lerke. Forsaavidt som 2det Led heri tildels kunde være «omtydet til det almindelige Compositionsled -rik» (rig, mægtig), maatte det selvfølgeligen være dette i Femininum (cf. gml. svensk *Lærikia*).

Li. Findes ogsaa i Tydsk: *Leite* (i gml. T. *Liite*).

Limstang i 'løbe med Limstangen' er Laan af plattydsk 'mit der Liimstange loopen'; betyder altsaa Fuglefængerstang med Lim paa (ikke Kosteskaft).

Linned. Man kunde gjette paa Corruption af et plattydsk **Liinwaat*; men et saadant anføres ikke af Lübben. I ældre

Dansk treffes Adj. *linnen* af platt. *liinen* = høitysk *leinen.* — Linning = norsk *Liining,* altsaa af Aasen rigtigt opstillet som Derivatum af *Liina* (Linie, Snor); er altsaa af fremmed Herkomst (har altsaa Intet med *lind* el. svensk *linda* at gjøre, som af mig urigtigen formodet).

Liv. 'Med Liv og Sjæl' gjengiver 'mit Leib und Seele'. Derimod er 'med Liv og Lyst' tankeløs Gjengivelse af 'mit Lieb und Lust' (og livsalig af *liebselig*).

lumpen. Talem. 'lade sig lumpe' er t.: 'sich lumpen lassen'.

løi. Uagtet *lui* først forefindes i nyere Hollandsk, skulde det plattydske *loi* (efter Lydforholdene) ventes at være Laan fra Nederlandsk, ikke (som i Ordbogen antaget) omvendt. Franck antager Rod som i isl. *lýja* (banke; svække). — Løiert (Svøb) har uegte -t, og er attraheret af det nu obsolete *Loiert* (lad Person); det sidste er Laan af platt. *Loiart*, holl. *luijaard* (Faulpelz), Derivatum af det omtalte Adj. Men Svøb hedder i Hollandsk *luier* eller *luur*, hvilket (mulig ved Attraction til *lui*) staaer for det ældre *ludere*, der ogsaa i Platt. hed *Luder(e)* (Kindeswindel), i ældste Høitydsk *Ludara* og *Lodere*, af gml. tydsk *Lode* (loddent Tøi) = isl. *lodi* (lodden Pels). I ældre Dansk kan *lodden* treffes forvansket til *loien*, saa at phonetisk Ændring og Attraction kunde understøtte hinanden. — Løibænk hed forhen ogsaa *Lodbænk*, hører altsaa ligeledes til *lodden*, og kan ligeledes være attraheret til *løi*.

Menneske. Der burde være bemærket, at det maa være Laan fra Tydsk (substantiveret Adj., hvis indfødte danske Form maatte være **mensk*).

merle osv. (maritimt); af nedertydsk *merren*, *marren* (hindre, binde) = engl. *mar*, gotisk *marzjan*; nuværende hollandske Former ere *marren, marlen*, *marling* el. rettere *marlijn* (-line: Hindringstoug).

Myre. Ved Aflyd *mur-* kunde være henvist til *μυϱ-μηξ*.

mørk. Laan fra Slavisk (cf. det anførte *mrok* &c) er utvivlsomt. Den citerede Henvisning til *νυκτος αμολγω* er altsaa urigtig.

neppe, forhen ogsaa *nept*, Casus af et Adj. **nep*, d. S. som *nap*, se under *Knap*.

Nisse. Ved en besynderlig Uagtsomhed har jeg angivet: «mangler hos Aasen»; han anfører: *Niiss*; Ross (P. 845) anseer dog Ordet for unorsk, laant fra Dansk. Aasens Ansættelse af Vocalen som *ii*, altsaa germanisk *ī* af førgerm. *ai*, vilde ikke

udelukke de hypothetiske Henvisninger til *κνισσα* m. M., da Vocalen jo vilde forblive i samme Aflydsrække.

Nor (Barn). Den anførte Form Norn i ældre Dansk er sikker, og Nor da at antage for Corruption deraf.

nærig er Laan af plattydsk *nerich*: «auf seine Nahrung bedacht».

Omkostninger, af t. *Unkosten*, tilstudset.

op. — opdage; hollandsk *opdagen* betyder ikke «bringe for Dagen», men: komme for Dagen; er altsaa først hos os blevet transitivt (muligvis først deponent: opdages, og saa deraf extraheret et transitivt Activ?). — op(pe)bære, forvansket af opbjerge (cf. *-børsel* under *bjerge*).

over. — overrumple, Laan af t. *überrumpeln*; *rumpeln* betyder egtl. larme, falde med Bulder, ogsaa trans. omstyrte med Bulder, og opfattes af tydske Lingvister som Sideform til *rummeln*.

Pige (egtl. Skjørt) maa være kommet til os gjennem Plattydsk, hvor *Peke* treffes (som Skjeldsord).

pille. Heri er lat. *pilare* sammenvoxet med t. *pellen* (trække Skind af, f. Ex. af Kartofler), af lat. *pellis*.

Pjalt. I Gammeltydsk findes *Paltenœre*: «in grobem Wollenstoffe einherziehender Wallfahrer, Landstreicher; aus mittellat. *paltonarius*, aus lat. *palitari*, *palari*, umherschweifen»; heraf kunde platt. *Palte* (hvoraf dansk Pjalt) synes at være extraheret? hvilket vel vilde kunne combineres med Forsøget i Ordbogen.

Praas. I ældre Tid treffes en Form *Prose*.

Raage. Hos os maaske Laan af platt. *Rooke*.

Raigaas er vulgair Udtale af *Radgaas*.

ram. I 3die Linie udslettes: «i nsk. Rim (Spile, Stang) og».

ravgal kan dog ikke komme af vort *rave*, medmindre norsk (og svensk) *ravgalen* ere laante fra Dansk. Aasen deriverer *ravgalen* af Adj. el. Adv. *rava* (complet, ganske), hvormed snarere vilde følge, at Ordet i Dansk er Norvagisme.

Rem. I Ordbogen antages, at *Rem* og t. *Rieme(n)* ikke høre sammen. Til at identificere dem maatte udkræves, at *Rem* og norsk *Reim* begge vare laante fra Tydsk, og at *-ei-* da i Norsk var samme Slags Forvanskning som i *Greive, reikna* (se *Greve, regne*). Isaafald vilde *Rem* ikke (som i Ordbogen antaget) høre sammen med *Remse*. Afgjørende Bevis at vælge efter kjender jeg ikke. *Remse* maa vel ialtfald høre sammen

med de anførte *Rimsa*, *Rime*, *Rim*, og *Ramse* da være en Forvanskning (og i Svensk Formen *ramsa* da snarest en Danisme).

rinde. I 2den Linie udslettes: «(assimileret)». Glemt er Rende = norsk *Renna*, platt. *Renne*.

rippe op. I Nedertydsk (hvorfra vi vel have laant) findes (i samme og i andre Bet.) *reppen* og *rippen*.

Rov. Platt. *Roof* (*oo* af germ. *au*) har absorberet gammeldansk *Ruv*.

rumstere. Det anførte ældre *rustere* er Laan af platt. *rusteren*, af *arrestare*.

rutte. Foruden *ru-* kan tænkes primairt *hru-* (cf. isl. *hriota*).

Ry havde forhen Bet. Larm, Tumult, og stammer vel fra Plattydsk; Lübben har dog kun Vbt. *ruien* (lermen) = det anførte angelsaxiske *rȳ-n*.

Rørdrum (*-drum* cf. under *Drøm*). De oprindeligste Former ere angelsaxisk *rāredumla* og et plattydsk *Raaredump*, af Vb. engl. *roar*, angels. *rārian*, platt. *raaren*, gammelhøitydsk *reeren* (brøle); germanisk Rodform *rair-*, førgerm. *rair-* el. *rais-*. Ordet har altsaa senere gjennemgaaet forskjellige Omfortolkninger i de forskjellige Sprog.

en Røst. Primair Rod bliver vel *ru-* (brøle), cf. *ωρυομαι*, lat. *rumor, raucus*.

Samkvem kan komme baade af fordums *Samquææme* og *Samquææmd*.

Sigt. isigte hører naturligvis til det af de anførte Ord, der kommer af t. *Sicht* (af *sehen*).

Skarntyde. I Jydsk angives: en *Tyde* (hul Rod).

skeie. I ældre Dansk treffes skeite (som af et gammeldansk **skeekte*).

skele. Forhen havdes et indfødt Adj. *skiell(i)g* (skelende; = det anførte gml.norske *skialg-r*).

skimte. Forhen ogsaa *skime* (med samme Bet.).

Skjæve. Den fra Brem. Wörterb. citerede Derivation er tvivlsom; en plausiblere er anført under *Skifer*.

Skjøge. Dette fra Nedertydsk laante Ord maa henføres til Vb. platt. *scheken* (auszerehelich beschlafen), samt gml. t. *Schaak*, *Schaach* (Rov), med nyhøitydsk *Schächer* (Røver); germ. Rod *skak-*, *skāk-*, *skōk-*, der congruerer med den der kjendes i Bet. *rokke* (Ex. engl. *shake*), og mulig er identisk med den.

skjør. I ældre Dansk findes Adj. *skever* med samme Bet.

(cf. under *Skifer*); Formerne *skyyr*, *skjør* kunde vel være Contracta heraf?

skogre anføres ogsaa fra det sydligste Norge.

skrolle. Ogsaa i Norsk findes (foruden det anførte *skruvla*): *skrolla*, *skrylla*; item *Skrolla* (stort magert Hundyr), der ogsaa hedder *Skrella*, hvilket sidste ikke tilsteder Combinationen med *skruvla*, medmindre *Skrella* er blot capricieus Variant for, eller ubeslegtet med *Skrolla*.

skræmme. Hollandsk *schroom* kræver snarest germ. Rodform *skraum-*; *au* skulde da i Dansk og Norsk være blevet til *ā*, hvad jo ikke er uhørt. (Vbt staves i Holl. rigtignok alm. *schromen*; men «beter deed men het schroomen te spellen».)

skue. Sb. et Skue er af Molbech omtalt som en dengang ny (forfalskende) Gjengivelse af t. *die Schau*; Formationen er af de i Dansk fremmede; de formentlige Høinordiskheder «*Særskue*», *Dyreskue* osv. ere drøie Germanismer. (Molbech har forøvrigt selv importeret en Skifting af samme Art: «*et Omraade*»; et *Raade* er slet Ingenting; af *Raad* har der engang existeret et Derivatum, men det hed *Ræde*. *Gebet* er et langt mindre udansk Udtryk end «*Omraade*».)

Skulder. Betegnelsen «almengerm.» er ikke passende, da det i Dansk og Svensk sandsynligvis er Laan fra Tydsk.

slaa: Sb. Slagel er contraheret af *Slagvol* (cf. Handel).

Slegfred. De herunder citerede Ord ere vel beslegtede med Adj. *slak* (slap).

Sleng maa fordum have været Masc. som i Norsk og Svensk

slibrig. Plattydsk har *sliperich*, *slipperich*, *slibberich*.

slingre er Laan af nedertydsk *slingeren*.

slubre. I ældre Dansk findes ogsaa Vb. *slubbe* (dingle o. L.).

slunken. Af samme Rod er ogsaa *slank*.

slutte. De, der antage Slegtskab mellem germ. *sl—t-* og lat. *claudere*, kunde anføre, at lat. *claudus* (halt) kunde tænkes oprindelig at bet. heldende, skjev (ligesom germ. *sl—t-*); den postulerede fælles Rod med Forlyd *scl-* forbliver imidiertid ubevislig, Slegtskabet altsaa blot hypothetisk. Heller ikke er der Enighed om, at henføre lat. *claudus* og *claudere* (lukke) til een Rod.

snild. [«et Snille» i Bet. Geni, som i «han er et Snille», er en Svecisme, allerede forsøgt af Øhlenschlæger, men hidtil dog for lidet accepteret til at regnes som legaliseret Bestanddel af

Modersmaalet. Indfødt hos os var det forlængst uddøde Femininum *en Snilde*, i Bet. følgende helt ukunstlet med Adjectivet, altsaa = Snildhed.]

snorke og snurre. Blandt beslegtede Ord er glemt at anføre t. *schnarren*.

sprade betydede fordum ogsaa sprage, desuden braute; cf. Betydningsovergangene i Ord af Rod *sp(r)—k-* (se under *spag*, *sprage*).

Spær. Kun attraheret er Tagspær af platt. *Sper* (Gespärre; se *Sparre*).

Stand er laant fra Tydsk.

statelig (P. 238 nederst). Det Urigtige i tydske Lingvisters Henførelse til gml. høitydsk *Stat* (Gelegenheit) sees ikke blot af den plattydske Form, men ogsaa af hollandsk *statelijk*, engl. *stately*, svensk *ståtlig*, der alle kun passe til lat. *status*.

stiv. Kun attraheret er Stiver, Laan af platt. *Stiiper* (Stütze, Pfeiler; vel af lat. *stipes*).

stolt. Udtrykkelig burde være bemærket, at det hos os ialtfald er laant fra Tydsk.

Strop (*struppus*) til os gjennem Platt.: *Strop*.

'gjøre Styr' (*yy*): neppe Eet med norsk *Styr*, der ikke har *yy*. Altsaa Ordbogens Forklaring vel at fastholde.

styre. [«*Selvstyre*» kan ikke anerkjendes for noget Ord i legitim Forstand; det er importeret fra Norge; paa Dansk hedder det: Selvbestyrelse. I ældre Dansk kan antreffes: *et Styre*, der betyder Ror; selv om man figurligt kunde sige f. Ex. 'ved el. under hans Ror befinde vi os i Sikkerhed', vilde man alligevel ikke kunne lave et Ord som Selvror.]

Stød paa Skotøi hedder paa Norsk *Støyt*, er altsaa ikke (som i Ordbogen antaget) Eet med *-stød* i *Rygstød* (medmindre *Støyt* er forvansket Laan fra Dansk), men betegner: Noget der kan tage mod Stød?

svirre og svire maa, som antaget, være samme Ord; heri kunde tillige være absorberet et **svidre* (cf. norsk *svidra*: dirre, se Ross).

Syl er vel dog ikke indfødt, men Laan af platt. *Suwele*, af lat. *su-bula* (af samme førgerm. Rod).

Sæd(vane). Gjængs Henførelse til *ἔθος* og indisk *swa-dhā-* er neppe antagelig, da den forudsætter noget saa Paafaldende som yngre Overflytning til germ. Thema paa *-u* (germ. *sidu-*). Ventes skulde førgerm. *sidhu-*; cf. indisk Rod *sidh-* («gültig,

richtig sein», m. M.). Vilde man vedblivende her antage germ. *-i-* af førgerm. *-a-*, da kunde tyes til ind. Adj. *sādhu* («richtig, gut», og Sb. Ntr. «das Gerade, Rechte, Gute»).

Sølvpop. Hed forhen *Sølvpape*.

Søskende. Ved *Syst-kin* skulde tilføies: opr. *-gin*.

Taabe. I Norsk haves *Taape* og Ntr. *Taap* (med samme Bet.; Grundbet., som ved flere saadanne Benævnelser: famlende, tjattende; se hos Ross). Cf. i ældre Dansk *Taabesven* og *Tabesven* (Klodrian o. L.).

'i Taaget', forhen 'paa Toget', ogsaa 'paa Tock'; og Vb. *tocke* (gaa i Taaget), hvilket neppe er helt obsolet. Norsk har yderligere Masc. *Took* (Tosse), Ntr. *Took* (Tosseri). Med Taage have disse Ord opr. Intet at bestille.

Tjaus. Udslet fra «dette med . .» og ud til «Tvivl» inclusive.

Top. Bet. Snurrelegetøi beroer maaske paa Attraction; cf. i denne Bet. platt. *Dop(pe)* (ɔ: Dup) og ældre høitydsk *Topf(e)*; dog i Engl. alt fra gammel Tid *top*.

tralle. Udslet: «vel en fri Variant til Trille».

Træl. Henførelsen til gml. tydsk *Dregil* (Løber) gaaer ikke an, da dette ogsaa skrives *Drigil*, altsaa ikke har Omlyd af a.

Tæge. Udslet Slutningspassus (fra: «seer ud som . .»); cf. engl. Form *tick*.

Tøir. Fremdeles burde anføres plattydsk *Tuder* (*ü*) med samme Betydning. Kun formelt passer gammelhøitydsk *Zieter* (*Zeotar*: «Vordeichsel, vorn an die eigentliche Deichsel angehängt»). De efter Skeat citerede celtiske Former synes at gjøre Antagelse af Laan fra Celtisk uundgaaelig.

Tøite. I Plattydsk angives *Toite* (*Töte*) i Bet. Kande, og i Bet. Tøs o. L., og seer ud som opr. nederlandsk Form for *Tud*.

udsvævende, Udsvævelse gjengive t. *ausschweifen* &c. (Cf. svøbe, svippe).

Vager. Rod muligen dog som i lat. *vagus*?

vakker i nuværende Anvendelse er Laan fra Tydsk.

valke. Nogle sætte germ. *walk* = indisk *walg* (hoppe).

vederheftig. Formen findes alt paa Reformationstiden.

vegne (Søm) skreves forhen ogsaa *hvegne*.

Vidunder. Ross angiver i Norsk *Ve(d)under*, som af Præp. *ved*. Men Ordet kunde vel i Norge være en forvansket Danisme?

vitterlig. Forhen ogsaa *viderlig*; *-tt-* mulig ved plattydsk Paavirkning; dog mangler Ordet hos Lübben.

vindskjev fra Tydsk: *windschief*, platt. *wintscheef* (af winden).

Vinge. Slutningspassus («kunde tillige . .») udslettes.

Væg. Tilføies: hollandsk *weeg* (kun levnet i *weegluis*: Væggelus), og angelsaxisk (og frisisk) *wāg*, af germ. Form *waig-*, kunne ikke være i nær Slegt med *Væg*, men vel i fjernere, nemlig som Derivatum af samme primaire Rod *wai-*, *wi-*.

Væge er Laan af den anførte platt. Form; *-ei-* i den ligl. laante norske er Forvanskning, som i *Greive*, *reikna*.

Væger (maritimt), af hollandsk *weger*, der henføres til Vb. *wegen* (veie; altsaa tungt Tømmer).

ynde kunde være Tillempning, efter Sb. *Ynde*, ikke blot af det gamle *une*, men ogsaa af *unde*, der endog ved simpel phonetisk Overgang kunde faaet en Sideform med *y* el. *ø* (cf. Tønde &c.).

ør. Hvis af germ *wōr-*, da er Rod som i *wuorag* (beruset) i ældste Høitydsk, og som i engl. *weary* (træt).

Kraft. Det med et «cf.» citerede indiske *grabh-* (gribe) antages af Nogle at have opgivet en 1ste Aspiration ɔ: at staa for indoeuropæiskt *ghrabh-*, i hvilket Tilfælde det ikke kunde være beslegtet med *Kraft*, *kræve*, osv.

Her turde tilføies Rettelse af nogle Trykfeil: P. 113, L. 22 læs: plt. *keesen*. P. 121, L. 17 istdf. 'sv. Klode' læs: cf. Klode. P. 122, L. 13 læs: gnsk. Klung-r. P. 140, L 9 læs: *load-star*. P. 149, L. 19 f. n. læs: *liuste (istdf. *liusta). P. 166, L. 17 f. n. læs: Ght. mar(we). P. 167, L. 3 ī læs ĭ. P. 207, L. 1 læs *cinder* (istdf. *cindre*). P. 237, L. 6 læs ū (istdf. ŭ). P. 237, L. 8 læs: Spundspæl. P. 238, L. 4 læs: spøle (istdf. spole). P. 257, L. 20 læs t- (istdf. -t-). P. 285, L. 2 læs *airu-s*.

Öfver tvänne nybildningar hos Lucretius.

Af K. J. Hidén.

utraque.

Bland sällsynta hos Lucretius förekommande ordformer märkes jämväl *utrāque*. Detta adverb, som ju ursprungligen är abl. sing. fem. gen. af motsvarande pronomen indef., användes såsom äfven andra ablativiska adverb, t. ex. *hac illa qua*, egentligen med prosekutiv eller lokativ betydelse, men kan äfven fattas modalt och tolkas följaktligen: auf beiden Seiten, auf beiderlei Weise (Bockemüller), in both cases (Munro), nell' uno e nell' altro caso, in ambo i casi (Giussani), å båda sidor, i det ena och i det andra fallet, i hvartdera fallet[1].

Såsom redan Lachmann anmärkt, förekommer *utraque* hos Lucretius på följ. ställen[2]: IV 84 ff. *Ergo lintea de summo cum corpore fucum Mittunt, effigias quoque debent mittere tenvis Res quaeque, ex summo quoniam iaculantur utraque*; IV 272 ff. *Quare etiam atque etiam minime mirarier est par, . . . Aëribus binis quoniam res confit utraque*; VI 510 ff. *Sed vemens imber fit, ubi vementer utraque Nubila vi cumulata premuntur et impete venti.* Här införde Lachmann i texten *aquis* i st. f. handskrifternas läsart *vi*, som dock med rätta upptagits af alla senare editorer. I hufvudsak torde Munro hafva tolkat stället riktigt; likväl hänför han *cŭmŭlātă* ss. attribut till *vi*, såsom synes af hans anmärkning: *vi cumulata* = *Copia nimborum turba maiore coacta* v. 504 — där *coacta* enligt hans åsikt är ablativ — och framför alt af hans öfversättning: by their own accumulated weight. Giussani åter vänder sig mot Munro, hvars tolkning han dock ej till fullo torde hafva förstått, och förenar *utraque vi*. Emellertid torde meningen ingalunda vara, såsom Giussani förmenar, *ubi nubila utraque vi premuntur* i. e. *premuntur cumulata et premuntur impete venti*, utan *ubi vementer nubila cumulata utraque premuntur* i. e. *premuntur vi et im-*

---

[1] *Utraque* ss. adverb finnes ej anfördt i Georges' Handwörterbuch[7]. Hos Fr. Neue, Formenlehre der lat. Sprache[3] Bd. 2 p. 636 nämnas de två första af i det följ. citerade ställen.

[2] Citaten äro enligt Briegers edition af Lucretius (1894).

pete venti. Härvid kan *utraque* fattas lokalt — oben durch die Schwere der Schicht, unten durch Wind: Boekemüller, men tolkas dock riktigare modalt l. kausalt — by both causes: Munro. Beträffande användningen af ordet *vis* i olika betydelse — här mängd l. massa l. tyngd och v. 503 *vis venti* — må blott framhållas att Lucretius ofta använder samma ord med ringa mellanrum i olika bemärkelse; jfr. Munro II vid I 875.

Utom å förenämda ställen torde detta adverb *utraque* ännu kunna antagas å ett par ställen. I början af första boken vid skildringen af Iphigenias offrande säger Lucretius v. 81 ff. *Cui simul infula virgineos circum data comptus Ex utraque pari malarum parte profusast* cet. Jag har redan De casuum syntaxi Lucretiana II p. 45 anfört Munros och Giussanis utläggning af detta invecklade ställe och för min egen del antagit att skalden förenat tvänne uttryckssätt i ett: *ex utraque parte* + *ex pari malarum parte* = *ex utraque pari malarum parte.* Emellertid kunde man väl ock fatta *utraque* som adverb — å l. längs hvardera sidan, å l. längs ömse sidor[1]. Till ordens ställning har då bidragit skaldens sträfvan att ansluta *utraque* så nära som möjligt till *pari.* Ett annat ställe III 306 skall nedanför behandlas.

interutrasque.

En ovanligare bildning än *utraque* är *interutrasque*, ett adverb som tils vidare påträffats endast hos Lucretius. På grund af dess säregna form ansåg sig Lachmann föranlåten att öfveralt införa *interutraque*, men senare utgifvare hafva alla godkänt handskrifternas läsart. Egentligen är *interutrasque* en sammansättning of *inter* och *utrasque.* Detta adverb användes af historikern Cassius Hemina — bet. beide Male enl. Georges Handw.[7] — och af komediförfattaren Caecilius Statius — auf beiden Seiten ib. —, jfr. Lindsay The Latin Language p. 557. Då emellertid *utrasque* att döma af andra adverb å *-as* ss. *alias foras* utan tvifvel äfven användts å frågan hvart?, har *interutrasque* förmodligen egentligen betydt: emellan åt hvardera sidan l. riktningen, (från hvardera sidan betraktadt,) d. v. s. däremellan, midt emellan, zwischen beiden hin l. durch: Georges ib.

---

[1] Här må nämnas att hos Lucretius *u* i *utraque* äfvensom i *interutrasque* alltid är kort utom å detta ställe, men däremot oftast långt i *uterque* och *utrimque.*

Hos Lucretius förekommer detta ord sju gånger enligt handskrifterna. Å följ. ställen har deras läsart oförändrad upptagits af editorerna: II 517 *Omnis enim calor ac frigus mediique tepores Interutrasque iacent explentes ordine summam*; V 461 *Hunc exordia sunt solis lunaeque secuta, Interutrasque globi quorum vertuntur in auris, . . . Et tamen interutrasque ita sunt, ut corpora viva Versent et partes ut mundi totius extent*; VI 358 *Interutrasque igitur cum caeli tempora constant, Tum variae causae concurrunt fulminis omnes*; 1053 *Interutrasque igitur ferri natura locata Aeris ubi accepit quaedam corpuscula, tum fit* cet. Vidare finnes detta adverb å följ. ställe, där alla nyare utg. följt Lachmanns emendation af handskrifternas läsart: V 824 *Multaque tum tellus etiam portenta creare Conatast mira facie membrisque coorta, Androgynum, interutrasque nec utrum, utrimque remotum* (*androgynem inter utras nec utramque utrumque remotum* handskr.)

Slutligen förekommer *interutrasque* i handskrifterna å ett ställe, där olika ändringar föreslagits utan att dock en tillfredsställande lösning erhållits. Vid skildringen af de olika temperamenten säger Lucretius efter att som typiska exempel ur djurvärlden hafva anfört lejon och hjortar: III 302 *At natura boum placido magis aëre vivit, Nec nimis irai fax umquam subdita percit Fumida, suffundens caecae caliginis umbram, Nec gelidis torpet telis perfixa pavoris, Inter utrasque sitas cervos saevosque leones.* Här föreslog Lachmann *interutraque secus* och Bernays *interutraque secat.* Munro åter upptog Avancius' konjektur *inter utrosque sitast,* som i versen inför en tung tautologi. Brieger har *interutrasque sitast,* då han anser att *interutrasque* kunnat förenas med accusativus i likhet med en praep., och Giussani som godkänner samma läsart säger att accusativerna på sätt och vis stå som apposition till *interutrasque* (?). Med rätta betonar dock Heinze att man i detta fall kunde vänta genetivus ss. vid *interea*; han har därför själf nöjt sig med att aftrycka handskrifternas läsart. Dessutom hafva ännu större ändringar föreslagits. Oaktadt dessa många ändringsförslag vågar jag ytterligare framställa ett nytt, som måhända kan förtjäna någon uppmärksamhet. Först och främst anser jag i likhet med andra att orden *cervos saevosque leones* riktigt bevarats af handskrifterna. Dessa accusativer bero enligt min åsikt af *inter* på grund af den mening som bör tillkomma versen. Visserligen står praep. skildt från sin kasus, men detta är ju hos Lucretius ganska vanligt.

Vidare bör också enligt min mening *sitas* rättas till *sitast*. Då nu Lucretius i det närmast föregående framhåller tvänne egenskaper *ira* och *pavor*, kan här antagas adv. *utraque* med betydelsen: i hvartdera afseendet, i det ena och det andra afseendet. Har man tillika större skiljetecken t. ex. kolon efter *pavoris*, vinnes genom versen i denna form *Inter utraque sitast cervos saevosque leones* en lämplig afslutning af det föregående[1]. Altför lätt kan ju *utraque* på grund af det föreg. *inter* hafva ändrats till *utrasque*, så framt ej någon reminiscens af det sällsynta *interutrasque* därtill bidragit. Föga antagligt synes det däremot att Lucretius här användt formen *utrasque*, då han öfveralt annars accepterat *utraque*.

Hvad beträffar adverbens olika form har *utraque* anslutit sig till den stora massan af pronominala och adjektiva adverb å -*a*, medan *interutrasque* som en afvikande egenartig bildning stått kvar oförändrad[2]. Bägge försvunno tidigt ur språket, i det att *utraque* undanträngdes af *utrimque* och *interutrasque* érsattes af det tydligare *inter utrumque*.

---

[1] Möjligen kan äfven läsas: *inter utraque si itast cervos saevosque leones*.

[2] Till uppkomsten af *interutrasque* kan hafva bidragit den omständigheten att *inter* som eg. hörde til verbet genom sin ställning i versen trädde i relation til *utrasque*. Äfven med andra partiklar synes *uterque* hafva ingått sammansättning: sålunda har S. Bugge — Till Plautus, Tidsskrift for Philologi og Pædagogik VI p. 15 — i anslutning till handskrifterna föreslagit Stichus 106 *sedutraque ut dicat mihi* (jfr. Lindsay l. l. p. 450 o. 592) och äfven *deuter* finnes anfördt (W. Schmitz Neüter och Deüter in den tironischen Noten Arch. I p. 286 f.).

Mindre meddelelser.

Minutiae Lucretianae.

Scripsit **K. J. Hidén.**

1. *Ad casus ponendi rationem.*

Lucretius ut est abundantis dicendi generis amantissimus permultis locis verba fere idem significantia inter se coniungit, quoniam rem fusius et luculentius describere mavult quam simpliciter proferre, qua de re optime agit Kraetschius De abundanti dicendi genere Lucretiano.

Fieri potest ut verba inter se arte coniuncta non eundem regere casum soleant. Tum Lucretius quem casum(o^1) posteriori(v^1) accommodari oportuit eum iuxta prius verbum (v) apponit (o^1 v + v^1). Ex eis quae collegi exemplis haec potissimum sunt adnotanda: I 921 IV 2 *iuvat integros accedere fontis Atque haurire*, cfr. De casuum syntaxi Lucretiana I p. 16; II 715 *Quae neque conecti quoquam potuere neque inde Vitalis motus consentire atque imitari*, cfr. ib. I p. 24; II 1159 *Usque adeo parcunt fetus augentque labore*[1], cfr. ib. I p. 23 sq.; VI 809 *Hos igitur tellus omnis exaestuat aestus Expiratque foras in apertum promptaque caeli*; II 58 III 90 VI 38 *Quae pueri in tenebris pavitant finguntque futura;* III 355 *ipsa palam quod res dedit ac docuit nos*; II 112 *Cuius . . . rei simulacrum et imago Ante oculos semper nobis versatur et instat*, II 931 *Huic satis illud erit planum facere atque probare*; VI 1026 *quandoquidem . . . aër Omnibus est rebus circumdatus adpositusque*; I 507 *Nec res ulla potest vera ratione probari Corpore inane suo celare atque intus habere*, cfr. ib. II p. 12.

Nonnullis autem locis qui casus nominis posterius verbum proprie sequitur is quoque ad verbum prius positum referendus est (v + o^1 v^1) e. gr. I 725 *Carmina quin etiam divini pectoris eius Vociferantur et exponunt praeclara reperta,* quo de loco conferas ib. I p. 25; V 585 *Nam licet hinc mundi patefactum totius unum Largifluum fontem scatere atque erumpere lumen,*

---

[1] *laborem* Brieger probante Giussano edidit.

cfr. ib. I p. 37; VI 829 *Hic ubi nixari nequeunt insistereque alis, Scilicet, in terram delabi pondere cogit Natura*, cfr. ib. II p. 19 et V 936 *quibus e scibant umori' fluenta . . . partim plano scatere atque erumpere campo.*

Contra interdum — iis praecipue locis, quibus participium plerumque pondere caret ut dicit Kraetschius p. 86 — casus (o) priori verbo (v) appositus quasi per mesozeugma quoddam ad verbum quoque subsequens (v^1) pertinet ($o\ v + v^1$) e. gr. I 72 *Quare religio pedibus subiecta vicissim Opteritur*; I 712 *Quam fluitans circum magnis anfractibus aequor Ionium glaucis aspargit virus ab undis*, ubi *cui* subintellegendum esse censent, aut casus e priore verbo proxime pendens iuxta posterius ponitur ($v + o\ v^1$) velut VI 138 *Hic, ubi lenior est, in terra cum tamen alta Arbusta evolvens radicibus haurit ab imis.*

2. *De praepositionum collocatione.*

Notum est nominibus inter se coniunctis aut disiunctis praepositionem non omnibus apud poetas praecipue praefigi solere. Nam saepissime praecedente praepositione quae sequuntur nomina sine praepositione adiunguntur. Huius usus apud Lucretium permulta occurrunt exempla, ex quibus haec adfero: II 789 *Quippe etenim multo proclivius exorientur Candida de nullo quam nigro nata colore Aut alio quovis*; III 781 *Denique in aethere non arbor, non aequore salso Nubes esse queunt, nec pisces vivere in arvis, Nec cruor in lignis neque saxis sucus inesse*, cfr. V 128 sqq. Lachmann. al.

Praeterea Lucretius in collocatione nominum primo membro praepositionem non adponit his locis: III 620 *neque flamma creari Fluminibus solitast neque in igni gignier algor*; IV 107 *Postremo speculis in aqua splendoreque in omni Quaecumque apparent nobis simulacra*; IV 160 *sed ubi aspera saxa Aut in materiam ligni pervenit, ibi iam Scinditur;* VI 1097 *Nam quid Brittannis caelum differre putamus, Et quod in Aegyptost, qua mundi claudicat axis, Quidve, quod in Pontost differre, et Gadibus atque Usque ad nigra virum percocto saecla colore*? quo de loco ab nonnullis vexato egi De casuum syntaxi Lucretiana II p. 5.

Om Indledningsformlen i en rogatio.

Af E. Trojel.

I Madvigs «Den romerske Stats Forfatning og Forvaltning» hedder det, 1ste Del S. 211, om Forhandlinger i Folkeforsamlingen: «Herefter fulgte den egentlige Forelæggelse af Spørgsmaalet til Folket (*vultis jubetis, Quirites?; rogavit vellent juberentne;* Exempler overalt).»[1]

At denne Henvendelse til Folket i direkte Form aldrig findes i Indikativ, men allevegne hedder: *velitis iubeatis* (el. *velitis iubeatisne*), vise de syv Steder, hvor den forekommer (der synes kun at være disse syv):

Cicero, in Pisonem c. 29, 72: *At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio, quod . . . incisum est: Velitis iubeatis, ut* cet.

id., de domo c. 17, 44: *Quæro enim quid sit aliud proscribere: Velitis iubeatis, ut* cet.

ibd. c. 18, 47: *At quid tulit legum scriptor peritus et callidus? Velitis iubeatis, ut* cet.

Livius, 38, 54, 3: *Fuit autem rogatio talis: Velitis iubeatis, Quirites, quæ pecunia . . ., ut* cet.

Gellius, V 19, 9: *Eius rogationis verba hæc sunt: Velitis iubeatis, Quirites, uti* cet.

To Steder er *ne* føjet til Spørgsmaalet:

Cicero, de domo 30, 80: *Hoc tu igitur homo popularis iure munitam civitatem et libertatem nostram putas esse oportere, ut, si tribuno plebis rogante, velitis iubeatisne, Fidulii centum se velle et iubere dixerint, possit unusquisque nostrum amittere?*

Livius, 22, 10, 2: *Rogatus in hæc verba populus: Velitis iubeatisne, hæc sic fieri.*

Hvad den indirekte Form angaar, ville følgende Steder (formentlig de, der i det hele taget findes) vise, at den sædvanlige Form af Spørgsmaalet bliver: *vellent iuberentne*, men to Steder

---

[1] Ogsaa i C. Thomsens «Det romerske Stats- og Privatliv i Oldtiden» S. 30 lyder dette Spørgsmaal *vultis iubetis*, og ligeledes i anden Udgave ved Dr. Kinch (S. 35). Derimod har Bojesen (Lat. Antikv. S. 44), Lange (Römische Alterthümer I 417) og Becker (Röm. Alterth. II Abtheil. 3 S. 95) *velitis iubeatis*.

mangler, mærkeligt nok, den spørgende Partikel. Et Sted har Præs. Konj., de andre Imperf. Konj.

Livius, 38, 46, 13: *num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint iubeantne cum Gallis bellum geri?*

id., 1, 46, 1: *ausus est ferre ad populum, vellent iuberentne se regnare.*

id., 30, 43, 2: *Tum . . . tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne senatum decernere . . .*

id., 33, 25, 6: *ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse.*

id., 36, 1, 4—5: *patres rogationem ad populum ferri iusserunt, vellent iuberentne cum Antiocho rege bellum iniri.*

id., 45, 21, 4: *de sua unius sententia rogationem ferret, vellent iuberentne Rhodiis bellum indici.*

id., 21, 17, 4: *latum inde ad populum, vellent iuberent populo Carthaginiensi bellum indici.*

id., 31, 6, 1: *isque rogationem promulgavit, vellent iuberent Philippo . . . bellum indici.*

Der gives to Forklaringer af denne Formels direkte Udtryk. Den ene gaar ud paa, at det egentlig er en afhængig Spørgesætning, og udleder altsaa Konjunktiven deraf; den anden opfatter det som et direkte Spørgsmaal[1].

I Fabris Udgave af Livius bemærkes 21, 17, 4 i Anledning af det ovenfor anførte Sted: «Die gewöhnliche Formel, mit welcher bei dem Volke auf etwas angetragen wurde, war: *Velitis iubeatis, Quirites* (nämlich *rogo*)». — Riemann har i sin Kommentar til samme Sted følgende: «*vellent juberent* est pour *vellentne et juberent* (style direct: (rogo vos) velitis jubeatisne (v. XXII, 10, 2) ou simplement *velitis jubeatis*». — Wölfflin til Liv. 22, 10, 2: «*ne* weil der Satz von einem Verbum rogandi abhängig ist»[2].

---

[1] Ingen Grammatik, som jeg kender, indeholder nogen Forklaring af denne Formel, hverken Draegers Hist. Syntax der lat. Sprache eller Krügers Gramm. der lat. Spr. eller Madvig eller Zumpt; heller ikke mere specielle Værker som Kühnast: Die Hauptpunkte der livianischen Syntax eller Riemann: Études sur la langue et la grammaire de Tite Live eller Holtze: Syntaxis priscorum scriptorum Latinorum.

[2] Denne noget kategoriske Bemærkning synes at være bleven misforstaaet af Tücking (Titi Livii ab urbe cond. lib. XXII. Für den Schulgebr. erkl. v. Dr. Carl Tücking. Zweite verbess. Aufl. Paderborn 1879), der forklarer Stedet paa følgende Maade: «Bei dem gleichsam zu einem Ganzen verschmolzenen Begriffe wird das durch *rogatus* bedingte *ne* dem zweiten Worte angehängt».

Som det ses, opfattes Ordene i disse Forklaringer som et enkelt afhængigt Spørgsmaal, idet de to Verber danne et Asyndeton, hvorfor Spørgepartiklen kan hænges til det sidste (saaledes ogsaa Weissenborn, Liv. 1, 46, 1 og Draeger, Hist. Syntax II S. 189). En noget afvigende Opfattelse findes i Prof. Ussings Udgave af Plautus (Note til Asinaria 462), hvorefter det skulde være et disjunktivt afhængigt Spørgsmaal, hvor Spørgepartiklerne ere udeladte, og det foreslaaes, at Stedet hos Livius 22, 10, 2 snarere burde rettes til *velitis iubeatis* end *ne* tilføjes de andre Steder.

Den anden Forklaring giver Fügner (Livius XXI—XXIII grammatisch untersucht von Dr. Franz Fügner, Berlin 1888). I Stykket X (Die Modi in Hauptsätzen) B 2 nævner han *velitis iubeatisne* under Conjunctivus optativus som «eine empfehlende Frage».

I Følge den første Forklaring maa vel altsaa et Verbum f. Ex. *rogo* (eller endogsaa *rogo vos*) oprindelig have styret den afhængige Sætning, men efterhaanden være faldet bort og have medført, at *ne* ogsaa forsvandt; thi det er dog vel næppe Tanken, at Verbet altid har været underforstaaet tillige med *ne*? Rigtignok høre saadanne Formler vel til det uforanderlige i Sproget snarere end til det foranderlige, og nogen egentlig Grund til at *rogo* skulde falde bort, er det ikke let at opdage.[1] Det er vel ogsaa værdt at lægge Mærke til, at der intet Spor findes af disse bortfaldne Ord hos Gellius, der udtrykkelig anfører Formlens Ordlyd; at *ne* findes de to ovenfor citerede Steder hos Cicero og Livius, viser netop blot, at Formlen kunde have Spørgepartikel, uden at det beviser noget for denne Forklaring. En anden Ting bør vel ogsaa komme i Betragtning, nemlig at afhængige Spørgesætninger efter Opfordringer til at svare i ældre Latin staa i Indikativ (Draeger l. l. II S. 436). Hvorfor *ne* mangler, omtales ikke i nogen af de citerede Forklaringer; oprindelig kan det dog ikke have manglet, da en enkelt afh. Spørgesætning altid betegnes med en spørgende Partikel (Mdvg. Lat. Sproglære § 450; Draeger, l. l. I § 156: «Sehr selten fehlt die Partikel in der

---

[1] Et Sted, der, mærkeligt nok, af nogle (Fabri, Wölfflin) anføres som parallelt med de andre direkte Udtryk, er Livius 26, 33, 13: *de iis rebus, quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Det viser, at man ogsaa brugte *vos rogo* i Henvendelser til Folket, men ikke, at det er bortfaldet i ovenomtalte Formel, snarere, at det ikke faldt bort.

indirecten Frage». Han anfører dernæst et Expl. af Plautus Stichus 4, 4, 9, hvor *ne* dog nok findes i Haandskrifterne, men er udeladt af nogle Udgivere, og et Sted af Ter. Ad. 4, 4, 17, som maa være en Fejltagelse, da der ingen Spørgesætning findes. Hos Ussing anføres (l. l.) ganske vist nogle Explr. paa udeladt Spørgepartikel i et enkelt afhg. Spørgsmaal, men kun i Gentagelser).

Vilde man med Ussing antage *velitis iubeatis* for et disjunktivt Spørgsmaal, slap man lettere fra Udeladelsen af Partiklerne, thi derpaa er der adskillige Explr. (l. l.); men Spørgsmaalets Art synes at udelukke denne Fortolkning. Man kunde maaske i Poesi finde et disjunktivt Spørgsmaal uden Forskel i Betydningen af de to Led, næppe ellers. De disjunktive Spørgsmaal, hvor Partiklerne ere udeladte, vise endogsaa en meget bestemt Modsætning mellem de to Led (Asin., 462: *Sit, non sit*; Ter., Heautont. 643: *Melius, peius, prosit, obsit*; Cic. ad Qv. fr. III 8: *velit, nolit, scire difficile est*; Forskellen er mindre Stichus 36: *vivant, valeant*, cet., men Forskel er der dog); og *rogo* maatte jo ogsaa her underforstaas.

Fügners Forklaring synes da antageligere. Desværre anfører han ikke andre Explr., der kunde vise, hvad der egentlig forstaas ved «empfehlende Frage». Men hvorfor ikke simpelt hen antage, at det er en potential Konjunktiv i spørgende Form? Ligesom *velim* betyder: «jeg kunde ønske», saaledes maatte vel *velitis* som Spørgsmaal betyde: «kunde I ønske» eller: «kunde det være eders Ønske», og det hele vilde altsaa betyde: «Kunde det være eders Vilje og Befaling». Med denne Forklaring bliver der intet at underforstaa, Spørgepartikel er ikke nødvendig, men den kan ogsaa føjes til, og her støtte de to Steder hos Cicero (de domo, 30, 80) og Livius (22, 10, 2) hinanden, saa at der ikke behøver at blive Tale om Rettelser.

Hvad den indirekte Form angaar, er der kun noget at bemærke angaaende de to Steder, hvor Partiklen mangler. De andre Steder vise blot, at den føjes til, saa snart Sætningen gøres til afhængigt Spørgsmaal. Hvad de to nævnte Steder angaar, forekomme de mig meget paafaldende. Naar man imidlertid opfatter den direkte Form som en Hovedsætning, kunde de maaske i Overensstemmelse dermed forklares som Spørgsmaal i indirekte Tale, ikke ligefrem afhængige af den foregaaende Sætning. Den Slags indirekte Spørgsmaal plejer rigtignok ogsaa at have en spørgende Partikel, naar der ikke er et spørg. Pronomen eller

Adverbium; Draeger l. l. II S. 458 anfører et enkelt Sted uden Partikel, nemlig Tac. Ann. II 15, hvortil kan føjes XIV 61 (hvor man med Nipperdey maa opfatte *malle* . . . *induci* som et Spørgsmaal for sig). Men det er vel tænkeligt, at netop en Formel, der i direkte Tale hyppigt og i sin saa at sige vedtagne Skikkelse forekom uden Partikel, kunde faa en lignende Form i den indirekte Tale.

Småbemærkninger til Seneca.

Af **Karl Hude**.

Nedenstående par bemærkninger, der rigtignok ikke støtter sig til et særligt studium af vedkommende forfatter, er fremkomne ved gentagen brug af professor Gertz' kommenterede udgave af Senecas breve til Lucilius. I sammenligning med den rigdom af lærdom og skarpsindighed, der er nedlagt i denne udgave, er hvad jeg vil fremføre rene småting, som måske dog kan bidrage til oplysning af et og andet.

Epist. XLVII 19. *Dicet aliquis nunc me vocare ad pilleum servos et dominos de fastigio suo deicere, quod dixi: «colant potius dominum, quam timeant»*. Udtrykket *ad pilleum vocare* fortolkes af udg. som «at opfordre Slaverne til at frigøre sig», hvad jeg selvfølgelig ikke negter at det kan betyde; men hele Senecas udvikling er jo dog henvendt til herrerne, ikke til slaverne, såat jeg er mere tilbøjelig til her at finde den bekendte overførte brug af *vocare* med *ad* eller *in*, hvorpå ethvert lexikon kan give talrige exempler. Ordene vilde da betyde: *sætte i frihed, frigøre*, og *vocare ad p. servos* og *dominos d. f. s. deicere* betegner så det samme resultat henholdsvis for slavernes og herrernes vedkommende.

De benef. III 23, 5. *Iam dominum manumisi*] det forekommer mig, at udg.'s bemærkning til *manumisi* «her vel blot = *in libertatem vindicavi*, skønt han jo som Krigsfange var Slave» noget udvisker det effektfulde i *manumisi*, der brugt istedenfor det simple *liberavi* med stor kraft fremhæver, at en slave har kunnet skænke sin herre den velgerning, som ellers kun herren kan skænke slaven.

De benef. III 26, 2. *Si quis hunc servum vocat, et illum con-*

vivam vocabit. Udg. bemærker hertil blot: *illum ɔ: Maronem*, men forklarer ikke, hvad S. har ment med *convivam vocabit.* Meningen er vel den, at ligeså højt som slaven har hævet sig over sit niveau, ligeså dybt er Maro sunket under det mål af hæderlighed, som må forudsættes hos folk, der kommer i ordenligt selskab. En moderne forfatter vilde istedenfor *conviva* vel have sat *gentleman.*

Epist. XXVIII 8. Efterat S. har markeret sit fra Kynikerne afvigende standpunkt *(Dissentio ab his, qui in fluctus medios eunt* cet.*)* supponerer han en indvending: *«Triginta» inquis «tyranni Socraten circumsteterunt nec potuerunt animum ejus infringere.* Hertil svarer han saa: *Quid interest, quot domini sint? servitus una est: hanc qui contempsit, in quantalibet turba dominantium liber est.* Udg. opstiller en forklaring, om hvis rigtighed han heller ikke selv synes at være stærkt overbevist, såat han sikkert gerne vil tilgive mig, at jeg slet ikke er det; ifølge den skal *servitus* være «Afhængighedsforhold til sine Omgivelser» og *contemnere* «afvise» (holde sig helt udenfor), hvad der her forekommer mig meget tvungent. Efter min opfattelse har man her et sørgeligt eller, om man vil, lysteligt exempel på, hvad retorik kan føre til. Hvor tit i det daglige liv er man ikke under en diskussjon vidne til, at den ene part behændigt hænger sig i et enkelt udtryk i den anden parts indvending og påviser noget urigtigt deri, såat vedkommende ofte lader sig forbløffe og ikke opdager, at hovedpunktet slet ikke er gendrevet. Således gør Seneca her: han hænger sig i *triginta* og siger: «hvad gør det til sagen, om der er 30 herrer eller kun 1? trældommen er en og den samme; den vise, som trodser denne, er fri, ligemeget om der er mange eller få som herske». Mere siger han ikke, men læseren skal føle: «altså er indvendingen gendrevet» — om han gør det, bliver en anden sag; men der er vel næppe tvivl om, at Seneca ialfald har illuderet sig selv.

Anmeldelser.

B. Sauer, Das sogenannte Theseion und sein plastischer Schmuck. 1899.

Det første man ser dette anselige og smukt udstyrede Værk, tænker man sig, at det vel kunde være et Sidestykke til Michaelis' Parthenon; men Forf. gjør strax i Fortalen opmærksom paa, at dette slet ikke har været tilsigtet. Om Parthenon have vi baade i Litteraturen og i de bevarede Rester saa mange Vidnesbyrd, at Monumentet kunde gjenreises for Forestillingen og danne Grundpillen for den græske Kunsthistorie; ved Theseet er det anderledes. Den herlige Bygning staar der, men dens Navn er omtvistet, de vigtigste af Skulpturerne ere forsvundne, og de bevarede ere tildels stærkt mishandlede. S. har paataget sig ikke blot at bestemme Bygningens rette Navn, men ogsaa at gjenskabe det Forsvundne.

At det saakaldte Theseustempel ikke bærer dette Navn med Rette, har man i lang Tid været enig om. Havde det været indviet til en Heros, og ikke til en olympisk Gud, maatte det have havt sin Indgang fra Vest, og ikke, som Tilfældet er, fra Øst; og det af Pausanias omtalte Theseion maa efter hele Sammenhængen i hans Beskrivelse søges længere mod Øst. Paa den anden Side synes det umuligt, at et saa anseligt Tempel, der laa lige paa Pausanias' Vei, ikke skulde være omtalt af ham. Man har derfor gjættet paa alle de af ham nævnte Templer og paa flere endnu, Ares, Aphrodite, Apollon Patroos, Herakles, Hephæstos; Spørgsmaalet syntes ikke at kunne afgjøres uden yderligere Udgravninger, som for Øieblikket ikke kunne iværksættes paa Grund af den stærke Bebyggelse. Der er imidlertid tilveiebragt stor Sandsynlighed for at det er Hephæstos' Tempel, navnlig ved Reischs fortrinlige Afhandling «Athena Hephæstia» i Jahresbericht des österreichischen archäologischen Instituts I (1898), en Mening, som ogsaa Sauer vedkjender sig og mener at kunne bestyrke ved Beviser fra Templets Skulpturer. «Hephæstos' Tempel» siger Pausanias «ligger ovenover Kerameikos og den kongelige Stoa». Kerameikos eller Pottemagerkvarteret er Benævnelsen for Athens Torv. Pottemagerne, som oprindelig boede der, bleve ved Stadens Til-

væxt nødte til at flytte uden for Byen, og det Sted, hvor man drev den Industri, der i sin Tid havde saa stor Betydning for Athen, og hvis bevarede Rester ikke have mindre Betydning for os, blev den store Samlingsplads for Stadens Befolkning i politiske og sociale Øiemed, det med alle mulige Handelsvarer rigt forsynede Torv eller Bazar, en stor, formodentlig uregelmæssig Plads omgivet af Stoer, Templer og andre offentlige Bygninger og fuld af Statuer; men som et Minde om de gamle Tider stod Hephæstos' eller, som det egentlig hed, Hephæstos' og Athenes Tempel og skuede ud over den Plads, hvor Haandværket i sin Tid havde havt hjemme. Hephæstos og Athene var Arbeidets Beskyttere, det mandliges og det kvindeliges. Hephæstos er ikke blot Smedenes, men ogsaa Pottemagernes Gud, og Athene staar ved hans Side som Ergane.

At Templet tilhører det 5. Aarh., er klart baade af Bygningens og af Skulpturernes Stil. Det er samtidigt med Parthenon; om det er en ældre eller yngre Samtidig, vil Kunsthistorien alene næppe kunne afgjøre; de Forskjelle, der vise sig, kunne lige saa godt tydes i den ene som i den anden Retning. Her synes imidlertid indskriftlige Vidnesbyrd at komme til Hjælp. Af Regnskabsberetningen fra Aarene 420—416 (C. I. A. I n. 318 og 319) se vi, at der i disse Aar af *ταμίαι τῶν ἄλλων θεῶν* er blevet udbetalt 5 Talenter 3310 Drachmer til et Par kolossale Broncestatuer, der blev opstillede i et Tempel. Den ene af disse havde et Skjold staaende ved Foden, og der er al Grund til at antage, at det var Hephæstos og Athena Hephæstia, de samme Guder, for hvem der ifølge en anden Indskrift (C. I. A. IV n. 35 b) netop i Aaret 420 anordnedes en ny stor penteterisk Fest med Fakkelløb. Tempelbygningen var vel allerede færdig; men de kolossale Statuer, der skulde bebo det, toges nu i Arbeide og fuldførtes i Løbet af 4 Aar. Ved Hjælp af Indskrifterne har Reisch ogsaa set sig i Stand til at give os en Forestilling om hvordan Athenestatuen saa ud. Der omtales nemlig en «Blomst (*ἄνθεμον*) under Skjoldet». Ligesom vi i antike Efterligninger af Phidias' Parthenos se, at Skjoldet ikke har staaet umiddelbart paa Jorden, men paa en lille Forhøining, da det ellers vilde blive for stort, saaledes har det Samme været Tilfældet her, og dette Fodstykke har været smykket med Blade af Tin, der vare loddede paa; det synes at have lignet et korinthisk Kapitæl. Et saadant finde vi nu netop anbragt ved en, desværre hovedløs, Athenestatue i Museet i Cherchel (Cæsarea i Numidien), ligesom ogsaa i en

friere Bearbeidelse af det samme Motiv i Villa Borghese. Statuen i Cherchel er en smuk romersk Kopi efter et græsk Arbeide fra 5. Aarh., og kan altsaa ikke usandsynlig føres tilbage til det i Indskriften nævnte Gudebillede. Hephæstosstatuen antager Reisch for at være den af Cicero Nat. Deor. 1, 30 omtalte Vulcan af Alkamenes, «in quo stante in utroque vestigio et vestito leviter apparet claudicatio non deformis». Det følger vel af sig selv, at begge de sammenhørende Gudebilleder ere udførte af samme Kunstner, og vi skulde altsaa her have et Middel til at danne os en Forestilling om Alkamenes' Kunst. I alt dette følger Sauer Reisch, og hans kunstneriske Medarbejder, M. Lübke har gjort et ikke uheldigt Forsøg paa at rekonstruere Gudebillederne, Noget, der Intet er at indvende imod, naar det blot ikke betragtes som en fuldendt Kjendsgjerning, der kan danne Udgangspunkt for nye Konstruktioner.

Ved Behandlingen af Templets plastiske Udsmykning har S. fulgt den priselige Fremgangsmaade, at han ved Siden af den fotografiske Gjengivelse af Kunstværkerne lægger en paa gjennemsigtigt Papir udført Rekonstruktion, der kan dække hin nøiagtig. Metoperne paa Østsiden, der forestille Herakles' Bedrifter, ere som bekjendt saa ødelagte, at de ofte næsten ere ukjendelige; desto taknemligere er man for Rekonstruktionen. Ved Theseusmetoperne, som ere i en bedre Forfatning, var Opgaven lettere, og kunde derfor ogsaa løses fuldstændigere. Kun ved den 4. Metope paa Nordsiden, Theseus og Prokrustes, treffer man et besynderligt Raisonnement. Hygins Fortælling, at Damastes, naar hans Gjæst var for lang til Sengen, huggede et Stykke af ham, og naar han var for kort, strakte ham ud, er ikke blot den eneste overleverede, men ogsaa den eneste rimelige Affattelse af Sagnet. S. betragter den første Halvdel af Historien som en senere Tilsætning; der skal kun være Tale om at forlænge og ikke om at forkorte Legemet; «wahrhaft volksthümliche Sage», siger han S. 167, «ist so unökonomisch nicht».

Ogsaa ved den vestlige Frise kunde Rekonstruktionen udføres virkelig tilfredsstillende; men vanskeligere var Opgaven ved den østlige. Her forestilles en heftig Kamp, hvor Guder ere til Stede som deltagende Tilskuere, paa den ene Side Zeus, Here og Athene, paa den anden Poseidon, Amphitrite og Hephæstos, efter Sauers vistnok rigtige Tydning. Rigtig er ogsaa S.s Bemærkning, at disse to Gudegrupper ikke afbryde Kompositionen ved at dele den i tre forskjellige Handlinger. De sidde midt i Kampen, usynlige

for de Kæmpende; for dem er det som om Guderne ikke vare der; de løbe forbi dem fra begge Sider. I Midten raser Kampen stærkest; fra Yderkanterne komme nye Mænd til for at tage Del i Striden. Der ser vi ogsaa, ved den søndre Ende, en fangen Fjende blive bagbunden. Den nordre Ende af Relieffet er mest medtaget. Tidligere Fortolkere mente der at se Mænd, der opreiste en Tropæ; dette har S. med Rette forkastet. Vi befinde os her i den modsatte Leir, iblandt dem, der tilsidst maa vige Pladsen. Den yderste Figur er en Kriger, der spænder sin Bue; i den næste ser S., støttende sig paa en Figur paa Frisen fra Trysa (Gjöl Baschi), en Trompeter. Heri har han vel nok Ret; men meget uheldig er hans Rekonstruktion af den næste Figur, i hvem han, vistnok med Urette, ser Anføreren for dette Parti. Han tænker sig ham resignerende; han betragter Alt som tabt; vaabenløs lader han Hænderne synke; men hvorledes stemmer dette med at hans Folk endnu dels kæmpe dels berede sig til at fortsætte Kampen med al Kraft?

Den midterste Del af Frisen er bedre bevaret. Der føres den vældige Kamp; men hvem er det, der kæmper mod hinanden? Der er fremsat mange Formodninger; S. tilføier en ny. De attiske Chronografer vilde vide, at Erichthonios først blev Hersker i Athen ved at fordrive Amphiktion; det skal nu være denne Kamp, der fremstilles; Erichthonios' Folk ere Athenæere, Amphiktions Pelasger. Havde han indskrænket sig hertil, vilde man vel sige, at denne Formodning lige saa godt kunde lade sig høre, som Ottfr. Müllers, at det var Theseus' Kamp med Pallantiderne; man vilde kun spørge, hvem der har sagt, at Amphiktions Folk var Pelasger; men Forfatterens Gjennemførelse af Hypothesen kræver en nærmere Drøftelse. Hos Homer kæmpe Heltene med regelmæssige Vaaben, Sværd og Skjold, men leilighedsvis ogsaa med Stene saa store som almindelige Mennesker ikke kunne løfte. Ligesaa her. Om S. har Ret i at Stenene kun kastes fra den ene Side, turde være tvivlsomt, men sikkert er det, at der er vaabenførende Mænd paa begge Sider. Han slutter nu, at begge Partier ere Grækere, men det ene Parti «understøttes af ikke vaabenkyndige Naturmennesker». Disse, Pelasgerne, der have bygget de berømte kyklopiske Mure, ere i Besiddelse af overnaturlige Kræfter. De kaste Stenene «paa en vidunderlig Maade»; nærmere set kaste de dem slet ikke; «de støde eller skyde dem frem». Dette vilde rigtignok forudsætte, at Stenene laa paa en fast Grund, men det gjøre de ikke; de svæve i Luften. Imidlertid, man ser dem i

forskjellig Høide over Jorden, og rykker man dem sammen, kunne de danne en kyklopisk Mur. S. ser da deri «en Antydning af den pelasgiske Mur omkring Akropolis». Bag denne havde Pelasgerne forskanset sig; men den er nu forstyrret af Angriberne. Men hvorledes kunde disse, eller rettere den ene mægtige Kæmper Erichthonios ødelægge en saadan Mur? Han maa have havt et overnaturligt Vaaben; han maa have laant Zeus' Lyn, og en Rekonstruktionsskitse viser os ham saaledes. Med hvad Ret Forf. forudsætter Sligt, erfare vi ikke. Han er overhovedet ikke blind for det Mislige i sine Hypotheser, og appellerer gjentagne Gange til at det er Undere, der fremstilles; men derved faar han næppe Læseren til at tro, at en Kunstner skulde have indladt sig paa at fremstille Noget, der var absolut umuligt og uforstaaeligt for Tilskuerne. S. selv «veed ikke, om han skal rose eller dadle Kunstnerens originale, ja egensindige Indfald». Han glemmer, at det ikke er Kunstnerens, men hans eget Indfald. Vi maa vistnok hellere holde os til den almindelige Opfattelse, at Stenene virkelig kastes, om vi end maa indrømme, at Kunstneren ikke har været ganske heldig i Fremstillingen af denne Scene, og at den storartede Totalvirkning taber sig noget, naar man vil gjøre sig rede for, hvorledes saa mægtige Stenblokke kunne kastes med een Haand. Den mægtige Helt, der er Athenæernes Fører, kæmper med 4 Fjender paa een Gang. Den ene af disse er i Færd med at kaste en svær Sten i Hovedet paa ham, men han standser den paa Veien med sin venstre Haand, og ligesaa gjør hans Modstander ved den Sten, der skulde ramme ham. Den ene af de Fire ligger slagen paa Jorden; de to Øvrige kæmpe endnu ligesom den Første, men der mangler saa meget, at Rekonstruktionen er usikker. At benævne de kæmpende Parter, synes ikke at kunne lykkes. Sandsynligst forekommer mig Lollings Antagelse, at det er Athenæere og Eleusiniere, hine under Zeus', disse under Poseidons Beskyttelse.

Endnu vanskeligere er Rekonstruktionen af Gavlgrupperne, da alle Figurerne ere sporløst forsvundne, og vi ikke engang vide, hvad disse Grupper have forestillet. Man kan kun gjætte sig frem af de Spor, der findes paa Gavlfeltets Gulv, hvor Figurerne have staaet, og paa Bagvæggen, hvortil enkelte af Figurerne have været fæstnede med Metalkramper. Skulde Nogen være egnet til at løse denne Opgave, maatte det være Sauer, hvis omhyggelige Undersøgelser af de Spor, som Parthenons Frontonfigurer have efterladt paa Gavlfelternes Grundflader, ere offentliggjorte i Antike

Denkmäler d. arch. Inst. I Taf. 58 A—C; men her er Opgaven langt vanskeligere; S. trøster sig kun med at de efterladte Spor ere talrigere og tilmed «udhugne i Grunden saa knapt, at de nøiagtig svare til Figurernes Grundomrids». Man maa beundre den Sindrighed, hvormed han har benyttet disse Spor; men Spørgsmaalet er, om dette Udgangspunkt er saa sikkert, at deraf kun kunde udledes et eneste Resultat, og naar Alt til Slutningen synes at forme sig til et harmonisk Hele, om Forf. saa ikke skuffer sig selv, naar han tror, at Slutningsrækken helt igjennem er mathematisk nødvendig, og om det ikke, ham selv ubevidst, er Tanken paa Resultatet, der har ledet Udviklingen, i hvilket Tilfælde der foreligger en Circulus in probando; med andre Ord: Spørgsmaalet er, om Opgaven overhovedet kunde løses. Hvorvidt den er løst, vil fremgaa af hvor tilfredsstillende Undersøgelsens Resultat viser sig.

I den østlige Gavl mener S. at Erichthonios' Fødsel var fremstillet, et Emne, der ikke kunde være mere passende til et Tempel for Hephæstos og Athene; thi Mythen fortalte jo, at Hephæstos var hans Fader, Jorden hans Moder og Athene hans Fostermoder. Det var en i Athen særlig yndet Mythe, og ikke faa antike Monumenter fremstille Gæa, der overleverer den nyfødte Erichthonios til Athene. Ved Undersøgelse af Sporene finder S. nu i hver Ende af Gavlen en liggende Figur; de naa ikke helt ud til Gavlspidserne; udenfor dem tænker han sig derfor paa den ene Side en Delfin, paa den anden en Svane; det Sidste synes rigtignok meget tvivlsomt; indenfor, hen imod Midten, sætter han et Par kvindelige og mandlige Bipersoner, ligesom i de andre Gavlkompositioner, vi kjende. Midt i Gavlen findes en stor firkantet Indsænkning; her anbringes en Klippeblok, hvorpaa Athene har siddet. Paa hver Side af hende sættes en staaende kvindelig Figur. Derefter følger paa hver Side en større Indsænkning. I den til høire finder S. Kekrops med Slangehale, saaledes som han sees bl. A. paa et bekjendt attisk Terracottarelief (Baumeister, Denkmäler S. 492); i den til venstre skimter han en liggende Kvindefigur, der er kolossal i Forhold til de andre. Det skal være Gæa, der rækker den nyfødte Erichthonios frem imod Athene; det fremrakte Barn hjælper til at udfylde det tomme Rum imellem Gæa og den foran staaende Kvinde. Men her reise sig Betænkeligheder. S. gjør selv opmærksom paa at Gæa ellers altid fremstilles dukkende op af Jorden saaledes at kun Overkroppen er synlig; her derimod sidder hun ovenpaa Jorden. Dertil kommer,

at hendes Stilling er i høi Grad tvungen, ja i Virkeligheden umulig uden en Støtte. Hun kan kun holde Barnet med den ene Haand; i den anden maa hun have en Stav til at støtte sig, da hun ellers vilde falde, med andre Ord: saaledes kan Kunstneren ikke have fremstillet det.

Men medens vi fandt, at det Emne, S. her tænkte sig fremstillet, var særdeles passende, kunne vi ikke sige det Samme om det, han sætter i den vestlige Gavl. Det er Sagnet om hvorledes Here i sin Ærgrelse kaster sin Søn Hephæstos ned fra Olympen og han bliver optaget af Nereiderne Eurynome og Thetis, et burlesk og intetsigende Eventyr, som heller ikke er paavist i antike Billeder med Undtagelse af et sent romersk Relief, S. 78; og der er det fremstillet saaledes at Ingen kan tage feil af Meningen, hvorimod Sauers Komposition ikke vil kunne forstaaes uden Kommentar. I begge Gavlens Ender finder han at Sporene tyde paa Firspand; det ene stiger op, det andet synker ned; det er Solens og Maanens. Ved dem angives Stedet, hvor Handlingen foregaar, nemlig Havet. I Midten konstruerer han to siddende Kvinder og en ung Mand, der iler hen til dem og bedende kaster sig paa Knæ for dem. Sauer forklarer hans Stilling ved Ordet «Knielauf» (S. 89), et besynderligt Begreb, der er opfundet af Kalkmann til hans mislykkede Tydning af Marmorfiguren fra Subiaco (Jahrb. d. Inst. X 1895). Hvis Nogen vilde indvende imod denne Komposition, at den fyldte for lidt, og at baade Hestene og de menneskelige Figurer ere altfor spredte, vilde S. uden Tvivl svare, at ingen andre end de af ham optegnede Grupper kunne læses ud af de forefundne Spor: de ere byggede op, som han siger «ohne Deutungstendenzen». Til Tvivlerne siger han, at de have «die Verpflichtung, einen anderen, mindestens ebenso ungezwungen passenden Mythos zu finden oder, was angesichts der charakteristischen Gestaltung unserer Gruppe und beim heutigen Stand unserer Denkmälerkenntnis wenig rühmlich wäre, er muss sich hinter der Behauptung verschanzen, dass die gewonnene Gruppe überhaupt keine Deutung zulasse». At S. tyder de Grupper, han selv har opført, rigtig, vil næppe Nogen benægte; men Mange ville vist med Anm. tvivle om at de ere rigtig opførte, eller om at det overhovedet er muligt at opføre en paalidelig Bygning af det forhaandenværende Materiale. Den samme Tvivl nære vi, naar Forf. mener at kunne navngive den Kunstner, der har udført Billedhuggerarbeiderne paa Templet. Det skal være Amphion fra Knossos, en Mand, om hvem vi Intet vide uden at han var en Elev

af Ptolichos, der havde gaaet i Skole hos Kritios. Gjør man Videnskaben nogen Gavn ved at henkaste et saadant intetsigende Navn? Eller er det virkelig nødvendigt at nævne Mesteren til et Kunstværk, naar man Intet har at holde sig til? Jeg maa gjentage hvad jeg ytrede for nogle Aar siden i det Letterstedtske Tidsskrift (1895 S. 499): «det kan ikke gjøres, og som en Følge deraf skal det heller ikke gjøres». Men jeg kan ikke skilles fra Sauers Værk uden at udtale en varm Anerkjendelse af det Gode, der findes deri, det ihærdige Studium, den nøiagtige Gjengivelse af Monumenterne og de ofte vellykkede Rekonstruktioner, Fortrin som trods alt det Hazarderede og Vilkaarlige ville sikkre Bogen en Plads i den archæologiske Litteratur.

J. L. Ussing.

Gust. Rydberg, Zur Geschichte des französischen ə. I. Die Entstehung des ə-Lautes. Upsala 1896 (Leipzig, Harrassowitz). S. 1—68. II. 1. Übersicht der geschichtlichen Entwickelung des ə in alt- und neufranz. Zeit bis Ende des 17. Jahrh. Upsala 1897 (Leipzig, Harrassowitz). S. 69—202. II. 2. Übersicht etc. Die vorlitterarische Entwickelung der frz. Monosyllaba. Upsala 1898. S. 203—408.

Fransk lydhistorie har som bekendt været og er bestandig genstand for en mængde mere eller mindre indgaaende undersøgelser, og paa intet andet punkt af det romanske sprogomraade er der arbejdet saa ivrigt som her, hvortil der gives forskellige, tildels meget nærliggende grunde. Men trods alt er der endnu saare meget, der er uklart, og det er sjældent, at man føler rigtig fast grund under fødderne, naar man giver sig af med et eller andet spørsmaal. Der er ofte store vanskeligheder, hvor alt kunde synes klart, og mangen en gang er de gængse forklaringer i virkeligheden ikke andet end omskrivninger af fakta. Under saadanne omstændigheder er udførlige monografier ganske særligt paa deres plads, om ikke for andet, saa for at vise, hvilke spørsmaal det er haabløst at ville bringe rede i.

Et æmne der endnu trænger til megen belysning er blandt andet ogsaa det, som behandles i nærværende skrift. Det er aabenbart forfatterens hensigt at tage alt med, hvorved det hele bliver vidtløftigere, end han maaske fra først af har tænkt sig. Thi medens første del foreligger færdig og er af et forholdsvis ringe omfang, er de to første af anden dels sex afsnit svulmede op til at fylde 300 sider. Hvad der til syvende og sidst vil

være naaet med hensyn til spørsmaalet i dets helhed, er det saaledes foreløbigt umuligt at sige. Derimod er der af enkeltheder adskilligt, som det er værd at lægge mærke til, om det end koster endel besvær at faa fat deri. Thi nogen let læselig bog er det ikke, og samtidigt med, at man yder forfatteren skyldig beundring for det kolossale arbejde, han har præsteret, ønsker man næsten, at han havde gjort det kortere. Om imidlertid det overvældende antal citater har kunnet indskrænkes, beror naturligvis paa, hvor stort værd man tillægger dem som bevismateriale, hvilket jeg nedenfor skal komme tilbage til. Men ogsaa selve fremstillingen er paa enkelte steder unødvendig bred, saa at læseren endog undertiden naar til resultatet længe før det meddeles.

Af de tre udkomne hæfter staar efter min mening det første højest. Det er her lykkedes forf. at give en overmaade klar og anskuelig fremstilling af de bevægelser i sproget fra tidlig tid af, der tilsidst i fransk har ført til udviklingen af ə lyden, idet der udførligt gøres rede for, hvorledes den exspiratoriske akcent hele tiden virker indskrænkende paa de latinske ords lydmasse og trods al reaktion af forskellig art har bevirket, at de latinske ords omfang ved den franske literaturs begyndelse er svundet saa meget ind som det omtrent overhovedet er muligt.

Hvor paa grund af forskellige særlige omstændigheder vokalbortfald ikke har kunnet finde sted, er de ubetonede vokaler svækkede til en ubestemt lyd, ə. Der er ikke den mindste grund til at antage, at f. ex. Strassburgeredernes *Karlo* og *Karle* skulde betyde noget som helst andet, end at slutningsvokalen er ə. Grunden til, at fortsættelsen af synkoperingerne i latin har ytret sig kraftigere i Gallien end andet steds indenfor det romanske omraade, hvorved fransk jo netop i lydlig henseende adskiller sig saa karakteristisk fra de øvrige sprog, søger forfatteren i paavirkning fra keltisk. Dette kan ifølge sagens natur kun blive en hypotese, da forf. herved gaar ud fra den ubeviste og ubevislige forudsætning, at det keltiske sprog i Gallien har været analogt med de keltiske sprog, vi kender. Han søger at støtte denne antagelse ved at henvise til de norditaliænske dialekter, det samme som man har gjort for at forsvare antagelsen af keltisk paavirkning i udviklingen af $\bar{u} > y$ i fransk, hvorom meningerne jo for øvrigt er meget delte.

Hvad enkeltheder i dette afsnit angaar, har jeg kun et par enkelte bemærkninger at gøre. Et vidnesbyrd om udtalen *caldus* for *calidus* er foruden det s. 15 fra en indskrift anførte øgenavnet *Biberius Caldius Mero* som soldaterne ifølge Sveton. Tiberius 42 satte i stedet for *Tiberius Claudius Nero*. S. 16 nævnes *debilitare* < **debilitatare*, *limitrophus* < **limitotrophus* som exempler paa vokalsynkope mellem homorgane konsonanter. Allerede de følgende exempler viser, at disse to ord ikke hører herhen; *limitrophus* skyldes haplologi, og dens slags former fore-

kommer ofte, ogsaa i sprog, der ikke har særlige synkopetendenser; i latin er det dog ofte, hvad der kunde være gjort opmærksom paa, vanskeligt at adskille synkope og haplologi. Det første ord, *debilitare* forudsætter overhovedet ikke noget **debilitatare*, saaledes som man tidligere har forklaret det ved haplologi, lige saa lidt som *nutrix* staar for **nutritrix*. — S. 50 konstrueres en form *il(le) *ferabit* (= fr. *il fera*), der er meget angribelig fra forskellige sider.

Andet hæfte er helliget en undersøgelse af elision og hiat i den middelalderlige literatur. Forfatteren vil derigennem finde ud af, hvorvidt -ə i slutningen af et ord har holdt sig eller er bleven berørt af den stadigt herskende tendens til vokalsvækkelse og synkope. Der adskilles fem forskellige arter af hiat: logisk, metrisk, historisk grammatisk, analogisk og dialektisk, hvortil kommer som en sjette gruppe: vilkaarlig hiat. Her maa jeg imidlertid tilstaa, at jeg aldeles ikke tror paa muligheden af en saadan klassificering trods al den skarpsindighed, forfatteren har anvendt derpaa, men tvært imod mener, at den sidste gruppe rummer de allerfleste tilfælde af hiat. Hvor der ikke findes en bestemt skole med faste principer og hvor der ikke er uddannet nogen almen anerkendt norm — og intet af dette vil man vel paastaa for den oldfranske digtnings vedkommende — er hovedsagen for digterne det at faa de fornødne pedes (hvilket det vel ogsaa er i mange andre tilfælde), og de benytter sig da af elision og hiat som det passer dem bedst. Lige saa lidt som jeg derfor anser det for rigtigt at tale om disse forfatteres «sproglige anskuelser» (s. 179), kan jeg tillægge de mange citater nogen særlig betydning. Hertil kommer, at vi har al denne literatur overleveret i haandskrifter, hvor der kan have indsneget sig mange ting ved afskrivningen, og det hele bliver saaledes meget usikkert, hvad ogsaa forf. selv tilsidst indrømmer. Naturligvis er der enkelte tilfælde, hvor hiat er regelmæssig, saaledes ved *ne* — *ne*, der netop er blevet til *ni* — *ni* i hiat, men herfra er der et langt spring til at søge særlige forklaringer for hvert enkelt tilfælde og kun lade et mindretal bero paa «et momentant metrisk behov». — Resultatet af det hele, at elision er langt det overvejende fra gammel tid af, kunde saaledes være naaet adskilligt lettere.

Det meget omfangsrige tredje hæfte behandler udviklingen af de franske monosyllaba, og det kun den halve del, udviklingen i den førliterære tid. Forf. kommer her noget bort fra sit egenlige æmne og indlader sig paa spørsmaal af mere almen interesse. Materialet ydes af en mængde forskellige middellatinske skrifter, og forf. søger at vise, hvilket lys der herfra kan kastes over forskellige sproglige ændringer, der er indtraadte i den fællesromanske periode. Naar saaledes præpositionen *de* undertiden i haandskrifterne viser tendens til at vokaliseres efter en følgende

stavelses vokal *(da causa, do solo, du rupe)*, kan det tyde paa en reducering af *e*'et. Det minder endel om skrivemaader som *bøndør*, *brytyr*, *hittir* i den skaanske kirkelov (for *bøndær, brytær, hittær*) eller *nuku* for *nukε* «ikke» og lignende andre ting i albanesisk, men de af forf. anførte exempler er ganske vist ikke særlig talrige. Dog er der al grund til med forf. at antage udtalen *də* som forlængst gennemført ved den franske literaturs begyndelse. Paa samme maade viser skrivemaader som *no* for *non* begyndelsen til det senere *ne*, der viser sig spor af *ne* for *nec* osv. Men ogsaa i dette afsnit er fremstillingen undertiden altfor omstændelig; der vises saaledes ved hjælp af en mængde citater og ræsonnementer, at *sī* tidligt er blevet til *se*, noget man i forvejen føler sig forvisset om paa grund af overensstemmelsen mellem ofr. *se*, portug. *se*, it. *se* og frem for alt rum. *să*, der i modsætning til *şi* < *sīc* ikke har udviklet noget *ş (ś)*. — En ny forklaring gives paa grundlag af texterne til formen *illi*, der er grundformen til fr. *il:* lat. *ille* > *ẹlle* bliver til *elli* foran vokaler, hvoraf senere *illi*. Dette er ret plausibelt, hvad endnu mere gælder om forf.s anskuelse med hensyn til oprindelsen til konjunktionen *que, che*, som man jo har villet udlede af *quod*, hvilket ikke ret godt lader sig gøre (for ikke at tale om Jeanjaquets forsøg paa at udlede den af *quem*); texterne viser, at der i virkeligheden ikke kan være tale om andre latinske konjunktioner end *quia*. Dette ord har ved sætningsfonetiske udviklinger spaltet sig i *qui* og *qua*; det sidste findes endnu paa enkelte steder, det første har gennem forskellige processer, som forf. gør rede for, udviklet sig til det ord, der genfindes i fr. *que*, it. *che*.

Kr. Sandfeld Jensen.

Ciceros catilinarische Reden. Für den Schulgebrauch herausg. von *Fr. Richter* und *Alfred Eberhard*. Sechste Auflage. Leipzig 1897, Teubner. 160 S.

Gennemsynet af *Madvigs Udvalg af Ciceros Taler* i Anledning af en ny Udgave af disse har givet mig Anledning til lidt nærmere at eftergaa Haandskriftgrundlaget for disse meget læste Taler.

Der er blandt de talrige Haandskrifter intet, som rager saaledes op over de andre i nogen af disse Taler, at man trygt kan lægge dette til Grund for Texten og nøjes med at rette Fejlene i dette. Man maa derfor samle Haandskrifterne i Grupper efter fælles Ejendommeligheder og søge at udfinde, hvilken Gruppe der bør tages mest Hensyn til.

Hvad særlig de catilinariske Taler angaar, har dette Spørgsmaal i de nyeste Behandlinger af Texten atter været fremdraget. De tyske Udgivere af Talerne (C. F. W. Müller, H. Nohl, G. Laubmann og A. Eberhard) foretrække en anden Haandskriftklasse end den, Madvig væsentlig har fulgt. Derved kommer Texten i disse Udgaver til at se en Del anderledes ud end i Madvigs. Dog har jeg ikke anset det for rigtigt at ændre Madvigs Text, fordi jeg tror, at man har tillagt den nu begunstigede Haandskriftklasse en større Betydning, end den vistnok fortjener.

Den Gruppe af Haandskrifter til de cat. Taler, som nu foretrækkes og som betegnes med a, er en codex Mediceus a og en cod. Ambrosianus A; derimod fulgte Madvig den anden Gruppe β, der bestaar af tre Haandskrifter, nu i München, Benedictoburanus b, Indersdorfensis i og Salisburgensis s. Af den førstnævnte, Medic., har Müller faaet en ny Collation, som har givet ham en høj Forestilling om dette Haandskrift. Hvis man imidlertid nøje vil gennemgaa de Steder, hvor han efter dette Haandskrift (og til Dels A) afviger fra de af Madvig fulgte Læsemaader, saa vil det vise sig, at Meningen næsten paa intet Sted virkelig forbedres eller noget nyt kommer frem; den største Del af Forandringerne berører kun Ordstillingen.

Kun nogle faa Steder fortjene en nærmere Omtale. I Catil. I § 19 læstes tidligere *a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum M. Marcellum demigrasti*; denne M. Marcellus, som her ironisk kaldes vir optimus, kan ikke være den samme, som nedenfor nævnes (§ 21 *fortissimo viro M. Marcello*), men Cicero kunde ikke nævne de to Mænd af samme Navn saa kort efter hinanden uden at betegne dem som forskellige paa en eller anden Maade. Derfor er Navnet Marcellus paa det første Sted uden Tvivl forskrevet for et andet Navn. Det er altsaa meget fristende, naar cod. a og A skriver *Metellum* (uden Fornavnet *M.*), at optage denne Læsemaade; man maa da nødvendig føje et Fornavn til (*M. Metellum*). Men Navnet bliver mindre sikkert, naar *Q. Metellum* gaar lige foran, hvorefter Afskriveren let kunde komme til at afpasse et utydeligt skrevet Navn. Jeg foretrækker derfor at skrive *M.†Marcellum.*

Cat. I § 23 Slutn. skrives nu: *ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris* efter a og A, medens man tidligere læste *esse videaris*. Men *isse* passer ikke godt til *eiectus*, som vilde kræve *fugisse ad alienos* eller noget lignende, og *a me* er tillige underligt, naar det staar i Spidsen.

Ib. § 33 er vistnok Læsemaaden efter a A *Tu, Juppiter* (i Steden for *Tum tu, Juppiter*) rigtig. Det, som J. skal gøre, gælder baade Catilina *(hunc)* og hans Medskyldige, og Opfordringen til J. kan da ikke gaa ud paa det Tidspunkt (*tum*), naar Catilina er draget ud. I de andre Hdskr. har *tum* altsaa udviklet sig mellem *nefarium tu.*

Disse tre Steder er i Virkeligheden de eneste, som kunde berettige til at give Haandskrifterne af denne Gruppe (a A) nogen Overvægt; men kun paa det sidste Sted er Læsemaaden en Forbedring, paa første Sted er den tvivlsom, paa andet næppe rigtig.

Altsaa ved at frembyde væsentlig bedre nye Læsemaader kan denne Haandskriftgruppe ikke hævde sin Overlegenhed. Man kunde da tænke, at den stod lige med de andre bedre Haandskrifter og maaske var saa meget nøjagtigere i alle Enkeltheder, at man bedre kunde lægge den til Grund for Texten; men ogsaa dens Forsvarere indrømme, at den har sine særegne Fejl; hvad Müller anfører som Exempler paa Interpolation i den anden Klasse Haandskrifter (b i s), er ikke tilsigtet Interpolation, men simple Afskriverfejl eller højst en mechanisk Tilpasning af uforstaaede Ord til Meningen.

Alt i alt giver Haandskriftklassen a A væsentlig kun en Række ligegyldige Ændringer, som ingen Nytte er til; og som oftest er det blot Forandringer i Ordstillingen. Dette er et ret mærkeligt Fænomen i de latinske Haandskrifter, denne Variation i Ordstillingen; og det var ønskeligt at faa det nærmere undersøgt. Det vil vistnok vise sig, at det er i relativt yngre Haandskrifter, at Ændringer i den Henseende ere gjorte; med de Dateringer, som man giver Haandskrifterne, og som vistnok ere yderst usikre, er der intet at gøre for Øjeblikket; men at det i alt Fald er ret degraderede Haandskriftsforhold, som tillade den Art af Vilkaarlighed, er utvivlsomt. Det er svært at komme ud af dette Uføre igen, naar man staar med lutter stærkt afledede Haandskrifter uden ældre Vidnesbyrd ved Siden af.

Men Spørgsmaalet har nogen Interesse ud over den textkritiske; hvilken Ordstilling har Cicero fulgt i forskellige Perioder af sit Forfatterskab, hvad var den naturlige Ordstilling for ham, hvilke Forbindelser «lød godt» efter hans Smag (til forskellige Tider)? Det synes at kunne spores, at de, som i Haandskrifterne have rettet paa Ordstillingen, i Reglen have søgt at bringe den noget mere kunstige, søgte Ordstilling til Anvendelse, den som gennem Digternes Brug var bleven almindelig i Litteraturen i Kejsertiden. Men det gjaldt da for os at finde tilbage til Ciceros egen Brug. Man maatte opsøge de Skrifter, hvor man havde den sikreste Text, og sammenligne Ordstillingen i forskellig Stil (Taler, Afhandlinger, Breve). Og Ordgruppernes Velklang maatte man dog kunne faa et Begreb om ved lidt nøje at agte paa de i Talen fremskudte Perioder, f. Ex. Slutningsord i en længere Sætning, eller Bygningen af Sætninger, hvis Indhold krævede den delikateste, mest hensynsfulde, tiltalende Form.

Meget af det, som vedrører Ordstillingen, beror paa Kunst, paa Øre og Smag; men den daglige Tale maa ogsaa have haft sin naturlige Ordstilling, som regulerede den kunstige; og om end de plautinske Vers har gjort megen Forstyrrelse i det naturlige

Sprogs Form, saa vil dog sikkert meget af Komediernes Sprog kunne betragtes som Kilde til Kundskaben om den daglige Tale ogsaa paa Ordstillingens Omraade. Indgaaende er vistnok Ordstillingen ikke bleven undersøgt hos nogen af de større ældre Forfattere; det vilde maaske lønne sig at tage Spørgsmaalet op fra nyt.

Til Slutningen nogle Ord om den Bog, hvis Titel ovenfor er anført. Eberhards Udgave er et omhyggeligt Arbejde, med en indholdsrig Indledning og udførlig Commentar; særlig Betydning har det andet Tillæg (S. 147—160), det kritiske, hvori er indflettet en Masse af korte Oplysninger og Henvisninger til Litteratur, der er meget nyttige og velkomne for den filologiske Læser og for Læreren, men naturligvis ikke ere bestemte for Skolen.

C. Jørgensen.

Des *Q. Horatius Flaccus* Satiren u. Episteln. Für den Schulgebrauch erkl. v. *G. T. A. Krüger*. Erstes Bändchen. Satiren. 14te Aufl. Besorgt v. *Gustav Krüger*. Leipzig 1897, Teubner. XVII + 211 ss.

Med en hurtighed, som her til lands vist kun opnås af Balslevs katekismus og enkelte andre bøger, og som nok kan vække misundelse hos vore filologiske forfattere, er 13de oplag (1894) af den Krügerske udgave af Horats's satirer bleven afløst af det 14de. Da det 13de er bleven udførlig anmeldt her i tidsskriftet, er der ingen grund til at dvæle længe ved dets efterfølger, der kører støt i det gamle, gode spor. Jeg kan som anmelder kun udtale min påskønnelse af, at udg. har rettet sig efter så mange af mine klagemål, endda de fremkom på Dansk.[1] Over hovedet er ændringerne i den nye udg. i reglen forbedringer. Kun et par steder har jeg mærket mig forandringer til det værre. Der er således ikke — mig bekendt — kommet noget frem, der rokker ved den gamle regel, at *abscindo* (og *exscindo*) låner sin supinumsstamme fra *abscido* (*excido*); hvorfor da II. 3. 303 skrive *abscissum* imod de bedste hdskrr.? — I. 9. 47 er der nu kommet en bemærkning om, at *ni submosses* står i st. f. *ni submoveris* ell. *submovebis*. Det er en underlig misforståelse; det betyder jo: «om du ikke (allerede nu) vilde have fordrevet», nemlig *si tradidisses*. — Blandt de ikke optagne rettelser, jeg har fore-

[1] Fortegnelsen over afvigelserne fra sidste udg. kunde være nøjagtigere; jeg har i alt fald bemærket 3 steder, hvor udg. efter min anvisning har rettet i kommentaren ganske stiltiende.

slået, — det har glædet mig at konstatere, at de er i mindretal — er der kun én, jeg vil henstille til fornyet overvejelse, da den er utvivlsomt rigtig: II. 6. 75 *quid trahat* betyder sikkert ikke «hvad der vel burde drage», men «hvad der vel (faktisk) drager». — Hermed skal jeg slutte, idet jeg kun tilføjer, at udg. i en ny fortale forsvarer adressen «*für den schulgebrauch*», som jeg også havde påtalt, ved henvisning til «stræbsomme primanere». Bevares, al respekt for dem! Men kan virkelig deres køb eller ikke-køb af bogen bestemme, om den er skreven til skolebrug?

Valdemar Thoresen.

Joseph Hirmer, Entstehung und Komposition der platonischen Politeia. Eine von der philosophischen Fakultät der Universität München gekrönte Preisschrift (Særtryk af Jahrb. f. class. philol. suppl.-bd. XXIII). Leipzig 1897, Teubner. 106 s.

Ved siden af det store spørgsmål om de platoniske dialogers kronologi har i den nyere tid også spørgsmålet om de større skrifter, Lovenes og Statens komposition og disposition ofte beskæftiget filologerne. Man nøies ikke med uden videre at betragte disse skrifter som afsluttede helheder af én støbning men går dem omhyggelig efter for at finde mulige spor af forskelligt syn på de samme ting. Finder man eller mener man at finde sligt, har man deri et vidnesbyrd om, at de pågældende steder er opstået på forskellig tid. Og kan man så yderligere påvise spring i tankegangen, ligefremme modsigelser eller andre sådanne dispositionsfeil, har man atter et middel til at udsondre de forskellige lag, finde de enkelte dele, hvoraf det hele skrift er sammensat. Vi har i dette tidsskrifts VI. bd. p. 80 f. haft leilighed til i korthed at gøre rede for de forskellige opfattelser af Lovenes tilblivelse; for Statens vedkommende er det samme spørgsmål behandlet i ovennævnte lille skrift af J. Hirmer. H. deler først værket i 5 hoveddele (I, II—IV, V—VII, VIII—IX, X) og giver en ganske kort oversigt over hver enkelt af disse. Hertil knyttes en betragtning af boginddelingen, både den i 10 bøger og en anden, hidtil ukendt, i 6 bøger, som det er lykkedes forf. at påvise udfra citaterne i et lexicon i Bekkers anecdota I p. 75—116; der anføres nemlig kun 6 bøger, men citaterne stammer dog fra alle 10 (se tabellen i slutningen af skriftet). Også de 6 bøgers omfang har H. omtrent kunnet påvise. Den nye inddeling anvendes til at fortolke Gellius XIV 3, 3, idet H. (p. 653—55) mener, at de *duobus fere libris*, som skal have ægget Xenophon

til at skrive Kyropædien, er stykket indtil IV 427 C «wo die Gründung des Staates als abgeschlossen bezeichnet wird«. Det er efter seksdelingen $2^1/_5$ bog, og således fås en forklaring af ordet *fere*, som de ældre fortolkninger synes at have set helt bort fra. At dette stykke (eller hele I—IV bog) skulde være udgivet før det øvrige, som Gellius siger, tror H. ikke rigtig på. Efter betragtningen af boginddelingen gives en fremstilling af de forskellige anskuelser om «Statens» tilblivelse fra Hermann til Campbell og Hirzel, og først derefter følger den egenlige drøftelse af dette værks komposition og indhold med kritik af de afvigende anskuelser.

Man har fra oldtiden af opkastet det spørgsmål: Hvad er det egenlige æmne for Platons *Πολιτεία ἢ περὶ δικαίου*, staten eller retfærdigheden? Da besvarelsen heraf jo er af stor betydning for opfattelsen af skriftets disposition, gør H. det til udgangspunkt for sine undersøgelser og besvarer spørgsmålet rigtig derhen, at nominelt er *τὸ δίκαιον* værkets tema, for hvis skyld betragtningen af staten indføres, men staten er dog det faktiske stof; den definition af *δικαιοσύνη* der findes kunde let være fundet ved betragtning af individet alene. Det er staten, som den efter hans mening burde være, Platon vil skildre; men de to æmner er jo nær beslægtede og kunde derfor flettes ind i hinanden. — Herefter betragtes de enkelte partier af «Staten», som måske kunde være selvstændige, dels hvert for sig dels i forhold til det øvrige. Det indrømmes, at 1. bog sagtens kunde stå på egne ben; men det følgende kan ikke undvære 1. bog. At følge denne undersøgelse i detaljerne vilde føre for vidt, men H.s stilling til nogle hovedpunkter må anføres. I—IV. bog er man meget tilbøielig til at betragte som en selvstændig helhed: Gennem betragtningen af statens 3 stænder kommer Platon til parallelt dermed at opstille sjælens tre dele og finder den kendte definition af retfærdigheden som *οἰκειοπραγία* af sjælens dele. H. dvæler her navnlig ved den yderst korte omtale, der her bliver statens *ἄρχοντες* til del (412 B—414 B): de måtte med her for at få de 3 stænder frem, men det er utroligt at Platon nogen sinde har villet indskrænke sig hertil; altså er I—IV ingen afsluttet helhed. — Ligeledes er det almindeligt at betragte bøgerne V—VII som et senere indskud. Hovedmassen heraf omhandler *οἱ ἄρχοντες* og deres uddannelse, et stykke der nødvendig måtte tilføies, da omtalen af dem i det foregående var så kortfattet. Foran går (— 471 C) stykket om kvinderne og deres stilling i idealstaten. Dette stykke maa selv H. indrømme kunde godt være helt udeladt (p. 618), da Platon kunde have indskrænket sig til bemærkningen IV 423 E eller behandlet hele spørgsmålet der. Når han har valgt en anden orden, følger han efter H. tekniske hensyn: kvindefællesskabet og filosofherredømmet kræver som de mest paradokse fordringer særlig indgaaende behandling; men den foregående

hoveddel måtte ikke gøres for stor. Mon virkelig Platon har tilstræbt at ordne sit stof netop efter hoveddele af det nu foreliggende omfang? Her synes H.s argumentation mindre overbevisende. Derimod har han sikkert ganske ret i, at ingen del af X. bog behøver at være af senere oprindelse, fordi man kunde nøies med I—IX. — H.s resultat af disse undersøgelser bliver altså, at værkets plan er «einheitlich»; hver del står på den bedst egnede plads (p. 628). Heller ikke af dialogens form eller store omfang kan man med rette drage nogen anden slutning.

Fra denne betragtning af stoffets ordning går H. over til at behandle de modsigelser og hvad han selv med anførselstegn kalder «disparatheiten» man har ment at finde i værkets indhold, og atter her kommer han til det resultat, at da disse alle beror på misforståelser, er der ingen grund til at antage andet end at skriftet virkelig er «einheitlich». Det gælder Krohns anker mod behandlingen af poesien og Christs påstand, at den skildrede statsform i VII 540 D er udførlig, i X. bog et uopnåeligt ideal (Christ har i VII. bog opfattet et spørgsmål som en affirmativ sætning), og det gælder ogsaa de modsætninger der skulde findes indenfor det filosofiske indhold (i læren om sjælens dele, udødeligheden, idélæren osv.). Enkeltheder skal vi ikke komme ind på men nøies med at sige, at H.s fremstilling gennemgående er overbevisende. Også i dette afsnit af sit skrift må H. altså slutte sig til Zeller og andre forsvarere af værkets helhed og enhed.

Endelig behandles de bevarede efterretninger om «Staten», dens forhold til andre dialoger af Platon og til andre forfatteres værker og lignende rent ydre forhold, der måske kunde lede til bestemmelse af tiden. Om Gellius er talt ovenfor. Om Aristophanes' *Ἐκκλησιάζουσαι* (år 392 eller 389) hedder det, at det kan være påvirket af Platon men snarest ikke er det. Med hensyn til tiden opstilles som en ny (rigtig?) hypotese, at skildringen af idealstatens hersker (VI. bog) har sit forbillede i Isokrates' Euagoras; 374 døde Euagoras; den VI. bog er da fra tiden derefter, hvilket passer til Christs ansættelse af V. bog (Plat. stud. p. 37 ff.) til samme tid. Det hele er udgivet før Platons 2. reise til Sicilien, omtr. 370.

Til allersidst betragter H. de sprogstatistiske undersøgelser. Det må her være mig tilladt at gøre opmærksom på, at efter Lutosławskis «stylometriske» undersøgelser er I. bog virkelig en oprindelig selvstændig dialog, mens det øvrige er skrevet betydelig senere i den overleverede orden, så at V—VII. er ældre end det følgende[1]. Det stemmer jo nogenlunde med Hirmer.

G. Rangel Nielsen.

---

[1] Se P. Meyers resumé i Zeitschr. für philosophie CX. 1897 p. 206 f.

Gustav Billeter, Geschichte des Zinsfusses im griechisch-römischen Altertum bis auf Justinian. Leipzig 1898, Teubner. XII + 382 S.

Denne Bog er i hele sit Anlæg et Barn af sin Tid, Specialiseringens Aarhundrede. Forfatteren har afgrænset sig et bestemt Spörgsmaal, hvis Omfang ikke er större, end at et enkelt Menneske virkelig kan overkomme at beherske Stoffet, men hvis Besvarelse betinger mange andre Spörgsmaals Behandling. Den foreliggende Bog er det förste Forsøg paa at give en större samlet Fremstilling af Rentefodens Variationer igennem hele Oldtiden i Grækenland og i Romerriget, saavidt vort Kendskab strækker sig, og den Opgave, Forfatteren har stillet sig, er løst paa en saa heldig Maade, at enhver, der har Brug for Oplysninger om Rentefoden i Oldtiden eller interesserer sig for Pengeforholdenes historiske Udvikling, bör have Bogen i Erindring.

Fremstillingen støtter sig helt igennem paa citerede Kildesteder, og Forf. gennemgaar ved Siden af sin egen Opfattelse kritisk alle andre væsentlige Opfattelser; overalt er der en Bestræbelse for at det angivne Resultat skal svare til det overleverede Materiale, saa at det ikke bliver gjort fyldigere ved tilföjede Hypoteser eller Analogislutninger. Herved vinder Fremstillingen i Sikkerhed; dog kan man undertiden beklage, at Forfatteren kun ganske undtagelsesvis beskæftiger sig med Aarsagerne til Rentefodens Variationer; vel er det forkasteligt a priori at ville drage Slutninger fra de öjeblikkelige Samfundsforhold til Rentefodens Störrelse; men naar denne først er fastslaaet, vil man dog hyppigt med Sikkerhed kunne konstatere de Aarsager i Samfundslivet, der have været bestemmende for den.

Den störste Vanskelighed for at fastslaa bestemte Værdier for Rentefoden ligger foruden i det forholdsvis sparsomme Materiale i den Omstændighed, at Rentefoden ikke er fuldstændig bestemt ved Tid og Sted, men desuden er afhængig af specielle Omstændigheder ved hvert konkret Tilfælde (Risiko o. l.). Det er derfor ikke tilstrækkeligt, at indsamle Oplysningerne rundt omkring i Litteraturen, Lovsamlingerne, Indskrifterne, sigte og prøve dem kildekritisk, samt ordne dem kronologisk og geografisk. De maa ogsaa saavidt muligt klassificeres efter Laanets Art. En saadan Klassifikation har Forf. gennemført for hver Periode, idet han, saavidt Materialet tillader det, ordner Angivelserne efter Kategorier med stigende Risiko for Laanet, saa at disse som Regel strække sig fra Udlaan med fuldstændig sikker Anbringelse af Kapitalen og til Aagerrenter. (Man kan vel passende betragte den förste som Normalrentefoden; dog gaar det ikke an altid at bestemme denne som den laveste fundne Rentefod.) Först ved denne Ordning træder hver enkelt Talangivelses Betydning for Helheden klart frem.

Der kan ikke være Tale om her at give et Referat af denne paa Oplysninger og Diskussioner saa righoldige Bog. Som en Prøve paa Forfatterens Resultater kan nævnes følgende.

Om den normale Rentefods Störrelse i Grækenland og Lilleasien vides intet med Sikkerhed før i det 4de Aarhundrede, hvor den er 12 % p. a.; i det 3die Aarh. synker den til 10 %, og synker ved Overgangen til det 2det Aarh. stærkt, omtrent til 7 %. I den sidste Del af det 2det Aarh. begynder den atter at stige, naar i det förste Aarhundrede 8 %, og under de romerske Kejsere 8—9 %, men synker dog atter efter Trajan.

For Rom findes först virkelige Angivelser fra Tiden efter Sulla; Rentefoden synes at have holdt sig temmelig konstant mellem 4 % og 6 %, baade her og under de romerske Kejsere. Under Borgerkrigene fra 49 til 31 var den meget höj (12 %); fra Caracalla til Alexander Severus Tendens mod 4 %; under Justinian muligvis en svag Stigen mod 6—7 %.

De forskellige Opfattelser om Rentefoden i Ægypten gennemgaas kritisk; Resultatet er negativt.

Vi skulle endnu nævne, at Angivelserne overalt ere reducerede til pro Cent pro anno. Det er naturligvis praktisk, at Tallene referere sig til Forestillinger som ere Læserne tilvante. Kun maa det fremhæves at disse Tal ere Reduktioner, saa at man ikke tror, at Terminerne virkelig altid vare helaarlige. Selve Udtrykket ἐπὶ δραχμῇ for de 12 % p. a. i det 4de Aarhundrede i Attika tyder hen paa en maanedlig Termin: 1 Drachme maanedlig pr. Mine er 1 % maanedlig eller med simpel Rente 12 % p. a. S. 29 anføres Samtalen mellem Strepsiades og Sokrates i «Skyerne» som Bevis for maanedlige Terminer, men paa samme Side anføres ogsaa Eksempler paa aarlige Terminer. I Sammenhæng med Terminlængden kan ogsaa nævnes Udtrykket *fenus unciarium*: Forf. hylder den Anskuelse, at det betyder 1 uncia Rente pr. as om Aaret og mener med Madvig (imod Niebuhr), at «Aaret» er det sædvanlige paa 12 Maaneder, ikke et «Handelsaar» paa 10 Maaneder; *fenus unciarium* bliver da $^{100}/_{12} = 8^1/_3$ %.

En Bog, som denne, maa opfylde to Krav: Nöjagtighed og Overskuelighed; hvorvidt det förste Krav er opfyldt, maa vi overlade den kyndige Filolog selv at undersøge ved Brugen, dog kunne vi sige, at den rolige, forsigtige Stil er meget tillidvækkende. Hvad Overskueligheden angaar, maa det siges, at dette Krav er særdeles tilfredsstillende opfyldt, idet det store Stof er ordnet paa en saa heldig Maade, at man hurtig finder sig til Rette. Kilderne ere overalt angivne, saa at enhver selv vil kunne udøve Kontrol, om det ønskes.

Poul Heegaard.

Harvard Studies in Classical Philology. Edited by a Committee of the Classical Instructors of Harvard University. Volume VIII. Boston 1897, Ginn & Company. 190 pages.

A prefatory note informs us that the Harvard Studies in Classical Philology are published by authority of Harvard University, and are contributed chiefly by its instructors and graduates, although contributions from other sources are not excluded. The present volume contains four essays, all of them very interesting and worthy of the elegant get-up of these Studies.

First we find a paper on «The Trial of the Alcmeonidae and the Cleisthenean Constitutional Reforms» by *George Willis Botsford*, p. 1—22. Of this paper I shall only relate the chief points of the reasoning without discussing it, my own studies not having brought me into contact with the details of the question. Some modern scholars, such as Beloch and Cauer, have suggested that the trial of the Alcmeonidae on a charge of impiety committed in the suppression of the Cylonian insurrection did not take place before the archonship of Solon, as has been hitherto universally supposed, but only after the adoption of the Cleisthenean constitutional reforms, about a century later, and that the story of their trial and banishment told by Plutarch and Aristotle is but a duplicate of the account which Herodotus gives of their expulsion by Cleomenes. This view is based on the coincidence of circumstances in the two accounts and on the fact that Plutarch mentions the *δημοτικόν* of the accuser, which, as Beloch asserts, proves that the accusation was brought after the institution of the Cleisthenean tribes and demes. Going to discuss these points Botsford first gives us some remarks on the course of Athenian constitutional history from Solon to Cleisthenes, and after discussing the order and nature of the events connected with the names of Cleisthenes and Isagoras, he goes on to show that the coincidence of circumstances in the two accounts is purely accidental, and even that the seeming coincidence on closer examination proves a point of contrast rather than of likeness. As to the *δημοτικόν* of the accuser it has been supposed by Beloch and Busolt that a document with the accuser's name and *δημοτικόν*, engraved on a stone, was preserved, and that some Atthid-writer connected it immediately with the Cylonian sacrilege. But against this supposition Botsford argues that is was not till the fourth century B. C. that the *δημοτικόν* of the proposer was recorded in the decrees of the people; in the fifth century only the *γραμματεύς* adds his *δημοτικόν*. And moreover in this case there would not have been any need for a decree of the people. There were demes in Attica before Cleisthenes, and Botsford suggests a natural explanation of the reasons which may have led the Atthid-writer to add the accuser's *δημοτικόν* in this special case.

Again Thucydides I 126 seems to support the view maintained by Botsford that the trial did take place before the archonship of Solon.

The next essay (p. 23—40) treats «The Saliva Superstition in Classical Literature». The author, *Frank W. Nicolson*, has examined and classified all the various passages in Greek and Latin which bear upon this subject. This is a very instructive paper, and though the author tells us that he is no specialist in folklore, I think that we have here an extremely valuable contribution to that science. The main conclusion arrived at is «that belief in the physical qualities of saliva, as a curative agency, and faith in its powers when employed symbolically in various forms of magic and witchcraft, had their origin in the original notion of prohibition; in other words, that just as the Greeks and Romans used to spit towards or upon a serpent or a toad to kill it or to keep it at a distance, so they used to spit symbolically to ward off the approach of disease or of any vaguer evil that threatened their superstitious minds.» This view is defended by the author with very valid arguments. But all the same I should think it advisable not to urge the unity of the superstition too much. The roots of such a superstition are always, I think, unconscious; the single features have not been logically deduced from a definite belief; and therefore it seems to me perfectly possible that the superstition may contain elements of quite different origin and logically irreconcilable with each other. This would be analogous to the contradictions which are often contained in primitive mythology. But I admit that the notion of prohibition may have been the chief one in the saliva superstition.

The third essay (p. 41—102) is a paper on «Greek Grave-Reliefs» by *Richard Norton*. The author discusses not the technique but the meaning of these documents, and I think his essay will be read with great interest even by those readers who do not care for technical details. As for myself, I am too little acquainted with archæology to give anything more than a brief account of the results of the paper. The author first considers the steles found by Schliemann at Mycenae in 1876. Here we have the first instances of the custom of representing the deceased as he had appeared in life. At the time when the Iliad and Odyssey were composed, the custom of erecting steles was well known, and Norton concludes (against the opinion of Helbig) that they were sculptured. And even to the question whether such sculpture bore a religious or (like the Mycenean steles) a purely commemorative character, he thinks it possible to give a partial answer. The oar set up on the tomb of Elpenor seems to be symbolic of Elpenor's life and to have had no religious significance; this would appear from the analogy of later

centuries and from some lines of Sappho. The author goes on to consider a series of grave reliefs, all of which were found in the neighbourhood of Sparta (sixth century B. C. — second century B. C.). These steles are plainly of the religious type, and Norton thinks it likely that the figures represented are Hades and Persephone. He does not think that these monuments were grave-steles strictly speaking, but rather a kind of «altar-reliefs» (this word not meaning that they were on altars, but that before them were made the vows and offerings to the dead). But this view he holds only as to the steles of the earliest type: the later Spartan steles are real grave-steles and represent, he thinks, the dead person. In the last part of his paper the author considers the Attic gravestones; he maintains that they as a rule represent the dead as he had appeared in life, and that they are not, except in a few instances, scenes of the existence of the dead in the lower world.

The last essay (p. 103—184) is an instructive discussion of «The Origin of Roman Praenomina» by *George Davis Chase.* It is well known that according to the original Indo-European name system each individual, man or woman, had a single name composed of two members (for instance Greek *Δημο-σθένης*); these names, as omens for virtue and prosperity, were usually compounded of words suggesting divine favour or good will or descriptive of the general conceptions of ideal men and women. We can easily recognize this system in most of the families of the Indo-European languages, as the author exemplifies p. 103—107. It would not have been out of the way to mention that the same system is evidenced even by the Thracian names (cp. the remarks of the present reviewer, above VII 71). Moreover it is proved that these compound names could be shortened according to certain rules; for instance *Δήμων* is to be considered as a shortened form of any name containing *δῆμο-ς* as first or second element. In Latin there does not exist any survival of the compound name; for I quite agree with the author in his statement that the correspondence between *Publicola* and *Δημόφιλος* is illusory. This disappearance of the compound names is due to «the fundamental abhorrence of the Latin language for long compounds» (p. 108). But we might expect to find remnants of the shortened Indo-European names, and in order to settle this question the author has undertaken a study first of the Latin Cognomina and then of the Latin Gentilicia, classing them and discussing them in a very satisfactory manner and arriving at the conclusion that neither the cognomina nor the gentilicia have anything to do with the original Indo-European names. After this he takes up the Praenomina. The largest list that could be claimed as praenomina has a total of 64 names. A good many of these are native in sections of Italy outside of Latium; some of the

alleged praenomina are undoubtedly cognomina which occur in late inscriptions in the position of praenomen because of the imperial confusion of names. Some praenomina are antiquated, partly appearing in the name of only a single individual; of these antiquated praenomina three are acknowledged by the author as being possibly survivals of original Indo-European names: *Hostus* might be a shortened form of a compound of *hostis* meaning «stranger» (cp. the Greek compounds of *ξένο-ς*); *Iulus* might be a shortened form of a compound of *Jovis*; but in this case the trisyllabic pronunciation of the word is very strange; the proposed etymology would only explain a trisyllabic **Diulus* or a dissyllabic **Julus*; we should therefore be obliged to regard *Iulus* as a purely artificial form (the author does not even mention this difficulty); finally *Volero* might be a shortened form of a name analogous to the Greek *Εὔβουλος* etc. Some of the usual praenomina have the appearance of having first arisen as early cognomina: *Gnaeus* (*Gnaivos*) is an older form of the common noun *naevus* «birthmark»; *Spurius*, *Quintus*, *Sextus*, *Decimus* must originally have referred to circumstances of birth. But we find six praenomina which «differ radically from those of the cognomen class; they are not simple words out of the language, but are formed with derivative suffixes. Again, we shall see, when we look more closely at their meanings, that they are formed from words which do not criticise individual peculiarities, which are never derogatory or familiar, as is the case with the cognomina. On the contrary, they express either praise or a wish or hope for moral or physical distinction that might be intended as an omen for future greatness in the career of the man». These six praenomina, which are to be regarded as shortened Indo-European names, are the following: *Servius*, *Mānius*, *Pūblius*, *Lūcius*, *Gajus*, *Mārcus*. *Servius* is to be derived from *servus* in its original meaning of «keeper, preserver», *Mānius* from *mānus* «good», *Gajus* is connected with *gaudeo* (cp. Greek *Γανυμήδης*) etc. As to women's praenomina, the common statement that Roman women had no praenomina is both true and untrue. The praenomina *Gaja*, *Lūcia*, *Pūblia*, *Mānia* (especially *Gaja*) are well established. According to the correct use of Cicero's time women had nothing that could be properly called praenomina; but in the provinces and among the lower classes praenomina still survived, ready to come to the surface again in the social upheavals of imperial times. — The chief results of the paper might be recapitulated in the following way. Of the original Indo-European name system only the shortened forms survived; they were mixed up with names of quite another kind (nicknames, early cognomina such as *Gnaeus*). The gentilicium did not arise in the same natural way as the other names; it came about in a deliberate manner and in answer to the needs of a highly developed politi-

cal order. Here the development stopped in Oscan and Plebeian Latin. But among the higher classes at Rome new cognomina continued to be added, now coming after the gentile and so giving rise to the three-name system. It will be seen that the remnants of the original system are exceedingly few; but the methodical way in which the whole question is treated by the author, and the sound judgment and correct criticism which he exhibits throughout, have succeeded in giving us a clear and reliable notion of the whole development. I cannot but agree with the author in all his main conclusions, and I shall add only a few criticisms. On p. 109 the author speaks of *Chilo* and *Cilo* as of two different cognomina; this seems to me very doubtful. On p. 119 the derivation of *Pomponius* and *Pompejus* from an Oscan numeral **pompe* «five» is rejected because we should expect the forms to be made from the ordinal, as we accually find in *Pontius* Lat. *Quintius*; but I could not give so much force to this argument; I am convinced that the names *Petronius* and *Petrejus* are derived from the Oscan numeral «four»; they could scarcely have any connexion with *petro* «a rustic»; moreover a praenomen *Pet. Petr.* (abbreviated) is mentioned by the author himself p. 143. On p. 159 the Slavonic *-mirĭ* is combined with the Irish *mār*, *mōr* and the Gothic *mērs*; here some words explaining or at least mentioning the obvious phonological difficulties should have been added. I certainly shall not blame the author for not having sought for traces of the original Indo-European name system in the domain of Latin gentilicia; nevertheless here might be some further traces; for the gentilicia are, as shown by the author, often derived from praenomina (*Lūcīlius*, *Mānīlius*, from *Lūcius*, *Mānius* etc.). We therefore might possibly conclude, for instance from the gentile *Jūlius* that there once existed a praenomen **Jūlus*, which would be of more value than the literary *Iūlus*. But all such conclusions are extremely uncertain.

It remains only to congratulate Harvard University on the excellent way in which classical philology (history, folklore, archæology, linguistics) is represented in these Studies which give us a very advantageous notion of American scholarship.

Copenhagen, April 3, 1899.

Holger Pedersen.

Henricus Gelzer, *Henricus Hilgenfeld*, *Otto Cuntz*, Patrum Nicaenorum nomina Latine Graece Coptice Syriace Arabice Armeniace (Scriptores sacri et profani auspiciis et munificentia serenissimorum nutritorum almae matris Jenensis ediderunt seminarii philologorum Jenensis magistri et qui olim sodales fuere, Fasciculus II; Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Leipzig 1898, Teubner. LXXIII + 265 Sider (med et Kort).

Bogen indeholder de i Titelen antydede Navnelister. Den koptiske, syriske, arabiske og armeniske Tekst er forsynet med en latinsk Oversættelse og en bogstavret Transskription af Navnene. Forskellige Forbemærkninger, en Sammenligning mellem de forskellige Versioner, en *index patrum restitutus* m. m. forudskikkes af Udgiverne. De, som er beskæftigede med historiske Studier på nærliggende Områder, vil allerede kende Bogen; jeg skal blot göre opmærksom på, at Bogen også har sin Interesse for Sprogmænd. Vor Viden om gamle Sprogs Udtale beror som bekendt ofte på Sammenligning af Egennavne, og den foreliggende Bog yder et stort og bekvemt Materiale til sådanne Sammenligninger.

København d. 3. April 1899.

Holger Pedersen.

Asmus Sörensen, Polnische Grammatik. Erste Hälfte. Leipzig 1899, E. Haberland. IV + 256 Sider, stort 8⁰.

Det foreliggende Arbejde af den tyske Videnskabsmand Dr. Asmus Sörensen imødekommer et virkeligt Savn. Der har hidtil ikke været nogen Overflod af grammatiske Hjælpemidler til moderne Polsk; ved Siden af Rykaczewski's Grammatik (på Fransk; Berlin og Posen 1861), og Popliński's Grammatik, hvis 7. Oplag er bearbejdet af W. Nehring (Thorn 1881; i 1890 forsynet med et nyt Omslag, på hvilket der står «Achte Auflage»), måtte man først og fremmest nævne vor Landsmand C. W. Smith's polske Grammatik (på Tysk; Berlin 1864). Smiths Grammatik hviler på et stort selvstændigt Arbejde og vil vedblivende være til stor Nytte, men som eneste Hjælpemiddel i en Begynders Hånd lader den adskilligt tilbage at ønske. Den er meget uoverskuelig, dels af Mangel på en klar Ordning og Inddeling fra Forfatterens Side, dels på Grund af den typografiske Udstyrelse. I almindelig sprogvidenskabelig Henseende stod Smith ikke på Höjden af sin Tid, og de 35 År, der er gået siden Bogens Fremkomst, har ikke givet den et mere ungdommeligt Udseende. En ny udførlig polsk

Grammatik må derfor, hvis den er god, være overmåde velkommen. Dr. Asmus Sörensen giver i den foreliggende første Halvdel af sin Grammatik først en kort Fremstilling af Lydlæren (S. 3—32) og behandler derefter Nominernes og Verbernes Böjning, samt de syntaktiske Forhold, der er mest nöje sammenvævede med Böjningen; dette Afsnit, som har Fællesoverskriften «Formenlehre und Syntax», indeholder tillige et Kapitel om Præpositionerne. Anden Halvdel vil indeholde en udførlig Fortegnelse over polske Verber og desuden den egentlige Syntaks. Hvad det først og fremmest kommer an på i en praktisk Grammatik er den rent deskriptive Fremstilling af Sproget. Ud fra dette Synspunkt betænker jeg mig ikke på at betegne S.'s Grammatik som god. Den er meget righoldig og helt igennem velordnet; den typografiske Udstyrelse er behagelig og overskuelig. Jeg skal her straks udtale det Ønske, at anden Del må komme til at indeholde en udførlig Indholdsfortegnelse og et kort Ordregister, som skal göre det lettere at finde de Bemærkninger, hvis Rubricering ikke uden videre er givet. I enkelte Tilfælde er Ordenen dog ikke mønsterværdig. Eksemplerne på Præpositionernes Brug ordnes altfor meget efter den tyske Oversættelse; også et Par ligefremme Fejl er slupne igennem Korrekturen (§ 163 Bem. 4 står et Eksempel på Præpositionen *do* midt i Behandlingen af *od*; S. 150 står et Eksempel på *nad* med Akkusativ under Overskriften «*nad* med Instrumentalis»). I § 201, hvor Endelsen i 1. Sing. behandles, omtales ikke Endelsen *-m*; der henvises til § 208, men der skulde også have været henvist til § 210 og § 303. § 230 står under Overskriften «Imperfektivierung der Perfektiva der *i*-Klasse», men handler om Imperfektivering af 5 Verber af en ganske anden Klasse. S. 44 behandles Flertalsformer på *-a*; men Ordet *cud*, Plur. *cuda*, der fra et deskriptivt Standpunkt måtte anføres her, mangler; der burde i det mindste have været henvist til § 65 og § 93. — S. 163 siges, at de perfektive Fortidsformer må erstatte vort Perf. og Pluskvamperfektum; i Virkeligheden har de imperfektive Fortidsformer ligeså tit denne Funktion. En Mangel har selve den deskriptive Fremstilling af Sproget: Forfatteren er ikke Fonetiker. Han lader *h* være «Media zur Tenuis *ch*», kalder det polske *y* en *ü*-agtig Lyd og beskriver ł som en «*l* Laut, den nur das Ohr aufzufassen und die Zunge schwer nachzubilden vermag» — altså den velbekendte antediluvianske Ramse, hvormed man skyder de simpleste lydfysiologiske Beskrivelser fra sig. S. 16 fremhæver S., at en mouilleret Konsonant i Polsk i mange Tilfælde har meddelt sin Mouillering til den foregående Konsonant, og han stiller med rette dette Forhold i Modsætning til Russisk; det er imidlertid meget uheldigt at eksemplificere Forskellen med russ. кость og polsk *kość*; thi også i det russiske Ord er *s* mouilleret. Den polske Overgang fra mouilleret *r* til *ż* (skrevet *rz*) lader S. foregå

med *rž* som Mellemled; når S. ikke ved bedre Besked, vilde det have været bedre at nöjes med at konstatere Slutningsresultatet. En mærkværdig Forglemmelse findes i § 14, hvor S. omtaler, at *w* i *twój swój* bliver stemmeløst (altså til *f*) efter den foregående stemmeløse Lyd; her findes ikke et Ord om, at *rz* ligeledes er stemmeløst efter en stemmeløs Lyd. Der er endnu et tredje Tilfælde, som kunde anføres her, nemlig Overgangen fra *ń* til *ś* i *książka* 'Bog', *ksiądz* 'Præst' o. s. v.; men her er der foruden Stemmeløsheden indtrådt Tab af Nasaleringen, hvorved Resultatet er blevet så uhyre forskelligt fra Udgangspunktet. I § 10 omtales Mouilleringen af *k* og *g* foran *e* (som er Kontraktionsprodukt i *srogie*, Nevtrum af *srogi*, og oprindeligt ъ i andre Tilfælde); det burde her have været bemærket, at denne Mouillering ikke finder Sted foran *ę*: *gęś* 'Gås'; med Hensyn til Participiet *gięty* kunde være henvist til § 246 Bem. 3. Det kunde også have været frèmhævet (med Henvisning til § 193 Bem. 4), at Mouilleringen ikke finder Sted ved sekundær polsk Sammenrykning af to Ord (*jakeś kazał*, 'som Du har befalet'). — Hovedindvendingen mod Bogen er imidlertid den, at Forfatteren ingenlunde er fortrolig med den historisk-sammenlignende Sprogvidenskab. Resultatet heraf er først og fremmest en Mangel på Skarphed i Formuleringen af Lydlovene og på klar Adskillelse mellem de lydrette og de analogiske Udviklinger. Meget forvirret er således Bemærkningerne om Udviklingen af polsk *io* og *ia* af de to oldslaviske *e*-Lyd (§ 23 f.). Denne Overgang udebliver foran mouillerede Konsonanter, foran de Konsonanter, som fra først af har været mouillerede (*cz* o. s. v.), og foran Labialer, Gutturaler og *j*; Overgangen har intet med Betoningen at göre. Denne simple Sammenhæng indhylles hos S. i et Virvar af «zumal», «in zahlreichen Fällen», «besonders», «manchmal», «hin und wieder», «selten» uden Adskillelse mellem lydrette Former og Nydannelser. Förslavisk *er*, *el*, *or*, *ol* foran en Konsonant bliver som bekendt i Polsk «omstillet» uden nogen Forlængelse af Vokalen; altså bliver det korte *e* her ligesom i alle andre Tilfælde til *io* under de ovenfor antydede Betingelser. Her anretter S. en utrolig Forvirring. Han lader S. 27, 207 og 213 oldbulgarisk *rē* og *lē* opstå af ьr und ьl, lægger de oldbulgariske Former til Grund for den polske Udvikling og spiser os med Hensyn til Omlyden atter af med et «bisweilen». S. 22 hedder det: «In den Verbindungen *ło* und *ro* entspricht *o* altslov. *a*»; efter denne urigtige Sætning må Læseren altså tro, at polsk *słowo* i Oldbulgarisk har Vokalen *a*. Om Ordet *człowiek* 'Menneske' siger S. § 20 Bem. 1, at det er udviklet ved Vokalbortfald af **czełowiek*. S. 20 doceres, at oldslav. *ē* bliver til *a* efter Palataler, til *i* efter *j*; i Virkeligheden behandles det ganske på samme Måde efter *j* som efter Palataler; om der udvikles *a* eller *i* afhænger af, om vi har at göre med ievr. *ē* eller med ievr. *oi*, *ai*

(der i Slavisk blev *ē*). S. 29 udvikles, at oldslav. *činętъ* måtte blive til polsk *czynią* 'de gör'; da imidlertid nogle andre Verber af samme Klasse i Polsk har været Genstand for en Nydannelse (osl. *prosętъ* polsk *proszą*), konkluderer Forf., at der også må have fundet en Nydannelse Sted i *czynią* og de øvrige Verber af denne Klasse; altså: de lydrette Former er blevne fortrængte ved en Analogidannelse; de Former, som indførtes ved denne Analogidannelse, var identiske med de lydrette Former. Hvori bestod så egentlig Forandringen? En lignende Nydannelse, som lader alt blive ved det gamle, henstilles som en Mulighed § 107 Bem. 1. Der var endnu utallige andre Ting af samme Slags at fremhæve. I § 29 er det lykkedes Forf. at bringe en utrolig Forvirring ind i Fremstillingen af det stavelsedannende *r*'s Skæbne i Polsk; man har i Polsk *ar* vekslende med *ier* efter Omlydsregler, men S. har forstået fuldstændig at fordunkle denne klare Sammenhæng. S. 99 lader han endogså *ć* være den regelmæssige Udvikling af et opr. *tj*, og betegner *c* som «regelwidrig»; at Forholdet er det omvendte, kunde han have lært af sin egen Bog. Men jeg skal ikke fortsætte denne Opregning. Jeg har taget tilstrækkelig Afstand fra Forf. som historisk-sammenlignende Sprogforsker; i den Henseende kan man ingensinde lide på ham. Og uheldigvis går her en Regel i Opfyldelse, som man ofte har Lejlighed til at iagttage: jo mere uvidende et Menneske er i Sproghistorie, desto mere forhippet er han i Reglen på at fremsætte sproghistoriske Forklaringer ved alle mulige Lejligheder, hvor de er absolut overflødige. S. 102 føler S. således en uimodståelig Lyst til at forklare det udlydende *o* i første Led af Sammensætninger som *wielko-miejski* og docerer derfor, at det er Adjektivernes Nevtrumsform. En lignende kolossal Bommert begår han S. 175 ved at lære, at *j* i polsk *siwieje* 'gråner', *ratuje* 'redder' o. s. v. er indskudt for at ophæve Hiatus. Si tacuisses, philosophus mansisses. Heldigvis vil der i Bogens anden Halvdel næppe ret ofte blive Lejlighed til at gå udenfor den rent deskriptive Ramme. Jeg gentager, at det i en Bog som den foreliggende først og fremmest kommer an på den deskriptive Fremstilling af Sprogets Bygning. Denne er hos S. god. Bogen er det bedste eksisterende Hjælpemiddel til Studiet af Polsk. Jeg medgiver den derfor mine bedste Ønsker og skal udtale det Håb, at den ikke blot i Tyskland, men også i Norden må bidrage til at udbrede Interessen for det höjst interessante Sprog, hvori Polens höjst interessante Literatur er skreven.

København d. 13. Juni 1899.

Holger Pedersen.

Thucydidis Historiae, ad optimos codices denuo ab ipso collatos recensuit Dr. *Carolus Hude* Hauniensis. Tomus prior: libri I—IV. Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri. MDCCCXCVIII. XIII+352 pp. 8°. Pris 10 Mk.

Genom en tillfällighet har undertecknad kommit att få uppdraget att i denna tidskrift anmäla Dr. Hudes Thukydides-edition. Jag har icke velat undandraga mig detta förtroende, ehuru jag med lifligt beklagande måste erkänna, att jag ej besitter den särskilda förtrogenhet med den ifrågavarande författaren, som skulle erfordras för att kunna göra full rättvisa åt detta nya betydande verk af den, som bekant, genom flera föregående arbeten om Thukydides redan högt förtjänte utgifvaren. Emellertid måste jag på grund af denna brist i min kompetens inskränka mig till ett referat och några anmärkningar, som icke göra mycket högre anspråk än att utvisa det intresse, hvarmed jag genomgått den föreliggande delen af den nya Thukydidesupplagan.

En kritisk editions värde beror ju i första rummet på rikhaltigheten och tillförlitligheten hos det källmaterial, som utgör dess grundval. Ur denna synpunkt måste den nu på tal varande anses motsvara alla rimliga anspråk; ja den torde i sådant hänseende måhända kunna sägas beteckna det viktigaste framsteg, som på detta område blifvit gjordt alltifrån I. Bekkers grundläggande arbete. Utg. har nämligen, såsom jämväl i titeln angifves, själf kollationerat alla de sju hufvudhandskrifterna, däribland också M (Britann.), ifråga om hvilken han i sin specialupplaga af bb. 6—8 (Haun. 1890) ännu nödgats anlita Stahls ur Eggelings kollation af denna codex hemtade meddelanden. Detta synbarligen med den yttersta omsorg utförda granskningsarbete har visserligen ej ledt till en alldeles genomgripande omgestaltning af den variantapparat, hvaröfver man förut förfogade, men dock lemnat en, isynnerhet hvad angår handskriften C (Laur.), ganska riklig skörd af nya och värdefulla uppgifter; och — hvad ännu viktigare är — vår kännedom om de förnämsta handskrifterna har genom denna efterpröfning vunnit en betydligt större klarhet och säkerhet, än den hittils ägt. Man bör i detta afseende, såsom mig synes, hålla utg. räkning därför, att han icke försmått att i sin apparat gifva plats åt en hel del i och för sig obetydliga detaljer, såsom t. ex. tillsatt och utelemnadt ν ephelk., uppenbara ortografiska fel m. m.; ty oafsedt det värde, som dylika skenbart betydelselösa notiser ibland (vid tillkomst af nytt material eller tillämpning af nya synpunkter) kunna komma att få, bidraga de äfven att gifva större åskådlighet och trovärdighet åt den bild af den handskriftliga traditionen, som det är den kritiska kommentarens uppgift att lemna. Äfven öfriga källor af ifrågavarande slag, bland hvilka särskildt må nämnas det nyligen upptäckta, b. IV, k. 36(§ 2)—40 omfattande papyrusfragmentet från

Oxyrhynchos, synes utg. med stor sorgfällighet hafva gjort sig till godo. — Efter handskrifterna följer den indirekta texttraditionen, sådan denna föreligger i scholierna, «testimonia» d. v. s. mer eller mindre ordagranna citat hos andra antika författare (rhetorer, framförallt Dion. Hal., grammatici, lexikografer o. s. v.) samt «imitationes» eller lån och efterbildningar af thukydideiska uttryck och vändningar i den senare litteraturen (t. ex. hos Cassius Dio). Intygen af det sistnämda slaget har utg. på grund af deras «lubrica fides» (praef. XI) icke ansett sig böra upptaga. «Testimonia», på hvilkas samlande han (utan att, såsom han själf säger, kunna afse eller uppnå fullständighet) tyckes hafva nedlagt en mycket erkännansvärd möda, äro anbragta i en särskild afdelning under «apparatus», i hvilken senare, jämsides med handskrifternas läsarter, endast sådana af scholierna eller «testimonia» betygade varianter omnämnas, hvilka synts utg. kunna äga någon textkritisk betydelse.

Vi hafva nu att tillse, huru detta omfångsrika och öfverallt med mönstergill exakthet och klarhet framlagda material blifvit användt för textens konstituerande, och vi vända oss då först till handskriftsfrågan. Härutinnan har utg., såsom var att vänta, i det väsentliga vidhållit den ståndpunkt, som han sökt att häfda i sina äldre hithörande publikationer, och som — hvad hufvudsaken angår — A. Schoene (jfr. Bursians Jahresber. III 869 f.) först har formulerat. Han tillerkänner alltså den i främsta rummet af C (Laur.) och därjämte af G (Monac.) representerade handskriftsfamiljen ett bestämdt företräde framför B (Vatic.) och de denna mer eller mindre närstående codices, A (Ital.), E (Palat.), F (August.) — M (Brit.) intager, såsom bekant, en mellanställning —, och hans edition utgör i viss mån ett förverkligande af det önskemål, som Schoene (a. st.) uppställt, en på C såsom hufvudhandskrift baserad kritisk upplaga. Hans skäl för att åt den af Bekker och ännu, ehuru med vida mindre exklusivitet, af Stahl (jfr. Poppos mindre ed. I^3 p. 45 f.) föredragna B anvisa en lägre rang såsom textkälla äro hufvudsakligen följande tvänne (praef. VII): *1.* B är (äfven med afräkning af de bägge sista böckerna, eller nogare VI 92, 5 till slut, i hvilket parti den representerar en egen textrecension) ganska mycket vanställd genom egenmäktiga korrekturer, under det att de i C förekommande textförvanskningarne i regeln äro af mera yttre och oskyldig art. *2.* C sluter sig närmare till den textform, som de i citat hos Dion. Hal. och annorstädes bevarade ställena förete. — Det är icke lätt att afge ett bestämdt omdöme i denna fråga, och för min del skall jag af det förut nämda skälet icke häller försöka mig härpå. Jag åtnöjer mig med att uttala det allmänna intryck, som jag erhållit vid genomläsningen af utg.s kritiska kommentar, och detta lyder i korthet så, att C i afseende på tillförlitligheten är åtminstone jämgod med och kanske t. o. m. något öfverlägsen

B, hvadan dess skrifningar helt visst förtjäna större afseende, än som hittils gemenligen kommit dem till del. Hvad åter angår det sätt, hvarpå utg. vid textens gestaltning tillämpat sin åsikt om handskrifternas relativa värde, så förefaller det mig, att han härvid ådagalagt rätt mycken måtta och bemödat sig att tillvarataga det goda, som B och dess familj hafva att erbjuda[1]. Emellanåt tyckes mig dock hans förkärlek för C hafva ledt honom på afvägar. Jag finner visserligen ingenting väsentligt att invända däremot, att han följt sistnämda handskrift i snart sagdt alla tvifvelaktiga eller indifferenta fall af skiljaktig läsart (till de senare räknar jag sådana divergenser som t. ex. i afseende på ordställningen, artikelns utsättande eller utelemnande vid nom. propria, hiatus eller elision[2] o. dyl.): i texten kan ju icke mer än en variant få inflyta, och om C i det stora hela äger en högre auktoritet, är det icke mer än billigt, att den i dylika, mera underordnade punkter får utslagsrösten. Betänkligt är det däremot, om C får råda äfven i sådana fall, då en af B eller de öfriga handskrifterna erbjuden läsart har större inre sannolikhet, och detta fel mot sina egna principer har efter mitt förmenande utg. icke alltid lyckats undvika. Jag skall nämna ett par exempel. I 37, 4 = p. 41, 19 f. *καὶ τοῦτο* (C[G har här lucka]: *κἂν τούτῳ* ABEFM) *τὸ εὐπρεπὲς ἄσπονδον οὐχ ἵνα μὴ ξυναδικῶσιν* (CG (?): *ξυναδικήσωσιν* ABEFM) *ἑτέροις προβέβληνται, ἀλλ' ὅπως κατὰ μόνας ἀδικῶσι.* Det ligger här nära tillhands att se, huru *κἂν τούτῳ* och *ξυναδικήσωσιν* i den lättare begriplighetens och den stilistiska symmetriens intresse kunnat komma att ändras till *καὶ τοῦτο* och *ξυναδικῶσιν* (: *ἀδικῶσι*); svårare är däremot att begripa, huru dessa sistnämda skrifningar skulle kunnat gifva upphof till de i Vaticanus-familjen och M föreliggande (jfr. i öfrigt Poppo-Stahl till stället). — I 74, 1 = p. 65, 2 *ὅπερ σαφέστατα ἔσωσε τὰ πράγματα, καὶ αὐτὸν διὰ τοῦτο ὑμεῖς ἐτιμήσατε μάλιστα δὴ ἄνδρα ξένον* (C, *αὐτὸν* och för öfrigt lucka G: *καὶ αὐτοὶ διὰ τοῦτο δὴ μάλιστα ἐτιμήσατε* ABEFM). Här synes mig ungefär detsamma gälla (jfr. Poppo-Stahl och Classen-Steup t. st.)[3]. Oriktig eller i alla händelser

---

[1] På ett ställe har utg. upptagit en, såvidt jag förstår, oriktig skrifning ur B: II 4, 6 = p. 116, 18 *εἴτε τί ἄλλο χρήσωνται* i st. f. *εἴτε τι ἄ. χρ.*

[2] Kanske vore det rentaf bäst att öfverallt genomföra scriptio plena. En sådan variation som t. ex. I 64, 1 = p. 56, 24 f. *τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἰσθμοῦ ... τὸ δ' ἐς τὴν Παλλήνην* är dock en oegentlighet i en någorlunda normaliserad text.

[3] Redan af dessa bägge ställen tyckes mig framgå, att icke häller C är fri från «korrekturer», d. v. s. mer eller mindre medvetet företagna ändringar, beroende på missuppfattning af texten. Andra, visserligen lindrigare, prof på samma slags korruptel träffas i C (G) t. ex. I 13, 5 = p. 24, 11 *παρέχοντες ἀμφότεροι* (: *-τερα*) *δυνατήν*, I 25, 1 = p 32, 6 *ὁ δ' αὐτὴν* (: *αὐτοῖς*) *ἀνεῖλε*, I 91, 4 = p. 76, 11 *πρεσβεύοντες* (: *-εύεσθαι*),

mycket tvifvelaktig torde den af utg. ur C upptagna läsarten äfven vara på bl. a. följande båda ställen: I 67, 3 = p. 58, 13 *προσπαρακαλέσαντες τῶν ξυμμάχων τε* (fattas i ABEFM) *καὶ εἴ τίς τι ἄλλος* (jfr. Poppo-Stahl och Classen-Steup t. st.), I 109, 4 = p. 86, 17 *τάς τε ναῦς ἐπὶ τοῦ ξηροῦ ἐποίησε καὶ τῆς νήσου τὰ πολλὰ ἠπείρου* (CG1: *ἤπειρον* ABEFMG; det förra svårbegripligt både som nominal- och som verbalform).

Ifråga om **konjekturalkritikens** handhafvande i Thukydides bekänner sig utg. i sitt företal (p. VIII f.) till grundsatser, som i det hela bära prägeln af insiktsfull hofsamhet. Det mål, som han på detta gebiet för sig uppställt, kan i korthet uttryckas så, att han med hänsyn såväl till traditionens (af honom möjligtvis i någon grad för pessimistiskt bedömda) beskaffenhet som till Thukydides' bekanta egendomligheter i språk och stil sökt att hålla en medelväg mellan den konservativa och den radikala textbehandlingens ytterligheter. I sin praxis har han också omisskänligen sträfvat att blifva detta program trogen. Hvad till en början angår de efter andra kritici i texten införda eller i apparaten omnämda emendationerna (bland hvilka märkes ett större antal konjekturer af Prof. Gertz), så torde man i regeln kunna vara väl tillfreds med det urval och det afgörande, som utg. träffat. Det ligger emellertid i sakens natur, att här mångfaldigt skiftande uppfattningar kunna göra sig gällande. För egen del har jag någongång saknat omnämnande af en i mitt tycke tänkvärd konjektur, t. ex. I 73, 2 = p. 64, 7 Classens *προβαλλόμενα*, liksom jag å andra sidan, och detta vida oftare, funnit ett anfördt eller godkändt emendationsförslag vara öfverflödigt, exempelvis, för att blott nämna några af de i texten upptagna, II 17, 2 = p. 127, 9 *προῇδε* Cobet, II 60, 6 = p. 154, 16 f. *νικώμενος . . . ἀπόδοιτο* Dobree och Cobet, III 45, 3 = p. 221, 14 *προτιθέντες* Krüger, IV 40, 2 = p. 293, 2 [*δι' ἀχθηδόνα*] Rutherford, IV 108, 4 = p. 334, 24 *οἶ' ἄνθρωποι* Johnson. Hvad åter utg.s egna, mycket talrika och till större delen i hans föregående skrifter framlagda och motiverade emendationer beträffar, så äro dessa ej sällan synnerligen tilltalande genom sin skärpa, fyndighet och lätthet. Jag tänker härvid på sådana textändringar, som t. ex. (jag håller mig också här, liksom äfven i det följande, till de i texten införda) I 71, 3 = p. 62, 18 [*τὰ*] *ἀκίνητα* ⟨*τὰ*⟩ *νόμιμα* (väl evident riktig), I 100, 3 = p. 81, 5 *τῶν μὲν Ἐννέα ὁδῶν αὐτῶν*[1], II 89, 9 = p. 182, 1 *κἂν ναυμαχίᾳ*, III 66, 2 f. = p. 234, 19 f. *μὴ κτενεῖν ὕστερον*

I 111, 1 = p. 87, 15 *ἀλλ' ἀπεχώρησαν πάλιν Ὀρέστην ἔχοντες ἄπρακτον* (: *-οι*), II 19, 2 = p. 128, 19 *Κεκρωπειᾶς* (C *Κεκρωπείας* c2, *Κεκροπείας* G: *Κρωπ(ε)ιᾶς*) — alltsammans skrifningar som (det behöfver ju icke sägas) af utg. förkastats.

[1] Samma gissning är framställd af Steup i Classen I[4] (1897), hvilken utg., äfven af andra tecken att döma, icke varit i tillfälle att begagna.

... *καὶ ταύτας τρεῖς ἀδικίας*, III 67, 7 = p. 235, 27 *ξύμπαντας ⟨τὰς⟩ διαγνώμας*, III 107, 3 = p. 261, 1 *οὕτω κατὰ νώτου*, IV 2, 4 = p. 268, 6 *ἂν βούληται*, IV 62, 2 = p. 305, 4 *ἢ δοκεῖ γε*, IV 63, 2 = p. 306, 5 *οὐ περιέσται τιμωρήσασθαί τινα*, IV 78, 3 = p. 316, 16 *ἰσονομίᾳ ἐχρῶντο [τὸ] ἐγχωρίῳ*, IV 85, 7 = p. 320, 25 *νηΐτην γε*, IV 108, 1 = p. 334, 13 *τριήρεσι τηρουμένου*. Å andra sidan möter man visserligen också ganska många förslag, som, åtminstone enligt min tanke, äga alltför ringa fog eller sannolikhet, t. ex. I 91, 4 = p. 76, 10 *ἢ οἱ ξύμμαχοι, πρεσβεύεσθαι ... τὸ λοιπὸν εἶναι* (infin. absol.??), II 11, 7 = p. 122, 3 *ἐν τοῖς ὄμμασι [καὶ ἐν τῷ παραυτίκα ὁρᾶν] πάσχουσί τι*, II 40, 3 = p. 140, 23 *διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τῷδε ἔχομεν*, III 13, 5 = p. 200, 26 *ἀλλοτρίας γῆς πέρι ⟨οὐκ⟩ οἰκεῖον κίνδυνον*, III 30, 2 = p. 210, 13 *ἡ ἀλκὴ τυγχάνει μόλις παροῦσα*, III 45, 3 = p. 221, 18 *καὶ ταῦτα ὅμως παραβαίνεται*, III 78, 3 = p. 241, 6 *καὶ πρὸς σφᾶς τετραμμένων τῶν ἐναντίων*, IV 17, 1 = p. 277, 7 *[ἐς τὴν ξυμφορὰν]*, IV 24, 5 = 281, 16 *ἐσπίπτουσα ἡ θάλασσα ἐς ταὐτὸ*, IV 100, 2 = 330, 2 *[ὥσπερ αὐλόν]*.

I den af utg. genomförda ortografien träffar man åtskilliga från det gängse bruket afvikande skrifningar, t. ex. *φαρξάμενοι*, *ἄφαρκτος* etc. (men I 82, 2 *πεφραγμένοι*, väl af förbiseende), *υ* för *υι* i *ὑός* och part. perf. akt. fem. *-ῦα*, *πρου-* genomgående för *προ-ε-*, (*ἀφ-*, *καθ-*) *ἵστηται* (II 97, 1, III 40, 8. 56, 7), *ἄλλ' ἢ* (III 71, 1)[1] m. m. Då utg. enligt förordet ärnar att i slutet af nästa band lemna en med nödiga upplysningar försedd förteckning öfver sina ortografiska ändringar, skall jag icke inlåta mig härpå. Jag anmärker blott, att det till *α* reducerbara *αι* är inkonsekvent behandladt i *Ἀχαΐα* (I 115, 1, II 84, 3, IV 21, 3) gentemot *Ἀχαϊκός* (II 86, 1. 4. 92, 5), *ἐκάετο* (II 49, 5) och att augmenteringen af *ἐργάζομαι* med *εἰ-* i st. f. *ἠ-* (III 50, 3) väl egentligen strider mot utg.s ortografiska principer (jfr. t. ex. Meisterhans Gramm. d. att. Inschr.[2] 135 f.).

Bandet inledes af Markellinos och den anonyma Thukydidesbiografien. Utg. har för bägge kollationerat handskriften E och därtill i det förra stycket lemnat flera beaktansvärda bidrag till textens beriktigande. (Mot hans i texten upptagna gissning Mark. 49 = p. 8, 18 *μνῆσιν ποιεῖται* för hdskr.s *νήσους οἰκεῖ* (*ποιεῖ*) synes den omständigheten tala, att det på det åsyftade stället hos Thukydides (II 102, 5) just är fråga om en viss ögrupp, Echinaderna.)

Trycket är, liksom öfverhufvud allt hvad till formen hör, särdeles vårdadt och korrekt. Jag har endast antecknat några

---

[1] Jfr. Madvig Synt. § 91 anm. 2. Det där anförda skälet är dock ej afgörande, ty *ἄλλο* kunde i denna förbindelse likaväl förlora sin accent, som *ἄλλα* i den därur uppkomna konjunktionen *ἀλλά*, hvars skenbara oxytones ju icke är någonting annat än accentlöshet.

få, rent obetydliga felaktigheter: p. 47, 11 *εἰσίν* f. *εἰσιν*, 53, 23 *ἀφίσταντα* f. *-ται,* 157, 1 *ὥπερ* (297 i noten till r. 16 p. 127 f. 129).

Jag slutar med den förvisso af många delade önskan, att detta för den grekiska filologien och särskildt för Thukydidesforskningen så värderika arbete snart måtte föreligga i afslutadt skick.

Upsala.

O. A. Danielsson.

H. M. Chadwick, The Cult of Othin. An essay in the ancient religion of the North. London 1899, Cambridge University Press. 82 p.

Undersøgelsen af Odinsdyrkelsen er en smuk opgave, og forfatteren, der er fellow i Clare College (Cambridge), er åbenbart gået til den med interesse og ikke uden betingelser. Han er ingen tilhænger af Bugge og kommer til resultater, der går i en modsat retning. Afhandlingen er præget af videnskabelig sans og rationel metode. Når forf. alligevel ikke kan siges at være kommen til sikre resultater — dette gælder navnlig afsnit 3 (se nedenfor) —, beror dette hovedsagelig på, at han bevæger sig på et område, hvor faste holdepunkter savnes.

Efter en kort indledning, hvor forf. — vistnok meget rigtig — tager afstand fra den lære, at Odin er Wode og har noget at göre med «das wütende heer», følger 3 afsnit, hvoraf det første handler om dyrkelsen af Odin i Norden, således som den fremtræder i kilderne; navnlig er det ofringerne, forf. dvæler ved, og de forskellige skikke, der kan sættes i forbindelse dermed. Skönt vistnok endel heraf er mindre rigtig opfattet, er dog dette afsnit det bedst lykkede. I det hele opererer forf. for meget med formodninger (f. ex. at de 3 slags blót skulde gælde 3 forskellige guder s. 5 osv.). Hans opfattelse af ofringen af trælle — der skulde blive til Valhalskæmper — er sikkert urigtig (s. 27—28). — I det andet afsnit behandles de spor af Odinsdyrkelsen, der findes udenfor Norden — hvor forf. påviser endel af vigtighed; han bygger dog for meget på usikre efterretninger og de forskellige interpretationes Romanæ, der langt fra er så sikre, som han tror, og når han antager, at der findes spor af etslags Valhalstro, er det næppe tilfældet. Det sidste afsnit, indførelsen af Odinsdyrkelsen til Norden, er det svageste. Forf. mener at kunne påvise Odinsdyrkelse hos Svenskerne allerede i det første årh. efter Kr. Men dette beror på den meget usikre antagelse, at ligbrændingen skyldes den nye tro. Det her

drøftede spörgsmål, der er af stor betydning, har forf. ikke løst. Men han har antydet, at det trænger til en revisjon, og det gör det sikkert. — I tre «Notes» behandles endelig «Odinsnavnet», «Starkadsagnet» og Hávamál v. 138 f.; forf.s opfattelse af Yggdrasill er ejendommelig, men sikkert urigtig; det skal blot betyde «skrækkens træ». Iøvrigt er der ingen grund til her at komme nærmere ind på indholdet.

Forf.s kendskab til den norsk-isl. litteratur er ikke fuldstændig. Således kender han ikke selvmordet ved hængning i templet fra Landnáma eller eksemplet på «suttee» fra Odd munks Olafssaga, som dog havde været af betydning for ham. Han kender ikke de fuldstændige udgaver af Jómsvíkingadrápa (se s. 19). Hans opfattelse af Fornaldarsagaerne som kilder, der indeholder meget gammelt, er vistnok rigtig nok; men der må dog skælnes mellem de enkelte sagaer og fremfor alt mellem prosaen og de unge vers; de sidste har ikke den fjærneste betydning for den gamle tro. Enkelte isl. ord er urigtig opfattede (*ógndjarfr* s. 9) og skrevne (s. 4. 7. 28. 38).

Finnur Jónsson.

Af en Brevvexling.

Meddelt af **O. Siesbye.**

Min afdøde Ven Christensen Schmidt og jeg vexlede i en Række Aar Breve med hinanden om forskjellige philologiske Gjenstande, dels saaledes at den ene opkastede Spörgsmaal eller udtalte Tvivl, som saa den anden besvarede, dels ogsaa saaledes at vi blot meddelte hinanden Iagttagelser om et og andet, som ikke krævede Svar fra den anden Side. Det förste Brev jeg har fra ham er dateret den 30te November 1872, det sidste den 17de Januar 1893. I det Udtog af hans Breve som jeg her meddeler (paa de fleste Steder indledet med et Referat af hvad der fra min Side havde fremkaldt hans Udtalelse) haaber jeg at Læserne vil gjenfinde de Egenskaber hos ham som de har paaskjönnet i de Afhandlinger han selv har udgivet.

1. Det meget behandlede Sted af Iliaden *B* 291 (en hel Del Forklaringer vil man finde sammenstillede af Cand. Goldschmidt i det filologisk-historiske Samfunds Aarsberetning for 1876—1878 S. 44) opfattede Christensen Schmidt væsentlig paa samme Maade som Lehrs, mens jeg var mere tilböjelig til at slutte mig til Nägelsbachs Forklaring. Hans Udtalelse herom lød saaledes:

«Den af mig hævdede Opfattelse af *B* 291 *ἦ μὴν καὶ πόνος ἐστὶν ἀνιηθέντα νέεσθαι* er jo ingenlunde ny; den er gjort gjældende af Lehrs Aristarch. p. 88 (i 2. og 3. Udg. p. 74) og findes, som der bemærket, allerede i Scholierne B L V (*πολὺς μὲν οὖν ἐστιν ὁ πόνος, ὥστε λοιπὸν ἀκηδιάσαντά τινα νεῖσθαι,* hvor jeg dog ikke kan være enig med Lehrs i hans Forklaring af *λοιπόν* «sc. *ἐστί*»; det staaer vist ligesom saa ofte hos Sildigere = *ἤδη*). Med *ἦ μὴν καί* her sammenligner Lehrs slaaende *I* 57 *ἦ μὴν καὶ νέος ἐσσί* og med *ἀνιηθέντα* *γ* 117 *πρίν κεν ἀνιηθεὶς σὴν πατρίδα γαῖαν ἵκοιο*; ogsaa *νέεσθαι* staaer ganske paa samme Maade V. 298 *δηρόν τε μένειν κενεόν τε νέεσθαι,* saa jeg ikke kan se, hvorledes Nägelsbach

kan indvende mod denne Opfattelse, at *ἀνιηθέντα νέεσθαι* «wird viel zu sehr gepresst» — det Eneste, han har at sige imod den. Hvad man med bedre Ret kunde have Betænkelighed ved, nemlig deels det blotte *πόνος ἐστίν* uden Tilføining af naar, hvor eller for hvem, deels det noget friere Forhold mellem *πόνος* og den consecutive Inf. (med hvilket man dog kan sammenligne Forholdet ved den dog beslægtede Inf. f. Ex. *Λ* 6 *ἡ δ' ἐν μεσσάτῳ ἔσκε γεγωνέμεν ἀμφοτέρωσε* o. a. St.), troer jeg man let kan komme ud over ved følgende Betragtning: der vilde vist ikke kunne være nogen Tvivl om Meningen, hvis der stod *ἦ μὴν καὶ πόνος ἐστίν, ὥστε ἀνιηθέντα νέεσθαι*; men Tilføiningen af *ὥστε* foran Infinitiven er aabenbart et först efterhaanden udviklet Betegnelsesmiddel, som hos Homer endnu kun lige er ved at dukke op et Par Gange reent forsøgsviis, saa at det tør antages, at en Forbindelse, der efter senere Sprogbrug er correct med *ὥστε*, i den homeriske Tid maa have kunnet bruges uden *ὥστε* og — om det end er et mindre fuldkomment Udtryk — efter fattig Leilighed ventes forstaaet; man tænke sammenligningsviis f. Ex. paa, at en længere oratio obliqua hos Homer kun kan udtrykkes i direct Form og kun kan forstaaes som indirect af Sammenhængen.» Da jeg havde gjort bl. a. samme Indvending mod denne Forklaring som Goldschmidt, at *velimus* ikke passede og ikke havde noget tilsvarende i den græske Text, fik jeg følgende yderligere Meddelelse:

«Hvis der ikke er Andet i Veien for at De kan gaae ind paa min Mening om *B* 291 end Lehrs's *velimus,* kan jeg endnu ikke opgive Haabet om at vinde Dem. Jeg vil da give Dem det Raad slet ikke at bryde Dem om dette *velimus*; jeg har aldrig tænkt paa, at Lehrs skulde have meent noget videre med det (at Nägelsbach understreger *ut—velimus,* kan Lehrs jo da ikke gjøre for), og at han virkelig heller ikke har meent noget med det, finder jeg bekræftet ved hans (i sig selv maaske ikke saa heldige) Tilføielse: *Usus infinitivi simillimus β* 284 *οὐδέ τι ἴσασιν θάνατον καὶ Κῆρα μέλαιναν ὃς δή σφι σχεδόν ἐστιν, ἐπ' ἤματι πάντας ὀλέσθαι,* hvor han da øiensynlig ikke kan antage, at Meningen er *ut perire velint.* Han har maaskee været uforsigtig i sin Gjengivelse, hvad man jo i tilsyneladende Biting kan være, naar man føler sig sikker

paa det Væsentlige, og hvad jeg f. Ex. ogsaa var, da vi talte om Stedet paa Trappen i collegium Mediceum, og jeg, ikke betænkende, hvad det her gjaldt om, og at esprit d'escalier er lige saa unyttig, naar man gaaer op, som naar man gaaer ned ad Trappen, gjengav *πόνος ἐστίν* ved «vi have Arbeid», hvortil De rettelig bemærkede, at der jo stod *ἀνιηθέντα*. Paa Dansk kan man forresten maaskee komme den græske Sætnings Form noget nærmere end paa Latin: «Rigtignok er her jo Arbeid til at blive kjed og drage hjem», og Andet er jeg overbeviist om at Lehrs heller ikke har meent.»

2. Med Hensyn til det ligeledes forskjelligt forklarede Sted II. *B* 303 fgg. ytrer han følgende: «Nägelsbachs Forklaring, som forresten giver god Mening, har været mig betænkelig paa Grund af det udeladte *ἦν*. Have vi maaskee her et Udtryk, hvor den oprindelige Ellipse var gaaet i Glemme, og er det maaskee analogt med det *νῦν ὅτε*, der møder os Æsch. Sept. 705 *νῦν ὅτε σοι παρέστακεν* og Suppl. 630 *νῦν ὅτε καὶ θεοὶ διογενεῖς κλύοιτ' εὐκταῖα γένει χεούσας*? Sml. hvad jeg har bemærket om *οὐδεὶς ὅστις οὐ* i Nord. Tidskr. for Filologi, N. R. VIII S. 266.»

3. Overfor Atheteser af enkelte Vers eller hele Partier af de homeriske Digte var Christensen Schmidt noget skeptisk. I et af de sidste Breve jeg har fra ham skriver han: «De erindrer Versene Odyss. XIX 109 ff.: *βασιλῆος ἀμύμονος, ὅς τε θεουδὴς | ἀνδράσιν ἐν πολλοῖσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσων | εὐδικίας ἀνέχῃσι, φέρῃσι δὲ γαῖα μέλαινα | πυροὺς καὶ κριθάς, βρίθῃσι δὲ δένδρεα καρπῷ, | τίκτει δ' ἔμπεδα μῆλα, θάλασσα δὲ παρέχει ἰχθῦς | ἐξ εὐηγεσίης, ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ* (hvortil Faesi bemærker: «Die Ausmalung im Ganzen hat in Form und Inhalt etwas Ueberschwengliches. Jedenfalls scheint 113 *τίκτει* — *ἰχθῦς* eine ungehörige diaskeuastische Ausschmückung») og lignende Udtalelser fra Oldtiden. Her i Danmark have vi en slaaende Parallel dertil fra Kong Hanses Tid; i Anledning af fæle Rygter, der vare udbredte i Sverrig om Tilstanden her i Landet, hvor Bønderne bl. A. sagdes af Mangel paa Heste og Oxer selv med deres Hustruer at maatte drage Harve og Plov, vidne A. 1497 Kjøbstedmend, Bønder og menige Almue paa Fyens Landsthing (Nye danske Magazin V S. 151), «at wy haffue haft god tid her i Riggit, siden hans nade bleff

konning i Danmark, for hans nades regerellse oc rætuishedz skyll po korn, fiskery, olden oc andræ fittally, oc sellis oc vtføris aff thette ene lillæ land fyn aarlig well thu eller thry thusend øxen, thi er vell thegen till ther er oxen i landet igen.» Det er maaskee ogsaa en «diaskeuastische Ausschmückung»?»

4. Jeg havde udtalt min Forundring over at de nyere mig bekjendte Udgivere af Herodot med Undtagelse af Stein i 6te Bog Kap. 95 mod Slutningen interpungere: *πρὸς δὲ καὶ ἡ Νάξος σφέας ἠνάγκαζε, πρότερον οὐκ ἁλοῦσα,* da det jo dog ikke var Naxos selv der tvang Feltherrerne til at lægge Sejladsen mellem Øerne, men den Omstændighed at Naxos ikke var erobret. Jfr. m. H. t. Sprogbrugen (foruden det specielle i Madvigs græske Ordföiningslære § 181 Anm. 7 omtalte Tilfælde) Her. V 35: *Ἐπίεζέ μιν ἡ δαπάνη τῆς στρατιῆς ἀπαιτεομένη,* VIII 60: *Μεγάροισί τε κερδανέομεν περιεοῦσι καὶ Αἰγίνῃ καὶ Σαλαμῖνι,* VIII 144: *Πολλά τε καὶ μεγάλα ἐστὶ τὰ διακωλύοντα ταῦτα μὴ ποιέειν, πρῶτα μὲν καὶ μέγιστα τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ οἰκήματα ἐμπεπρησμένα τε καὶ συγκεχωσμένα κτλ.*; af andre Forfattere Ar. *Νεφ.* 1241: *Ζεὺς γελοῖος ὀμνύμενος τοῖς εἰδόσι.* Thuk. I 6: *Σημεῖόν ἐστι ταῦτα τῆς Ἑλλάδος ἔτι οὕτω νεμόμενα τῶν ποτε καὶ ἐς πάντας ὁμοίων διαιτημάτων,* II 65, 7 (hvor Professor Gertz gjengiver *ἃ κατορθούμενα μὲν . . . σφαλέντα δέ*: Foretagender, hvis heldige Forløb . . . deres Mislykken), III 20: *Τῷ σίτῳ ἐπιλείποντι ἐπιέζοντο,* IV 29: *Ῥώμην ἡ νῆσος ἐμπρησθεῖσα παρέσχεν* (anført hos Krüger[1], Gr. Sprachl. § 56, 10, 2, jfr. hans Reg. til Thuk. under Participium). Xen. Anab. VII 7, 12: *Ἐλύπει αὐτὸν ἡ χώρα πορθουμένη.* Isokr. 14, 49: *Ὁ κοινὸς βίος ἀπολωλὼς ἰδίας τὰς ἐλπίδας ἕκαστον ἡμῶν ἔχειν πεποίηκεν.* Jfr. af senere Forfattere Strab. X 5, 4 p. 486 Cas., og med et Personnavn som Subject Plut. Alkib. 14, 1: *Τὸν Ἀλκιβιάδην ὁ Νικίας οὐχ ἧττον ἠνία θαυμαζόμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων ἢ τιμώμενος ὑπὸ τῶν πολιτῶν* (jfr. Crass. 7, 1, Galb. 15, 2)[2], Timol. 25, 4,

[1] [IV 47, 2 lod selv Krüger Kommaet blive staaende foran *κατάδηλοι ὄντες.* *Red.*]

[2] Jfr. ved et intransitivt Verbum Crass. 4, 3: *Ὁ Οὐίβιος ἥσθη σωζομένῳ (Κράσσῳ),* 7, 5, Arat. 25, 1, saaledes allerede hos ældre Forfattere, se Plat. Apol. 33 C: *Χαίρουσιν ἐξεταζομένοις τοῖς οἰομένοις μὲν εἶναι σοφοῖς,*

Eumen. 17, 4: *Κἀκεῖ κτεινόμενος ὑμέτερον ἔργον εἰμί* (Drabet paa mig er Eders Værk, ogsaa naar det udøves histovre), Crass. 26, 6, hvor Ordene *ὧν οὐδεὶς προηττηθείς* næppe lade sig gjengive paa Dansk uden en længere Omskrivning. Svaret paa mine Bemærkninger herom lød saaledes:

«Deres Opfattelse af Her. VI 95 extr. deler jeg fuldstændigt; men jeg kan egentlig heller ikke tro, at det Komma hos Bekker, Krüger, Abicht, som De anker over, er Tegn paa en anden Opfattelse. Jeg vilde heller ikke sætte det, men man maa vel her lade subjectiv Tilbøielighed have et vist Spillerum, saa meget mere som jeg troer, det kan paavises, at Grækerne — om de end stundom tydeligt kunne sees i denne Udtryksmaade at have forbundet Nominet og Participiet til een samlet Forestilling (Steder som Arist. Vesp. 47: *Οὔκουν ἐκεῖν' ἀλλόκοτον, ὁ Θέωρος κόραξ γιγνόμενος* eller Eur. fr. 244: *Φέρει δὲ καὶ τοῦτ' οὐχὶ μικρόν, εὐγενὴς ἀνὴρ στρατηγῶν εὐκλεᾶ τ' ἔχων φάτιν* ville i saa Henseende ret være Vand paa Deres Mølle) — dog ogsaa i stor Udstrækning have fastholdt den for Udtryksmaaden til Grund liggende Forestillingsform, som netop er Forestillingen ikke om den abstracte Handlen eller Liden (det, at Personen eller Tingen gjør eller lider Noget), men om den concrete Person eller Ting *i* den med Participiet betegnede Virksomhed, Situation, Tilstand o. s. v., altsaa den samme, der ligger til Grund for den almindelige Brug af Partc. som Omstændighedsbetegnelse. De vil maaske tillade mig — De veed jo, Participier have engang hørt til mine specielle Kjæpheste, og on revient toujours etc. — at føre Dem lidt udenfor den egentlig typiske Form for denne Udtryksmaade, som De udelukkende har holdt Dem til; De vil da maaskee, hvis De da ikke taber Taalmodigheden underveis, komme til at see med lidt mildere Øine paa hiint Komma. Altsaa:

1) Ligesom Præpositioner i den M. g. O. § 181 Anm. 7 omtalte Forbindelse kunne have ogsaa pronominal Styrelse (Her. I 9, 2: *μετὰ ἐμὲ ἐσελθόντα.* IV 44, VI 98, 1), saaledes

---

οὖσι δ' οὔ. Dem. 18, 18: *Οὕτω διέκεισθε, ὥστε . . . Θηβαίοις ὁτιοῦν ἂν ἐφησθῆναι παθοῦσι,* for ikke at tale om den digteriske Construction: *χαίρειν τινὰ ποιοῦντά τι,* se Krüger, Gr. Sprachl. Dial. § 56, 6, 4.

forekommer ogsaa ellers i denne Udtryksmaade stundom et Pronomen istf. et Nomen; s. Il. *Ψ* 223: *ὅς τε θανὼν δειλοὺς ἀκάχησε τοκῆας*, Eur. Hel. 100—cf. 94—. Dette Pronomen er undertiden ikke udsat, men ligger i Verbalformen, s. Il. *P* 564: *με θανὼν ἐσεμάσσατο θυμόν* og i 1ste Person Soph. Phil. 76. Eur. Her. 444. Det er Digtersteder, men netop der fremtræder Forestillingsformen i sin oprindelige Form uden Abstraction.

2) I Analogi med de præpositionale Tidsbestemmelser af denne Art — hvortil man vel ogsaa maa regne *πέρα μεσούσης τῆς ἡμέρας* Xen. Anab. VI 5, 7 — siger Herodot i en Stedsbestemmelse II 34 *ἡ Σινώπη τῷ Ἴστρῳ ἐκδιδόντι ἐς θάλασσαν ἀντίον κέεται* (sml. Madv. § 38 c), hvor der da aldeles ikke kan være tænkt paa den abstracte Handling.

3) Stundom er det temmelig ligegyldigt, om man opfatter Forbindelsen af Nomen (Pronomen) og Participium paa denne Maade eller ligefrem efter M. g. O. § 174 b. S. Plat. Gorg. 447 A («det er Ch. Skyld i, fordi han» el. «det kommer af, at Ch.»). Her. VIII 90 extr. («Ar. ved sin Nærværelse» el. «Ar.s Nærværelse»). Xen. An. III 5, 9 (at Dyrene — eller deres Huder — lette Overgangen, er ogsaa paa Dansk kun façon de parler; det, der letter Overgangen, er deres Præparation til *ἀσκοί*). Xen. Mem. II 2, 8 (*δυσκολαίνων* kan Barnet nok tænkes selvvirksomt, men ved *κάμνων* ikke).

4) Stundom er Participiet egentlig temmelig overflødigt, idet det kun betegner Tingens Indtræden i Realitetens Verden. S. Her. VII 144, 2 *οὗτος ὁ πόλεμος συστὰς ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα*, VI 77, 2 *(συνελθόντα)*, VIII 90, 2 *(γενόμενα)*.

5) Stundom er Participiet underforstaaet. S. Il. *Π* 822: *πεσών* (Subjectet igjen et ikke udsat Pronomen). Eur. fr. 362, 20 f. (ɔ: Lyc. in Leocr. 100) *πταισάσης*. Ogsaa i Oraklet Her. VII 148 *κάρη δὲ τὸ σῶμα σαώσει* maa der tænkes *σαωθέν* eller noget lignende til.

6) Hvor Subjectet er en ubestemt Person, kan der istf. Partc. sættes en Relativsætning (Her. III 142, 2 *ἄλλος ὅστις τοιαῦτα ποιέει* sideordnet med *Πολυκράτης δεσπόζων* — sml. forresten det under 3 Omtalte —), eller Participiet kan selv substantiveres; s. Plat. Lach. 188 E *ὁ τἀναντία τούτου πράττων* (sml. D extr. og *ὅταν* i C — og forresten atter som

oftere 3). Lys. 12, 56 *οἱ τεθνεῶτες, οἱ μέλλοντες ἀποθανεῖσθαι, οἱ — δυνάμενοι καὶ — πλουτοῦντες* (ɔ: at Nogle osv.). Xen. Oec. 6, 11 *τὰ αἴτια τῶν . . . γεωργούντων κτλ.* (ɔ: til at Nogle o. s. v.); sml. ib. 3, 11 *γυναικός, εἰ —*.

7) Ligesom et substantiveret Participium har jeg paa et enkelt Sted hos Herodot (VII 169) fundet et Participium som Attribut, ikke som Appositum: *τὴν . . . ἁρπαχθεῖσαν . . . γυναῖκα* sideordnet med det abstracte *τὸν . . . θάνατον* (som forresten ogsaa har et attributivt Partc. hos sig); sml. Krügers Bemærkning til Stedet. [Jfr. VI 101. O. S.] (Et Par Steder hos Herodot staaer der ogsaa attr. Partc. i en præpositional Tidsbestemmelse [sml. «efter fuldendt Arbeide» o. l.], nemlig IV 134, 1 *μετὰ τὰ δῶρα τὰ ἐλθόντα.* VII 147, 1 *πρὸ τοῦ στόλου τοῦ γινομένου.*) Hermed kan sammenholdes Eur. Alc. 383 *ἀρκοῦμεν ἡμεῖς οἱ προθνήσκοντες σέθεν* (efter M. g. O. § 177 b Anm. 4 undtagen Artikelen).

8) En enkelt Gang findes sideordnet med et appositivt Participium ved bestemt Subject en Sætning m. *εἰ*: Dem. 8, 55. Med denne Betingelsessætning kan sammenholdes den, der staaer Il. *Π* 498 ff. (Sarpedon selv bliver ikke Glaukos *κατηφείη καὶ ὄνειδος,* men det, at S.s Lig bliver spolieret af Fjenderne.) — Ligesaa minder Eur. Hel. 350 f. *θανόντος . . . βάξις . . . ἀνδρός* («om Mandens Død») mig om Thuc. I 61, 1 *ἡ ἀγγελία τῶν πόλεων, ὅτι ἀφεστᾶσιν.*

9) Endelig forekommer i Sideordning med et Nomen + Partic. et Nomen alene (m. underforstaaet Partic. (sml. 5)): a (Participiet attributivt; sml. 7), Eur. El. 242 *δάκνει σ᾽ ἀδελφὸς ὅ τε θανὼν ἴσως πατήρ (ἀδελφός* nml. *φεύγων).* b (Participiet appositivt), Thuc. I 61, 2 *ὡς αὐτοὺς κατήπειγεν ἡ Ποτίδαια* (sc. *ἀφεστῶσα) καὶ ὁ Ἀριστεὺς παρεληλυθώς.*

See Alt dette kan De nu — om ikke strax, saa efterhaanden ved Leilighed — til Straf more Dem lidt med. Ellers kunde her En sige:

O, hvilken stor Allarm kand giøres for en Streg!

og jeg vil tilføie:

Og hvo den først har sat, det veed ei De, ei jeg.

Bekker og de Andre (ogsaa Dietsch) have formodentlig simpelthen taget (eller ladet deres Sættere tage) den i Arv

fra tidligere Udgaver; den findes ogsaa i Textudgaverne baade af Stallbaum og af Reiz & Schäfer.»

5. Om Meningen af *οὐ βουλόμενοι* i følgende Sætning af de thessaliske Afsendinges Tale Herod. VII 172: *Βοηθέειν οὐ βουλόμενοι ἀναγκαίην ἡμῖν οὐδεμίαν οἷοί τέ ἐστε προφέρειν* kan der ikke være Tvivl, men *οὐ* ved et Participium der indeholder en Betingelse var mig paafaldende; da jeg havde udtalt det, fik jeg følgende Svar: «Vi maae vel nöies med vor Viden om, at man i en fuldstændigt udtrykt Betingelsessætning kan finde *οὔ*. Til yderligere Trøst kunde vi maaskee kaste et Blik tilbage til de homeriske Digte, hvor vi finde (Odyss. *κ* 573 f.) *τίς ἂν θεὸν οὐκ ἐθέλοντα ὀφθαλμοῖσιν ἴδοιτ' ἢ ἔνθ' ἢ ἔνθα κιόντα;* Bedre Raad veed jeg i alt Fald for Öieblikket ikke.»[1]

6. Med Hensyn til Herod. VII 223 havde jeg dels billiget Dr. Pingels Forslag: at henføre Ordene *τότε δὲ συμμίσγοντες ἔξω τῶν στεινῶν* til det Foregaaende, begynde en ny Sætning ved *ἔπιπτον* og efter dette indskyde *τε,* dels udtalt en Formodning om at Ordene *ἀνὰ τὰς προτέρας ἡμέρας* enten skulde flyttes hen foran *ἐφυλάσσετο* eller uden at flyttes dog forstaas som hørende ogsaa dertil, en Ordstilling hvorpaa jeg ganske vist ikke kjendte Exempler fra græsk Litteratur, men som ikke er sjelden paa Latin (se nedenfor S. 102 f.); for Kortheds Skyld havde jeg kaldt den Gertz's Ordstilling. Christensen Schmidts Opfattelse af hele dette Sted vil man finde i følgende Udtalelse:

«I Her. VII 223 er Anakoluthien *συμμίσγοντες . . . ἔπιπτον πολλοὶ τῶν βαρβάρων . . . . καὶ Λεωνίδης τε πίπτει κτἑ.* (224) ganske vist stærk; men er den egentlig — bortseet fra Længden og den manglende Conjunction i 1ste Led — saa synderlig meget stærkere end den Xen. An. I 8, 27? *συμμίσγοντες* kan jo godt forstaaes om begge Parterne. Det har Herodot ganske vist ikke tænkt sig at det skulde, da han skrev selve Ordet

---

[1] Senere har jeg optegnet følgende Exempler paa et saadant *οὐ:* Eur. Androm. 382—383: *Ἢν θάνῃς σύ, παῖς ὅδ' ἐκφεύγει μόρον, σοῦ δ' οὐ θελούσης κατθανεῖν, τόνδε κτενῶ.* Thuk. IV 22: *οὐ τυχόντες* (mon for at undgaa *μή—μή*? skjönt Thukydid ikke har skyet dette II 13, 1, hvor *οὐ* vilde været almindeligere). Dem. 15, 25: *Ἔστ' ἄτοπον περὶ τῶν δικαίων ὑμᾶς διδάσκειν αὐτὸν οὐ δίκαια ποιοῦντα.*

ned; men det er jo netop denne Tankens successive — og undertiden som her virkelig zigzagsive — Udformning under selve Nedskrivningen, som constituerer Anakoluthien; mig synes det netop at være det Interessante ved Anakoluthier at kunne forfølge disse den Skrivendes Tankebevægelser og -svingninger, hvor vi kunne. — Den Forskydning af en for 2 Led fælleds Sætningsdel, som De — ved samme Capitel i Herodot — betegner som Gertz's Ordstilling, har jeg ganske vist optegnet nogle Exempler paa, men udelukkende af græsk Poesi. Her ere de. 1 (Subjectet): Pind. Pyth. 4, 36. Eur. fr. 625 N. (her tillige *ἐν* sat i 2det Led efter Madv. gr. Ordf. § 80 d Anm.*). 2 (Objectet): Pind. fr. 18 v. 3 (Stob. flor. 109, 1). Eur. Tr. 1209 f. Apoll. Rh. II 432 el. 434 (hvor dog *τάσδε* strengt taget ikke behøves i 1ste Led). 3 (Hensynsobj.): Apoll. Rh. IV 701 el. 699. 4 (Verbet): Pind. Ol. 6, 42. Soph. El. 105. Paa anden Maade (indskudt ikke i 2det Led, men i 1ste Led af en inddelende Apposition) Eur. Suppl. 1157 f. (med Anakoluthi) og vel ogsaa Phoen. 1259 f. — hvis jeg har opfattet Stedet rigtigt —. 5 (Bibestemmelse ved Subjectet): Eur. Med. 1366. 6 (Bibestemmelse ved Objectet): Apoll. Rh. IV 576 el. 574 f. 6 (Bibestemmelse ved Verbet): Eur. Iph. Aul. 920 f. Hesiod. Scut. 149 (en ved Tmesis fra Verbet skilt Præposition). Af Prosaister har jeg Intet noteret af den Slags undtagen Lys. 19, 46 *Στεφάνῳ δὲ τῷ Θάλλου ἐλέγετο εἶναι πλέον ἢ πεντήκοντα ταλάντων, ἀποθανόντος δ' ἡ οὐσία ἐφάνη περὶ ἕνδεκα τάλαντα,* hvor dog, som De seer, Subjectsforskydningen kun hviler paa en meget usikker Grundvold og er fjernet af Cobet og Francken ved at rette *ταλάντων* til *τάλαντα* (optaget af Frohberger). — [Jfr. dog Polyb. IV 3, 1: *οὐδὲν οἰκεῖον, πάντα δ' ἡγούμενοι πολέμια.* O. S.] Jeg kan derfor paa ingen Maade antage, at der er Mulighed for noget Saadant hos Herodot. Men er det ikke muligt at slippe uden det? Kan ikke Meningen være: «Thi Muren var (fremdeles, ligesom fra først af) det, de bevogtede (var Gjenstand for deres Bevogtning, altsaa deres *τάξις*, som de skulde holde eller døe), men medens de i de foregaaende Dage (da de endnu kunde vente kun at blive angrebne forfra) havde holdt sig i Snevringen (hvor de havde meest Udsigt til at benytte deres ringe Antal med Held), gave de sig nu (da de vidste,

at de vare omgaaede, og altsaa kun havde det andet spartanske Alternativ tilbage, at døe med Ære) i Kamp udenfor Snevringen (for, inden de faldt, at gjøre Fjenden saa stor Skade som muligt)? Saaledes har jeg hidtil hjulpet mig; dog deciderer jeg Intet herudi, men underkaster Alt min Herres Betænkende.»

7. En græsk Partikel der adskillige Steder har voldt mig og vist ikke mig alene Vanskelighed er *καί*. Om dens Betydning et Par Steder hos Herodot havde jeg raadført mig med Christensen Schmidt; han svarede mig med følgende Udvikling. «*Καί* Herod. VIII 4 betyder efter min Forstand *ogsaa* og fremhæver Identiteten af Subjectet for *ἀπικόμενοι* (der henviser til det allerede Fortalte) paa den ene og Subjectet for *εἶδον* og *καταρρωδήσαντες* — *ἐβουλεύοντο* paa den anden Side; paa Dansk kunde det nærmest gjengives ved disse samme Hellener, som osv. Denne Fremhævelse af Identiteten er her ganske vist temmelig ligegyldig, men hvor mangt et samme N. N. paa Dansk er ikke mildest talt ligesaa ligegyldigt?[1]

Mere maa jeg sige om *καί* Herod. VII 181 Begynd. Det betyder vistnok for græsk Opfattelse ligeledes *ogsaa* (Sætningerne kunde have været formede ad hunc modum: *τὰς μὲν δὴ δύο τῶν νεῶν αὐτοῖσι ἀνδράσι εἷλον οἱ βάρβαροι, τὴν μὲν αὐτίκα ἐπισπόμενοι, τὴν δὲ καὶ θόρυβόν τινα παρασχοῦσαν*).

---

[1] Uden Tvivl er denne Forklaring at foretrække for den af Schweighäuser (quem honoris causa nomino) opstillede, som Baehr og Abicht følge, at her skulde sigtes til det der fortælles VII 207: *οἱ ἐν Θερμοπύλῃσι Ἕλληνες . . . ἐβουλεύοντο περὶ ἀπαλλαγῆς*; var dette Meningen, maatte der staa *καὶ οὗτοι οἱ κτλ.* Dr. Hude oversætter *καί* ved virkelig; jeg antager at hans Mening er, at de her omtalte Hellenere ikke blot havde faaet Ordre til at begive sig til Artemision, men ogsaa virkelig vare naaede derhen; saaledes staar *καί* jo ikke sjeldent om Noget der stemmer med en Forventning eller Beslutning, hos Herodot f. E. I 22. 73. 79. VII 128. Paa lignende Maade staar *καί* flere Steder foran et Participium hos Polybios, se I 63, 1: *Ὁ δῆμος ἐξαπέστειλεν ἄνδρας δέκα τοὺς ἐπισκεψομένους ὑπὲρ τῶν πραγμάτων· οἳ καὶ παραγενόμενοι τῶν μὲν ὅλων οὐδὲν ἔτι μετέθηκαν κτλ.*, II 12, 4, X 28, 6, XIII 1, 3: *Εἵλοντο νομογράφους Δορίμαχον καὶ Σκόπαν! . . οἳ καὶ παραλαβόντες τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔγραψαν νόμους,* XIV 2, 11, XVIII 19, 10, XX 10, 2, XXI 24, 17 (Tallene efter Hultschs Udgave); det kan vel bedst gjengives da ogsaa, en Oversættelse der ogsaa vilde passe allerede Iliad. XVI 148.

Men jeg troer at have lagt Mærke til, at hvor der er Tale om to Ting, som begge finde (have fundet, ville finde) Sted, kan det græske *καί* fungere for vor Opfattelse næsten adversativt, d. v. s. Modsætningsforholdet kan for os træde saa stærkt i Forgrunden, at vi have ondt ved at gjengive det anderledes end ved *derimod.*[1] S. f. Ex. Xen. Cyr. VI 1, 49: *καὶ νῦν μέν σε ἀφίημι, ἔφη, σὺν τῇ γυναικὶ δειπνεῖν· αὖθις δὲ καὶ παρ' ἐμοὶ δεήσει σε σκηνοῦν σὺν τοῖς σοῖς καὶ ἐμοῖς φίλοις.* Æschyl. Pers. 295 ff. *λέξον . . . . ., τίς οὐ τέθνηκε, τίνα δὲ καὶ πενθήσομεν τῶν ἀρχελείων κτέ.* eller Agam. 846 ff.: *καὶ τὸ μὲν καλῶς ἔχον ὅπως χρονίζον εὖ μενεῖ βουλευτέον· ὅτῳ δὲ καὶ δεῖ φαρμάκων παιωνίων, ἤτοι κέαντες ἢ τεμόντες εὐφρόνως πειρασόμεσθα πῆμ' ἀποστρέψαι νόσον.* — I Lukians *Νεκυομ.* c. 13 (*τῷ δὲ Μίνωϊ μία τις καὶ πρὸς χάριν ἐδικάσθη*) har jeg paa lignende Maade ondt ved at udtrykke *καί* anderledes end ved *dog*; men dette Sted hører til en egen Gruppe, nemlig dem, hvor der til et almindeligt Udsagn føies en Undtagelse; s. f. Ex. Herod. V 98: *ταῦτα δὲ ἀκούσαντες οἱ Παίονες . . . . ἀπεδίδρησκον ἐπὶ θάλασσαν · οἱ δέ τινες αὐτῶν καὶ κατέμειναν ἀρρωδήσαντες αὐτοῦ,* eller Xen. Anab. I 8, 20: *οἱ δ' ἐπεὶ προΐδοιεν, διΐσταντο· ἔστι δ' ὅστις καὶ κατελήφθη ὥσπερ ἐν ἱπποδρόμῳ ἐκπλαγείς.* Og hermed staae vi da ved Overgangen til saadanne Steder som Thuc. I 97, 2. II, 51, 1. Herod. [II 65. O. S.] V 101. Xen. Hell. III 2, 17. V 2, 2 (med Undtagelsen i en Relativsætning — thi *ἔστι δ' ὅστις κατελήφθη* regne vi vel for en Hovedsætning —).[2] Somme Steder (hvor Modsætningen er indeholdt i en Betingelsessætning) kan jeg bedst flytte *καί* over i Hovedsætningen, som

---

[1] [Smlgn. Her. VIII 115: *τοὺς δὲ καὶ νοσέοντας αὐτῶν* og Thuk. VI 46, 2: *τοῖν δὲ ἑτέροιν καὶ ἀλογώτερα.* *Red.*]

[2] Denne Brug af *καί* er omtalt af Krüger t. Thuk. I 15 o. fl. St. Mod at opfatte *ἔστι δ' ὅστις κατελήφθη* som en Hovedsætning kan det tale, men taler ikke nødvendigt, at man ikke blot finder *εἰσὶ δ' οἳ καί* men ogsaa *εἰσὶ δὲ καὶ οἵ*; se Krüger t. Thuk. II 49, 5. Beslægtet med denne Brug synes den at være hvor *καί* i en Relativsætning betegner en Begrænsning (*ὅς καί* = *qui quidem*), der findes f. E. Her. II, 85 (hvor Abicht har omtalt den), III 98, VI 10, Thuk. I 15 (*ὅθεν τις κἂν δύναμις περιεγένετο*, hvor Classen har anført flere Exempler, ogsaa af andre Forfattere; se endvidere Rehdantz's Index til hans Udgave af Demosthenes's philippiske Taler u. *καί*).

Herod. VIII 100: *εἰ μέν νυν δοκέει, αὐτίκα πειρώμεθα τῆς Πελοποννήσου· εἰ δὲ καὶ δοκέει ἐπισχεῖν, παρέχει ποιέειν ταῦτα* («saa kan vi ogsaa gjøre det»), sml. Plat. Gorg. 458 B: *εἰ μὲν οὖν καὶ σὺ φῄς τοιοῦτος εἶναι, διαλεγώμεθα· εἰ δὲ καὶ δοκεῖ χρῆναι ἐᾶν, ἐῶμεν ἤδη χαίρειν καὶ διαλύωμεν τὸν λόγον.* Hermed vil da ogsaa jeg — skjøndt jeg veed, at *καὶ σὺ φῄς τοιοῦτος εἶναι — διαλύειν τὸν λόγον.*»

8. I Nord. Tidskr. for Filol. og Pædag., N. R. II S. 135 udtaler Christensen Schmidt sig med Hensyn til de meget forskjelligt forklarede Ord i Xen. *'Απομν.* III 6, 4: *ὡς ἂν τότε σκοπῶν* for Oversættelsen: «saasom han først dengang overveiede». Herimod indvendte jeg (idet jeg indrømmede, at denne Opfattelse var at foretrække for alle de andre fremsatte), at *τότε* neppe i og for sig kunde betyde: först dengang; jeg var derfor tilbøjelig til med Hartman (Anal. Xenoph. p. 141) at skrive: *ὡς πρῶτον τότε σκοπῶν.* Til Forsvar for sin Opfattelse skrev han saa: «Jeg finder ikke Spor af Grund til at tvivle om Læsemaaden; at *τότε* alene kan indeholde *tum demum*, maa vist betragtes som ganske sikkert, se Mem. III 6, 11, Anab. VII 7, 14, og sml. *νῦν δή* Il. *Ω* 641. Det vil heller ikke være skjult for Dem, at ogsaa i Tallets og Maalets Sphære det tilsvarende — Begrænsningen urgerende — *μόνον* jævnlig mangler paa Græsk, hvor der paa Dansk kræves kun; se f. Ex. *ἕν* Eur. Hel. 772 *(ἓν δ' εἰπὲ πάντα παραλιπών)* og Krüger og Rehdantz t. Xen. Anab. I 3, 15 (14).» Herimod bemærkede jeg, at paa de to Steder af Xenophon Sætningen med *ὅταν,* i Iliaden Sætningen med *πάρος* gjorde den prægnante Betydning af *τότε* forstaaelig, mens der i *'Απομν.* III 6, 4 ikke fandtes noget saadant Modsætningsled; hvad jeg svarede med Hensyn til Underforstaaelsen af *μόνον* de andre Steder, vil ses af følgende Replik. «At jeg ikke har kunnet overbevise Dem med Hensyn til *τότε* Xen. Mem. III 6, 4, kan jeg beklage, men indtil videre neppe ændre. Thi følgende Bemærkning vil vel ikke være tilstrækkelig: De siger, at «Ord, der i sig selv blot pege hen paa en vis Størrelse, baade kunne bruges for at betegne det Smaa og det Store». Saaledes siger jeg, at Ord, der i sig selv blot pege hen paa en vis Tid, baade kunne bruges for at betegne en tidlig og en sildig Tid. Et *τότε δέ* kan f. Ex. bruges i Modsætning baade

til *ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον ἐγένετο* og til *ἀλλὰ ταῦτα μὲν πρότερον ἐγένετο* (s. Her. VI 72—73 og VI 40—41 — hvor forresten Krüger ret tankeløst forklarer *τούτων* i det Foregaaende ved «nach diesen Ereignissen» istf. «vor d. E.»). Ord, der i sig selv betegne det Smaa, tør jeg selvfølgelig ikke mere komme med. Det gjør nu *ἐπάλξιες* Il. *M* 424 i sig selv ikke; men De vil sige, at «hele det Foregaaende letter Forstaaelsen». Ja, det er netop det, jeg synes, det ogsaa gjør i Stedet hos Xenophon — og jeg har sagt Noget derom paa sit Sted —; men Sligt sees maaskee enten reent umiddelbart intuitivt eller ogsaa slet ikke. Skulde jeg finde Noget, som jeg antager for skikket til at aabne Deres Øine, kan jeg jo meddele det ved Leilighed.

P. S. Selvfølgeligt mener jeg ikke, at *τότε* Xen. Mem. III 6, 4 betyder *tum demum,* ja ikke engang, at dette er indeholdt deri meer end det ogsaa paa Dansk kan ligge i et betonet nu. Det vil vel her være tilstrækkeligt at oversætte «thi nu tænkte han over (paa)» eller (efter Meningen) «saa det var klart, at nu tænkte han over (paa)» (medens han før ikke havde bekymret sig derom).»

Hertil föjede han endnu kort Tid efter følgende Slutningsbemærkninger: «Et *τότε* = *tum demum* (med efterfølgende Tidsbisætning) har jeg senere lagt Mærke til ogsaa Herod. IX 51, 2. — Med *ἐπάλξιες M* 424 kan sammenlignes P. Claussön, Norske Kongers Chronica S. 703: oc wore de saa nær kommen, at Gaarden var imellem dem. — En Udeladelse af kun ved Angivelse ikke af Tal, Störrelse, Maal o. l., men af Maade og Middel have vi Herod. IX 21: *ἀλλὰ καὶ ἐς τόδε λιπαρίῃ τε καὶ ἀρετῇ ἀντέχομεν καίπερ πιεζεύμενοι* (Krüger: «nur durch Ausdauer»).»

9. Et Par Bemærkninger, fremkaldte (tildels) ved Madvigs Adversaria Critica.

a. «Kan den haandskriftlige Læsemaade *εἰ παραιτησαίμεθα* Eur. Herc. fur. 302 (s. Madv. Adv. I p. 346) hævdes ved Hjælp af følgende Steder af Herodot: V 30: *Ἐδέοντο τοῦ Ἀρισταγόρεω, εἴ κως αὐτοῖσι παράσχοι δύναμίν τινα καὶ κατέλθοιεν ἐς τὴν ἑαυτῶν.* VI 52: *βουλομένην εἴ κως ἀμφότεροι γενοίατο βασιλέες.* VI 101: *Εἴ κως διαφυλάξαιεν τὰ τείχεα, τούτου σφι ἔμελε πέρι.* VII 145: *φρονήσαντες εἴ κως ἕν γένοιτο τὸ*

Ἑλληνικόν. (Sml. Madv. gr. Ordf. § 199 b extr. og § 134 a extr.)? NB. Afhængig Spörgesætning ved *δέομαι* (paa Dansk: jeg bad ham, om han [ikke] vilde osv.) og *βούλομαι.* (Herom tvivler Krüger. Sml. dog Eur. El. 397, hvilket Sted imidlertid paa Grund af Bisætningens Form *(ἦγεν)* synes at kræve Opfattelse af Bisætningen som Betingelsessætning, altsaa *ἐβουλόμην ἄν* = *βουλομένῳ ἄν ἦν μοι,* sml. Steder som Od. III 227 ff.).»[1]

b. «Jeg læste i Eftermiddags (d. 31. Oct. 1879) Platons Charmides. Faldt det mig da ind, om ikke p. 176 B, som der har været prøvet forskjellige Remedier paa, ogsaa af Madvig i Adv. Crit., maaskee allerlettest lod sig curere ved en lille Omstilling, saa at man læste: *Εἶεν· ἀλλ', ἔφη ὁ Κριτίας, ὦ Χαρμίδη, ἔμοιγ' ἔσται τοῦτο τεκμήριον ὅτι σωφρονεῖς, ἢν δρᾷς τοῦτο, ἐπᾴδειν παρέχῃς Σωκράτει καὶ μὴ ἀπολίπῃ τούτου μήτε μέγα μήτε σμικρόν.»*

c. «Har De med Madvig (Adv. Crit. I p. 493) fundet noget Stødende i Diodor. XIII 21: *'Αγαθὸν γάρ ἐστι τὸ θεῖον τοὺς ἀδίκου πολέμου καταρχομένους καὶ τὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν οὐκ ἐνεγκόντας ἀνθρωπίνως ἀνελπίστοις περιβαλεῖν συμφοραῖς*? Jeg ikke; sml. XV 33: *'Αγαθὴ γὰρ ἡ τύχη τοὺς μέγα φρονοῦντας παραδόξως σφῆλαι καὶ διδάξαι μηδὲν ἄγαν κατελπίζειν.* XXXI fr. 19 Bekker: *'Αγαθὴ γὰρ ἡ τύχη τὰ βεβηκέναι δοκοῦντα ἀσφαλῶς ἀναστρέψαι κτέ.»* [Exempler paa denne Brug af *ἀγαθός* med Infinitiv hos ældre Forfattere se hos Pape; til hans Exempler kan föjes Plat. Prot. 356 B, Gorg. 527 D, Dem. 8, 27. O. S.] [Lidt anderledes Her. III 80: *διαβολὰς ἄριστος ἐνδέκεσθαι. Red.*]

Tillæg.

Den S. 96 omtalte ejendommelige Ordstilling, hvorved en til to eller flere parallele Led hørende Bestemmelse, istedetfor

[1] Ovenstaaende er skrevet 1875; med Hensyn til Spörgsmaalet om Optativernes Tidsbetydning jfr. den ti Aar senere i Nord. Tidskr. for Filologi, N. R. 7 S. 83 fgg. offentliggjorte Afhandling om Aorists Tidsbetydning i conjunctiviske Bisætninger. Til de af Herodot anførte Steder kan föjes VIII 6 og IX 14, hvad enten her *θέλων* er ægte eller ikke. Med *ἐδέοντο εἰ . . . . παράσχοι* jfr. Od. VI 144 (hvis Verset er ægte): *λίσσοιτ' εἰ δείξειε πόλιν καὶ εἵματα δοίη.*

enten at sættes i det förste og derfra underforstaas i det eller de følgende eller at sættes sidst i det sidste (f. E. enten *Marius Arpini natus et altus erat* eller *Marius natus et altus erat Arpini*), indskydes i det sidste (*Marius natus et Arpini altus erat*), havde jeg kaldt Gertz's, fordi han havde omtalt den og anført ikke faa Exempler dels i sine «Studia Critica in L. Annaei Senecae dialogos» p. 30—31, dels senere i Udgaven af Dialogerne p. 113. Den var forøvrigt tidligere behandlet med Hensyn til Sallust af Dietsch ved Catil. 30, 6, for Tacitus's Vedkommende af Nipperdey ved Ann. I 35; han bemærker, at den er hyppigst hos Digterne, men dog ogsaa findes hos Cicero (se f. E., for at tage et ganske kort Sted, ad Q. Fr. II 15 [16], 5: *Hac de re φιλαληϑῶς et, ut soles, scribe fraterne*); han kunde have tilföjet Cæsar (B. G. VII 71, 9), Livius (f. E. XXIII 42, 5), den yngre Plinius (Ep. VI 6, 6), og formodentlig flere Prosaforfattere. Fællesbestemmelsen kan være et Subject (se f. E. Sall. Cat. 36, 5), Object (Sen. de Benef. 6, 4, 6), Prædicatsord (Liv. XXVI 27, 12 o. XXX 30, 7, her i en absolut Ablativ), en Genitiv (Sen. de Ira III 39, 3)[1], et af en Præposition styret Substantiv (f. E. Cic. de Or. I 39), et Adverbium (Cic. ad Famm. V 8, 5), et Verbum, hvilket uden Tvivl er det hyppigste (Cic. de Off. II 45, de R. P. II 45, Sall. Cat. 30, 6, Liv. XXX 38, 1, o. fl. St.). — Cic. Brut. 197: *Quis erat in populo, qui aut exspectaret aut fieri posse quidquam melius putaret* maa de udhævede Ord (som O. Jahn, neppe med tilstrækkelig Grund, betegnede som uægte), der staa som Subjectsaccusativ, i förste Led underforstaas som Object, hvilket Romerne vel knap mærkede. Cæs. B. G. III 13, 6 maa til *sustineri* underforstaas *non posse* af det følgende *non satis commode posse*; jfr. om lignende Tilfælde Madv. Opusc. [2] p. 628 i Noten.

[1] (formodentlig ogsaa en Dativ eller Ablativ; jeg tör, selv for de Forfatteres Vedkommende som jeg har anført, ikke paastaa at have noteret alle Steder).

Lakunerne
i
Ciceros Tale for Milo.

Af

C. Jørgensen.

(Meddelt i det philologisk-historiske Samfund d. 9de Novbr. 1899.)

De Lakuner, hvorom jeg her skal tale, findes i Cap. 12 og 13 af Talen for Milo. Tage vi de almindelige Udgaver, f. Ex. Madvigs 7de Udg., for os, vil man finde Angivelsen af Huller i Texten i Midten af § 33 og i Begyndelsen af § 34. Undersøge vi Haandskrifterne, hvori Talen for Milo findes, saa mangler der i § 33 Lin. 10 ff. det som er trykt efter *deferre posses* til foran *Et adspexit*, omtrent 5 Linier. Og i § 34 mangler hele Begyndelsen ned til foran *P. Clodii praeturam*, omtr. 10 Linier.

Hvorfra har man da det, som nu er tilføjet i Udgaverne?

Først vil vi se paa det sidste Sted, Beg. af § 34. I et Haandskrift af Augustinus, som var kommet til Turin fra det gamle Klosterbibliothek i Bobbio (ved Pavia), opdagede Amedée Peyron, som var Professor i Turin, at der fandtes gammel Skrift under Augustinus's Text, og det viste sig, at disse Palimpsestblade indeholdt nogle Stykker af Taler af Cicero, bl. a. af Talen for Milo. Hans Bog herom udkom 1824 i Stuttgart[1]. Paa et af disse Palimpsestblade findes det Stykke af § 34, som manglede i Haandskrifterne; Bladet begynder med Ordene *fuerit occidi Milonem* og gaar hele Kapitlet ud og en halv Linie ind i § 36, det ender med *Reliquum est, ut iam illum na*. Det nye Stykke, som Palimpsesten bringer, de 10 første Linier af § 34, faar altsaa sin Plads angivet, da det staar i Palimpsesten i Sammenhæng med det følgende af denne Paragraf.

Det derimod, som er tilføjet i § 33 efter *deferre posses* og ned til foran *Et adspexit*, er taget dels af et Citat hos Quinctilian, dels af nogle Scholier til Ciceros Taler, som kaldes Scholia

---

[1] M. Tulli Ciceronis orationum .... fragmenta inedita ... ex membranis palimpsestis ed. Amedeus Peyron. 4^to^.

Bobiensia, fundne af Angelo Mai i det ambrosianske Bibliothek i Milano og i det vatikanske Bibliothek i Palimpsester, som ogsaa stammede fra Bobbio.

Hos Quinctilian IX 2, 54 staar der en Forklaring af Talefiguren ἀποσιώπησις og anføres som Exempel de Ord, vi læse her: *An huius . . . de nostrum omnium — non audeo totum dicere* (han udelader *Sex.* og skriver *de nostrum enim omnium*).

Og i Scholia Bobiensia staar i en Forklaring til nogle Ord af den tabte Tale *de aere alieno Milonis* følgende Bemærkning: *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone atque per * * * de nostrorum omnium — non audeo totum dicere. Videte, quid exitii lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est.*

Dette hænger altsaa sammen med Quinctilians Citat, saa at man ved at lægge dem sammen faar det Supplement, som læses i Udgaverne, hvor man har taget *atque per* *** med, hvorom mere senere. Supplementet stemmer efter sit Indhold godt med Texten i det foregaaende. Der tales i Supplementet om en Lov, Sex. Clodius har fundet efter P. Clodius og som Cicero betegner som fordærvelig for Staten, og i det foregaaende taltes netop om Clodius's fordærvelige Love. Men selv efter Tilføjelsen af dette Supplement mangler der noget foran *Et adspexit.*

Ogsaa Sammenstillingen af de to Citater skyldes Peyron og er fremsat i hans nævnte Bog S. 223 ff. Der er saaledes vundet to gode Supplementer til at anbringe i Hullerne i Ciceros Text, og dette har ogsaa været Grundlaget for den senere Textbehandling. Men Dr. *Herm. Gaumitz* har i et Program fra Dresden 1884 søgt at omstøde Peyrons Bevisførelse.

Gaumitz mener, at der slet intet Hul er i § 33 foran *Et adspexit*, og at Peyron derfor har Uret i at anbringe sit Supplement der. Lad os da se, hvad der staar, naar vi tage Supplementet bort. I § 32 begynder Cicero paa en Bevisførelse for at insinuere, at Clodius med sin Rejse har haft til Hensigt at dræbe Milo og at lægge Baghold for denne. For at bevise dette siger Cicero, at det jo var af største Betydning for Clodius at faa Milo af Vejen; thi hvis Milo blev Consul for 52, som han søgte, vilde Clodius, der søgte at blive Prætor samme Aar, faa en hæftig Modstander, medens de to andre Ansøgere om Consulatet var Clodius gunstige og næppe vilde modsætte sig de mange Planer om Statsomvæltning, som Cicero tillægger Clodius. § 33 begynder da saaledes: Er maaske I, Dommere, de eneste, der

ikke véd . . ., hvad det er for Love, han havde i Sinde at paalægge os? Saa kom da frem Sex. Clodius (det var Clodius's Hjælper) med det Skrin med Eders Love, som du har reddet ud af hans Hus under den natlige Revolte (da Clodius's Lig var ført hjem til Rom) for at give det til en Tribun, der kunde virke efter dine Hensigter — «og han saa paa mig med de Øjne, som han den Gang plejede, da han truede alle med alt.»

Heri finder Gaumitz god Sammenhæng. Men det hænger virkelig slet ikke sammen. «Kom frem med det Skrin, siger Cicero, som Du har reddet» — og han saa paa mig med de Øjne. Kan nogen virkelig finde Sammenhæng deri? Gaumitz siger, at man kan bare tænke sig det samme udtrykt i anden Person: *Cur me aspicis?* eller med Harme: *et aspicis me?*, saa forstaar man det godt. Det er vel hans Mening, at *Et adspexit* skal oversættes ved: «Og saa vovede han at se paa mig» eller noget lignende; men det vilde dog komme aldeles uforstaaelig abrupt, naar der ikke tilføjes «da jeg sagde dette». Men da Cicero siger dette lige nu, kunde der aldrig være brugt Perfektum, men kun Præsens (*Aspicis*). *Et adspexit* maa komme i en Sammenhæng, hvor Sex. Clodius har været omtalt i 3dje Person, ikke som her i 2den Person lige foran (*exhibe* — *posses*). Der maa altsaa have staaet noget foran *Et adspexit*, som nu mangler, og Peyron har Ret heri.

Dernæst indvender Gaumitz tre Ting mod Supplementet: 1) *An* passer ikke, 2) P. Clodius skulde være nævnt i Forvejen, for at *ille* kunde forstaas, 3) *huius legis* har ikke noget at vise tilbage paa.

Til det første[1] kan svares følgende. Cicero sagde ovenfor til Dommerne: «Er I de eneste, som ikke véd, hvilke Love han vilde have paabyrdet os?» Han tilføjer: «Lad os da se disse Love, Sex. Clodius (for at I kan blive overbeviste). Mener I maaske (*An*), at Clodius vilde have vovet at tale om denne (følgende) Lov, som Sex. Clodius har i Skrinet, saa længe Milo levede?» Det maatte netop hedde *an*. Saa begynder Cicero at nævne Lovens Genstand — men afbryder sig selv deri.

Til det andet maa siges: *Ille* kan ikke være nogen anden

[1] Gaumitz støtter sig her til F. C. L. Trojel, Bemerkungen zu Ciceros Rede für Milo (Neue Jahrbücher f. Philol. u. Paedag. 71. Bd. 1855. S. 316).

end P. Clodius, der betegnes med dette Pronomen hele Talen igennem.

Til det tredje: *huius legis* er den, Cicero begynder at nævne, men hvori han afbryder sig, for at Dommerne skal faa Indtrykket af, at det var en meget farlig Lov. Cicero siger selv, hvilken Lov han mener, i § 89 (med et overdrevent Udtryk): *servos nostros libertos suos fecisset*, han vilde med en lex nova gjort vore Slaver til sine Frigivne (ɔ: vundet vore Frigivne for sig), og i § 87 *incidebantur iam domi leges*, *quae nos servis nostris addicerent* (Love som skulde give os i vore Slavers ɔ: Frigivnes Vold), hvortil Asconius bemærker, at Clodius vilde have *libertini* fordelte ogsaa i *tribus rusticae*, medens de tidligere blot vare i *tribus urbanae*. J. B. F. Bierregaard har rigtig paavist dette[1].

De tre Indvendinger kan altsaa ikke anses for berettigede; Supplementet kan uden videre Tilføjelse knyttes lige til *deferre posses*.

Endnu har Gaumitz den almindelige Indvending, at Supplementet forstyrrer, idet der midt mellem direkte Henvendelser til S. Clodius pludselig kommer et mere fortællende Stykke om P. Clodius, hvori Sextus omtales i 3dje Person.

Men denne Indvending vender ganske op og ned paa det virkelige Forhold. Cicero taler til Dommerne (først og fremmest): I kan jo umulig være uvidende om, hvilke fordærvelige Lovforslag Clodius havde forberedt; tror I, at han vilde have kunnet fremkomme med dem, naar Milo var i Live eller endog Consul?

Ind i denne Sammenhæng skyder han med et almindeligt rhetorisk Kunstgreb en pludselig Tiltale til den tilstedeværende S. Clodius — kom Du frem med Lovene (at Dommerne kan blive overbeviste, hvis det behøves). Dette er en ganske parenthetisk Apostrophe. Med *An huius* genoptager Cicero sin Henvendelse til Dommerne — som ogsaa *Videte* bagefter viser. Og efter de næste Ord, hvor noget mangler foran *Et adspexit,* kommer atter et alvorligt Udfald mod Sextus, inden Cicero vender tilbage til Afslutningen af dette Punkt, hvor meget det var Clodius magtpaaliggende, at Milo blev dræbt.

De to Henvendelser til Sex. er parenthetiske Indskud i

[1] De supplemento Peyroniano lacunae, quae est in c. XII orationis Ciceronis pro T. Annio Milone, disquisitio. Hauniae 1830. 8°.

bestemt rhetorisk Hensigt, den øvrige sammenhængende Tale er naturligvis henvendt til Dommerne.

Da Gaumitz finder dette Supplement ganske upassende her, og da det dog utvivlsomt er hentet fra en Tale *pro Milone* (Schol. Bob.), saa slutter han, at Citatet stammer fra den af Cicero virkelig holdte Tale, som var forskellig fra den senere udgivne, hvilken sidste vi alene have. Det berettes, at Cicero under sit Forsvar blev forstyrret, saaledes at han maatte gaa bort fra det, han havde forberedt sig paa, og kun holdt en kort og virkningsløs Tale. Denne Tale existerede i Oldtiden ved Siden af den anden (Ascon., Schol. Bob., Quinctil. IV 3, 16—17).

Man har udtalt en Tvivl og med god Ret (Trojel det anførte Sted), om Quinctilian virkelig vilde benytte en saadan Tale som Mønster. Gaumitz mener jo, naar man fandt et godt Exempel paa en Talefigur deri.

Men der er en anden Betænkelighed, som G. ikke har sét; hos Quinctilian IX 2, 54, hvor Citatets ene Del findes som Exempel paa *ἀποσιώπησις*, staar 6 Linier nedenfor et Citat betegnet som hentet fra Talen pro Milone, nemlig Sætningen *et adspexit* . . . ned til *minabatur*, som findes i den nu existerende Tale for Milo og staar i vore Haandskrifter. Det vilde dog være paafaldende, om Quinctilian ikke havde nævnt, at det ikke var den samme Tale for Milo, han citerede saaledes i samme Aandedræt. Han vilde sikkert ved det første Citat have bemærket, at det var hentet af den usædvanlige Kilde, den *oratiuncula*, som han selv kalder den virkelig holdte Tale.

Schol. Bob. bruger Udtrykket *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone*; man har villet udhæve *habita*, den virkelig holdte Tale; men det vilde næppe have været udtrykt saaledes uden Tilføjelse. Gaumitz har da ogsaa følt dette; efter Ordene *quae habita est pro Milone* staar der i Haandskriftet af Scholierne tilføjet *atque per* med et aabent Mellemrum efter *per*. De fleste have tidligere ment, at disse Ord *atque per* *** tilhørte Ciceros Text, og at der efter dem manglede en Del i Texten; dog har Trojel og andre udtalt, at de burde henføres til Scholiet, og deri har Gaumitz støttet disse Lærde og fundet almindelig Billigelse. Han foreslaar nu, idet der i Schol. Bob. som ellers i Haandskrifter ofte findes en Plads ladt aaben til græske Ord, et Supplement til *atque per*, nemlig *ταχυγράφους excepta* — altsaa den Tale, som var optegnet af Hurtigskriverne

(da den blev holdt). Derved mener han, at det er yderligere godtgjort, at Citatet maa være hentet af den tabte Tale. Men det er ret mærkeligt, at Afskriveren skulde have udeladt ikke blot det græske Ord men ogsaa det latinske *excepta*. Det synes mig mere rimeligt, at der i Scholiet har staaet *legis mentio fit in oratione, quae habita est pro Milone, atque per ἀποσιώπησιν*, da disse Ord jo netop af Rhetorerne anføres som Exempel paa denne Talefigur, og tillige for at gøre Citatet forstaaeligt.

Endnu en Side af Sagen fortjener en fornyet Betragtning, de palæografiske Forhold. Til Talen for Milo havde Peyron fundet 5 Palimpsestblade. Et af disse Blade begynder i Cap. 10 § 29 *sunt, partim cum ad raedam* og ender med Cap. 12 § 32 *in his personis valeat* (Mdv. 7de Udg. S. 129 Lin. 8 til S. 130 Lin. 7), og det næste Blad der er bevaret, begynder med § 34 *fuerit occidi Milonem* (Mdv.[7] S. 131 L. 5) og ender med § 36 *Reliquum est ut iam illum na* (ib. S. 132 Lin. 3). Peyron udfinder heraf og af de øvrige Blade af Palimpsesten, hvor mange Linier af en bestemt trykt Udgave hvert Blad af Palimpsesten har svaret til. Det manglende Blad, der laa mellem de to før nævnte Blade, og som altsaa indeholdt Texten fra *etsi boni nullo* § 32, 6te Linie til Slutn. af § 33, maatte efter al Sandsynlighed indeholde lige saa mange Linier som hvert af de andre Blade; men Haandskrifternes Text af dette mellemliggende Stykke er omtrent 5 trykte Linier kortere, end den skulde være efter de andre Palimpsestblades Indhold. Der maa altsaa være et Hul i dette Stykke af Texten og rimeligvis netop, saaledes som Peyron ogsaa havde set, foran *Et adspexit*, og Størrelsen af dette Hul kunde da beregnes omtrent til 5 trykte Linier. Det er disse, som tilnærmelsesvis ere udfyldte ved det Fragment, som er sat ind efter *deferre posses*. Der mangler maaske 1—2 Linier endnu.

Herved maa to Ting overvejes. For det første var det muligt, at der manglede mere end et Blad i Palimpsesten, dog er dette ikke meget sandsynligt. Asconius og Schol. Bob. anføre ikke Bemærkninger til andet af Talen end hvad vi nu finde i Texten, men deres Bemærkninger er i det hele taget meget spredte og forbigaa lange Stykker af Texten; det er altsaa ikke ganske afgørende, men det er dog værdt at mærke, at der hos dem ikke er Antydning af et større Hul. Heller ikke Meningen synes at kræve en længere Udvikling.

Men naar vi altsaa ikke antage, at der mangler mere end

1 Blad, saa kommer det andet Spørgsmaal. Gaumitz mener, at det er rimeligst at antage, at det, der manglede i Texten, har staaet paa et Sted, nemlig foran § 34, hvor Palimpsesten viser at der var et Hul, og hvor den selv indeholder et langt Stykke, der manglede; der, mener G., var det naturligt at søge Plads ogsaa til de omtalte manglende 5 Textlinier; han vil jo ikke anerkende noget Hul foran *Et adspexit*[1]. Men snarere har Peyron Ret, naar han som den erfarne Haandskriftkender gør opmærksom paa, at det er meget sandsynligt, at der fremkom to Huller; naar nemlig en Del af et Blad i det Haandskrift, hvorefter vore eller deres Kilde er afskrevne, var ødelagt af Ælde eller ulæseligt af en eller anden Grund, kunde dette let være Tilfældet med begge Sider af Bladet, saa at der kom til at mangle noget i Texten paa to Steder.

Herved er der kun den Vanskelighed, at man snarest maatte antage, at de to fremkomne Huller vare lige store, men i § 34 var Hullet 10 Linier, her i 33 savnes kun omtrent 5. Men det er jo ogsaa almindeligt og naturligt, at man paa den ene Side af Bladet kunde læse nogle flere Linier end paa den anden, saaledes løses vel bedst denne Vanskelighed.

Peyron synes ogsaa her at have set den naturlige Sammenhæng. Kun en Ting kan man bebrejde ham, nemlig at han for at fuldstændiggøre Ordene *Atque per*, som han antog hørte til Texten, har af sit eget indsat 5—6 Linier som Supplement for at forklare, hvad der mentes med *huius legis*; dette hans Supplement var nemlig let angribeligt baade paa Grund af dets Indhold og Form, og det kastede Filologerne sig over, og Tvivlen blev staaende uagtet Peyrons geniale og fortjenstfulde Textbehandling og vigtige Fund.

Men naar nu de senere tyske Udgivere af Talerne bifaldt Gaumitz's Forslag og fulgte ham i alt, saa maatte de ogsaa se at finde et Supplement foran § 34. Her indsatte da f. Ex. C. F. W. Müller i sin Textudgave som Vejledning til Forstaaelse af, hvad der manglede, et Brudstykke af Grammatikeren

---

[1] G. lægger en Del Vægt paa, at vort bedste Haandskrift Erf. i § 34 noterer Lakunen, men ikke har nogen saadan Antydning i § 33. Naar man véd, hvor let Afskriverne i Almindelighed gled hen over Hullerne, er det snarere en Mærkelighed, at der dog paa det ene Sted er gjort en Bemærkning. (Er Ordet deō, som læses over Linien i Erf., af første Haand?)

og Rhetoren (c. 350) Victorinus, hvori denne giver et Resumé af Ciceros Ord i den foregaaende Bevisførelse; men der er i det hele Resumé ingen ny Tanke eller noget, som ikke findes i Ciceros egne Ord i det foregaaende; Victorinus's Udtog kan da ikke bevise, at der mangler noget paa dette Sted; og at Cicero selv skulde have givet et Resumé af sin Bevisførelse, er ikke rimeligt; i den bevægede lidenskabelige Tale vilde et tørt og flovt Opkog af hans egne Tanker ikke passe, naar han ikke havde noget nyt Moment at fremføre. Han gaar rask over til den anden Side af Sagen nemlig at vise, at Milo slet ikke havde Fordel af Clodius's Drab. Victorinus derimod havde god Grund til at give et saadant Resumé; thi han anfører Ciceros hele Fremstilling her (ikke de enkelte Ord) som Exempel paa en rhetorisk Taleform, Syllogismus.

Der bliver altsaa tilbage det Spørgsmaal, hvad der vel har staaet foran *Et adspexit.* Jeg skal ikke her stille et paa Latin affattet Forslag. Det er jo umuligt at sige, hvilken Vending Cicero kan have givet sin Tale. Men det synes mig, at man savner en Ytring som følgende (Cicero har jo nævnt, at det er farligt endog at dadle Loven): det er for Statens Skyld, jeg frygter, — at man ikke skal tro, jeg ængstes for en vis Mand, som I nylig saa harmes, da han blev tiltalt — «og han saa virkelig paa mig med de Øjne, vi kende fra den Gang, da han truede alle med alt. Jeg kan tænke, jeg skulde være bange for Curiets Lys. — Aa, tror Du, jeg er vred paa Dig (og derfor gør disse Sidehug)?» osv. . . . Det var en saadan Tanke, jeg mente der savnes.

Anmeldelser.

Kr. Nyrop, Grammaire historique de la langue française. Tome premier. Copenhague 1899, Nordiske forlag. XVI+488 s.

I företalet till detta arbete anger författaren dess syfte såsom hufvudsakligen pedagogiskt. Hans afsigt har varit att gifva de begynnande romanisterna en klar och praktisk lärobok samt universitetsläraren en handbok lämplig såsom grundval för seminarieöfningar och föreläsningar. Det torde icke kunna råda mer än en mening därom att den framstående författaren också nått detta sitt mål och mera därtill. Professor Nyrop, hvars rika produktivitet är ännu mer förvånande med hänsyn till den alltjämt lika förträffliga beskaffenheten af hans arbeten, har här åstadkommit ett verk, som, då det blir fullständigt, kommer att intaga en framskjuten plats i hvarje romanists referensbibliotek.

Den nu utkomna delen behandlar endast ljudläran men är, efter hvad som framgår af en del hänvisningar, afsedd att följas af formlära, ordbildningslära och syntax. I Schwan-Behrens' *Grammatik des Altfranzösichen I—II*, som i dagarne utkommit i en fjärde förbättrad upplaga, ega vi redan en förträfflig handbok i fransk historisk ljud- och formlära, och man har förhoppning, att därtill snart skola sluta sig äfven grammatikens återstående delar. Prof. Nyrops och Schwan-Behrens' arbeten äro emellertid hvarandra mycket olika. Nyrops är utarbetadt efter en mycket vidlyftigare plan såsom framgår redan däraf att ljudläran, som hos Schwan-Behrens endast upptar 130 sidor, där kräft icke mindre än 406. Det oaktadt är Nyrops bok icke afsedd för ett mera framskridet stadium än Schwan-Behrens'; snarare tvärtom. Genom innehållets fyllighet, de rikhaltiga exempelsamlingarna, reglernas klara och lättfattliga formulering, de många citaten från författare och grammatici, de resonnerande beskrifningarna öfver ljudskridningarnas väsen och slutligen genom sin så att säga literära karaktär, som tillåter författaren att med anekdoter, citater, och vissa, vanligen såsom anmärkningar formulerade utvikningar, motverka den torrhet, som lätt vidlåder en exakt grammatiserande framställning, är den synnerligen väl egnad att fängsla nybörjarens intresse och bilda ett säkert underlag för hans studier. Å andra sidan blir den genom rikedomen på fakta och det ständiga påpekandet af de svåra frågorna samt genom stödet af en utförlig literaturförteckning till god nytta äfven för den mera framskridne språkmannen. Schwan-Behrens ställer med sin mera knappa och skarpt begränsade, men vetenskapligt exakta och metodiskt säkra framställning större fordringar på läsaren. Den

ger oss i skarpt koncentrerad form kärnan af den kunskap, som återfinnes äfven i Nyrops bok. Men synpunkterna äro ofta olika, åsikterna divergerande, hvartill naturligtvis kommer, att Schwan-Behrens lägger hufvudvikten vid fornfranskan medan Nyrop skrifver språkets historia under alla dess skeden. Den intresserade romanisten gör därför klokt i att anlita båda dessa förträffliga arbeten. Han börjar med Nyrops grammatik och pröfvar och stärker sedermera sin kunskap genom ett noggrant jämförande studium af Schwan-Behrens.

Nyrops arbete är indeladt i två hufvuddelar. Den första, som bär titeln *Histoire générale de la langue française*, börjar med ett åt franskans ursprung egnadt kapitel, som i raska drag skildrar de keltiska, germanska och skandinaviska språkens roll vid franskans bildning och utförligare dröjer vid det galliska vulgärlatinet, dess ordförråd och grammatik. Följa så fyra kapitel egnade åt fornfranskan, medelfranskan, den klassiska och den moderna franskan. Hvar och en af dessa perioder är på ett lärorikt och intressant sätt karaktäriserad och de språkliga frågor, som under densamma påkalla uppmärksamheten (dialekter, utländska inflytelser, grammaticis arbeten etc.) finna mer eller mindre utförlig behandling, hvarjämte de viktigaste författarne och litterära minnesmärkena i mån af deras språkliga betydelse, påpekas. Det sista kapitlet i denna afdelning är egnadt åt ortografien.

Den andra delen behandlar fonetiken och är delad i fyra böcker, af hvilka den första innehåller förberedande anmärkningar rörande ljudförändringarnas väsen och olika arter samt rörande ordförändringarna (analogiska förändringar samt förändringar beroende på eufemism, argot, ordlek, rim etc.).

Den andra boken behandlar vokalerna. Först redogöres för deras kvantitet och kvalitet och deras härmed sammanhängande skridningar i vulgärlatinet, nästa kapitel handlar om betoningen och dithörande frågor, hvarefter man i det tredje kapitlet finner en kort allmän öfversigt öfver vokalernas öden. Härefter följer för hvarje vokal ett kapitel, i hvilket redogöres för dess utveckling först i betonad, så i förtonig ställning. Hvarje regel följes af en rik exempellista. Under rubriken *cas isolés* påpekas de ord, som synas afvika från hufvudregeln och hvilkas utveckling beror på särskilda kända eller okända förhållanden. Vidare lemnas i hvarje fall en del exempel på låneord och ofta finner man under en särskild rubrik analogiska former. De särskilda ljudskridningarna äro då så påfordras föremål för utförlig med citat och exempel rikt försedd historik.

Kapitlen XII—XVI behandla vokalerna under inflytande af palatal, nasal, labial, *l* eller *r* och kap. XVII de eftertoniga vokalerna. Nästa kapitel redogör utförligt för vokalernas öde i hiatus, det därpå följande talar om synkope- och diäresisföreteelser, medan slutligen i det XX^nde, som bär titeln «Apophonie», man

finner sammanförd en stor mängd fall af på den olika betoningen beroende vokalvexlingar i samhöriga ord.

Konsonanternas historia upptar den 3dje delen af prof. Nyrops ljudlära. Den allmänna planen är här densamma som för vokalerna. Efter ett inledande allmänt kapitel behandlas för sig nasaler, lateraler, vibranter, explosivor och frikativor. Den detaljerade redogörelsen för hvarje konsonants utveckling föregås af en sammanfattande öfversikt af dess olika öden. Den af prof. Nyrop valda uppställningen medför en och annan oegentlighet såsom att labialerna, hvilkas utveckling ju dock är i det närmaste identisk, bli skilda åt i det *v* måste behandlas bland frikativorna, men detta har praktiskt taget föga betydelse och ett motsatt förfarande skulle äfven det medföra svårigheter.

I en sista afdelning har författaren sammanfört en del olika företeelser nämligen accessoriska ljud, vokalharmoni, dissimilation, metates, förkortningar, kontaminationer och folketymologi.

Dessa afslutande kapitel, i hvilka sammanföras alla kända fall af en viss företeelse utgöra såväl i fråga om vokaler som konsonanter i viss mån en nyhet, som emellertid är både vetenskapligt motiverad och praktiskt lämplig.

Boken afslutas med en förträfflig om ock ej sällan något knapphändig, till de olika paragraferna i texten sig slutande bibliografi, en utförlig «table analytique» och en, så vidt jag kunnat finna, fullständig «Index des mots».

Såsom redan nämts är det allmänna intrycket af prof. Nyrops arbete i hög grad gynsamt. Den klarhet och reda och den estetiska smak som prägla själfva framställningen förhöjas ytterligare genom en ovanligt vårdad och prydlig typografisk anordning och yttre utstyrsel.

Det är gifvet att ett arbete af det ifrågavarandes omfattning måste innehålla ej så litet, hvarom delade meningar kunna råda. Utrymmet tillåter ej att här utförligt granska dessa punkter, men en del detaljanmärkningar må dock framställas, hvilka synas mig vara af någon vikt vid redaktionen af en utan tvifvel kommande 2[a] upplaga.

§ 149 säges att vokalen är fri, bl. a. då den följes af grupperna *pr*, *br*, *tr*, *dr*, *gr*. Hvarför icke äfven *cr*, t. ex. *alacrem*? Framför *pl* och *bl* anser förf. vokalen entraverad (huru förklaras då *faible*?), men det är under sådana omständigheter inkonsekvent att, såsom sker i § 233, rörande *duplum* säga att öfvergången till *eu* icke eger rum framför labial. Enligt förf.s regel är ju *u* här entraveradt och skall väl då under inga omständigheter ge *eu*? — § 159 kan till exemplen på *oi* > *ai* läggas *implicita* > *emplette*. — § 164 bör *pĕdica* ändras till **pĕdicum*. Man skulle annars få *pièche*. Samma § står *cĕrium*, men detta ord har väl liksom *cēra ē*, och hör således ej hit, utan bör sammanföras med *vierge*. — § 168 uppräknas bland «cas isolés» äfven

pæonia > *pivoine*, som dock tydligen är ett låneord. För öfrigt är det efter min åsikt ej lämpligt att bland exemplen på en regel upptaga lärda ord. Exemplen skola ju bevisa regeln, men för att ett lärdt ord skall kunna användas som bevis för en ljudlag fordras att man först historiskt visar, vid hvilken tidpunkt ordet upptagits och blifvit populärt och att denna tidpunkt inträffar före den ifrågavarande ljudlagens verkan. Ord, som vi från denna synpunkt skulle vilja stryka i prof. Nyrops arbete äro t. ex. *pagina* > *page* § 169, *ciconia* > *cigogne* § 229, *episcopatum* > *évêché* § 254, *organum* > *orgue*, *monacum* > *moine* § 258 (i det första är det efter min åsikt just penultiman som står kvar), *obscurum* > *obscur* § 179, *acutum* > *aigu* § 197, m. fl. — § 175 kunde *grenier* och *grenouille* förklaras genom infl. af *grain* och *raine*. — I § 179 tro vi att utvecklingen till *ou* är den regelbundna, ty i så fall förklaras de nu såsom exempel upptagna orden genom analogi (*orphelin* gen. biaccent), medan de nu oförklarliga undantagen då bli regelbundna. — § 200 säger förf. att *ai* nu skrifves felaktigt bl. a. i *frais*, hvars äldre form var *fres*, men i § 159 angafs utvecklingsgången *frisc* > *freis* > *frois* > *frais*. Jfr. äfven *épais* i samma §§. — § 208 bör *iacentem* > *gisant* strykas. Formen beror på analogi. Jfr. *gésir*. — § 214 «*mĭnor* > *moindre* (au lieu de *mendre*) sous l'influence de *moins*». Att *ĭ* i *minor* diftongeras är regelbundet ty diftongeringen föregår finalens fall. — § 233 3° saknas exemplet *vĭdua* > *veuve*. — § 240 borde måhända i anm. påpekas, att *valet* > *vaut* ej är att fullt jämnställa med de öfriga, då ju *a* här kvarhållits genom analogi (*valoir*). Egentligen skulle vi genom **velet* få *veut* eller möjligen *vieut*. Jfr. *palus* > *pieus*.

§§ 249—261 behandla de obetonade vokalernas fall. Undertecknad är för sin del i hithörande frågor i många fall af olika åsikt med prof. Nyrop och tillåter sig att härutinnan endast hänvisa till sin framställning af detta kapitel i Revue de Philologie franc. 1897 s. 196 ff. Särskildt synes mig viktigt att mera än prof. Nyrop gjort uppmärksamma ljudförändringarnas relativa kronologi, då häri en mängd företeelser både i afseende på vokalerna och konsonanterna finna sin naturliga förklaring. Många nu såsom oförklarade *cas isolés* upptagna ord (*cerveau*, *vergogne* m. fl.) te sig i denna belysning såsom regelbundna. Några detaljer i detta kapitel må emellertid påpekas: § 249 säges att finalt *ŭ* kvarstår om den är skild från tonvokalen af en palatal eller labial, hvilket är för allmänt ty om labialen är *p* och den föreg. vokalen ej labial (*capum*) faller *u*. Likaså i -*acum* > *ai*. *Sebum* > *suif* hör nog hit men *f* i detta ord fordrar i så fall särskild förklaring och kan icke, som sker i § 379, anföras som ex. på vanlig öfvergång af finalt *b* (eller rättare *v* ty *f* > *v* före finalens fall!) till *f*. — I § 251 är skillnaden mellan paroxytona och proparoxytona icke tillbörligt framhäfd. — § 256

borde vara fullständigare. — § 259. Skillnaden mellan vulgärlatinsk og romansk synkope borde mer betonas, då den är afgörande för finalens öde.

§ 276 härledes *peur* från *pavura*. Hvarför icke *pavorem*? — §§ 291 och 292 höra väl snarast till kap. om de obet. vokalerna. Man saknar här i literaturförteckningen *Shepards* arbete om *Unaccented vowels in old french* (Heidelberg 1897), där denna fråga finnes förtjänstfullt behandlad. — I § 335 är väl *plangunt* > *plaignent* af anologisk natur. — I § 344 torde mången med undertecknad vilja stryka *e* < lat. *ā*, *ă*. Formerna *tes*, *ques* etc. kunna förklaras på analogisk väg och äro ju ingalunda de vanligaste. — § 363 kunde såsom ytterligare «cas isolé» af r-förstumning nämnas *ga* < *gars*. — § 390: att säga att *d* förstummats i *quomodo* torde knappast vara riktigt. Grundformen är *como* > *com* och formen *comme* beror på särskilda satsfonetiska förhållanden. Jfr. Vising i Tobler-recueilen s. 113 ff. — § 406 antar förf. den af Wallensköld framställda åsikten om metates af *sc* till *cs*. Denna hypotes är emellertid ohållbar såsom visas i den nyss utkomna afhandlingen *Les voyelles vélaires accentuées* etc. af H. O. Östberg (Upsala 1899) s. 69 f. — § 426 förbiser förf. att *g* i *digitum* föll redan i vulg.-lat. hvaraf *dĭtum* > *doi*; *doit* går antagligen tillbaka på den äfven i vulg.-lat. uppvisade kontraherade formen *dictum*. *Gt* bör således utgå ur paragrafens rubrik. — § 436 säger förf. att finalt *g* förstummas. I *fagum* och *jugum* har emellertid *g* aldrig varit finalt och *regem* måste i hvarje fall gifva *rei*, men man torde dock ha skäl antaga att *j* (< *g*) i självfva verket står kvar liksom i *maium* > *mai*. Att *g* först går till *j* bevisas t. ex. af det i föregående § nämde *pagensem* > *pays* som annars skulle ha gifvit *p(a)ois*. Men här, före tonen, försvinner sedan *j*. — § 521 Remarque. Många exempel på dylika ortnamn återfinnas hos *P. E. Lindström*, *Unetymologische Auflösung franz. Ortsnamen*, Stockholm 1898, hvilket arbete saknas i bibliografin såväl här som § 100.

Ännu en del detaljkritik skulle undertecknad vilja framställa, men det sagda må vara nog. De anmärkningar, som kunna framställas, förringa i alla händelser på intet sätt de stora förtjänster, som utmärka prof. Nyrops arbete och som utan tvifvel komma att förskaffa detsamma en vidsträckt spridning.

Arbetet utgifves med understöd af Köpenhamns universitet och Carlsbergfonden. Det är tillegnadt Gaston Paris.

Stockholm, 19. Juni 1899.

Erik Staaff.

Gregor Sarrazin, William Shakespeares Lehrjahre. (Litterarhistorische Forschungen, hrsg. von Schick und von Waldberg. V.) Weimar 1897, Felber. XII + 232 s.

I den serie af «Litterarhistorische Forschungen», som udgives af professorerne Schick og v. Waldberg, har Gregor Sarrazin offentliggjort en studie over Shakespeares læreår, på hvilken opmærksomheden herved i al korthed henledes. Den vidt belæste og lærde forfatter behandler Shakespeares produktion til op imod hans tredivte år i følgende formodede kronologiske orden: «Henry VI», 1 del, «Titus Andronicus», «Henry VI», 2—3 del, «Comedy of Errors», «Venus and Adonis», en del af sonetterne (bl. a. prokreations-sonetterne og de til «den mørke dame»), «Richard III» og «Love's Labour's Lost». Han søger gennem denne produktion at påvise udviklingen i Shakespeares geni fra det mere uslebne og uøvede til det smidigere, fantasifuldere og erfaringsrigere, indtil det punkt, da digteren står foran påbegyndelsen af den erotiske tragedie om Romeo og Julie. I «Love's Labour's Lost», der i almindelighed sættes en tre års tid tidligere i den kronologiske rækkefølge, end Sarrazin anbringer det, ser han fuldendelsen af Shakespeares læreår, da hans hånd har fået fuld øvelse, hans erfaringer har fæstnet sig, og hans personlighed for første gang tegner sig med større tydelighed. Som de fleste tyske forskere anser Sarrazin «Titus Andronicus» og «Henrik VI»s tre dele (også de to kvart-udgaver fra 1594—95, hvis tekster svarer til anden og tredje del) for uden medarbejderskab at være Shakespeares værk, om end til dels bearbejdelsesværk af ældre arbejder og med mer og mindre stærk påvirkning af andre forfattere, som Marlowe, Kyd, Greene og Peele.

De forskellige opfattelser, Sarrazin fremsætter, søger han væsentlig at begrunde ved en detaljeret opstilling af parallelsteder, dels fra forskellige værker af Shakespeare alene, dels fra Shakespeare paa den ene side og andre forfattere paa den anden. Sligt har n o g e n beviskraft. Men der hører megen omtanke og takt til for ikke at forfalde til åndløshed og pedanteri; og skønt Sarrazins dømmekraft i almindelighed er ædruelig og sund, kan han dog ingenlunde siges overalt at have undgået dette skær.

I det vanskelige sonet-spørgsmål har Sarrazin psykologisk forståelse nok til at forkaste fiktionsteorien. Iøvrigt slutter han sig — ikke altid med slående beviser — til teorien om, at vennen er Southampton; han forkaster helt William-Herbert-teorien og afviser Tylers hypotese, der identificerer den mørke dame med Mary Fitton. Hans grunde til at sætte sonetterne til den mørke dame så tidlig som 1592—94 synes ingenlunde overbevisende; — hvis de var det, vilde de kuldkaste teorien om, at William Herbert var medbejleren; thi han var den gang kun 12—14 år gammel; og de vilde være skæbnesvangre for den Tylerske hypo-

tese; thi Mary Fitton var da kun 14—16 år. Men, som sagt, Sarrazins beviser og grunde for hans egen opfattelse af sonetterne er langt fra altid fyldestgørende; paa et enkelt sted (s. 157—59) når de endog det rent fantastiske, idet han som støtte for Southampton-teorien anfører noget, som Shakespeare ganske vist slet ikke har skrevet, men muligvis nok alligevel helst vilde have skrevet.

Ad. Hansen.

Hugo Palander, Die althochdeutschen tiernamen. I. Die namen der säugetiere. Darmstadt 1899. (Akademisk afh., Helsingfors.) XIV + 171 s.

Arbetet hänför sig till området för den fornhögtyska ordforskningen, hvilken redan länge varit föremål för språkvetenskapens synnerliga intresse. Då hithörande etymologiska literatur emellertid tyvärr föreligger spridd i ett otal värk af den mest varierande karaktär, en omständighet, som i hög grad måste försvåra öfversiktligheten af densamma, är det självklart, att hvarje försök till sammanfattande behandling af enhetliga begreppskategorier redan af denna orsak skall mottagas med tillfredsställelse, i all synnerhet, om undersökningen värkstälts på basen af en lika uttömmande och om lika noggrann arbetsmetod vittnande materialsamling som den föreliggande. Såsom förf. i förordet med rätta framhåller, bör det till grund för en undersökning af denna art liggande materialet, för att möjliggöra säkra slutsatser, upptaga ordens samtliga beläggformer i literaturen, särskildt från de älsta och äldre språkperioderna, samt därjämte alla afledningar och komposita. Genom ett konsekvent iakttagande af denna tvifvelsutan riktiga grundprincip har det lyckats förf. att i och med sin för undersökningar af denna art mönstergilla materialsamling lägga en fast och tillförlitlig grundval för fortsatta etymologiska forskningar på samma område, och häri är det jag ville anse arbetets hufvudförtjänst ligga.

De särskilda djurnamnen äro af praktiska skäl upptagna i zoologisk ordningsföljd. Under hvarje artikel finnas särskilda afdelningar för förklaringar öfver anmärkningsvärda grammatiska egenheter hos de anförda beläggformerna samt för ordens undersökning i etymologiskt afseende. Etymologierna utgöra gifvetvis arbetets intressantaste sida och bära vittnesbörd om grundliga studier och insikter ej blott i germansk, utan äfven jämförande indoeuropeisk språkvetenskap. Såsom förf. i förordet själf framhåller, äro hans egna etymologiska inlägg jämförelsevis få, något

som torde få sin förklaring af de svårigheter, som möta det etymologiska forskningsarbetet särskildt på djurnamnens område. Som etymolog visar sig förf. förmögen af kritiskt omdöme, och den ställning han intar gentemot sina föregångare på samma forskningsfält kännetecknas i allm. af stor försiktighet. Det af förf. träffade valet mellan olika etymologiska tolkningsförslag ådagalägger i allm. god urskilningsförmåga, i det författarens oftast anlitade källa varit Kluges utmärkta etymologiska ordbok (6. uppl.) Dock hade man i ett etymologiskt-semasiologiskt arbeta, sådant som detta, väntat sig en allsidigare användning af den etymologiska literaturen, äfven den nyaste. Å ett forskningsområde af denna art, där de olösta spörsmålen vida öfverväga de definitift lösta, hade det onekligen varit af praktisk betydelse, att de olika förslagsmeningarna, äfven de af förf. icke aksepterade — jag afser blott de i och för sig antagliga —, blifvit om ej refererade, åtminstone i noter omnämda. Ett konsekvent tillämpande af denna, i nutidens etymologiska literatur för öfrigt häfdvunna, metodiska grundsats hade i afsevärd grad underlättat arbetets användning som underlag för fortsatta studier öfver samma frågor.

I fråga om detaljanmärkningar inskränker jag mig till följande antydningar.

S. 13. Fht. *fiorfuozzi* har motsvarigheter i ags. *féowerféte* isl. *fiórføttr* 'fyrfotad'. — S. 14. Ack. pl. *fihiu* tolkar förf. helt enkelt som skriffel. Jfr emellertid Joh. Schmidt, Pluralbild. s. 49, där *fihiu* antages vara = urg. **feheva*, bildadt med stamf. i gen. pl. (got. **faihivē*) och *a*-stammarnas ändelse, analogt med gr. *τὸ ἄστυ*: ack. pl. *ἄστεα*, g. pl. *ἀστέων*. — S. 16. Fht. *nōzzil* 'hausvieh' och flt. *nōtil* betecknas som sannolikt identiska med ags. *nieten* d. s. Någon hållbar grund för detta antagande finnes ej. Noreen Urg. Ltl. 194 antager ursprunglig suffixväxling. Samma kan förhållandet vara med germ. *igila-* 'igel': gr. *ἐχῖνος* osv. (jfr. t. ex. got. *himins*, isl. *himenn*: fs. fnt. fsv. *himil*, ffris. *himul*, gr. *κμέλ-εθρον* 'tak', fsv. *lītin*: got. *leitils*, isl. *litell*, se Noreen a. a. 193 ff.). — Fht. *noz* 'hausvieh' och dess germ. paralleler återföras på urg. **naut-iz*, detta i stöd af en fht. pl. form på *-ir*. Den ags. och de fnord. formerna äro dock neutr. *a*-stammar, och för *a*-stamsformens ursprunglighet synes finska lånordet *nauta* tala (jfr. däremot fi. *lammas* = germ. *s*-stammen **lambaz*). Analogt härmed förutsätter förf. i stöd af den fht. pl. formen *wëlfir* en germ. *s*-stam **hwëlp-az* 'valp', ehuru ordet i alla öfriga germ. språk är *a*-stam. Pl.-ändelsen *-ir* kan vara inkommen analogice. Fsv. *hwalper*, da. *hvalp*, afljudsform till germ. *hwëlpa-*, finner i fråga om rotvokalen ett utomnordiskt stöd i fht. personnamnen *Walpulo*, *Qualpoald*. — Till fht. *wild* 'vilddjur' jfre man en anslående etymologi hos Lidén, Språkvet. Sällskapets i Upsala förh. 1891—94, s. 74 (= Bezz. Beitr. 21, 106). — S. 54. Till fht. *luhs* osv., fsv. *lō* (**lohōn*) jfre man Noreen,

Urg. Ltl. 225, Brugmann, Grdr. I.[2] 260 (metates af find. *vr̥kas*, germ. *wolfa-* etc.). — S. 61. Fht. *wisula* 'wiesel' förbindes af Schrader, KZ. 30, 462, Bezz. Beitr. XV. 128, Sprachvergl. 360 (jfr. Persson, Wurzelerweiterung 78) med gr. *αἰέλουρος* (**α-ϝισ-ελο-*) d. s. — S. 66. Till fht. *eihhurno* jfr Tamm, Et. sv ordb. 121, Hellquist, Etym. Bemerk. 8. — S. 85. Isl. *stedda* är icke lånadt från engelska utan = **stōð-iðō* (> **stəðða* > *stødda*), se Noreen, Aisl. Gr.[2] §§ 114,8, 183, 1. — S. 91. Germ. *marha-* 'häst' föreligger enl. Thomsen, Einfluss 154 som lån i finskan: *marhain* pl. *-haimet* 'töjler til ridebidsel', *marhaminta* 'capistrum'. — S. 117. Till fht. *ziga* jfr Zubaty, Archiv f. sl. phil. 16, 390, Zupitza, Guttur. 143. — S. 119. Till fht. *boc*, som förf. återför på ie. **bhug-no-*, jfr. Kauffmann, Beitr. 12, 507 ff., v. Friesen, De germ. mediagemin. 5. — S. 129. Till *kilbur(ra)* jfr Joh. Schmidt, Pluralbild. 150 not. — S. 136. Öfver sammanställn. fht. *ūr* = find. *us-rá-s* 'stier' jfr Noreen, Urg. Ltl. 180, Brugmann, Grdr. I.[2] 728. — S. 138. Till fht. *hrind* jfr Danielsson, Gramm. u. etymol. studien I. 33.

Arbetets hufvuddel föregås af en orienterande inledning, innehållande anmärkningar öfver de fht. djurnamnen från kronologisk, semasiologisk och morfologisk synpunkt, iakttagelser, hvilka delvis framträda som självständiga och rätt beaktansvärda resultat af den följande undersökningen. Med hänsyn till det synnerligen rika och intressanta ämnet hade arbetet helt visst vunnit på ett något djupare ingående på dessa frågor, särskildt som desamma redan tidigare varit föremål för undersökningar (jfr de kända arbetena af Hehn och Schrader samt P. v. Bradke, Über methode u. ergebnisse d. ar. alterthumswissensch., Giessen 1890, hvilket sistnämda möjligen undgått förf.).

Framför alt hade, synes det mig, den semasiologiska sidan af ämnet utförligare bordt beröras. Syftet med en undersökning af denna art är väl knappast till fullo vunnet med en etymologisk-semasiologisk bearbetning af det gifna ordmaterialet, i fall företeelserna betraktas blott isolerade. Semasiologens uppgift härvid bör väl utsträckas därhän, att han ur de enskilda ordens betydelsehistoria söker utleta allmänna principer för ordbildningen och begreppsutvecklingen. Ty äfven hos ord, hvilka äro etymologiskt obesläktade, men höra till en gemensam allmännare begreppssfär, visa sig betydelseöfvergångarna ej sällan löpa i samma riktning. Hvarje försök till sådan sammanfattning af semasiologiskt likartade företeelser saknas i arbetet, men det är att hoppas, att denna synpunkt tillbörligen skall beaktas i den af förf. utlofvade fortsättningen af arbetet.

Trots dessa af intresse för sak dikterade anmärkningar kan arbetet som helhet betraktadt utan tvekan betecknas som ett förtjänstfullt bidrag till denna hittils så föga uppodlade forskning,

inom hvilken detsamma helt visst skall tillvinna sig berättigad uppmärksamhet.

Helsingfors d. 12. okt. 1899.

T. E. Karsten.

E. Norden, Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. I—II. Leipzig 1898, Teubner. XVIII + 969 SS. 8vo.

Dieses voluminöse Werk liest man mit etwas gemischten Gefühlen. Auf der einen Seite verdient die grossartige Anlage alles Lob; es ist in der That ein glücklicher Gedanke die litterarische Prosaform, wo der Einfluss der classischen Litteratur so nachhaltig und deutlich ist, im Zusammenhang zu behandeln ohne, wie ein unhistorischer Schematismus es noch immer manchmal mit sich bringt, einen dicken Strich zu machen an irgend einem Punkte, das willkürlich als Ende des Alterthums gilt. Geradezu staunenswerth ist ferner die Gelehrsamkeit des Verfassers, die freilich auf einem so ungeheuren Gebiete unmöglich überall erster Hand sein kann, und seine Belesenheit auch in entlegeneren Gegenden der Litteratur. Er verbreitet sich unterwegs über so viele interessante Vor- und Nebenfragen, dass Niemand ohne Belehrung und Anregung das Buch lesen wird. Aber auf der anderen Seite vermisst man öfters Klarheit und Schärfe der Auffassung, seine Urtheile treffen oft daneben, oder er hält das richtig erkannte nicht consequent fest. Dazu kommt, dass seine Schreibweise, nach meinem Gefühl wenigstens, ermüdend und zuweilen geschmacklos ist.

Die Hauptthese des Buchs ist, dass der Einfluss des Gorgias, des Schöpfers der Kunstprosa, in ununterbrochener Linie bis in die Renaissance sich erstreckt. Das ist in dem Sinne richtig, dass Gorgias den Stein zum Rollen gebracht hat. Aber in dieser abstracten Allgemeinheit kann die These kein sonderliches Interesse mehr beanspruchen; sie läuft eigentlich auf die Trivialität hinaus, dass die von Gorgias in System gebrachten Künsteleien und Redefiguren bei den Manieristen aller Zeiten eine Rolle spielen. Mehr hat der Verfasser von dem Asianismus nicht bewiesen. Das giebt er gewissermassen selbst zu S. 147, wo er von dem «halb bewussten halb unbewussten Fortleben der Ideen und Richtungen» spricht ohne sich darüber klar zu werden, dass dadurch seine Berechtigung den Asianismus aus der alten sophistischen

Rhetorik abzuleiten in Frage gestellt wird. Ist das Wesen des Asianismus durch die Aehnlichkeit mit Gorgias erschöpft, oder haben sie etwas neues hinzugethan? Wenn dies doch sicherlich der Fall ist, wo stammt denn das neue her und worin bestand es? Das ist viel wichtiger, als dass die Asianer u. a. auch die alten Redefiguren benutzt haben, aber freilich bei der mangelhaften Ueberlieferung schwer zu beantworten.

Ganz anders liegt die Sache bei dem Eindringen des Asianismus in Rom. Hier ist der Faden ganz deutlich, und zwar nicht nur wegen der grösseren Reichlichkeit der Quellen, sondern namentlich, weil hier keine Neuschöpfung vorliegt, sondern eine directe Uebernahme und Nachahmung. Die Hauptsachen sind aber längst Gemeingut der Wissenschaft, so dass hier wesentlich neues nicht zu sagen war, so wenig wie von der zweiten Sophistik, wo übrigens die sich kreuzenden Strömungen gut dargestellt sind. Die griechische Herkunft des sogenannten sermo Africus, worauf u. a. schon Mommsen kurz hingewiesen hat, wird ausführlich und siegreich verfochten; das ist wieder einfache und directe Uebertragung.

Der Abschnitt über die christliche Litteratur enthält viel interessantes, z. B. die Zusammenstellung S. 486 ff., woraus man sieht, wie Lukas den andern Synoptikern gegenüber sich einer relativ «classischen» Sprache befleissigt, und die Charakteristik der Predigtlitteratur des 4. Jahrhunderts S. 550 ff. (die völlig unklare Bemerkung S. 452 von der christlichen Periode als «ohne Zusammenhang mit der vorigen» wird durch die Ausführungen S. 466 ff. auf ein richtigeres Maass herabgestimmt, aber klar ist der Standpunkt des Verfassers dem Christenthum gegenüber keineswegs). Vom Mittelalter hingegen, womit der Verfasser sich nur mit Widerwillen beschäftigt hat (S. 660), erhalten wir nur eine ziemlich zufällige Materialsammlung zur Geschichte des Nachlebens der Antike, und darauf hin werden S. 748 die Vertreter der classicistischen Richtung kurzer Hand als Reactionäre verurtheilt. Als ob die Manieristen nicht ebenso sehr ihre Sprache durch «Nachahmung» ausgebildet haben, nämlich der dem Mittelalter vertrauteren spätlateinischen Schriftsteller. Statt dieser geschmackvollere Muster zu suchen ist doch an und für sich weder unverständig noch unpraktisch; vom Uebel ist nur die Uebertreibung. Genau dieselbe Unklarheit findet sich in dem Urtheil des Verfassers über den Atticismus. Natürlich ist die sklavische und pedantische Nachahmung verwerflich, wie S. 809 richtig entwickelt wird (wo aber unbegreiflicher Weise Cicero als Muster der richtigen Vermittlung hingestellt wird; er hätte doch zu seinem Vortheil manch «asianische» Blume ungepflückt gelassen); aber es giebt doch auch eine vernünftige Art einer verkehrten Moderichtung entgegenzuwirken durch Hinweis auf Muster eines besseren Geschmacks. Zwar scheint der Verf. nach S. 151 nur die zwei

extremen Richtungen als möglich anzunehmen: entweder hochmodern oder lebensfremd archaisirend. Glücklicher Weise bleibt doch dazwischen, in der Litteratur wie in der Kunst, Raum für die Leute, die mit Takt und Geschmack zu ihrem persönlichen Stil nur gute Bausteine verwenden, mögen sie alt oder neu sein. Solche Schriftsteller giebt es fast zu allen Zeiten, wie der Verf. es auch von diesem und jenem zugiebt, und das sind die eigentlichen Träger der bleibenden «Entwickelung». Ueberhaupt lassen einige Aeusserungen über den allein «zeitgemässen» manierirten Stil darauf schliessen, dass der Verf. dem abscheulichen Sprichwort huldigt: *tout comprendre c'est tout pardonner*. Er scheint auch ohne Verständniss dafür, dass man die classische Litteratur anders betrachten kann als «in objektiver Ruhe und Kühle» «als einen Tempel ewiger und vorbildlicher Schönheit» (S. 460). Armer Platon, von dem nichts mehr zu lernen ist!

Fast möchte man glauben, dass der Verf. von dem rein formalistischen Standpunkt der antiken Rhetorik angesteckt worden. Zwar führt er gelegentlich kräftige Hiebe dagegen, aber er scheint doch z. B. nicht recht erfasst zu haben, wie die Rhetorik die antike Geschichtschreibung verdorben hat (vgl. S. 81 ff.); sonst könnte er den Rhetor Tacitus nicht so übermässig bewundern. Auch darin sehe ich Beeinflussung von Seiten der antiken Rhetoren, dass der Begriff der Kunstprosa zu sehr ausgedehnt wird. Der Verf. hat selbst ein offnes Auge dafür (s. namentlich S. 161 ff.), dass die Redefiguren usw. von Gorgias nicht erfunden sind, sondern in allen Sprachen z. Th. volksthümlich sind und in der Natur der Sprachelemente tief begründet; sie finden sich im Homer wie in unsren nordischen Volksliedern und Sprichwörtern, und ein massvoller Gebrauch im Geist der Sprache stempelt noch nicht einen Schriftsteller als Gorgianer. Erst wenn diese Figuren systematisch betrieben und als das wesentliche hingestellt werden, beginnt die Verwesung des Stils. Manches, was die antiken Theoretiker für ihre Regeln in Anspruch genommen haben, ist unzweifelhaft unschuldige Natur. Es ist kaum zu glauben, dass der Verf. (S. 98, 2; 103, 2) mit Hermogenes bei Thuk. I 110 *τοῦτον δὲ διὰ τὸ μέγεθός τε τοῦ ἕλους οὐκ ἐδύναντο ἑλεῖν καὶ ἅμα μαχιμώτατοί εἰσι τῶν Αἰγυπτίων οἱ ἕλειοι* oder bei Xen. Hell. VII 1, 41 *Πεισίαν οὖν τὸν Ἀργεῖον στρατηγοῦντα ἐν τῷ Ἄργει πείθει* eine bewusste Parechese annimmt trotz der Warnung Lobecks; solche Fälle gehören unter die von Lehrs Aristarch[2] S. 469 ff. gesammelten und gut behandelten Beispiele. Ebenso verkehrt glaubt er S. 102, 1 dem Demetrios de eloc., dass bei Xen. Anab. IV 4, 3 *οὗτος δὲ ἦν μέγας μὲν οὔ, καλὸς δέ* «die Kleinheit der *κῶλα* die Kleinheit des Flusses malen soll».

Wie man sieht, gebiert die antike Rhetorik immer noch böses.

Die Renaissance wird wie das Mittelalter etwas summarisch

behandelt; der Verf. beschränkt sich wesentlich auf eine kurze Darstellung des Streits der Ciceroniani und Anticiceroniani und auf den, übrigens interessanten, wenn auch nicht erschöpfenden, Nachweis, dass der Antithesenstil des Isokrates bei Guevara und John Lyly weiterlebt. Zwei Anhänge bringen reiches Material, I Ueber die Geschichte des Reims und II Zur Geschichte des rhythmischen Satzschlusses.

Gegen Einzelheiten wäre manches zu sagen; aber kleinliches Nörgeln wäre dem gross angelegten Werke gegenüber doppelt unbillig. Dagegen will ich zum Schluss auf eine auffallende Lücke in der Darstellung der classicistischen Strömungen des Mittelalters aufmerksam machen.

Während die mittelalterliche Litteratur Frankreichs ziemlich ausführlich behandelt wird (wie der Verf. auch in der französischen Renaissance sehr bewandert ist), tritt dagegen Italien ungebührlich zurück. Dadurch ist eine der merkwürdigsten classicistischen Strömungen des Mittelalters dem Verfasser entgangen, die deutlich und in gerader Linie von den Byzantinern Süditaliens bis auf die Hohenstaufen zu verfolgen ist (O. Hartwig Centralblatt f. Bibliothekswesen III S. 161 ff.) und unterwegs einen Nebenarm von den italienischen Normannen zu ihren Stammesgenossen in England entsendet (s. meine Abhandlung Et mislykket Renaissancetilløb, Kbhvn. 1892). Hier erreicht die Richtung in Roger Bacon ihren Gipfel, und auch Johannes Sarisberiensis, den der Verf. S. 713 ff. nur von Frankreich aus beeinflusst sein lässt, steht mit ihr in Verbindung. Aus Roger Bacon hätte der Verf. für seine Zwecke manches heranziehen können. Ich begnüge mich damit folgende charakteristische Stelle hervorzuheben. Opus tertium S. 304 (ed. Brewer), wo er in seiner ungestümen Weise auf die Kanzelredner seiner Zeit losfährt, heisst es: *sed quia utrumque modum* (Philosophie und Theologie) *vulgus ignorat, ideo convertit se ad summam et infinitam curiositatem, scilicet per divisiones Porphyrianas et per consonantias ineptas verborum et clausularum et per concordantias vocales, in quibus est sola vanitas verbosa omni carens ornatu rhetorico et virtute persuadendi. quoddam enim phantasma est pueriliter effusum et a pueris adinventum vacuis ab omni sapientia et eloquendi potestate, ut manifeste patet cuilibet intuenti, sicut in Secundo opere et hoc tertio opere de peccatis Theologiae declaravi. et tamen est ibi maxima temporis consumptio. nam propter curiositatis superfluitatem plus in decuplo laborant circa huiusmodi telam araneae construendam quam circa sententiam sermonis.* Als Mittel dagegen wird das Studium von Aristoteles' Rhetorik empfohlen. Ebenda S. 309 wird als Grund der kindischen Redekünste angegeben: *quia praelati ut in pluribus non sunt multum instructi in theologia nec in praedicatione, dum sunt in studio, ideo, postquam sunt praelati, cum eis incumbit opus praedi-*

candi, mutuantur et mendicant quaternos puerorum, qui adinvenerunt curiositatem infinitam praedicandi penes divisiones et consonantias et concordantias vocales, ubi nec est sublimitas sermonis nec sapientiae magnitudo, sed infinita puerilis stultitia et vilificatio sermonum Dei.

Bacon lässt sich, schon wegen seiner Hervorhebung des Griechischen und der exacten Wissenschaften, nirgends in der vom Verfasser geschilderten Entwicklung unterbringen; er zeigt überall sein eignes Gesicht.

Nov. 1899.

J. L. Heiberg.

Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen herausgegeben von *Georg Wissowa.* Dritter Band. Stuttgart 1899, Metzler. 2908 Spalter, 8vo.

Det foreliggende 3. Bind af dette Kæmpeværk har været noget længe om at blive afsluttet; første Halvdel deraf udkom 1897, andet 1899. Men det er maaske en Følge af, at første Halvdel fulgte saa nær efter 2. Bind, der bærer Aarstallet 1896; mellem 1. og 2. Bind gik der to Aar. I hvert Fald spores der ellers ikke nogen Slappelse i Redactionen. Ogsaa dette Bind, der gaar fra «Barbarus» til «Claudius», indeholder en Mængde ypperlige og udførlige Artikler af de gamle prøvede Medarbejdere, f. Ex. «Bukolik» af Knaack, «Cista» af Mau, «Cassius Dio» af E. Schwartz; meget interessante og indholdsrige er ogsaa Artiklerne «Biene» og «Bienenzucht» af Olck og paa en anden Maade «Bathykles» af Robert, som indeholder en besindig Kritik af Forsøgene paa at restituere den amyklæiske Throne, samt «Bellerophon» af Bethe, der giver en tiltalende Prøve paa moderne Mythekritik, ligesom flere mythologiske Artikler af Kern. Nogle af disse Artikler er hele selvstændige Afhandlinger, der aabenbart beror paa friske førstehaands Studier. Som Type paa denne Slags kan Schwartz' Behandling af Dio Cassius anføres, der især gennemgaar Kildespørgsmaalet med stor Grundighed og under livlig Polemik, som er forstaaelig paa Grund af Artiklens Charakter, men mindre paa sin Plads i en saadan Encyklopædi. Overhovedet er det et Spørgsmaal, om det ikke var rigtigere at lade saadanne ny og opryddende Arbejder komme frem paa anden Maade og i Encyclopædiens Artikler forholde sig mere obiectivt refererende. Der kommer ellers let i disse for mange blot foreløbige Resultater og en for uligelig Behandling; Schwartz maa saaledes her Sp. 1697 allerede modificere sine Udtalelser om Appian i 2. Bind,

og hans Behandling af Forholdet mellem Livius og Dio har taget saa megen Plads, at han angaaende Forholdet til Tacitus og Suetonius maa indskrænke sig til «wenige, für das Ganze wichtige Beobachtungen» (Sp. 1715). Paa dette vigtige Punkt kommer han væsenligt til samme Resultat som Dr. Tuxen (Kejser Tiberius S. 83 ff.), at Ligheden beror paa fælles Kilde(r), ikke paa directe Benyttelse. Derimod mener Schwartz Sp. 1716 ff., at vi i Dios Charakteristik af Tiberius har et Stykke fronderende Annalistik fra Tiden umiddelbart efter Kejserens Død, medens Tuxen S. 90 ff. mere ser Dios eget Værk deri og paaviser «Elementer» dertil hos Tacitus, hvorimod Schwartz antager, at Tacitus har «das vorgefundene Gesamtbild in kleinere Stücke zerschlagen», uden nærmere at indlade sig paa Forholdet. At Schwartz ikke kjender Tuxens Bog, er en Selvfølge — philologisk Litteratur paa Dansk har næsten ingen Chance for at komme til Nytte i Videnskabens Husholdning —, men ikke desto mindre lige beklageligt for begge Parter.

Ved Artiklerne «Befestigung» (Droysen, ikke udtømmende) og «Chiton» (Amelung) savner man nogle Billeder, der godt kunde være ganske skematiske; navnlig den sidste er vanskelig at følge uden disse og har ikke vundet i Overskuelighed ved, at «alle Formen des Untergewandes» drages med ind.

Mindre heldig synes mig Artiklen «Basileus»; det er dog f. Ex. ganske misvisende at betegne Odysseus' bekjendte Ord *οὐκ ἀγαϑὸν πολυκοιρανίη* osv. som «der schmerzvolle Ausruf» (Sp. 56), og urimeligt ikke at ville anerkende Forskellen mellem *δωτῖναι* og *ϑέμιστες* Il. IX 155 ff. (Sp. 59) eller uden videre at forstaa *ἄνδρεσσι* Il. XVI 386 om Kongerne. Ogsaa i de forøvrigt meget lærerige og grundige Artikler af Dziatzko om Bogvæsen støder man af og til paa underlige Ting, som naar Sp. 408 Efterretningerne om Polykrates' og Peisistratos' Bibliotheker og endog den saa ofte aflivede Peisistratos-Redaction af de homeriske Digte paany tages i Forsvar, eller naar Sp. 974 den dog heldigvis almindeligt opgivne Sønderlemmelse af Xenophons «Erindringer» stikker Hovedet op i Citaterne «Ps.-Xen. mem. I 6, 14 . IV 2, 10». Sammesteds foredrages den almindelige Opfattelse af Plat. Apol. 26 d med udtrykkelig Afvisning af den Forklaring, der forstaar *ὀρχήστρα* om Theatret; at ogsaa denne er behæftet med forskellige Misligheder, skal villigt indrømmes; men den gængse Fortolkning, hvorefter 1 Drachme er en høj Pris for Anaxagoras' Værker, er complet umulig, naar man tænker paa, hvor dyrt Papir og altsaa ogsaa Bøger var (sml. Sp. 975). Artiklen *Χρυσογραφία* er blevet altfor mager; der burde idetmindste være henvist til Ch. Graux Notices bibliographiques S. 302; men det kan jo komme endnu under «Tinte». Den, der interesserer sig for Mathematikens Historie, vil heller ikke være tilfreds med den korte Affærdigelse af Brysons sophistiske Cirkelquadratur Sp. 927

eller med det valne Referat af Striden om Boethius' Geometri Sp. 598; men det er i og for sig forstaaeligt nok, at disse Spørgsmaal ligger Ikke-Fagmænd fjernere, og paa det sidste Sted er der dog ialtfald henvist til Faglitteraturen. I Artiklen «Bodenkunde» burde der være anført den interessante Bemærkning om Forædling ved Omplantning hos Hippokrates *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* S. 54, 6 ff. (ed. Kühlewein); samme Skrifts Charakteristik af Folk, der bor i Sumpegne (S. 68, 22 ff.), kunde passende have faaet Plads Sp. 646 under «Boiotia»; den gælder utvivlsomt Boioterne.

Det foreliggende Bind har den vanskelige Opgave at forlige det græske og det latinske Alphabet og træffe en fornuftig Fordeling mellem C og K. Det er i det hele lykkedes ret godt og praktisk efter Anvisningen foran Bogstavet C: «Griechische Worte sind unter K zu suchen». Dog burde der være tilføjet «undtagen Ord, der begynder med *X*», da disse opføres under Ch, hvad der vel ogsaa er det rimeligste. Enkelte smaa Inconsequenser vil ikke genere videre, som naar «Calendarium» henvises til K (Kaeso og Kalendae er slet ikke anførte), eller naar «Caccabus», «Cadeum» og «Cadrusi» behandles under C.

Nov. 99.

J. L. Heiberg.

O. Weise, Charakteristik der lateinischen Sprache. Zweite Auflage. Leipzig 1899, B. G. Teubner. VI + 172 s.

I forordet til første udgave af dette skrift udtaler forf.: «Die Kenntniss einer Sprache bleibt oberflächlich, solange sich der Lernende nicht auch die Gründe für die verschiedenartige Gestaltung ihres Baues sich klar gemacht hat . . . man muss eine mehr vertiefende und anregende Lehrmethode wählen. Als ein kleiner Anlauf nach diesem Ziele hin will dieses Schriftchen aufgefasst sein». Forf. søger da at fremstille ejendommeligheder ved det latinske sprog og, såvidt det lader sig gøre, at belyse dem ved sammenstillinger med træk i den romerske nationalkarakter.

Han begynder med et almindeligere holdt kapitel om «Sprache und Volkscharakter der Römer»; derefter følger et kapitel om «Stil und Kulturentwickelung», et kort overblik over den latinske literaturs og det latinske sprogs udvikling. De tre sidste kapitler behandler speciellere emner: kap. III die Sprache der Dichter, kap. IV die Sprache des Volks, kap. V die klassische Sprache Cäsars und Ciceros; det havde sikkert været naturligere, om de

sidste 3 kapitler havde været ordnede anderledes, vel bedst IV, V, III; saa kunde kapitlerne ogsaa være blevet bedre sammenarbejdede.

Sproget er let og flydende og fremstillingen overskuelig: der findes både en «Inhaltsübersicht» og et «Sachregister»; desuden er kapitlerne igen inddelte i paragrafer. S. 153—70 er optagne af anmærkninger, der giver en ret udførlig literaturfortegnelse til det i texten behandlede; undertiden diskuteres også andre anskuelser; tit indeholder anmærkningerne kun en tilføjelse til texten, så at man ikke forstår, hvorfor vedkommende bemærkning er flyttet til anmærkningerne.

Den opgave, forfatteren har stillet sig, er meget vanskelig at løse, og på videnskabens nuværende standpunkt kan den vel overhovedet ikke løses tilfredstillende. Der kræves af den, som giver sig i lag med et sådant arbejde, fin sproglig takt og ikke ringe psychologisk sans og dannelse. På dette sidste skorter det desværre forf. i høj grad; han hjælper sig med fraser og en ganske dagligdags overfladisk forståelse: han slår om sig med «Gemüt, Herz, Wille, Verstand», og i tilgift finder man ofte modsigelser. S. 1 siger forf.: «bei den Römern waren Verstand und Wille auf Kosten der übrigen Geistesgaben entwickelt», s. 130 er «Phantasie und Gemüt beim Volke entschieden stärker ausgeprägt als Verstand und Wille». Eller hvad mener man, for at tage et exempel, om en sætning som følgende: «Das Herz, nicht der Verstand hat (nl. hos folket) den Hauptanteil an der Gestaltung des Satzgefüges» (s. 123) eller om dette raisonnement (s. 8): «Romerne vare tålmodige over for smerter, derfor (!) er interjectioner, der udtrykker smerte, talrigere end interjectioner, der udtrykker det modsatte»?

En anden hovedmangel ved bogen er det, at forf. ikke har et klart øje for det latinske sprogs fortrin, men over alt søger at nedsætte det og navnlig at hæve det tyske sprog på latinens bekostning; og dette sker ofte på en måde, der enten støder en ikke-tysk læser eller vel oftere vækker hans latter. Som exempel kan tjene (s. 17 f.): «Die Liebe ist dem Sohne Latiums mehr ein Akt des Verstandes als des Herzens», så nævner forf. de mange udtryk for «Liebe»: *diligere*, *caritas*, *pietas*, *studium*, *amor*, men «die Innerlichkeit der Liebe des Deutschen wurzelt in der Treue und im Vertrauen . . . Sie ist durchaus Gemütssache; das Gemüt aber, diese Blume, die sich, bestrahlt und erwärmt von der belebenden Sonne des Christenthums, im Herzen des Deutschen wunderbar entfaltet, ist in solcher Tiefe dem Römer unbekannt»; det vises bl. andet deraf, at afledningen af *animus*: *animositas* betyder *Zornesmütigkeit* (hos hvilken klassisk forfatter har forf. truffet dette ord?). S. 19: «Der Begriff der Ehe zeigt im Latein keine tiefere Auffassung», hvilket bevises af, at *nubere*

betegner det ydre «at tilsløre sig» (det tyske *Ehe* derimod betegner ægteskabet som et livsvarigt forhold).

Mod talrige enkeltheder kan rejses indvendinger — ret tilgiveligt, da så mangfoldige ting behandles af forf. Anm. skal anføre et par exx. S. 66 tror forf., at *dulcia* i det bekendte sted hos Horatius: *non satis est pulchra esse* osv. betegner «den anmutigen Klang der Worte»; samme side nævnes «Delatorenwirtschaft» i republikkens sidste århundrede; s. 122 anføres som exx. på, at korte substantivstammer ofte forlænges ved suffixer i de romanske sprog: it. *legge* (af *lex*), *doge* (af *dux*), *notte* (af *nox*); s. 153: «Was Cicero von dem Kunstsinne der Römer hielt, geht aus einer Stelle der Verrinen hervor (II 87), wo er sagt: *Nos, qui rudes harum rerum sumus*»; men *nos* betegner på det sted Cicero, der jo stadig i Verrinerne lader uinteresseret og uforstående overfor græsk kunst.

I afsnittet om Cæsars og Ciceros sprog har forf. ikke holdt sig det klart for øje, at Cæsar og Cicero har skrevet i forskellige stilarter og om forskellige emner, så at vi ved en undersøgelse først må borteliminere de mange uoverensstemmelser, der skyldes dette. S. 139 anføres under et afsnit om Cæsars brug af flexionsformer, at han undgår *lubido*, *lacrumo* o. l.; s. 140 kaldes *ratus* = *arbitratus* «eine mediale bildung» og sammenstilles med *perosus*; s. 144 siges, at man hos Cæsar kan finde en betingelsessætning knyttet til en imperativ, noget, der ellers kun skal tilhøre talesproget; undersøger man nu forf.s ex. (b. G. IV 25, 3), ses det, at det står i en kort opfordring fra en aquilifer til hans kammerater. — Navnlig i dette afsnit forekommer ofte sætninger som: «Gerundiv findet sich im b. G. 65 mal» «Sallustius wendet 545 Praesentia historica und 452 historische Infinitive an». Sligt er for læseren temmelig værdiløst; det er kun de relative talstørrelser, der har betydning: forholdet mellem to forfatteres anvendelse af et ord eller et sprogligt fænomen.

Korrekturen synes ikke at være læst med stor omhu; anm. har gennemgået en stor del af Cæsarcitaterne og fundet ikke få unøjagtigheder.

Til trods for disse indvendinger tror anm., at man vil kunne have en del udbytte af at gennemlæse det lille skrift, og at f. ex. en latinlærer vil finde mange ting, som hans disciple med interesse vil høre på. For mange vil også bibliographien i anmærkningerne have interesse.

IV januar 1900. **Julius Nielsen.**

J. N. Madvig, Latinsk Sproglære til Skolebrug. Niende Udgave. Kbhvn. 1897, Gyldendalske Boghandel. 317 S.

Med stor pietet har dr. Siesbye besørget såvel denne som den foregående udgave af den foreliggende bog; de forandringer,

der er indførte, er foretagne med stor varsomhed. Og i almindelighed må man vel sige, at det er rigtigt, at en bog ikke omkalfatres efter forfatterens død; en udgiver bør tilstræbe at lade anden mands værk «fremtræde i den Form, som det kunde antages, at Forfatteren selv vilde have givet den, dersom han havde skullet foranstalte en ny Udgave under de foreliggende Omstændigheder.» Naar det drejer sig om en skolebog, kunde man måske tillade sig større friheder (vilde det ikke være rigtigt af hensyn til disciplene at anvende den almindelige orthographi?). Anm. skal imidlertid ikke drøfte dette spørgsmål, men kun anføre et par ting, hvoraf måske noget kunde finde anvendelse i en ny udgave.

§ 94 Anm. 2 siges, at i bøjningen af *capio* osv. falder *i* bort foran kort *e* med flgd. *r;* men imperativ hedder jo *cape*, altså bør vel «med flgd. *r*» udgå. — § 100 Anm. 2 står, at *prosum* «indskyder» *d* foran *e* i verbet; det burde dog vist rettes til det rigtige, at den ældre form af præpositionen er *prod* (ligeså § 161 Anm.). — Vilde det mon ikke være heldigt § 144 i en anmærkning at forklare *tuli* og *latum* som former af *tollo*, der blev brugte som former af *fero*; så havde man også givet forklaringen af, at *extuli* og *elatum* bruges som former både af *extollo* og *effero* (disciple vil regelmæssigt undre sig over, at de også hører til *extollo*); *extollo* mangler forøvrigt § 126. — § 222 b burde vel *induo* nævnes, ligesom også *exuo* § 223 a; i en anmærkning til § 223 a kunde måske anføres: *liber mihi deest* og *desidero* og *requiro* med accus. — § 255: prisens betegnelse vilde vist forstås lettere af disciplene, om man begyndte med: Prisens gen. af adj. og pron. i neutr. 1) vurdere, skatte, 2) *sum*, 3) *interest* og *refert* (hvorfor nemlig ikke tage det med her, når det dog står § 256 Anm. 1?); ved andre verber gen. *tanti* osv., abl. *magno* osv. — § 258 burde måske tilføjes som d) *meā* osv. ved *interest* og *refert*. — Med hensyn til § 272 og 274 forekommer det anm., at den i udgaven af 1895 (gennemset efter 3die uforkortede udgave, besørget af dr. Drachmann) efter Madvigs græske ordføjningslære optagne formulering af reglerne er rigtigere, klarere og lettere fattelig for disciple. — § 292 kunde måske i en anmærkning tilføjes: *annum jam audiebat Cratippum*. — § 293 b (der vel egtl. efter Madvigs disposition skulde stå som 290 c): conjunctionen «så snart som» kan på dansk foruden med plusqu. også forbindes med impf. og er vel altså at sidestille med «førend» osv. (§ 293 b Anm. 3). — § 308 a slutn.: «I Dansk Imperfectum og Plusquamperfectum» (i potentiale udsagn); i virkeligheden er det danske udtryk i regelen «kunde», «skulde» el. l. 1) + præs. inf. 2) + prf. inf. (således ogsaa i oversættelsen af de anførte exempler); men ofte må impf. conj. oversættes ved «kunde» osv. + præs. inf., f. ex. Ov. Met. I 162 må *scires* oversættes «man

kunde vide»; derimod vilde «man kunde have vidst» opfattes hypothetisk. — I § 311 Anm. 2 vilde en henvisning til § 304 gøre nytte (kunde man ikke indsmugle ordet: dubitativ?). — En omordning af § 313 vilde være meget ønskelig, men vilde vel udkræve for store forandringer (dog har jo Madvig selv i en tidligere udgave omordnet § 330 for tydelighedens skyld). — Burde ikke regelen om *causa cur* osv. findes som 318 c og § 327 b Anm. 5 kun indeholde en henvisning? — Der savnes en § 321 b om concessive relativsætninger; af sådanne findes f. ex. i Cic. pro Rosc. Am. flere, så det var rart at have dem opført i systemet. — Kunde § 328 og 329 ikke sammenarbejdes: *mos est hominum ut* er næppe mere forskelligt fra *accidit ut* end f. ex. *auctor sum ut* fra *impetro ut.*[1] § 329 savner man efter *ut* en tilføjelse af *(ut non)*. — Reglerne om conjunctivs tider vilde simplificeres ved at opgive fut. ex. conj. (ligeså reglerne om forbud: *ne feceris, ne commotus sis*), men det vilde måske være for stor en ændring. — § 350 vilde det være meget ønskeligt, om der stod med fede typer: NB. Præsens Infinitiv. — § 371 lin. 3 kunde måske tilføjes (dels) som Sammenhængsgenitiv (ved Substantiver, osv.). — § 400 Anm. 1 savner man *an* = *-ne* indledende et almindeligt afh. spørgsmål; disciplen vil træffe det oftere hos Horatius og i sin sølvalderlæsning.[2] — § 429 b er anført *et ipse,* men ikke *ipse quoque* eller *ipse* alene i denne betydning. — § 436 b Anm. 1 er «*quotus quisque* hvor mangen (formindskende)» vist mindre tydeligt; bedre vel ved et ex.: *quotus quisque intellegit:* hvor mange er der vel, som . . . ɔ: hvor faa er der ikke, som . . .

V jan. 1900. **Julius Nielsen.**

Lycurgi oratio in Leocratem, post *C. Scheibe* adiectis ceterarum Lycurgi orationum fragmentis edidit *F. Blass*. Editio maior. Lipsiae MDCCCXCIX, B. G. Teubner. XLIV + 86 pp.

Blass begynder sin Fortale med at sige, at den, der vil udgive Talen mod Leokrates, maa stille sig temmelig frit overfor Overleveringen i Haandskrifterne saaledes, at han lægger Skylden paa Afskriverne og ikke paa Forfatteren, hvor han træffer stødende Udtryk og uattiske Former. Et Par Citater hos Suidas (navnlig det ene [§ 40] paa 5 Linier) vise, at Afskriverne

---

[1] I Udgaven 1895 står som exempel til § 374, 2 (= denne udgaves § 329, 2): *adhuc in hac sum sententia, nihil ut faciamus*; hører det dog ikke under § 372 a (= 327 a)? *in hac sum sententia* = *censeo*; *nihil ut* står jo så rigtignok usædvanligt for *ne quid,* måske for at fremhæve *nihil.*

[2] [Heller ikke brugen af *an* som simpel disjunktiv konjunktion, f. ex. Tac. Ann. I 13, burde være uomtalt. *Red.*]

næsten i hver Linie have gjort sig skyldige i Unøjagtigheder eller Fejl, saa at man andetsteds kan vente det samme. De tidligere Udgivere have ved at følge Haandskrifterne ladet aabenbare Fejl staa og tillagt Lykurg Ting, som han ikke kan have skrevet (§ 144 *ἀφήσει* for *ἀφείη* og § 150 *σωτηρίας* for *τιμωρίας*). Som hæderlig Undtagelse nævner han Scheibe, i hvis Spor han selv følger. Scheibe manglede kun nøjagtige Kollationer af Haandskrifterne. Af disse har Bl. søgt at vise, at *N* (Oxoniensis) og *A* (Crippsianus) ere de mindst fejlfulde, at begge stamme fra samme Original, men at *N* dog er bedst; *B* (Laurentianus) er afskrevet efter *A*; alle de øvrige have paa forskellig Maade igen deres Udspring fra *B*, og naar disse af og til give det rigtige, beror det paa Konjektur. Han har derfor i sit kritiske Apparat kun medtaget Læsemaader fra *N* og *A*.

Han mener, at man af Lykurgos ikke kan fordre samme Omhu for at undgaa Hiater, som vi finde hos Isokrates, men at man dog bør søge at fjerne de mest stødende, hvad han nogle Steder har gjort.

Da han i sit Skrift: «Die attische Beredsamkeit» behandlede den saakaldte Prosarhythme *(numerus)* især hos Isokrates, havde han endnu ikke anstillet Undersøgelser i denne Retning med Hensyn til Lykurgos; han er nu kommen til det Resultat, at denne rhetoriske Prydelse ogsaa findes hos ham, og anfører mange Eksempler for at vise dette.[1] Det hele Spørgsmaal er dog endnu omtvistet, og der gaas vistnok for vidt i at spalte Periodens enkelte Kola i ganske smaa Dele for at kunne paavise den rhythmiske Responsion. Af og til (f. Eks. § 78, 79, 128, 140) har Bl. foretaget Rettelser for at tilvejebringe denne, især hvor der ogsaa var andre Grunde, men synes dog selv at nære nogen Tvivl om det tilladelige heri.

Endelig mener Bl., at man har et sikrere Grundlag for Ordenes rette Former og for Retskrivningen i de Rester af Lykurgos' Lovforslag m. m., som ere bevarede i Indskrifter, end i de upaalidelige Haandskrifter. Vel ere heller ikke Indskrifterne konsekvente (*Λύκοργος* og *Λυκοῦργος, ἔνπορος* og *ἔμπορος, Κιτ-*

---

[1] Bl. mener, at Udtrykket *μετήλλαξαν τὸν βίον* i § 50 om dem, som faldt ved Chaeronea, betegner Lykurgos som Platoniker, og beklager, at han ikke har medtaget dette i „Att. Bereds.» der, hvor han omtaler Lykurgos som Discipel af Platon. Han siger, at hvis der sigtedes til Herosudødeligheden, var Udtrykket for vagt. Han gaar altsaa ud fra, at Udtrykket indeholder mere end en rhetorisk Betegnelse for, at de faldt i Kampen, vistnok en Allusion til den platoniske Udødelighedstro, og henviser til Isokr. VI 17: *Ἡρακλῆς μετήλλαξε τὸν βίον, θεὸς ἐκ θνητοῦ γενόμενος,* hvor den egentlige Betydning («at skifte Livsform») synes bibeholdt. Senere gik *μεταλλάττειν,* med eller uden *τὸν βίον,* over til ligefrem at betyde «at dø», og ifølge Harpokration (Bl. fr. 34: *διήλλαξεν· ἀντὶ τοῦ μετήλλαξεν, ἐτελεύτησεν. Λυκ. ἐν τῷ π. τ. ἱερείας*) har Lykurgos selv brugt *διαλλάττειν* paa denne Maade.

τιεῖς ved Siden af *ἀμφορῆς* m. m.), men det er dog utvivlsomt, at der f. Eks. mod Haandskr. bør skrives *λητουργία* (139) og *κατακλησθέντες* (85) (ikke *λειτ.* o. s. v.).

Dernæst følger en *commentarius criticus in Leocrateam*, en kort Redegørelse for Behandlingen af en Mængde Steder i Teksten, og derefter *apparatus ad Lycurgum*, indeholdende I *vita Lycurgi* (efter Pseudoplutarchos), II *Rogatio Stratoclis*, Forslag om at tildele Lykurgos visse Hædersbevisninger, givet dels efter Pseudoplut., dels efter Brudstykker af en Indskrift, III *Leges et rogationes Lycurgi*, 7 i Tallet efter mere eller mindre mangelfuldt bevarede Indskrifter, hvorom gives korte Oplysninger, IV *vita sec. Suidam cum orationum indice* og V *De Lycurgi eloquentia judicia veterum*.

Talen mod Leokrates hører til de hyppigt behandlede. Bl. nævner i Fortalen foruden de vigtigste Udgaver mange Lærde, som i Tidskrifter eller særegne Afhandlinger have givet Bidrag til Tekstkritik og Fortolkning, og de ere næsten alle yngre end Scheibe. Han har gjort sig bekendt med hele dette Apparat og dels optaget i Teksten, dels i commentarius criticus og det kritiske Apparat en stor Del Konjekturer derfra. Der er ikke Anledning til nærmere at gaa ind paa saadanne. Kun et Par særlig heldige skal jeg nævne. § 42 have Reiske og Schedlbauer skrevet: *τοῦτον ἔδει τότε* i Stedet for *οὗτος ἐδεῖτο τῶν* og § 80 M. Haupt: *ἴχνος . . . τῆς . . . ἀρετῆς* for *ἰσχνῶς . . . τὴν . . . ἀρετήν,* hvilket Bl. selv betegner som conjectura palmaris.

Trods alle Forarbejder har der endnu for Bl. været Anledning til nye Rettelser. Saaledes i § 86[1], hvor Kodros siges at have dræbt en Mand *τῷ δρεπάνῳ προσπεσόντα*. Suidas har *πλήξαντα,* som passer godt, men af Bl. erklæres for uattisk, og da *A pr.* har *πεσόντα,* har han meget heldigt skrevet *παίσαντα*. Det er sikkert ogsaa rigtigt, at han i § 19 flytter *εἰς Ῥόδον* hen efter *ὅτε,* og at han § 91 retter *αὐτοῦ* til *αὑτοῦ* (Adv.), mindre sikkert, naar han i § 39 i Stedet for *τῷ προσηγγέλλετο* skriver *ἀρτίως προσήγγελτο* (det sidste efter Es), skønt en Rettelse er nødvendig. Derimod havde det neppe været nødvendigt i § 9 at rette *ἑνὶ ὀνόματι* til *ἓν ὁ νόμος τι*.

Det maa billiges, at han i § 124 har beholdt *ἠξίωσε* med Underforstaaelse af *παθεῖν τὴν πόλιν,* medens Scheibe rettede det til *ὑπὸ ξένων,* Nicolai til *ἐπὶ ξένης*. Mere betænkeligt forekommer det mig i § 40 at beholde *ὁρᾶν δ' ἦν γυναῖκας ἐλευθέρας . . . ὁρωμένας* med den Forklaring, at det ikke passede sig, at fribaarne Kvinder saas paa Gaden; jeg vilde foretrække Rettelsen *ὀδυρομένας*.

Skønt Bl. udtrykkelig siger, at han har udgivet Talen mod

---

[1] I samme § misbilliger han Madvigs Rettelse af *κατὰ* til *κᾆτα* og skriver med Ernesti *ὑπεκδύντα* for *ὑποδύντα* (Suidas *ἐξελθών*).

Leokrates *post Carolum Scheibe,* næsten som en ny Udgave af Scheibes, er der dog gjort et betydeligt selvstændigt Arbejde. Teksten er omhyggeligt gennemgaaet og er undergaaet mange Forandringer. At disse tillige ere Forbedringer, derfor borger Udgiverens indgaaende Sprogkundskab og skarpe Blik.

Odense, Januar 1900. **P. Petersen.**

Lehrbuch der Religionsgeschichte, in Verbindung mit Dr. *Edm. Buckley* in Chicago, Bibliothekar *H. O. Lange* in Kopenhagen, Dr. *Friedrich Jeremias* in Leipzig, Professor Dr. *J. J. P. Valeton* Jr. in Utrecht, Professor Dr. *M. Th. Houtsma* in Utrecht, Dr. *Edv. Lehmann* in Kopenhagen herausgegeben von *P. D. Chantepie de la Saussaye.* 2. völlig neugearbeitete Auflage. II. Band. Freiburg 1897, J. C. B. Mohr. 512 S.

Edv. Lehmann, Hedensk Monoteisme. Bidrag til gudsbegrebets historie. (Studier fra Sprog- og Oldtidsforkning, Nr. 31.) Kjøbenhavn 1897, Kleins forlag. 82 S.

Edv. Lehmann, Zarathustra. En bog om Persernes gamle tro. Første del. Kjøbenhavn 1899, Schubothe. 169 + XI S.

Ovenstående bøger høre til de glædelige vidnesbyrd om, at Danmark kommer med i arbejdet på religionsvidenskaben med arbejder på förste hånd og af forfattere, som også i philologisk henseende ere kompetente. Dr. Edv. Lehmann's egentlige speciale er «Zend»-forskningen, hvori han har gjort grundige og omfattende studier i udlandet, bl. a. under den for tiden störste autoritet på dette område, Karl Geldner. Netop dette studiums genoplivelse her hjemme har en særlig interesse for os Danske. Den videnskabelige Zend-forskning indvarsledes af vor berömte landsmand R. Rask, hvis lydlære var bestemmende for Burnouf's og andres philologiske behandling af enkelte afsnit, og den förste, der leverede en mønsterværdig kritisk udgave af hele Avesta og havde planlagt og gjort omfattende forarbejder til en fuldstændig behandling af hele stoffet i alle retninger, var også en Dansk, N. L. Westergaard, en af de genialeste og robusteste Iranologer og Indologer, der nogensinde har levet. Efter hans tid ere L.'s bøger de förste selvstændige arbejder på dette område, som ere udkomne i Danmark. Et i håndskrift efterladt endnu utrykt stort arbejde af Johs. Fibiger skal være meget tankevægtigt og grundigt, men behandler æmnet væsentlig fra et theologisk synspunkt. Skönt L. ingenlunde optræder som specifik theolog, forener han dog med sine sproglige kundskaber (bl. a. Sanskrit og navnlig Iransk) en grundig theologisk og philosophisk fordannelse, og denne alsidighed kommer ham i höj grad til gode ved hans egent-

lige studium, som er religionshistorie på grundlag af litteraturen i originalsprogene. Ved den slags arbejder indtage selvfølgelig de egentlige philologiske discipliner en tjenende stilling; men hvilken overordentlig stor vigtighed der alligevel må tillægges dem, véd enhver, der har haft lejlighed til at sé, hvilke kolossale misforståelser og forvanskninger den er udsat for og den utryghed den må føle[1], der må arbejde på grundlag af oversættelser, eller som på tro og love må antage andres resultater fixe og færdige. Ja, der er som bekendt tilfælde, hvor der vilde kræves et fornyet eftersyn af håndskrifterne for at kunne føle sig tryg. For lang tid vil studiet af de litterære østerlandske religioner være stillet under sådanne betingelser, at den, der ikke er tilstrækkelig inde i sprogene, kan spare sig ulejligheden, da han har al udsigt til at spilde sin tid på tomme phantomer. Hvad særlig Iranologien angår, turde L. derfor være den eneste her til lands, der har betingelser for at kunne bringe noget ud af den.

Det er dog, som sagt, selve religionsvidenskaben, der for L er hovedsagen, og det er særlig de gamle litterære religioner, hans hidtil udgivne arbejder have drejet sig om. Selvfølgelig er han bekendt med de existerende religionsvidenskabelige theorier; han indtager over for dem det korrekte og fornuftige standpunkt, at han ansér det for overilet på videnskabens nuværende trin at fastslå én enkelt oprindelse til religionen.

Denne reserverede holdning er fra en enkelt side (Th. A. Müller i Dania) bleven lagt ham meget til last, idet man har krævet, at han uforbeholdent skulde slutte sig til «animismen» således defineret, at den også indbefatter de höjere religioner. Denne definition vilde forméntlig være ubrugelig efter logikken som indeholdende adskillige subreptioner, idet den uden videre lader, som om de ganske forskellige ting, der — mér eller mindre hårtrukket — kan betegnes ved ordet «animisme», historisk stamme fra én oprindelse. Dette er ikke blot ikke bevist, men höjst usandsynligt. Efter ordets etymologi ligger det nær ved «animisme» at betegne 1) tro på spøgelser og lign. (deraf sjælens existens uafhængig af legemet og dyrkelse af afdøde); 2) besjæling (med mér eller mindre gennemført personification) af naturgenstande («animisme» i snevrere forstand). Allerede disse ting kunne ikke have samme oprindelse; thi det sidste er åbenbart baseret på en analogislutning fra det levende menneske og ikke fra det døde; det er noget for sig: sjælens selvstændighed er kun én af dets betingelser, som det forudsætter, men ingenlunde følger af, og historisk ere begge forestillinger efter al sandsynlighed lige gamle; men at aflede den sidste af den förste bliver

[1] Man kan dog også drive sin skepsis for vidt; der er virkelig ord, hvis betydning er aldeles «krystalklar», f. ex. *haurvatāt*, *ameretāt* og lign., og deres klarhed formindskes ikke ved, at der er andre ord i samme eller andre sprog, som ere mindre klare.

man ikke berettiget til af den omstændighed, at der er exempler på, at afdødes ånder tænkes at have taget bolig på sådanne steder; thi gennemgående er dette sikkert ikke tilfældet. Usener's «Augenblicksgötter» ere en primær iagttagelse, ganske sidestillet med spøgelserne; en bevidst analogislutning behøves ikke; den vilde i al fald være fra det levende menneske. «Sondergötter» forudsætter ikke blot troen på guder, men tillige trangen til en forklaring af den iagttagelse, at held er nødvendigt for ethvert menneskeligt foretagende, hvis det skal lykkes, og til deres hjælp; at også afdødes ånder kunne yde sådan hjælp, er kun et særligt tilfælde; at ansé «Sondergötter» for faktisk at være yngre end «Augenblicksgötter» synes ikke nødvendigt; der kan eftervises exempler på vaklen mellem begge opfattelser, også hos naturguder (i Indien f. ex. Ilden, Morgenrøden, etc., som hver for sig snart fødes daglig som nyt individ, snart er den samme alle dage); disse to opfattelser kunne derfor særdeles godt være lige gamle indbyrdes og med de to andre. Når flere «Sondergötter» sammensmeltes, har dette selvfølgelig intet med animisme at göre. De helt personlige anthropomorphe (eller theriomorphe) lokalguder og store kosmiske guder kunne vel have fået mange af deres attributter ved at absorbere mindre guder; men selv må de væsentlig have været der i forvejen; man skal jo dog have en forklaring på den ordnede verdensgang; den må, i analogi med de menneskelige forhold, være bragt tilveje ved kamp med dæmoner og ved andre kraftige og troldkyndige gerninger; de enkelte træk kunne skyldes naturiagttagelse, naturalistiske gåder (billeder), men turde for störste delen (for så vidt de ikke må forklares af det følgende) være af æventyr-oprindelse; i æventyret har man hele naturen og menneskelivet at tage til, som man kan overdrive, karrikere og combinere på de bizarreste måder; æventyret anses i almindelighed for en degenereret mythe; men meget tyder på, at det også kan være lige omvendt (hvorledes kører Thor med bukke, som han spiser? m. m.; den mythiske buk og lign. sér i det hele taget slet ikke ud som en i god tro given forklaring på noget naturphænomen, men gör stærkt indtryk af at være digtet). Faktisk foreligge også de större personlige guder samtidig med de andre forestillinger, og jeg sér ikke, at der er noget i vejen for, at de også kunne have været lige så gamle. At én af Buskmændenes eller Hottentotternes forfædre fungerer som kosmisk gud, beviser selvfølgelig ikke, at alle andre folks större guder ere afdødes sjæle. En ting kan indrömmes, nemlig at uden troen på sjælens uafhængige existens vilde måske ingen religion have været mulig. Dette er den mest primitive «åbenbaring»; men et åbenbaringselement må der formentlig være i alle religionsformer (lige fra drömmene og spøgelserne og Schamanernes, Buddha's og andres kunstig frembragte ekstaser til profeternes visioner og alle kendte religionsstifteres mirakler); det

er dette Archimedes-punkt uden for jorden, som har sat dem i stand til at bevæge jorden. Den oprindelige åbenbaring kan glemmes, og religionen kan fortsætte sit liv som blot tradition, men aldrig som noget, man selv har opfundet. Hermed skal ikke være sagt, at spekulationen intet har med religionerne at göre; den kan stille de oprindelige elementer i ny belysninger, og godtgöres forudsætningernes fejlagtighed, så falder eller forandres religionen (f. ex. *Indra* i Indien bliver fra en jætte-dræbende Thorskikkelse til en regngud); og på den anden side ville visionerne öjensynlig for en dél tage skikkelse efter spekulationen; men det er ikke denne, som gör phænomenet til religion. Det er næsten utænkeligt andet, end at mange mythologiske enkeltheder må have en sådan visionær oprindelse. Heraf vil det også sés, at kulturfolks ofte i höj grad spekulative og litterære religioner ikke uden videre kunne sammenstilles med primitive folks; thi deres «åbenbaringer» må, som følge af deres forudsætninger, blive af en ganske anden art end disses. Kun med folk, som man af historien véd, at vedkommende have stået chronologisk og geografisk nær, bør man sammenstille dem.

Også i den sidstnævnte henséende er L. meget forsigtig, måské for forsigtig. Han går nemlig kun meget nødig og kun nødtvungen med til at anerkende fælles elementer i Veda-religionen og Mazdeïsmen; er det ham på nogen måde muligt, opsnuser han alt, hvad der kan tjene til at benegte fællesskabet (selv mellem almindeligvís sammenstillede navne) eller i det mindste svække indtrykket deraf og reducere det til det mindst mulige. Men forsigtighed er jo en borgmesterdyd, og videnskaben vinder — og har i dette tilfælde utvivlsomt vundet ved L.s fremgangsmåde — meget mere og opdager flere enkeltheder ved, at man forholder sig skeptisk over for en sammenhæng og derfor undersøger den for mulig at opdage alt, hvad der kunde tale imod den, end ved ud fra overbevisningen om, at sammenhængen finder sted, at fæste blikket på de iöjnefaldende ligheder og derved måske komme til at oversé forskellighederne. At han ikke af «folkepsychologi» eller andre Sirener af den slags har ladt sig forlokke til vildskaber, geråder ham kun til ære, men burde iøvrigt være en selvfølge i alvorlige videnskabelige arbejder. Det går med «folkepsychologi» som med andre theorier, at de kunne være gode til at skaffe overblik og lette hukommelsen ved at levere en ramme til indordning af hvad der passer i den (og stille det, der ikke passer, i en saa meget desto grellere belysning); men under sit arbejde må man helst fuldstændig tabe dem af syne og kun interessere sig for det enkelte spørgsmål for dets egen skyld. Ellers går det let således, at videnskaben mere end heldigt er bliver et arbejde på at samle exempler til yderligere bekræftelse af theorien, til ubodelig skade også for denne; thi det måtte være en mærkelig theori, der — selv om den var sand i hoved-

sagen — ikke trængte til modificationer, som måské kunde give den et meget dybere og rigere indhold; men skeptikerne have de bedste chancer for at opdage ny momenter, som ikke passe i theorien efter dens oprindelige affattelse. Der er vel ingen astronom, som ikke «tror» urokkelig på det Kopernikansk-Newtonske system; men derfor indskrænke de sig ikke til at beregne ud fra theorien i stedet for at iagttage, og derved få de virkelig theorien verificeret — og beriget. Nu ere de physiske videnskaber ganske anderledes håndgribelige og lette at få hold på end åndsvidenskaberne; dette bör mane til dobbelt forsigtighed.

L.'s religionsvidenskabelige standpunkt i det hele belyses — foruden af «Guder og helte» (Studier for Sprog- og Oldtidsforskning, Nr. 37, 1898) — bedst af «Hedensk monoteisme», hvor han hævder den anskuelse, at hedenskabet (gående ud fra polytheïsme) tenderer til monotheïsme, er i høj grad bestemt af kulturen og fremmes og forædles af denne; de primitivere religionsformer holde sig i befolkningens laveste lag, men kunne blusse op over det hele ved slutningen af en religions levnedsløb eller ved ophøret af en kulturperiode. For den rette forståelse af dette skrift ere de sidste sider i bogen af stor vigtighed; det fremgår nemlig klarest af disse, at L. ikke har villet göre Grækere og Romere til egentlige monotheïster, men snarere har villet polemisere mod en alt for exclusiv opfattelse af begrebet «polytheïst», og over dette vigtige punkt kaster hans bog et klart lys. L. tillægger også politikken stor indflydelse både på forøgelsen og på formindskelsen af gudernes antal, vist for megen. Der er exempler på, at ny guder ere blevne optagne af rént religiøse grunde (f. ex. Mater Idæa i Rom), og skulde en lignende holdning i god tro overfor ny guder overhovedet ikke i mange tilfælde (hvad L. vel heller ikke vil bestride) kunne have været godt hedenskab også i gamle dage, som det er det den dag idag i Indien?[1]

[1] Enkelte bemærkninger synes at kunne give anledning til misforståelse. I Indien (S. 21) — hvor sekterne forøvrigt i almindelighed ere for skikkelige til at «rase» — kan det være vildledende at sige, at «polytheïsmen trives frodigt i ly af kongehuset»; polytheïsmen trives ganske på sine egne nedarvede bén uafhængig af kongehuset; det er sekterne, munkeordenerne, etc., der tildéls trives i ly af kongehuset; men de have jo alle de samme guder allerede fra gammel tid, og ere alle overordentlig villige til at antage hvilkesomhelst ny, der måtte tilbyde sig. — En anden tendens, der undertiden kommer til syne hos forfatteren, kan jeg heller ikke sympathisere med, nemlig at forklare gudesagn og lignende som historiske religionskampe; når han f. ex. (S. 36) siger, at «Çiva bryder ind i gudernes kreds og raner alle deres offre ɔ: fortrænger dem», så kan denne forklaring ikke være rigtig; thi Çiva fortrængte aldrig guderne; historien skal kun bevise hans större magt, og da denne forklaring er tilstrækkelig og uanstødelig, behøve vi ikke den anden. (S. 37 synes han ved en lapsus at have forvexlet Çiva med Gaṇeça.) Også den bemærkning (ib.), at «kun præsterne må læse skrifterne og vide, hvad religionen handler om», etc., vilde forméntlig blive tydeligere ved at skrive, at

Meget sikkrere er det forméntlig (som L. også gör) at lade spekulation og i Grækenland tillige moralske grunde være den kraftigst virkende faktor i retningen hen imod monotheïsmen. Men vel at mærke, en «monotheïsme», som har en stærk bismag af religionsløshed. Når den gamle Brahmanisme endnu til nød kan kaldes en religion, er det kun for så vidt som den beråber sig på Veda'erne som «åbenbaring», og fordi den på ægte Indisk vís ikke fornegtede de folkelige guder, men accepterede dem som åbenbaringsformer af det absolutte; i sig selv var den den rene skære philosophiske pantheïsme. Noget ganske lignende, men mindre skarpt gennemført, gælder om Grækerne; her var det dog smått med åbenbaringen, når man fraregner orakler og sligt og ganske exceptionelle phænomener som Sokrates og måské nogle mystiske sekter. I det lidt, man véd om de Ioniske philosopher, kan jeg ikke sé nogen interesse for positiv religion; men lad også deres interesse længe nok have været religiøs; resultatet synes mig i den henséende ganske negativt og pantheïstisk. Sokrates's uomtvistelige polytheïsme burde L. ikke (S. 47) have ladt F. A. Lange tilsløre med den sætning, at han «bunder i monotheïstiske anskuelser». Sokrates var dog en fuldstændig religiøs personlighed. Meget betænkeligere sér det ud med Platon og de følgende philosopher. Folkereligionens eftervirkninger forhindrede vel de fleste af dem fra at blive fuldstændig atheïstiske (ɔ: ikke-theïster), og den pantheïsme, som deres enhedskrav førte dem til, fik derved et stærkere eller svagere anstrøg af monotheïsme; men at denne monotheïsme stod på meget svage fødder, røber sig ubarmhjertig ved den vage og selvmodsigende måde, hvorpå den kommer til orde. Stadig bryder collectiv-polytheïsmen igennem («de udødelige guder»), et bevís for at den religiøse tro var en eftervirkning af folkereligionen, ligesom den omstændighed at Gud hvert öjeblik kaldes Zeus. Det er ret gennemgående at bruge udtryk som «enten nu naturen eller en gud», og selv i opbyggelige udviklinger tager man temmelig systematisk den mulighed med i betragtning, at det turde være løgn altsammen. Stoïkerne, der, skönt pantheïster, holdt på så religiøse ting som et forsyn, tage revanche ved at göre rént bord ved verdensperiodens ende. Man har åbenbart haft en fornemmelse af, at éns tro manglede en autoritét, der stod höjere end én selv. Deraf disse sideblik til «Magerne» og de fremmede guder: når éns egen religion vakler for én, kaster man gerne længselsfulde blik til fremmede religioner — når man ikke kender dem nærmere. Og denne vaghed og vaklen var ikke en følge af den synkende kultur, men en uundgåelig logisk nødvendighed, når man på den ene side

---

i gamle dage kun de tre höjere kaster måtte læse Veda'erne og kun brahmaner fungere som præster ved de Vediske offre: det andet vilde jo også, når det skulde tages bogstaveligt, i sig selv være umuligt.

havde en ubrugelig folkereligion, som det «virkelig dengang var en religiøs nødvendighed for enhver, der havde noget som helst religiøst på sinde», at tage afstand fra (S. 57), på den anden side forskellige selvudtænkte philosophiske systemer uden religiøs autorität. At det virkelig var en autorität, man savnede, fremgår klart af den opblussen af indenlandsk og fremmed folkereligion, som til sidst grasserede og afsluttede drama'et. Man lade sig ikke narre af, at kirkefædrene kunne beråbe sig på Platon; det er in confesso, at Platon's «gudsbegreb» er ganske uforståeligt; men han bruger meget ophöjede udtryk om det, og man kunde derfor let læse sit eget gudsbegreb ind i det. Sagen er snarest den, at det græske hedenskab kun havde en fornemmelse af, hvorledes en monotheïstisk gud burde være, og søgte at idealisere Zeus til en sådan; men det havde i virkeligheden ingen; Platon står med det ene bén i monotheïsmen (skrøbelig og uklar), med det andet i pantheïsmen (meget klarere); Stoïkerne vare hélt pantheïster (deres forsynstro m. m. fremhævedes allerede i oldtiden som inconsequent). Det er interessant at sammenligne Grækenland og Indien: i den brahmanske verden have vi allerede collectiv-polytheïsmen i deres ældste kendte mindesmærke (*R*gveda); derfra var der kun ét skridt til pantheïsme; i Grækenland begyndes der med en meget grov polytheïsme, og udviklingen kommer ikke længere end til en slags vag deïsme med overvejende pantheïstisk præg; ganske det samme resultat have de Indiske folkereligioner nået i Hinduïsmen. I og for sig er denne udvikling selvfølgelig et fremskridt; men for vedkommende bestemte religion er det en opløsningsproces. Og det en uundgåelig opløsningsproces, som ikke havde kunnet blive væsentlig anderledes, om der så havde været nok så megen «oprindelighed og personlig kraft» (S. 61) i folket — ved sligt kan der ikke «bringes en positiv religion ud af folkets religiøse tendenser». En religion vedbliver væsentlig at være det, som den var fra først af, så længe den lever; løber oplysningen fra den, så falder den (eller afløses af en anden); at blive til virkelig holdbar monotheïsme formår den ikke. At den Jødiske monotheïsme har bevaret sig så sejt og uanfægtet gennem tiderne, kommer, som L. selv bemærker (S. 63), af at Jahve var en «nidkær» gud, og denne specifikke monotheïsme må have hørt med til hans væsen fra først af. — Mazdeïsmen skal jeg senere komme til.

Bogen er overordentlig tankevækkende, skreven i et fortræffeligt sprog og vidner på hver side om forfatterens fortrolighed med de omhandlede problemer.

Med «Om forholdet mellem religion og kultur i Avesta» (Kbhvn. 1896) åbnede L. rækken af sine Skrifter om sit egentlige specialstudium. Det er en original og meget instructiv undersøgelse, baseret på en righoldig samling af kildesteder. Han blev den gang angreben, fordi han gjorde indtryk af forméntlig i alt

for höj grad at henlægge djævlelæren m. m. til «den yngre Avesta's» tid, altså i virkeligheden for at have lagt en forméntlig for stor vægt på den eneste håndgribelig sikkre kildesondring, der for tiden kan göres i Avesta, og jeg mener endnu, at han burde have fremhævet den mulighed, at den omstændighed at disse ting ikke findes i Gāthā'erne, kan være tilfældig på grund af disses ringe omfang og vel også deres særlige anvendelse i ritualet; haoma'en omtales heller ikke i dem, men må dog, også efter L.'s mening, ansés for ældre. Men nu har forf. haft den ejendommelige skæbne at blive angreben (af Th. Müller, i Dania), fordi han ikke har gjort kildesondringer nok; han burde have gjort noget sådant som at eftervise, at Avesta er et conglomerat af uénsartede bestanddele fra forskellig tid og have bestemt og dateret hvert enkelt stykke; dog indrömmer anmelderen, at denne opgave er «vanskelig» (véd han sikkert, at den overhovedet er mulig, i al fald på videnskabens nuværende standpunkt?). Det er vanskeligt at göre alle til pas.

Kort efter kom 2det bind af Chantepie's «Lehrbuch der Religionsgeschichte», hvor L. har bearbejdet de Indiske religioner og Mazdeïsmen og været med til bearbejdelsen af Grækernes religion. Alle anmeldelser af denne udgave af Chantepie's værk begynde og må begynde med den characteristiske orienterende bemærkning, at der er en himmelvíd forskel på denne og den 1ste udgave, at bogen i den 1ste udgave måtte bruges med megen forsigtighed (selvfølgeligt, da det var et altfor stort arbejde for en enkelt mand), men nu er bleven en rigtig god og pålidelig vejleder, etc. Anmelderne have fuldstændig ret, i al fald for de partiers vedkommende, L. har haft med at göre (de andre kender jeg ikke). L. må være i besiddelse af en phænomenal arbejdsdygtighed og orienteringsevne; han har nemlig i en forbavsende kort tid sat sig ind i et stof, som jeg véd med mig selv, at jeg vilde have været adskillige år om at fordöje; og tillige af en ganske ualmindelig fremstillingsevne; det hele er ordnet så overskueligt og fremstillet så klart og læseligt, at det er en hél fornöjelse at gå disse partier igennem; man kan hélt glemme, at det er et compendium, man læser. Selvfølgelig er der ting, om hvilke jeg har en anden mening; men L.'s opgave var jo her at give et resumé af de herskende anskuelser, og dette meget vidtløftige arbejde har han gjort pålideligt og godt. Bogen vil blive et overordentlig benyttet og indflydelsesrigt hjælpemiddel, og det er en ære for vort land, at ikke mindre end to Danske høre til dens betydeligste medarbejdere (H. O. Lange har bearbejdet den Ægyptiske religion), og begge have høstet stor anerkendelse i udlandet for deres arbejde. Nogle trykfejl (ligesom i «Hedensk monoteïsme») forstyrre ikke meningen, men piner et philologisk hjerte.

Jeg kommer nu til «Zarathustra«. Indholdet er: I. Avesta: Fund og forskning. — Indhold og karaktér. — Skrifternes

alder. — Parsernes overlevering. — Græske beretninger. — II. Perserne. Ydre og karaktér. — Politik og regering. Folkets oprindelse. — Medere og Persere. — Avestatroens hjemstavn. — III. Iransk hedenskab. Sjæle og særguder. — Dyredyrkelse. — Jordguder. — Jorden. — Vand- og regnguder. — Dragekampe. — Ilddyrkelse. — Dever og Asurer. — Indisk og Iranisk. — I 2det bind kommer selve Zarathustra's theologi og den Parsiske kirkes liv og lære.

Man vil ikke let finde nogen mere tiltrækkende og læselig fremstilling af, hvorledes Avesta nåede til Europa, Avesta-forskningens historie, etc. Jeg må dog her indskrænke mig til en kort omtale af 3die afsnit af det foreliggende 1ste bind. L. søger her med megen skarpsindighed at skelne mellem det för-Zarathustriske hedenskab og de egentlige Zarathustriske og senere forestillinger, vel med megen forsigtighed, men dog ikke udelukkende efter det enkelte kriterium, om vedkommende forestilling findes i Gāthā'erne eller ikke. Fravashi'erne ansér han således efter religionshistoriske analogier for för-Zarathustriske, skönt de ikke findes i Gāthā'erne, en theori, som turde være af vidtrækkende betydning. Og således opfatter han mange andre forestillinger. Hver side bærer i det hele taget vidnesbyrd om, at han har sét sig godt om i de af religionshistorikerne fremdragne paralleler, der kunde tjene til belysning af Iranernes religion för Zarathustra, og han combinerer dem behændig således, at der kan komme det mest mulige ud af dem. Naturligvis kan det ikke undgås, at der løber noget mindre sikkert med hist og her; jeg ansér det således for umuligt (S. 101), at gudinden Aditi i *R*gveda skulde være en «chthonisk» gudinde; at hun i Brāhma*n*a'erne identificeres med jorden, er kun fordi hun er gudernes moder, og det var jorden også; men det eneste, man kan slutte deraf, er utvivlsomt, at Aditi var et abstract begreb (jf. «kraftens sön» og den slags betegnelser), og umuligheden af, at hun i *R*gveda kan være jorden, fremgår af sådanne udtryk som «giv os tilbage til den store Aditi», hvilket under denne forudsætning vilde være «lad os dø», noget som man i *R*V aldrig kunde falde på at bede om; meningen må öjensynlig være den modsatte, og jeg tror stadig, at Bergaigne's forklaring («frihed, uskyldighed», eller lign.) er den rigtige; men forklaringerne ere jo forresten legio; at hun skulde have været fødselshjælperske, har jeg ikke vidst; men at man gav den fødende kvinde en ring på, som skulde forestille Aditi's ring, kommer öjensynlig også af, at hun som gudernes moder var barselkvindernes forbillede. — Et karakteristisk og smukt exempel på, hvor skarpt L. har öje for ligheder og navnlig forskelligheder og forstår at drage plausible slutninger deraf, er afsnittet om ilden og offerskikkene m. m. (S. 124 ff.), hvor han ved en særdeles dygtig husholdning med de i grunden ret små midler, dcr stå til rådighed, får et resultat frem af vidtrækkende

betydning, angående forholdet mellem Indernes og Iranernes praxis i den retning, og som har ikke ringe chancer for at være rigtigt; i al fald er de afgörende kendsgerninger klart fremhævede, hvad der allerede i sig selv er et fortjenstligt resultat. — S. 138 flg. behandles det i höjeste grad vigtige og interessante problem om forholdet mellem de to gudebetegnelser *asura* og *deva*, og hvorledes man skal forklare sig, at *asura* i Indien endte med at blive en betegnelse for dæmonerne, mens det i Iran blev betegnelse for den sande Gud, og omvendt med *deva*. Den forklaring, som L. slutter sig til, nemlig at udgangspunktet for *asura*'ernes degradation i Indien er at søge i opfattelsen af deres *māyā* som ond trolddom, er vistnok den eneste, som kan gives. Men de faktiske forhold i Indien synes mig ikke at kunne forenes med den opfattelse, at det fra første færd har været ligefrem to forskellige gudeslægter; at «riddertiden» og «krigerkasten» i Indien skulde have bragt *deva*-dyrkelsen i forgrunden, kan hverken bevises eller modbevises; heller ikke kan jeg sé, at Āditya'erne i *Ṛg*veda havde udspillet deres rolle (at de enkelte navne ikke betyde stort, er noget ganske andet); faktisk ere Indra og Varuṇa etc. ganske samtidige og synes at måtte være det, da begge vare uundværlige, og *deva* og *asura* ere i virkeligheden betegnelser for de samme Guder séte fra forskellige sider af deres væsen og dyrkede af de samme dyrkere (de S. 145 anførte steder af Pischel synes mig ikke at bevise det, de skulle). Når navnet *asura* senere overførtes på gudernes fjender, så lå det forøvrigt næppe alene i trolddommen, men også i den ved navnet medbetegnede ælde og ærværdighed; Asura'erne vare jo Prajāpati's ældre sönner og måtte som sådanne være gudernes fjender, fra hvis besiddelse guderne havde reddet verden. Men når ordet Asura egentlig betyder «herre» og medbetegner ælde og ærværdighed, var det ligeså selvskrevet til i en monotheïstisk religion at blive betegnelse for «Gud», og «guderne» måtte da blive afguder. Om man skal aflede ham af Varuṇa eller Dyaus, er måské ikke engang et rigtig stillet spørgsmål, da hans navn synes at betyde «Guden Visdom», som lægger vægten på noget ganske andet. Hvis nu den udbredte anskuelse er rigtig, at monotheïsmen i Iran er følge af en reformation, vilde det ikke være sandsynligt, at «der har været drevet asurisk og devisk kultus» i Iran för Zarathustra's tid (S. 146). Her stå vi foran det aller vigtigste problem i hele vort emne: hvorfra stammer den Iranske monotheïsme? var den fuldstændig gennemført i det gamle Persien? eller var religionen i virkeligheden endnu en monarchisk polytheïsme med Ormuzd i spidsen og nogle få guder under sig (Mithra, Aryaman, m. fl.)? hvorledes forholder i det hele taget dyrkelsen af guder som Mithra, den Semitiske Anahita, m. m., sig til Mazdeïsmen? og hvis man må indrömme, at Mazdeïsmen på dette stadium sér noget polytheïstisk ud, hvorledes er den i så fald hos Pārsī'erne bleven

til en virkelig monotheïsme (der dog ved deres ankomst til Indien ikke så så rén ud som nu)? Det første spørgsmåls besvarelse giver L. en foreløbig antydning af: han siger (S. 151), at «hvis Ormuzd tilnærmelsesvís har været så meget værd som Varu*n*a... synes det ikke noget overnaturligt kunststykke under gunstige forhold at etablere en monotheïsme af den Avestiske art på denne theologiske forudsætning». Dette og en enkelt antydning et andet sted i bogen (S. 147 l. 8 fgg.) tyder på, at L. har tænkt sig Mazdeïsmen udviklet, ikke ved en reformation, men af en lokal monolatri; i samme retning peger det, at visse udtalelser af L. også i «Om religion og kultur i Avesta» under denne forudsætning blive meget forståeligere og consequentere. Og virkelig vilde denne theori vistnok bringe os et stort skridt nærmere til forståelsen. Ellers vilde ovennævnte kunststykke synes mig at være meget halsbrækkende. Men nu bliver det et meget vigtigt spørgsmål: er der noget positivt holdepunkt for ansættelsen af en sådan lokal monolatri? Dette og de andre ovennævnte problemer er jo imidlertid forbeholdt 2det bind. Vi må derfor med spænding imødesé L.'s behandling af Gāthā-theologien; thi her må öjensynlig slaget — eller et af slagene — stå. Og gid det må lykkes ham at overvinde også de sproglige vanskeligheder, så at man virkelig kan få at vide, hvad der står! Og så bliver endda Gāthā'ernes forhold til den øvrige Avesta tilbage. Og selv om det uimodsigelig godtgøres, at vi kunne tolke Gāthā'erne med sikkerhed, og at disse indeholde Zarathustra's både fuldstændige og uforfalskede lære, og at denne er rén og skær monotheïsme, hvorledes er han så kommen til den (selv om vi kunne etablere en lokal monolatri)?

Endnu skal jeg særlig omtale L.'s undersøgelse om haoma'en (S. 156 fgg.); den udmærker sig i det hele ved samme skarphed i distinctionerne og klarhed i slutningerne som den ovenomtalte om ilden; dog lægger han forméntlig noget for lidt vægt på, at soma'en også i Indien var til benefice for menneskene så vel som for guderne; men man må indrömme forfatteren, at der alligevel bliver en tyngdepunktsforskel mellem den Indiske og den Iranske brug. Hans slutning af, at der i Indien også findes **am*r*ta** som gudedrik, synes **for** skarpsindig.

Jeg vil slutte med at pege hen på denne bogs fortrinlige sprog og tankevækkende indhold. Den er en virkelig berigelse af den Danske litteratur og vil afhjælpe et dybtfølt savn. Måtte forfatteren få held til at fuldføre 2den dél på tilsvarende måde og, om muligt, give ny bidrag til ovennævnte spörgsmåls løsning. Vi må være ham taknemlige for de religionshistoriske arbejder, han allerede har ydet.

S. Sörensen.

Thukydides II 15 och det gamla Athen före Theseus.

Ett bidrag till Enneakrunosfrågan.

Af **Sam Wide.**

I sin beskrifning öfver det athenska torget och dess närmaste omgifning öfvergår Pausanias helt plötsligt och, såsom det vid första påseende vill synas, omotiveradt till ett omnämnande af Enneakrunos, Paus. I 14, 1 *ἐς δὲ τὸ Ἀθήνησιν ἐσελθοῦσιν Ὠιδεῖον ἄλλα τε καὶ Διόνυσος κεῖται θέας ἄξιος. πλησίον δέ ἐστι κρήνη, καλοῦσι δὲ αὐτὴν Ἐννεάκρουνον, οὕτω κοσμηθεῖσαν ὑπὸ Πεισιστράτου· φρέατα μὲν γὰρ καὶ διὰ πάσης τῆς πόλεώς ἐστι, πηγὴ δὲ αὕτη μόνη.* Med kännedom om Pausanias' arbetsmetod och periegetiska framställningssätt vore man böjd för det antagandet, att Enneakrunos var beläget ett stycke från det athenska torget, hvilket efter all sannolikhet låg strax öster om det s. k. «Theseion» — så framt man icke ansåge, att Thukydides' skildring af det gamla Athens omfång före Theseus II 15, 3—6 stode i strid mot ett dylikt antagande. Där omnämner den frejdade historieskrifvaren «den källa, som benämnes Enneakrunos, emedan den af tyrannerna fått en sådan gestalt (d. v. s. med nio mynningar), men som fordom på grund af sina i öppen dag liggande källsprång benämdes Kallirhoe», *καὶ τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων Ἐννεακρούνῳ καλουμένῃ, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόῃ ὠνομασμένῃ.* Nu veta vi, att sedan slutet af det 15de århundradet namnet *Καλλιρρόη* är fäst vid ett sällan försinande vattuflöde i Ilissos' flodlopp strax söder om Olympieion, altså långt fjärran från det athenska torget[1]. Att detta flöde redan i det andra århundradet f. kr. bar namnet Kallirhoe, erfara vi af den pseudo-platoniska dialogen Axiochus p. 364 A *ἐξιόντι μοι ἐς Κυνόσαργες καὶ γενομένῳ μοι κατὰ τὸν Ἰλισσὸν — — — — — Κλεινίαν ὁρῶ τὸν Ἀξιόχου θέοντα ἐπὶ Καλλιρρόην.*

---

[1] Wiener Anonymus, aftryckt i C. Wachsmuth, Die Stadt Athen im Alterthum I 735 *ἐκεῖ ἐστι καὶ ἡ Νεάκρουνος πηγὴ ἡ Καλλιρρόη κτλ.*

Denna motsägelse mellan historieskrifvarens och periegetens uppgifter, af hvilka den ena synes utesluta den andra, och detta skenbart omotiverade språng i Pausanias' beskrifning öfver Athen har allt intill denna dag vållat arkeologerna och filologerna det största hufvudbry, och man har försökt att på olika sätt förklara denna motsägelse. Bursian De foro Atheniensium p. 9 söker lösa svårigheten genom det antagandet, att Pausanias tagit in hos en gästvän, som bodde i trakten af Ilissos, och då den första studiedagen icke räckt till för mera än ungefär halfva torgets perieges, hade han på aftonen eller följande dags morgon, innan han fortsatte sina torgstudier, besökt den i närheten af gästvännens boning belägna brunnen Enneakrunos och sålunda på grund af ordningsföljden i sina dagboksanteckningar inflickat omnämnandet af Enneakrunos midt i torgperiegesen. E. Curtius antog i sina Attische Studien II 15, att Pausanias på sin vandring från Piraeus inträdt i Athen genom den ej långt från Olympieion belägna Itoniska porten och där begynt sin färd genom Athen; men snart hade han kommit till insikt om, att han borde i sin beskrifning utgå från någon af de vestra portarna, och på grund af sitt första misstag hade han råkat rycka in Enneakrunosepisoden i torgbeskrifningen. Senare har Curtius (Sieben Karten zur Topographie von Athen, Erläut. Text. s. 49, jfr. Stadtgeschichte von Athen s. 290 f.) antagit, att Pausanias vid anordnandet af sina vandringar genom Athen öfverlemnat sig helt och hållet åt de athenska ciceronernas ledning och alltså på grund af rent tillfälliga omständigheter råkat få in sin Enneakrunosepisod på dess nuvarande, i topografiskt hänseende olämpliga plats. Dessa hypoteser lämna en högst otillfredsställande förklaring af det, som skulle förklaras, och föga mera plausibelt är C. Wachsmuths antagande i Rhein. Museum XXIII 35, att Enneakrunosepisoden fått sin nuvarande plats genom en afsiktlig omställning af texten, företagen i historiskt syfte af någon läsare, som önskade på ett ställe förena de i Pausanias 1sta bok förekommande trenne stora historiska exkurserna öfver den hellenistiska tidens konungar och furstar. Emellertid synes Wachsmuth själf icke så mycket hålla på denna sin hypotes, jfr Stadt Athen im Alterthum I 284[1].

[1] Här synes Wachsmuth vara böjd att förklara «Enneakrunosepisoden» på så sätt, att i den till grund för våra Pausaniashandskrifter liggande archetypus ett eller flera blad råkat komma på orätt plats — en åsikt, som redan år 1868 framställdes af J. L. Ussing i hans Kritiske Bidrag til Grækenlands gamle Geographie s. 20 ff.

Samtliga nu nämda forskare utgå från det antagandet, att Enneakrunos låg på det ställe i Ilissos' strömfåra, som ännu i dag bär namnet Kallirhoe, altså söder om Olympieion och sydost från Akropolis. Denna åsikt har under senare tider förfäktats af de tvänne bekanta topograferna Lolling (Deutsche Litteraturzeit. 1884 s. 935 f. och Iw. Müllers Handb. der klass. Alterthumswiss. III 325) och Milchhöfer (art. Athen i Baumeisters Denkmäler I 185 f.). Men därjämte har det funnits andra forskare, hvilka sökt häfda den uppfattningen, at Pausanias vid sitt omnämnande af Enneakrunos icke gjort något omotiveradt språng i sin stadsbeskrifning, utan att Enneakrunos borde sökas i det sammanhang med förut beskrifna lokaliteter, i hvilket Pausanias omnämner denna brunn, således ett stycke från det gamla torget, hvilket, såsom ofvan blifvit sagdt, bör sökas strax öster om den kulle, där det s. k. Theseion står — altså vester från Akropolis. Den förste, som framställde denna åsikt, var engelsmannen Dyer i hans Ancient Athens, 1873, s. 517 ff. Med mera tungt vägande skäl förfäktades denna uppfattning af Unger i hans grundliga afhandling «Enneakrunos und Pelasgikon, Ein Beitrag zur Topographie des alten Athen», Sitzungsber. der Bayer. Akademie der Wissensch., philos.-philolog. und histor. Klasse, 1874 s. 263 ff. Till samma åsikt anslöt sig äfven Loeschcke i sitt Dorpaterprogram 1883 «Die Enneakrunosepisode bei Pausanias»[1]. Och denna åsikt har under 1890-talet fått en lika energisk, som talangfull förfäktare i den berömde arkeologen W. Dörpfeld.

Dörpfeld hade på grund af sina topografiska forskningar öfver det gamla Athen kommit till den uppfattningen, att Enneakrunos borde sökas vester om Akropolis. Han beslöt att på ett praktiskt sätt lösa tvistefrågan och började för den skull år 1891 att vid vestra sluttningen af Akropolis, i dalsänkan mellan Areopagen och Pnyx anställa gräfningar, hvilka fortsattes under de följande åren. Resultaten af dessa gräfningar ha meddelats i olika band af 1890-talets Athenische Mittheilungen (XVI 444 ff. XVII 90 ff. 439 ff. XIX 143 ff. samt framför allt XIX 496—509 och XX 161—206, 368 ff.; jfr. artiklarna af Dörpfelds medarbetare XIX 248 ff. XXI 265 ff.).

Något fullt afgörande resultat i Enneakrunosfrågan har icke

---

[1] I sitt Dorpaterprogram af år 1884 «Vermuthungen zur griech. Kunstgeschichte und zur Topographie Athens» har Loeschcke emellertid åtskilligt modifierat sin uppfattning i Enneakrunosfrågan.

vunnits genom dessa gräfningar, fastmera har striden om Enneakrunos läge blifvit mera brännande än förr. Om också Dörpfeld med den största tvärsäkerhet påstår, att denna tvistefråga verkligen afgjorts till förmån för hans uppfattning, ha emellertid från motsatt håll flera betänkligheter gjort sig gällande mot Dörpfelds tolkning af sina fynd och ännu mera mot hans tolkning af Thukydides II 15. På samma gång må framhållas, att icke heller Dörpfelds motståndare i denna fråga lyckats med någon större evidens bevisa sin åsikt om Enneakrunos' läge vid Ilissos.

Innan jag går vidare, vill jag lemna en öfversikt af antikens vittnesbörd om Enneakrunos och Kallirhoe. Därvid ämnar jag först sammanställa 1) de vittnesbörd, som handla om Enneakrunos ensamt (d. v. s. utan angifvande af något närmare sammanhang med Kallirhoe), vidare 2) dem, som omnämna Kallirhoe ensamt, och slutligen 3) de ställen, där Enneakrunos och Kallirhoe omnämnas i förbindelse med hvarandra.

I Enneakrunos ensamt.

1) Herodot. VI 137. Här talar Herodotos om de olika uppgifter, som voro i svang om orsaken till pelasgernas fördrifvande ur Attika. *Ὡς δὲ αὐτοὶ Ἀθηναῖοι λέγουσι, δικαίως ἐξελάσαι. κατοικημένους γὰρ τοὺς Πελασγοὺς ὑπὸ τῷ Ὑμησσῷ, ἐνθεῦτεν ὁρμεομένους ἀδικέειν τάδε. φοιτᾶν γὰρ αἰεὶ τὰς σφετέρας θυγατέρας ἐπ' ὕδωρ ἐπὶ τὴν Ἐννεάκρουνον· οὐ γὰρ δὴ εἶναι τοῦτον τὸν χρόνον σφίσι κω οὐδὲ τοῖσι ἄλλοισι Ἕλλησι οἰκέτας· ὅκως δὲ ἔλθοιεν αὗται, τοὺς Πελασγοὺς ὑπ' ὕβριός τε καὶ ὀλιγωρίης βιᾶσθαί σφεας. καὶ ταῦτα μέντοι σφι οὐκ ἀποχρᾶν ποιέειν, ἀλλὰ τέλος καὶ ἐπιβουλεύοντας ἐπιχειρήσειν φανῆναι ἐπ' αὐτοφώρῳ.*

Enligt denna sägen bodde pelasgerna vid foten af Hymettos, 3—4 kilometer från Athen. Därifrån gjorde de ströftåg till det närmaste grannskapet af Athen och förgrepo sig på de athenska jungfrurna, som hemtade vatten vid den utanför den dåvarande staden belägna Enneakrunos (en benämning, som naturligtvis är en anakronism hos Herodotos). Det är förvånande, att åtskilliga forskare[1] så hårdnackadt förfäkta den åsikten, att Enneakrunos på grund af detta ställe måste ha legat sydost om Akropolis, åt samma håll som Hymettos. Så vidt jag kan finna, kunde pelasgerna ha anfallit de athenska flickorna lika väl, om stadsbrunnen

[1] såsom Chr. Belger, Jahrb. des deutsch. archäol. Instituts, Archäol. Anzeiger 1895 s. 115.

låg vester eller norr om Akropolis och den äldsta staden. Man får icke tänka sig den till grund för athenarnes sägen liggande situationen så, som om pelasgerna vid Hymettos, när de sågo de athenska flickorna komma ut ur staden för att hemta vatten, hade öfvergifvit sina hvardagliga sysselsättningar och rusat till Enneakrunos för att komma åt jungfrurna. Därtill var afståndet för långt. Fastmera måste man förutsätta, att athenarne, när de förtäljde denna sägen, föreställde sig pelasgerna på ströftåg i trakten kring Athen (jfr. *ἐνθεῦτεν ὁρμεομένους*). En hvar som känner Athens närmaste omgifningar i öster, söder och vester, vet, att dessa utgöras af större eller mindre höjder, bakom hvilka en kringströfvande fiende lätt kunde göra sig osynlig, för att vid lägligt tillfälle rusa fram mot flickorna, som hemtade vatten utanför staden. Detta kunde lika väl ske från höjderna i vester, som från höjderna i sydost[1].

2) Kratinos hos Schol. t. Aristoph. Equites 526 (= Kock, Fragm. Com. graec. 186).

ἄναξ Ἄπολλον, τῶν ἐπῶν τῶν ῥευμάτων·
καναχοῦσι πηγαί. δωδεκάκρουνον στόμα,
Ἰλισσὸς ἐν φάρυγγι. τί ἂν εἴποιμ' ἔτι;

Här talar Kratinos om en storpratare, som bullrar och sorlar likasom det ur tolf brunnmynningar flödande vattnet eller en flod. Att *δωδεκάκρουνον στόμα* anspelar på Enneakrunos, torde väl få antagas; men därmed är ingalunda bevisadt, att detta brunnhus låg vid Ilissos, oaktadt denna flod omtalas omedelbart därefter. Storprataren jämföres med tvänne bullersamma ting, dels med Enneakrunos' ur nio (här med komisk öfverdrift tolf) mynningar framforsande vatten, dels med Ilissos, när dess vatten våldsamt sväller öfver sina bräddar.

3) Isokrates *περὶ ἀντιδόσεως* § 287 *οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐπὶ τῆς Ἐννεακρούνου ψύχουσιν οἶνον, οἱ δ' ἐν τοῖς καπηλείοις πίνουσιν, ἕτεροι δ' ἐν τοῖς σκιραφείοις κυβεύουσι, πολλοὶ δ' ἐν τοῖς τῶν αὐλητρίδων διδασκαλείοις διατρίβουσιν.* Isokrates skildrar här sedernas förfall hos de athenska ynglingarne, och bland andra tecken därtill anföres, att de kylde sitt vin vid Enneakrunos. Något bestämdt läge angifves icke. Emellertid torde man af

---

[1] Anmärkas bör, att athenarne vid skapandet af denna version begagnat sig af ett hos olika folk omtyckt sagomotiv från stadsbelägringar och fientliga öfverfall: flickor vid stadsbrunnen.

Isokrates' skildring vara frestad att söka detta i närheten af torget, där Athens offentliga lif utvecklades, och där dylika «skandaler» voro egnade att väcka ett berättigadt uppseende, hellre än i den afsides liggande trakten vid Ilissos.

4) Pausan. I 14, 1 (citeradt ofvan).

5) Alkiphron Epist. 49 *Ὦ δαῖμον, ὅς με κεκλήρωσαι καὶ εἴληχας, ὡς πονηρὸς εἶ καὶ λυπεῖς ἀεὶ τῇ πενίᾳ συνδέων. ἣν γὰρ ἀπορία τοῦ καλοῦντος γένηται, ἀνάγκη με σκάνδικας ἐσθίειν καὶ γήθυα ἢ πόας ἀναλέγειν καὶ τῆς Ἐννεακρούνου πίνοντα πίμπλασθαι τὴν γαστέρα.*

Detta ställe innehåller icke den ringaste antydan om Enneakrunos' läge; men anmärkas bör, att Alkiphron i ett annat bref, som längre ner skall anföras, talar om Kallirhoe. Det ser nästan ut, som om han skulle ha menat tvänne skilda lokaliteter.

6) Plin. Nat. Hist. XXXI 3, (28) 50 *Athenis Enneacrunos nimbosa aestate frigidior est quam puteus in Iovis horto.*

Äfven här har man velat spåra en antydning om, att Enneakrunos legat i närheten af Zeus' heliga lund, hvilken skulle vara identisk med Olympieion; men till någon sådan slutsats gifva Plinii ord icke den ringaste anledning. Här jämföres Enneakrunos' vatten i fråga om svalka med vattnet i en brunn, belägen i en viss Zeushelgedom. Det fans flere andra Zeushelgedomar i Athen än Olympieion.

7) Hierokles *Ἱππιατρικά*, praefat. p. 4 ed. Basil. 1537. *Ταρεντῖνος ἱστορεῖ τὸν Διὸς νεὼν κατασκευάζοντας Ἀθηναίους Ἐννεακρούνου πλησίον εἰσελαθῆναι ψηφίσασθαι τὰ ἐκ τῆς Ἀττικῆς εἰς τὸ ἄστυ ζεύγη ἅπαντα.*

Detta vittnesbörd har för många, som sysslat med Athens topografi, ansetts bevisa Enneakrunos' närhet till Olympieion, ty man har tagit för gifvet, att med *Διὸς νεώς* ej gerna kunde menas något annat än Athens största Zeustempel. Men vid närmare påseende försvagas den betydelse, man velat tillmäta detta ställe. Frånsedt, att denna identifikation icke är nödvändig, då, såsom nyss påpekades, i Athen funnos många Zeustempel, så förringas betydelsen af själfva uppgiften, om vi läsa fortsättningen och därmed jämföra vederbörande parallelställen: *φόβῳ δὲ τοῦ ψηφίσματός τινα τῶν γεωργῶν ἡμίονον ἀγαγεῖν γηραιόν, ἄγοντα ἔτος ὀγδοηκοστόν. τὸν δὲ δῆμον τιμῇ τοῦ γήρως προηγήτορα τῶν ζευγῶν εἰς τὴν κατασκευὴν αὐτὸν τοῦ νεὼ καταστῆσαι, προβαδίζειν τε ἄζευκτον καὶ ἄπληκτον ψηφίσασθαι, μηδένα δὲ τῶν*

πυροπωλῶν ἢ κριθοπωλῶν ἀπελαύνειν αὐτὸν τῆς ἑστίας ἢ ἀπείργειν τῆς βρώσεως. Det är den gamla välbekanta historien om den 80-åriga mulåsnan i Athen, som trots sin höga ålder uppmuntrade de öfriga dragarna i deras arbete och därför enligt ett attiskt folkbeslut fick oantastad gå och äta hos sädeshandlarne.

Denna historia återfinna vi äfven hos Aristoteles, Hist. Animalium VI 24 (164) ed. Aubert och Wimmer (Leipzig 1868) *ζῇ δ' ἡμίονος ἔτη πολλά. ἤδη γάρ τις βεβίωκεν ἔτη καὶ ὀγδοήκοντα, οἷον Ἀθήνησιν ὅτε τὸν νεὼν ᾠκοδόμουν. ὃς καὶ ἀφειμένος ἤδη διὰ τὸ γῆρας συναμπρεύων καὶ παραπορευόμενος παρώξυνε τὰ ζεύγη πρὸς τὸ ἔργον, ὥστ' ἐψηφίσαντο μὴ ἀπελαύνειν αὐτὸν τοὺς σιτοπώλους ἀπὸ τῶν τηλιῶν.* Andra repliker af samma anekdot finna vi hos Plutarch. Cato maior 5 *ὁ δὲ τῶν Ἀθηναίων δῆμος οἰκοδομῶν τὸν Ἑκατόμπεδον, ὅσας κατενόησεν ἡμιόνους μάλιστα τοῖς πόνοις ἐγκαρτερούσας, ἀπέλυσεν ἐλευθέρας νέμεσθαι καὶ ἀφέτους, ὧν μίαν φασὶ κτλ.* och hos Plutarch. De sollert. anim. p. 970 A *τὸν γὰρ ἑκατόμπεδον νεὼν Περικλέους ἐν Ἀκροπόλει κατασκευάζοντος, ὡς εἰκός, λίθοι προσήγοντο πολλοῖς ζεύγεσι καθ' ἡμέραν· τῶν οὖν συνειργασμένων μὲν προθύμως ἤδη δὲ διὰ γῆρας ἀφειμένων ὀρέων εἷς κατερχόμενος εἰς Κεραμεικὸν κτλ.* Samma berättelse återfinnes äfven hos Aelian. De natura animal. VI 49 *ἡμίονος γέρων Ἀθήνησιν ὑπό γε τοῦ δεσπότου τοῦ ἰδίου τῶν ἔργων ἀπολυθείς, ὡς Ἀριστοτέλης λέγει, τοῦ μὲν φιλοπόνου καὶ ἐθελουργοῦ καθ' ἡλικίαν ἑαυτὸν οὐκ ἀφῆκεν. Ἡνίκα γοῦν Ἀθηναῖοι κατεσκεύαζον τὸν Παρθενῶνα, οὔτε ἐπισύρων οὔτε ἀχθοφορῶν, ὅμως τοῖς νέοις ὀρεῦσι προφορουμένοις τὴν ὁδὸν ἄκλητος καὶ ἑκὼν οἱονεὶ παράσειρος ᾔει κτλ.*

Vi finna altså samma anekdot omtalad på ej mindre än fem ställen i den grekiska litteraturen, i hufvudsak på samma sätt. Däremot herskar ej full öfverensstämmelse i fråga om det tempel, som vid ifrågavarande tillfälle höll på att uppföras. På Aristotelesstället står *νεών* rätt och slätt, däremot betecknar Plutarchos templet såsom *ἑκατόμπεδος* och Aelianos såsom *Παρθενών*. Då Aelianos åberopar sig på Aristoteles, torde väl *τὸν νεών* i den nuvarande texten vara ett korruptel; möjligen kan ett ord ha bortfallit såsom *ἑκατόμπεδον*. I alla fall är Athenatemplet på borgen uttryckligen angifvet hos Plutarchos och Aelianos.

Under sådana förhållanden måste Tarentinos' uppgift om *Διὸς νεώς* förefalla ganska misstänkt. Denne författare synes ha lefvat i slutet af det 3dje eller början af det 4de århundradet

efter Kristus[1] och kan icke åberopas som en auktoritet emot Aristoteles, Plutarchos och Aelianos[2]. Man kan lätt föreställa sig, att Tarentinos med den ringa kännedom om athenska förhållanden från den klassiska tiden, som man kan tillmäta honom och hans samtida, vid förtäljandet af sägnen om den 80-åriga mulåsnan på fri hand framkonstruerat lokaliteten och därvid valt det största tempel, han kände i Athen, Olympieion. Dylika förändringar möta oss ofta vid studiet af sägnens och anekdotens vandringar. Hvarifrån Tarentinos hemtat sina topografiska uppgifter om *Διὸς νεὼν Ἐννεακρούνου πλησίον* veta vi ej. Såsom längre fram skall visas, existerade efter all sannolikhet Enneakrunos icke längre på Tarentinos' tid, och vi få väl därför förmoda, att Tarentinos i likhet med de senbyzantinske lärde antagit, att Kallirhoe, som omdöpts till Enneakrunos, vid detta brunnhus' försvinnande återfått sitt gamla namn (något som är föga sannolikt) hvarigenom Enneakrunos kom att förläggas till Kallirhoe vid Ilissos.

II Kallirhoe ensamt
(utan närmare sammanhang med Enneakrunos).

1) Pseudo-platon. Axiochus p. 364 A *ἐξιόντι μοι ἐς Κυνόσαργες καὶ γενομένῳ μοι κατὰ τὸν Ἰλισσὸν — — — — Κλεινίαν ὁρῶ τὸν Ἀξιόχου θέοντα ἐπὶ Καλλιρρόην.*

Att en källa (eller rättare sagdt ett ur klippan framrinnande vattuflöde) fans vid Ilissos, som benämdes *Καλλιρρόη*, har ingen förnekat. Det är endast fråga, om denna nödvändigt måste identifieras med den Kallirhoe, som på Peisistratos' tid omdöptes till Enneakrunos. Möjligheten af, att åtminstone tvänne källor med detta namn funnits i Athen, kan icke bestridas, när man känner sydländingens lust såväl förr som nu att benämna källor med poetiska namn (jfr. t. ex. det i det moderna Grekland så ofta förekommande källnamnet *Μαυρομάτι*). Om tvingande topografiska skäl kunna anföras för en sådan möjlighet, växer denna i styrka.

2) Alkiphron epist. 51 *Ἰδοῦ μετὰ τὸν Εὐρώταν καὶ τὸ Λερναῖον ὕδωρ καὶ τὰ Πειρήνης νάματα ἔρωτι Καλλιρρόης ἐκ Κορίνθου πάλιν Ἀθήναζε κατεπείγομαι.*

---

[1] Jfr. Ungers anf. afhandl. s. 280.

[2] Jfr. C. Wachsmuths omdöme om senare rhetorers ringa förtrogenhet med attiska förhållanden från den klassiska tiden, Stadt Athen im Alterthum II 357 (närmast med hänsyftning på det pseudo-demostheniska första talet *κατ' Ἀριστογείτονος*).

Detta ställe erbjuder i och för sig inga bidrag till lösningen af Enneakrunosfrågan, men jämfördt med det ofvan citerade Alkiphronstället får det en viss betydelse. Det vore ju egendomligt, om Alkiphron skulle använda tvänne benämningar, Kallirhoe och Enneakrunos, för samma sak, oaktadt Thukydides uttryckligen betygar, att källan fordom *(τὸ πάλαι)* kallades Kallirhoe, men efter Peisistratos' eller Peisistratidernas omgestaltning fått namnet Enneakrunos (Thuk. II 15, 5).

3) Plinius, Nat. hist. IV 7, (11) 24 *In Attica fontes Cephisia, Larine, Callirhoe, Enneacrunos.*

Här skiljes Callirhoe bestämdt från Enneakrunos.

4) Solinus VII 18 *Callirhoen stupent fontem nec ideo Cruneson (Enneacrunon?) fontem alterum nullae rei numerant.*

Solinus har antagligen hemtat sin visdom från Plinius. Om i korruptelet Cruneson verkligen döljer sig Enneacrunon, vore detta ett bevis för att Enneakrunos och Kallirhoe vore skilda saker. Dock torde icke någon alltför stor betydelse böra tillmätas denne tanklöst kompilerande författare.

III Enneakrunos och Kallirhoe i förbindelse med hvarandra.

1) Thukydides II 15. Behandlingen af detta ställe följer, sedan jag visat, att de öfriga antika vittnesbörden, där Enneakrunos och Kallirhoe uppgifvas vara samhöriga med hvarandra, stödja sig på detta.

2) Statius Thebais XII 629 *Callirhoe noviens errantibus undis.* Detta vittnesbörd kan naturligtvis icke göra anspråk på någon större topografisk betydelse. Det är helt enkelt en lärd diktares poetiska omskrifning för Kallirhoe-Enneakrunos eller för det historiska, genom Thukydides bekanta faktum, att Enneakrunos förut kallats Kallirhoe.

3) Harpokration v. *Ἐννεάκρουνον· Λυσίας* (fastmera Isokrates) *ἐν τῷ περὶ τῆς ἀντιδόσεως. κρήνη τις ἐν Ἀθήναις· πρότερον δ' ἐκαλεῖτο Καλλιρρόη.*

4) Harpokration v. *Λουτροφόρος καὶ λουτροφορεῖν.* — — — *ὅτι δὲ τὰ λουτρὰ ἐκόμιζον ἐκ τῆς νῦν μὲν Ἐννεακρούνου καλουμένης κρήνης, πρότερον δὲ Καλλιρρόης Πολυστέφανος (Φιλοστέφανος* C. Müller) *ἐν τῷ περὶ κρηνῶν φησι.*

5) Pollux III 43 *καὶ λουτρά τις κομίζουσα λουτροφόρος, Ἀθήνησι μὲν ἐκ τῆς Καλλιρρόης εἶτ' αὖθις Ἐννεακρούνου κληθεί-*

σης, ἀλλαχόθι δὲ ὅθεν καὶ τύχοι. ἐκαλεῖτο δὲ ταῦτα καὶ νυμφικὰ λουτρά.

Detta ställe har sitt stora intresse, ty häraf synes framgå, att Enneakrunos icke längre existerade på Pollux' tid, såsom Unger med rätta betonat på anf. st. s. 279. Pollux, som själf bodde i Athen, talar om Enneakrunos såsom något försvunnet: han säger icke *νῦν*, utan *εἶτα*, han skrifver *κληθείσης* i stället för *κεκλημένης* eller *καλουμένης*; och däraf sluter Unger, att Enneakrunos på Pollux' tid, d. v. s. i slutet af det 2dra årh. e. Kr. redan försvunnit. Anmärkas bör på samma gång, att Pollux icke förlägger Kallirhoe till Ilissos, och att han icke nämner, huruvida den Kallirhoe, som på grund af Peisistratos' omgestaltning fick sitt namn ändradt till Enneakrunos, vid denna brunns förfall återfick sitt gamla namn. Snarare är man på grund af Pollux' uttalande böjd för att antaga motsatsen. Uppgiften, att Kallirhoe efter Enneakrunos' förstöring återfått sitt ursprungliga namn, dyker först upp hos de senbyzantinska lexikograferna.

6) Hesych. v. *Ἐννεάκρουνος· κρήνη Ἀθήνησιν, ἣν πρότερον Καλλιρρόην ἔλεγον. τῶν δὲ τυράννων οὕτως αὐτὴν κατασκευασάντων ἐκλήθη Ἐννεάκρουνος, ὥς φησι καὶ Θουκυδίδης.*

Här angifves Thukydides uttryckligen såsom källa för lexikografens uppgift, hvilket för öfrigt betygas äfven genom de från Thukydides hemtade uttrycken. Samme sagesmans framställning af det äldsta Athens omfång synes ha legat till grund för de öfriga lexikografernas uppgifter om Enneakrunos och Kallirhoe.

7) Phot. Lex. v. *λουτροφόρον· τὸ ἀγγεῖον οἷον ἡ ὑδρία· καὶ λουτροφόρος ὁ φέρων ἢ ἡ φέρουσα τὸ λουτρὸν ἐκ τῆς νῦν μὲν Ἐννεακρούνου καλουμένης κρήνης, πρότερον δὲ Καλλιρρόης.* Jfr Phot. Lex. v. *λουτρά.*

I den år 1199 skrifna Codex Galeanus har en yngre hand tillagt *ἀλλὰ καὶ νῦν αὕτη Καλλιρρόη καλεῖται.* Man må icke af Photii ord draga den slutsatsen, att Enneakrunos existerade ännu på hans tid. Photii uppgift torde nämligen med hänsyn till hans biografiska förhållanden icke förmodas grunda sig på autopsi. Snarare bör antagas, att denne författare här, såsom på många andra ställen ordagrant excerperat en äldra källa.

8) Etymol. Magn. ed. Sylburg p. 569, 1 ff. v. *λουτροφόρος. τὰ λουτρὰ φέρων τοῖς γαμοῦσιν, οἷς ἔθος ἦν κατὰ τὴν τοῦ γάμου ἡμέραν τὰ λουτρὰ μεταπέμπεσθαι ἐκ τῆς Ἐννεακρούνου καλουμένης κρήνης, Ἀθήνησι, ἣ καὶ Καλλιρρόη καλεῖται.*

Denna glossa, som icke upptagits i Gaisfords upplaga af

Etym. Magnum, utgör ett tillägg i editio Veneta 1549 och får sålunda betraktas endast som ett uppkok på föregående lexikografers uppgifter om denna sak i förbindelse med den senbyzantinska notisen *ἣ καὶ Καλλιρρόη καλεῖται*, jfr. ofvan under Photius.

9) Etymol. Magnum p. 343, 42 v. *Ἐννεάκρουνος· κρήνη Ἀθήνησι παρὰ τὸν Ἰλισσόν, ἣ πρότερον Καλλιρρόη ἔσκεν, ἀφ' ἧς τὰ λουτρὰ ταῖς γαμουμέναις μετίασι κτλ.*

Denna glossa, som saknas i Lexicon Gudianum, är det enda ställe, som uttryckligen förlägger Enneakrunos till Ilissos. Emellertid föreligga starka misstankar, att denna notis härleder sig mera från byzantinsk lärdom än verkligt klassisk tradition. Såsom vi sett af de senast anförda ställena, är det först i slutet af den byzantinska tiden, som Kallirhoe-Enneakrunos uttryckligen identificeras med Kallirhoe vid Ilissos. En tilltalande förklaring af detta förhållande har gifvits af Unger i hans anf. afhandling s. 279. Enneakrunos synes ha råkat i förfall och upphört att existera senast i slutet af det 2dra årh. e. Kr. Det är ingenstädes i den klassiska eller senklassiska litteraturen betygadt, att Enneakrunos då lämnat plats för det gamla namnet Kallirhoe; snarare synes Pollux' ofvan anförda vittnesbörd antyda, att så icke var fallet. Däremot veta vi, att källan vid Ilissos åtminstone från slutet af den förkristna tiden burit namnet Kallirhoe. Det låg då nära till hands för de byzantinske lärde att i Kallirhoe vid Ilissos vilja återfinna den Kallirhoe, som på Peisistratos tid fått sitt namn förändradt till Enneakrunos.

Till sist må i detta sammanhang anföras ett par arkeologiska vittnesbörd om Kallirhoe och Enneakrunos, nämligen tvänne vasmålninger. Den ena, som tillhör en i Brit. Museum förvarad svartfigurig hydria (afbildad hos Gerhard Auserl. Vasenbilder IV 307) föreställer en grupp af sex kvinnor, hvilka hemta vatten framför ett brunnhus. Detta utgöres af en dorisk kolonnad, på hvars bakre vägg ett lejonhufvud är anbragdt, ur hvilket vattnet strömmar. Bredvid står inskriften *Καλ(λ)ιρ(ό)η κρήνη*, ovanför kvinnornas hufvuden läses inskriften *Ἱπ(π)οκράτης καλός*. Vasmålningen synes härstamma från slutet af det 6te årh. f. Kr. Denna vasmålning med tillhörande inskrift bevisar intet annat, än att det gamla namnet ännu någon tid bibehöll sig i folktraditionen, sedan Enneakrunos blifvit anlagdt. En svartfigurig vasskärfva med fullt öfverensstämmande bild och i samma stil fans vid 1880-talets gräfningar på Akropolis med inskrift *Καλ(λ)ιρόη, Ἐπανθίς Ἀλύκη, Πο* . . . Jfr Athen. Mittheil. XIII (1888) s. 228.

De hittills granskade källorna gifva ingen fullt bestämd upplysning om Enneakrunos' läge. De vittnesbörd hvilka synas tala till förmån för dess läge vid Ilissos, Tarentinos och Etymol. Magnum v. *Ἐννεάκρουνος*, äro vid närmare påseende föga tillförlitliga, och de slutsatser, som till förmån för denna uppfattning dragits ur Herodot. VI 137 och Kratinosfragmentet, äro icke hållbara. Å andra sidan må framhållas, att Alkiphrons, Plinii och Solini vittnesbörd synas antyda, att Enneakrunos och Kallirhoe (vid Ilissos) böra skiljas åt, ehuru det måste medgifvas, att man icke får lägga alt för stor vikt vid Solini uppgift, som mest bestämdt angifver denna åtskilnad. Viktigare är den omständigheten, att de äldre lexikograferna ingenstädes omnämna, att den källa, som till namnet och gagnet efterträddes af Enneakrunos, efter denna brunns förstöring återfått namnet Kallirhoe. Säkert är, att först i den senbyzantiska tiden Kallirhoe vid Ilissos uttryckligen identifieras med denna källa.

Nu återstår att betrakta Thukydides II 15, ty det är om dess tolkning, som striden om Enneakrunos till en stor del vänder sig, och förfäktarne af de båda motsatta åsikterna erkänna å ömse håll, att tolkningen af detta ställe har en afgörande betydelse för bestämmandet af Enneakrunos' läge. Äfven här har Dörpfeld ådagalagt en djärf och originell uppfattning, men han har i sin tolkning gått för våldsamt till väga, han har satt sig öfver den filologiska hermeneutikens stadgade grundsatser och rubbat, hvad som icke borde rubbas. Å andra sidan kan icke bestridas, att Dörpfelds motståndare kanske något för hårdnackadt fasthållit vid en nedärfd och inrotad tolkning af detta ställe. Jag skulle ej ha tagit till orda i denna mycket omskrifna fråga, om jag ej på grund af mina Enneakrunosstudier dels i Athen, dels hemma i Sverige ansett, att ifrågavarande Thukydidesställe kan uppfattas från en något annan synpunkt än de, som hittills varit gällande. Den fråga, som jag uppkastar och söker besvara, har följande formulering: lägger Thukydides II 15 något hinder i vägen för antagandet, att Enneakrunos legat vester om Akropolis? Vid denna frågas besvarande vill jag söka att lika mycket hålla mig fri från ett ensidigt fasthållande vid häfdvunnen slentrian, som från våld mot sund och god filologisk kritik.

Thuk. II 15, 3—6 ed. Hude *τὸ δὲ πρὸ τοῦ ἡ ἀκρόπολις νῦν οὖσα ἡ πόλις ἦν, καὶ τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον. τεκμήριον δέ· τὰ γὰρ ἱερὰ † ἐν αὐτῇ τῇ ἀκροπόλει καὶ ἄλλων θεῶν ἐστι, καὶ τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*

μᾶλλον ἵδρυται, τό τε τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου καὶ τὸ Πύθιον καὶ τὸ τῆς Γῆς καὶ τὸ ⟨τοῦ⟩ ἐν Λίμναις Διονύσου, ᾧ τὰ ἀρχαιότερα Διονύσια τῇ δωδεκάτῃ[1] ποιεῖται ἐν μηνὶ Ἀνθεστηριῶνι, ὥσπερ καὶ οἱ ἀπ' Ἀθηναίων Ἴωνες ἔτι καὶ νῦν νομίζουσιν. ἵδρυται δὲ καὶ ἄλλα ἱερὰ ταύτῃ ἀρχαῖα. καὶ τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων Ἐννεακρούνῳ καλουμένῃ, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόῃ ὠνομασμένῃ ἐκεῖνοί τε ἐγγὺς οὔσῃ τὰ πλείστου ἄξια[2] ἐχρῶντο, καὶ νῦν ἔτι ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου πρό τε γαμικῶν καὶ ἐς ἄλλα τῶν ἱερῶν νομίζεται τῷ ὕδατι χρῆσθαι. καλεῖται δὲ διὰ τὴν παλαιὰν ταύτῃ κατοίκησιν καὶ ἡ ἀκρόπολις μέχρι τοῦδε ἔτι ὑπ' Ἀθηναίων πόλις.

Här följer en öfversikt af den nyare litteraturen i denna stridsfråga. År 1887 behandlades Thukyd. II 15 i sammanhang med Enneakrunosfrågan af C. Wachsmuth i Berichte der philol.-histor. Classe der Sächs. Gesellsch. der Wissenschaften 1887 s. 381 ff. Den tolkning, som Wachsmuth då gaf åt Thukydides-

[1] Jag har bibehållit handskrifternas τῇ δωδεκάτῃ, som efter Torstriks föredöme strykes af Classen, Stahl och Hude. Grammatiskt sedt skyddas handskrifternas läsart genom inskriften från Kalaureia, sist publicerad i Athen. Mittheil. XX (1895) s. 290 ἐν τῶι Ἀρτεμισίωι μηνὶ ἑβδόμαι ἱσταμένου, hvarpå Prott fäst uppmärksamheten i Athen. Mittheil. XXIII (1898) s. 229. Sakligt torde Thukydides' uttryck kunna försvaras därigenom, att Anthesteriernas förnämsta festdag, då ὁ ἱερὸς γάμος firades, inföll den 12. Anthesterion.

[2] Med en viss tvekan följer jag Hudes text, som i detta fall öfverensstämmer med Classens och Poppo-Stahls. Jag är mera böjd för att ansluta mig till Torstriks förslag att här läsa τὰ πλεῖστα (Philologus XXXI 87 ff.), som får ett visst stöd genom handskrifterna A B, hvilka hafva τὰ πλεῖστα ἄξια (jfr. Hudes apparatus criticus). Vid sin rekonstruktion af det gamla Athens omfång följer Thukydides den modernt taladt induktiva metoden, som nu för tiden så mycket användes ej blott i naturvetenskapen, utan äfven i åtskilliga humanistiska vetenskaper, såsom arkeologi, folklore och kulturhistoria. Från vissa ännu bibehållna (καὶ νῦν ἔτι) åskådningar och bruk sluter han till, att dessa i forna tider existerat mera intensivt och i större omfattning, ehuru de försvagats och förringats under tidens utveckling. Thukydides säger här, att Enneakrunos' (Kallirhoes) vatten ännu på hans tid användes vid bröllop och andra heliga förrättningar. Därifrån sluter han, att i forna tider, när staden var mindre till omfånget, detta vatten användes vid de flesta af lifvets behof och altså verkligen var stadens brunn; och från denna tid hade ännu bibehållit sig seden att vid mera högtidliga tillfällen hemta vatten från Kallirhoe-Enneakrunos. Med denna uppfattning stämmer Torstriks τὰ πλεῖστα förträffligt, hvaremot τὰ πλείστου ἄξια, så vidt jag kan finna, icke utsäger något annat än det inskränktare begreppet τὰ γαμικὰ καὶ ἄλλα τῶν ἱερῶν.

stället, har i åtskilligt varit bestämmande för den uppfattning af detta ställe, som Dörpfeld framlade i sin uppsats «Das Lenaion oder Dionysion in den Limnai», Athen. Mittheil. XX (1895) s. 161 ff.

Dörpfeld anser, att Thukydides med sin exkurs om det gamla Athen före Theseus velat bevisa, att staden på den tiden var liten till sitt omfång, i det att den icke sträckte sig långt utöfver det 6te århundradets akropolis, som omfattade a) det nuvarande Akropolis samt b) det hufvudsakligen på dess södra och vestra sluttningar belägna s. k. Pelargikon. De 4 bevis, som Thukydides anför, äro: 1) på Akropolis ligga viktiga och uråldriga helgedomar, 2) utanför den gamla staden belägna gamla helgedomar (Zeus Olympios', Apollon Pythios', Ges och Dionysos' *ἐν Λίμναις* tempel), 3) stadsbrunnen Enneakrunos, som förut benämdes Kallirhoe, låg så nära den äldsta staden, att dess innevånare därstädes hemtade vatten för lifvets viktigare behof, 4) Akropolis bar ännu på Thukydides' tid det officiella namnet *πόλις* och var sålunda i äldre tider verkligen *πόλις*.

Enligt det vanliga antagandet syfta bevisen 1 och 4 på Akropolis tillhörighet till den gamla staden och 2 och 3 på den nedanför belägna stadens omfång i tiden före Theseus. Denna anordning af bevisen förefaller Dörpfeld högst egendomlig och föga lämplig för upprätthållandet af den gamla uppfattningen af detta ställe.

Det mest omtvistade uttrycket i Thukydides' bevisföring är *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*. *Τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* betyder för Dörpfeld, som därvid åberopar sig på C. Wachsmuth i dennes citerade afhandling s. 386 «diesen Teil der (heutigen) stadt, diesen Stadttheil» och antages omfatta ej blott den vid Akropolis' fot belägna staden, utan äfven Akropolis självt, d. v. s. hela komplexen af den gamla staden. Alltså, sedan Thukydides uppgifvit, att den gamla staden bestod af Akropolis jämte ett område *ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον,* sammanfattar han enligt Dörpfeld de båda beteckningarna med *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*.

Enligt Dörpfeld betyder *πρός* i denna förbindelse icke «nach—hin», utan «bis an diesen Teil der Stadt heran» eller «an diesem Stadttheile». Såsom stöd för denna uppfattning anföras åtskilliga ställen hos tragici och Thukydides, där *πρός* skulle ha en betydelse = iuxta: Sophokl. El. 931. Aesch. Choeph. 904. Thuk. IV 109. IV 160. II 13. Det bästa parallelstället för denna

betydelse af *πρός* är enligt Dörpfeld Thukydides IV 110, 2 *καὶ λαθόντες τούς τε ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτω φυλακτηρίου φρουρούς, οὔσης τῆς πόλεως πρὸς λόφον, ἀναβάντες διέφθειραν.* Staden Torone, hvarom här är fråga, ligger icke «nach dem Hügel hin», utan «am Hügel selbst, an ihm herauf». Har nu *πρός* denna betydelse och *τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* den ofvan anförda, så möter intet hinder för det antagandet, att de ifrågavarande helgedomarna skulle ha legat tätt bredvid den gamla staden, likgiltigt åt hvilket håll; ty såsom redan nämts, spelar *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* enligt Dörpfeld icke längre någon roll, sedan uttrycket en gång gjort sin tjänst såsom en allmän beteckning för den nedanför Akropolis belägna delen af den gamla staden.

Nu tror sig Dörpfeld kunna uppvisa, att vid vestra sluttningen af Akropolis voro belägna de 4 helgedomar, om hvilka Thukydides talar i sitt 2dra bevis. Pythion är nämligen enligt Dörpfeld ej det bekanta Pythion vid Ilissos (Thuk. VI 54, jfr. C. I. A. IV 1, 373 e), utan Apollon Hypakraios' grotthelgedom norr om Propyleerna. Visserligen heter denna kult aldrig officiellt Apollon Pythios, men Dörpfeld erinrar om, att detta ställe enligt Euripides' Ion var ett älsklingstillhåll för den pythiske Apollon (Eur. Ion 285 *τιμᾷ σφε Πύθιος ἀστραπαί τε Πύθιαι,* 287 *τοῦ θεοῦ τὰ φίλτατα*). Detta «Pythion» skulle vara identiskt med det Pythion, i hvars närhet Panatheneerskeppet stannade enligt Philostrat. Vit. sophist. II 1, 5.

Med Zeus Olympios' tempel menar Thukydides enligt Dörpfeld icke det stora, af Peisistratos påbegynta, af Antiochos IV Epiphanes fortsatta och af Kejsar Hadrianus fullbordade Olympieion vid Ilissos, utan ett tätt invid det nyssnämda «Pythion», riktigare Apollon Hypakraios' helgedom, beläget Olympieion. Strabo berättar (IX 404), att athenarne från den mellan Pythion och Olympieion belägna muren iakttogo de pythiska blixtarna från Harma (vid gränsen till Boiotien), och Dörpfeld betonar, att denna iakttagelse bättre låter sig göra från den plats, dit han förlägger Pythion och Olympieion, än från de lika benämda helgedomarna nere vid Ilissos.

Inom den tempelgård, som omgaf Olympieion vid Ilissos, låg en helgedom, som tillhörde Ge *Ὀλυμπία* (Paus. I 18, 7). Hittills har man ansett, att denna gudomlighet menats, när Thukydides II 15 talar om *τὸ τῆς Γῆς ἱερόν.* Dörpfeld vill emellertid därmed identifiera en annan helgedom, den som omtalas af Pausanias I 22, 3 omedelbart före uppgången till Akropolis. Under till-

namnet *Κουροτρόφος* hade hon där tillsammans med Demeter *Χλόη* en gemensam kult (jfr. Milchhöfer, Schriftquellen zur Topographie von Athen s. XXX). Hon synes altså ha dyrkats vid vestra sluttningen af Akropolisklippan, ej långt från Apollon Hypakraios' helgedom, som af Dörpfeld identifieras med Thukydides' *Πύθιον*.

Då Dörpfeld slutligen är öfvertygad om att vester om Akropolis ha återfunnit Dionysos' *ἐν Λίμναις* helgedom, anser han sig ha tolkat ifrågavarande Thukydidesställe så, att det stämmer med hans uppfattning, att han vid sina gräfningar vester om Akropolis i dalsänkan mellan Areopagen och Pnyx funnit resterna af Enneakrunos[1].

Dörpfelds tolkning af Thuk. II 15 och hans därmed sammanhängande uppfattning af Athens topografi har rönt flere motsägelser. Bland dessa må särskildt framhållas följande afhandlingar:

J. M. Stahl, Thukydides über das alte Athen vor Theseus, Rhein. Mus. N. F. L (1895) 566 ff.

A. Milchhöfer, Athen und Thukydides II 15, Philologus LV (1896) 170 ff.

C. Wachsmuth, Neue Beiträge zur Topographie von Athen, Abhandl. der philol.-histor. Classe der Sächs. Gesellschaft der Wissensch. XVIII (1897) 1 ff.[2]

---

[1] I fråga om *Διονύσιον ἐν Λίμναις* hänvisas till Dörpfelds artikel i Athen. Mittheil. XX (1895) 161 ff. De religionshistoriska stöd, som Dörpfeld i denna uppsats hemtar från min behandling af Iobakchernas inskrift (Athen. Mittheil. XIX (1894) 248 ff.), synas mig numera icke ega någon vidare bevisstyrka. Det kan också ifrågasättas, om Iobakchernas samfund och församlingshus stodo i någon närmare förbindelse med den af Dörpfeld upptäckta gammalgrekiska helgedomen, då ett jordlager af öfver 2 meter skiljer denna från Iobakchernas församlingshus. Att jag icke fäster någon afgörande betydelse vid den af Dörpfeld utgräfda helgedomens identificering med *Διονύσιον ἐν Λίμναις*, torde framgå af min längre fram meddelade uppfattning af Thuk. II 15. Beträffande Dörpfelds Enneakrunos hänvisas till Athen. Mittheil. XIX (1894) 496 ff.

[2] Mot Dörpfelds uppfattning af Enneakrunosfrågan i allmänhet har Chr. Belger opponerat sig i åtskilliga uppsatser i Berliner Phil. Wochenschrift 1894—96 och särskildt i Jahrbuch des archäol. Instituts, Archäol. Anzeiger 1895 s. 110 ff., hvarpå Dörpfeld svarat i Archäol. Anzeiger 1896 s. 19 ff., och Belger replikerat i Archäol. Anzeiger 1896 s. 22 ff. 40 ff.

På Stahls invändningar har Dörpfeld svarat i Rhein. Mus. N. F. LI (1896) 127 ff., utan att dock anföra några nya grunder för sin ställning i denna fråga.

Slutligen må nämnas, att H. von Prott i sin artikel «Enneakrunos, Lenaion und *Διονύσιον ἐν Λίμναις*», Athen. Mittheil. XXIII (1898) 205 ff. och 367 ff. sökt stödja Dörpfelds uppfattning medels åtskilliga mindre hållbara religionsvetenskapliga kombinationer.

När jag nu går att närmare skärskåda Thuk. II 15 och i sammanhang därmed granska Dörpfelds åsikt och hans grunder för densamma, vill jag på förhand nämna, att jag i flere väsentliga punkter ansluter mig till de inkast, som gjorts af Stahl, Milchhöfer och Wachsmuth, men likväl ej anser nödigt, att i hvarje fall åberopa mig på dessa författare.

Sedan Thukydides II 14 skildrat, huru i början af det peloponnesiska kriget Attikas landtmän på grund af Perikles' uppmaningar bekvämade sig till att öfvergifva sina hus och åkrar samt jämte hustrur och barn och det lösa bohaget begifva sig till Athen, anmärker han, att de gjorde detta med en viss motsträfvighet, emedan de af ålder varit vana att bo på landsbygden, och detta var sedan urminnes tider mera fallet med Attikas befolkning än med öfrige greker. II 15 beskrifves, huru Attikas invånare före Theseus' *συνοικισμός* lefde i smärre självständiga politiska samfund och först jämförelsevis sent, under Theseus, fingo sin politiska medelpunkt i Athen. Theseus' *συνοικισμός* åstadkom en genomgripande förändring i Athens utseende: efter att staden förut varit jämförelsevis ringa, blef det nu en stor stad. Detta ger Thukydides anledning att i en exkurs II 15, 3—6 framlägga resultaten af sina forskningar öfver Athens äldsta topografi. Denna exkurs aflägger ett glänsande vittnesbörd om den antike historieskrifvarens storartade, för antiken hardt när enastående vetenskapliga begåfning och visar oss en metod, som först i vår moderna tid kommit fullt till heders på fornforskningens och kulturhistoriens områden. För att vinna en bild af förgångna tider, hvilka icke efterlemnat några direkta vittnesbörd, företager han sig att draga sina slutsatser från vissa inrättningar, seder och bruk samt vissa benämningar, hvilka såsom «survivals» från förhistoriska tider bibehållit sig under utvecklingens gång.

Med stöd af denna metod söker han framkonstruera det förtheseiska Athens omfång.

I fråga om syftet för denna historiska eller rättare förhistoriska exposé kan jag icke dela Dörpfelds åsikt, enligt hvilken hufvudsyftet skulle ha varit ett bevis för, att Athen på ifrågavarande tid till omfånget var så obetydligt. Fastmera är det en af dessa hos Thukydides ej så sällan förekommande exkurser, genom hvilka han i sin historiska framställning framlägger resultaten af åtskilliga andra forskningar[1]. De grunder, som han angifver för sin uppfattning af det gamla Athens omfång äro följande: 1) gamla helgedomar på Akropolis; 2) gamla helgedomar, som visserligen icke ligga på Akropolis, utan utanför borgen — hvilkas läge *μᾶλλον πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως* angifver, att den nedre delen af den gamla staden låg *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* (från Akropolis räknadt); 3) vattnet från brunnen Enneakrunos, som förut kallades Kallirhoe, begagnades på Thukydides' tid vid bröllop och andra religiösa handlingar; däraf sluter Thukydides, att detta vatten i äldre tider begagnats i vida större omfattning, och att källan såsom stadsbrunn måste hafva legat i närheten af den gamla staden; 4) benämningen *πόλις*, som ännu på Thukydides' tid var det officiella namnet för Akropolis.

Den kritik, som Dörpfeld riktat mot Thukydides' anordning af dessa skäl, är enligt mitt förmenande föga träffande. Fastmera måste framhållas, att dessa skäl, såsom Stahl riktigt betonat, äro framförda i en god och lättfattlig ordning, i det bevisen hemtas 1) från religiösa orter: a) gamla helgedomar på Akropolis, b) religiösa lokaliteter utanför Akropolis: *α)* gamla helgedomar belägna *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*, *β)* Enneakrunos, som begagnades vid religiösa bruk; 2) från Akropolis' benämning *πόλις*.

De hufvudfrågor, som för tolkningen af vårt Thukydidesställe måste klargöras, äro följande: 1) betydelsen af *τὰ ἔξω*, 2) betydelsen af *τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως*, 3) betydelsen af *πρός* i förbindelse med *τοῦτο τὸ μέρος*. I alla dessa hufvudpunkter afviker Dörpfeld från den häfdvunna tolkningen.

Thukydides vill bevisa, att det förtheseiska Athen bestod af

---

[1] Jfr C. Wachsmuth, Einleitung in das Studium der alten Geschichte s. 514.

A) det dåvarande Akropolis och B) ett vid dess fot beläget, öfvervägande åt söder liggande område. Af de nu följande från sakrala förhållanden hemtade bevisen syftar det 1sta utan tvifvel på Akropolis (A). Följer så det 2dra beviset *τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται.* Thukydides utgår från Athens dåvarande utseende och vill för sin samtids athenare framlägga sina från dåvarande faktiska förhållanden hemtade skäl. När han nu talat om det af en mur omgifna Akropolis och anfört det sakrala skälet för dess tillhörighet till den gamla staden (A), väntar man ju, att han i det följande skall söka bevisa, huru han kommit till den uppfattningen, att den gamla staden omfattade förutom Akropolis äfven *τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* (B). *Τὰ ἔξω* kan väl därför icke betyda annat än *τὰ ἔξω τῆς ἀκροπόλεως*[1], och sålunda sluter Thukydides från befintligheten af gamla helgedomar utanför Akropolis, att den gamla staden sträckte sig *ἔξω τῆς ἀκροπόλεως*, närmare fixeradt *(τὸ ὑπ' αὐτὴν) πρὸς νότον μάλιστα (τετραμμένον).* Att såsom Dörpfeld gör, fatta *τὰ ἔξω* = «ausserhalb der alten *πόλις* gelegene uralte Heiligtümer» vore att i premissen inrycka en bestämning, som först har rätt att förekomma i konklusionen; ty i ett bevis väntar man dock, att *ἔξω* skall hänföras till något bekant, icke till något, som i största allmänhet föresväfvar författaren såsom slutresultat.

Τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως kan visserligen, såsom Dörpfeld antager, betyda «diesen Teil der (heutigen) Stadt, diesen Stadtteil, von dem die Rede ist, nämlich die beiden Stücke, welche die alte Polis bilden» — men vida mera enkelt och otvunget tolkas dock dessa ord såsom syftande på *τὸ πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*, särskildt som man här har att vänta bevis för, att detta område hörde till den förtheseiska staden. Att *οὗτος* icke nödvändigt behöfver syfta tillbaka på det närmast stående grammatiska begreppet, utan äfven kan hänföras till ett mera aflägset begrepp, om det logiska sammanhanget så fordrar, har Stahl visat på anf. st. s. 573 f.

I fråga om betydelsen af *πρός (τοῦτο τὸ μέρος)* har Stahl utan tvifvel rätt, när han påpekar, att *πρός* med acc. i lokal betydelse icke betecknar «läge invid» utan «rörelse till», «riktning emot». Äfven i vissa prägnanta uttryck, sådana som åbe-

---

[1] Jfr Hudes behandling af stället i denna tidskrifts 7de band s. 9 f.

ropas af Dörpfeld, är det icke svårt att igenkänna denna betydelse. Jag hänvisar i detta fall till Stahl på anf. st. s. 571 ff.[1].

Sålunda måste den gamla tolkningen upprätthållas. Före Theseus' dagar bestod athenarnes stad af det nuvarande Akropolis och det vid dess fot belägna område, som företrädesvis vetter åt söder (från Akropolis räknadt). Bevis därför äro följande: dels ligga (urgamla och viktiga) helgedomar på själfva Akropolis, dels ligga gamla helgedomar utanför (Akropolis) förnämligast i riktning mot denna del af staden (= det hufvudsakligen söder om Akropolis belägna området) o. s. v.

Dörpfelds lokalisering af Pythion och Olympieion vid vestra eller snarare nordvestra sluttningen af Akropolis torde icke heller hålla stånd inför en sorgfällig granskning. I den vid Akropolis' nordvestra sluttning belägna Apollongrottan har ingen enda inskrift med tillnamnet *Πύθιος* blifvit anträffad vid de af Kavvadias nyligen anställda undersökningarna därstädes: de i grottan funna inskrifterna förete binamnen *ὑπ' Ἄκραις* eller *ὑπὸ Μακραῖς* eller *Ὑποακραῖος* (jfr *Ἐφ. ἀρχ.* 1897 s. 1 ff.). Det stöd, som Euripides Ion 285 ff. kunde synas skänka åt Dörpfelds uppfattning, är minst sagdt problematiskt. Det hos Philostrat. Vit. sophist. II 1, 5 anförda *Πύθιον*, där Panatheneerskeppet stannade, kan för öfrigt svårligen identifieras med Apollon Hypakraios' grotthelgedom, ty sedan Pausanias I 28, 4 omnämt denna senare, kommer han först I 29, 1 efter beskrifningen af Areopagen att omnämna det ställe, där Panatheneerskeppet var stationeradt. Dessutom, är det väl möjligt, att Thukydides II 15 skulle med *τὸ Πύθιον* ha menat något annat än det, som han VI 54, 6 benämner *Πύθιον*? Detta låg ju vid Ilissos, där man för några och tjugo år sedan återfunnit den inskrift, om hvilken Thukydides talar på nämda ställe (C. I. A. IV, 1, 373 e). Äfven från Pythion vid Ilissos kan man iakttaga blixtarna från Harma, om detta också låter sig bättre göra från Apollon Hypakraios'

---

[1] Dörpfeld inblandar i sin tolkning af ifrågavarande ställe en faktor, som egentligen endast tjänar till att förvirra en redan förut tillräckligt invecklad fråga. Han antager nämligen, att Thukydides i sitt stilla sinne tänkt sig Pelargikon såsom den gamla förtheseiska stadsmuren, ehuru han icke velat begagna sig däraf i sin bevisföring, emedan Pelargikons mur dels var förstörd, dels ombygd eller reparerad, och emedan tillvaron af en mur icke var något bevis för att den gamla staden icke varit större. Därför använder Thukydides enligt Dörpfelds mening bättre bevis för, att den gamla staden icke sträckt sig utanför den pelasgiska ringmuren.

grotta vid nordvestra branten af Akropolis. Det finnes altså inget rimligt skäl att med Dörpfeld antaga, att Thukydides II 15 menat något annat Pythion än VI 54. Och med Dörpfelds hypothetiska Pythion faller naturligtvis äfven hans lokalisering af det närbelägna Olympieion.

En Ge *Κουροτρόφος* dyrkades visserligen vid vestra sluttningen af Akropolis, men icke heller hon kan härvidlag uppträda med större anspråk än den Ge, som dyrkades med tillnamnet *'Ολυμπία* i Olympieion vid Ilissos (Pausan. I 18, 7). Den förra Ge är egentligen en *Κουροτρόφος*, och så allena lyder hennes kultnamn (jfr C. I. A. II 481. III 411. IV, 1, 555 c. Athen. Mittheil. II 177. *'Αθήναιον* VI 147). Det är ganska osäkert, om denna ursprungligen benämdes Ge och icke fastmera Kurotrophos, ehuru denna i senare tider identifierades med Ge. Däremot finna vi i Olympieion en Ge-kult, som var förbunden med en remna i jorden, hvarest chthoniska offer nedsläpptes (Paus. I 18, 7, jfr Plutarch. Sulla 14) — onekligen en ren och ursprunglig Ge-kult, jfr Milchhöfer, Philologus LV 178.

Men frånsedt alla dessa invändningar, finnes ett allmännare skäl, som afgjordt talar emot Dörpfelds åsikt, att samtliga af Thukydides såsom bevis för den gamla stadens utsträckning åberopade sakrala lokaliteter skulle ha legat på vestra sluttningen af Akropolis. Huru i all verlden skulle Thukydides därmed kunna bevisa sitt påstående, att den gamla staden förutom borgen omfattade *τὸ ὑπ' αὐτὴν πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*? Detta hade ju varit alldeles orimligt. Hvarför skref då icke Thukydides *τὸ πρὸς ἑσπέραν τετραμμένον*?

Sedan Thukydides namngifvit några helgedomar, hvilkas höga ålder ansågs bevisa, att staden var bebygd åt det hållet sedan urminnes tider (Olympieion, Pythion, *Γῆς ἱερόν* och *Διονύσιον ἐν Λίμναις*), antyder han, att åt samma håll, *ταύτῃ* (= *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται* = *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον,* från Akropolis räknadt) funnos andra uråldriga helgedomar, hvilka tjäna att stödja hans åsikt, men som han icke aktar för nödigt att uppräkna. Därefter följer det 3dje sakrala beviset, hemtadt från Enneakrunos, som förut benämdes Kallirhoe. Från det faktum, att Enneakrunos' vatten på Thukydides' tid begagnades vid vissa religiösa bruk, drages den induktiva slutledningen, att i gamla tider detta vatten begagnades mera allmänt, än när detta skrefs, och däraf sluter Thukydides, att denna gamla stadsbrunn eller stadskälla måste ha legat i närheten af den gamla

staden *(ἐγγὺς οὔσῃ)*. Här talar historieskrifvaren icke om väderstrecket, såsom i det föregående: han säger endast, att Enneakrunos låg *ἐγγύς*. Om till detta ord bör underförstås *τῆς ἀκροπόλεως* eller *τοῦ πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένου* eller båda delarne af den gamla staden, alltså *τῆς ἀρχαίας πόλεως*, framgår icke tydligt af det grammatiska.eller logiska sammanhanget. Sakligt sedt, har man endast att välja mellan de bägge senare alternativen, och någon stor åtskilnad kan icke göras mellan dessa, ty enligt forntidens åskådning låg stadskällan något utanför staden (jfr. Herodotos VI 137). Det var således tämligen ett och det samma, om Enneakrunos tänktes ligga utanför den gamla staden i dess helhet eller utanför den nedre delen af densamma. Något bestämdt läge för Enneakrunos har således icke heller Thukydides angifvit. Den gamla staden sträckte sig nedanför Akropolis företrädesvis i söder, men att döma af uttrycket *μάλιστα* jämfördt med *μᾶλλον* synes Thukydides ha föreställt sig, att denna nedre del af den gamla staden i någon måtto sträckte sig äfven i en annan, till söder gränsande riktning, altså åt öster eller åt vester (hvarvid man hellre tänker på den vestra delen, från Akropolis sedt, på grund af terrängförhållandena — därifrån ledde ju den enda ordentliga uppgången till Akropolis, Paus. I 22, 4). Det enda, vi lära af Thukydides II 15 i fråga om Enneakrunos' läge, är, att denna brunn befann sig i närheten af den gamla staden, eller om man hellre så vill, i närheten af den nedanför Akropolis belägna del af den gamla staden, som hufvudsakligen sträckte sig söder om Akropolis, men till någon del äfven åt ett annat väderstreck, rimligtvis åt vester[1]. Här är

---

[1] Det är intressant att jämföra Thukydides' sätt att framställa sitt bevis i koncisa uttryck och invecklad satsbyggnad med en modern bevisföring om samma sak. Vi skulle i detta fall säga: Enneakrunos' vatten begagnas ännu i dag vid bröllop och andra heliga bruk; däraf sluta vi (induktivt), att i urgamla tider detta vatten begagnades vid lifvets viktigaste behof *(τὰ πλείστου ἄξια)*, att Kallirhoe (Enneakrunos) altså då var stadskällan, ur hvilken stadens dåvarande befolkning hufvudsakligen hemtade sitt vatten; men i denna egenskap måste Kallirhoe-Enneakrunos ha legat *ἐγγύς*, i närheten af den gamla staden. Jag skulle ej ha påpekat denna enkla sak, så framt ej en energisk motståndare till Dörpfelds Enneakrunos-teorier, Chr. Belger, i ett föredrag, hållet i Berlins Arkeologiska Sällskap (Jahrb. des deutsch. archäol. Inst., Archäol. Anzeiger 1896 s. 42) sagt, att *ἐγγὺς οὔσῃ* på detta ställe måste förklaras på något sätt, och att han väntar förklaringen från Stahl.

altså den punkt, där jag icke längre kan följa Stahl, Wachsmuth och Milchhöfer.

* * *

Det händer ofta här i verlden, att icke ens den starkaste opposition mot en gammal och fastslagen åsikt är i stånd att fullständigt frigöra sig från vissa häfdvunna åskådningar och tänkesätt; och Dörpfeld utgör inget undantag, när han söker framställa en ny tolkning af Thuk. II 15 och hvad därmed sammanhänger. Trots sin djärfva och originella åskådning har han icke lyckats frigöra sig från en viss uppfattning i den gamla tolkningen, nämligen den, att alla de af Thukydides uppräknade lokaliteterna varit belägna bredvid hvarandra. Den gamla åsikten var den, att dessa ställen lågo bredvid hvarandra nära nog i en klunga nere vid Ilissos. Dörpfeld söker nu, emedan han anser sig ha funnit Enneakrunos och *Διονύσιον ἐν Λίμναις* på vestra sluttningen af Akropolis, att med alla medel få äfven de andra helgedomarna belägna i närheten af dessa platser. Denna iuxtaposition, som omfattas både af Dörpfeld och hans motståndare, är emellertid ingalunda nödig för tolkningen af Thukydidesstället; tvärt om vill det synas, som om man finge en bättre uppfattning af detta ställe genom att icke förlägga alla ifrågavarande orter i hvarandras omedelbara närhet.

Förr i verlden, innan Enneakrunosfrågan på allvar hade väckts på tal, gick det lätt och bekvämt att komma på det klara med detta Thukydidesställe. Man hade ju där nere vid Ilissos Olympieion, Pythion och *ἱερὸν Γῆς*, vid Kallirhoe i Ilissos hade man Enneakrunos, och ett stycke därifrån i riktning mot Akropolis strax söder om Dionysosteatern ansåg man, att Dionysos Lenaios' tempel låg, hvilket likställdes med *Διονύσιον ἐν Λίμναις*. Detta behagliga lugn stördes, när Wilamowitz i Hermes XXI 615 ff. uppvisade, att Dionysos Lenaios skarpt måste skiljas från Dionysos Eleuthereus, hvars helgedom låg invid Lykurgosteatern[1].

Hvar låg då *Διονύσιον ἐν Λίμναις*? Vi ha ingen annan hållpunkt för fixerandet af denna helgedoms läge än, att den måste ha legat i en sumpig trakt. Men det är svårt att i När-

---

[1] Under Enneakrunos-striden har man så småningom börjat ana, att Dionysos *Λήναιος* icke gerna kan vara identisk med Dionysos *ἐν Λίμναις* — men denna fråga kan här förbigås.

heten af Olympieion eller söder om Dionysosteatern uppvisa en sådan nejd, ty hela denna trakt sluttar ganska starkt ned mot Ilissos och marken är dessutom stenig, icke lerig. Pervanoglu påstod visserligen (Philologus XXIV 1865, s. 459), att han i närheten af det nuvarande militärhospitalet sett vasstrån — alltså ett tecken till att trakten där var sumpig; men sedan har ingen lyckats upptäcka vass på detta ställe. En med Greklands geologiska förhållanden mycket förtrogen man, Prof. Lepsius i Darmstadt, förnekar möjligheten af, att söder om borgen, i närheten af militärhospitalet en sumptrakt har existerat. En annan framstående geolog, Prof. Bücking i Strassburg, har på tillfrågan medgifvit denna möjlighet (Rhein. Mus. XLVII 59). Med hänsyn till dessa båda auktoriteters olika omdömen bör emellertid framhållas, att Lepsius afgifvit sitt yttrande efter grundliga studier på ort och ställe, Bücking däremot har fällt sitt omdöme med stöd af minnet eller af kartan.

En förtviflad utväg att åt sydöstra delen af Athen rädda Dionysoshelgedomen *ἐν Λίμναις* har anlitats af C. Wachsmuth (Abhandl. der philol.-histor. Classe der Sächs. Gesellsch. der Wissensch. XVIII (1897) s. 49), som vill förlägga denna helgedom sydost om Akropolis till Ilissos «i en lindrig sänkning af flodbädden, där vattnet lätt kunde bilda sumpiga pussar (sumpfähnliche Lachen)». Frånsedt andra osannolikheter förefaller det ganska egendomligt, att en helgedom skulle ha blifvit anlagd just i en flodbädd, som årligen öfversvämmades. Dessutom framträder tendensen i Wachsmuths förslag tämligen tydligt.

Det har alltså sina stora svårigheter att förlägga *Διονύσιον ἐν Λίμναις* åt samma håll som de öfriga helgedomarna, och å andra sidan måste medgifvas, att den trakt, där Dörpfeld sökt denna helgedom, i dalsänkan mellan Areopagen och Pnyx, där ett naturligt hinder möter ett rikligt undanfall af vattnet, och hvarest öfver 100 gamla brunnar anträffats (Athen. Mittheil. XXI (1896) s. 105), med rätta kunnat i forntiden ha burit namnet *Λίμναι*.

Medan vi alltså måste antaga, att de af Thukydides omnämda helgedomarne Olympieion, Pythion och *ἱερὸν Γῆς* voro belägna vid Ilissos, torde däremot Dionysos' *ἐν Λίμναις* helgedom ha legat åt ett annat håll, törhända vester om Akropolis i sänkningen mellan Pnyx och Areopagen. Denna lokalisering strider ingalunda mot Thukydides' ord, fastmera förstår man Thukydides' framställning bättre, om man antager, att alla helgedomarna icke

voro belägna tillsammans på ett ställe eller i en och samma riktning från Akropolis räknadt.

Om man i likhet med Thukydides söker att på grund af uråldriga helgedomars läge bestämma omfånget för det äldsta Athen eller för öfrigt hvilken gammal stad som hälst, är det naturligtvis bättre, om man kan finna helgedomar, hvilka ligga utbredda på en längre sträcka, än i en enda klunga. Förutsatt nu, att tre af helgedomarne lågo tillsammans nere vid Ilissos och den fjärde vester om Akropolis, så hade Thukydides ej kunnat uttrycka sig annorlunda än han nu gör, *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*: den nedre delen af den gamla staden låg att döma af de helgedomar, från hvilka slutledningen gjordes, icke uteslutande, men väl öfvervägande (*μάλιστα*) i söder, en del låg mera i riktning mot sydost, en annan del mera åt vester. Om man betraktar de tre första helgedomarna tillsammantagna såsom den östligaste punkten och Dionysion *ἐν Λίμναις* såsom den vestligaste, så måste Thukydides antaga, att den mellan dessa punkter belägna sträckan, *τὸ πρὸς νότον τετραμμένον*, också var bebygd. Törhända har han just där funnit sina *ἄλλα ἱερὰ ἀρχαῖα*, som tydligen spelat en roll vid hans induktiva bevisföring, men hvilkas namn han uraktlåter att nämna. Antagandet, att den fjärde helgedomen varit belägen vester om Akropolis, står altså icke i strid mot Thukydides' tankegång och uttryckssätt, tvärtom förklarar det ganske väl de obestämda uttrycken *πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον* och *πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς πόλεως μᾶλλον ἵδρυται*: de helgedomar, som användas såsom bevismedel, voro belägna mera i riktning mot denna del af staden (*τὸ πρὸς νότον μάλιστα τετραμμένον*) än mot andra delar af staden, t. ex. Kerameikos eller den norra eller den östra delen af det nyare Athen[1].

I motsats till Dörpfeld och hans motståndare anser jag, att man icke har någon skyldighet att förlägga Enneakrunos till närheten af den ena eller den andra helgedomen. Såsom ofvan blifvit framhållet, är det enda vi genom Thukydides få veta om Enneakrunos läge det, att denna brunn måste ha legat i närheten af den förtheseiska stadens nedre del, som utbredde sig hufvudsakligen åt söder (från Akropolis), men därjämte sträckte

[1] Om man mot denna uppfattning vill invända, att Thukydides uppräknat helgedomarne i en viss lokal ordningsföljd, må här framhållas, att så icke är fallet med de 3 första helgedomarna, Olympieion, Pythion och *ἱερὸν Γῆς*. Pythion låg utanför Olympieion, *τὸ τῆς Γῆς ἱερόν* däremot inom Olympieions tempelgård (Paus. I 19, 1. 18, 7).

sig något åt öster och sannolikt äfven vester om Akropolis. Därför kan Enneakrunos likaväl ha legat i vester, som i sydost[1], ty i det 3dje beviset står ingen bestämd riktning angifven, såsom i fråga om helgedomarna (*τὰ ἔξω πρὸς τοῦτο τὸ μέρος* och *ἵδρυται δὲ καὶ ἄλλα ἱερὰ ταύτῃ ἀρχαῖα*). Vill man trots detta antaga, att Enneakrunos' läge spelat någon viktigare roll vid Thukydides' rekonstruktion af hufvudväderstrecket för den gamla stadens nedre del, så gäller naturligtvis om dess läge vester om Akropolis detsamma, som ofvan blifvit sagdt om Dionysos' *ἐν Λίμναις* helgedom.

Härmed har jag endast velat framhålla, att Enneakrunos' förläggande till trakten vester om Akropolis icke strider mot det behandlade Thukydidesstället. En annan sak är, om Dörpfeld verkligen funnit resterna af Enneakrunos vid sina gräfningar vester om borgen. I denna fråga är svårt att afgifva ett bestämdt svar. Jag vill emellertid till sist lämna en kort redogörelse för hufvudresultaten af Dörpfelds gräfningar på detta ställe. Jfr. planen i Athen. Mittheil. XIX (1894) pl. XIV.

1) I Pnyxberget äro inhuggna flere kamrar och gångar, afsedda att samla och upptaga vatten från berget. Detta har naturligtvis skett, sedan de naturliga källådrorna börjat sina och icke längre räckte till för befolkningens behof.

2) Ej långt från dessa gångar och schakt utmynnar en storartad vattenledning, som till byggnadssätt och dimensioner uppgifves fullständigt öfverensstämma med Eupalinos' berömda vattenledning på Samos, hvilken anlades på föranstaltande af tyrannen Polykrates. Det är ganska antagligt, att Peisistratos, hvilken i likhet med de flesta andra grekiska tyranner i det 6te årh. f. Kr. synnerligen vinnlade sig om folkets materiella välfärd, låtit bygga denna vattenledning efter det samtida berömda mönstret på Samos.

3) Denna vattenledning utmynnar i en bassin, hvars ena sida stöder sig mot Pnyxberget, och framför densamma låg i den grekiska tiden en stor öppen plats, som först i den romerska tiden blef bebygd.

4) I de romerska byggnader, hvilka voro uppförda på denna öppna plats, har man träffat otvetydiga rester af ett brunnhus: bearbetade stenar af poros och af gulaktig kalksten från byn

---

[1] För min egen del är jag mera böjd för det antagandet, att Enneakrunos' läge i Thukydides' bevisföring endast varit en terminus ultra quem non vid bestämmandet af den gamla stadens utsträckning.

Kará vid Hymettos — just de material, som användes vid den peisistratidiska tidens byggnader. Åtskilliga af dessa stenar visa tydliga spår af flitig beröring med vatten (urhålkningar och kalkaflagringar); på en af stenarne har tydligen suttit en djur-, antagligen lejonmask, genom hvilken vattnet strömmat ut; en sten har hål, där man antagligen ställt de i bottnen spetsiga kärl, i hvilka vatten hemtades vid brunnen.

5) Detta brunnhus, hvilket att döma af materialet efter all sannolikhet tillhör den peisistratidiska tiden, antager Dörpfeld ha stått 15—20 meter norr om den nämda vattenbassinen, just där en i klippan sprängd gång, som leder från ett par större i Pnyxberget huggna vattenkamrar, mynnar ut.

Här skulle enligt Dörpfelds åsikt Kallirhoe engång ha legat. När dess vatten började tryta, har man medels inhuggning i berget sökt skaffa rikligare tillgång på vatten, och när ej heller detta förslog, skulle Peisistratos ha byggt sin stora vattenledning, som matat Kallirhoe med vatten, hvilket sedan utströmmat ur brunnhuset med de nio mynningarna, *Ἐννεάκρουνος*.

6) Tilläggas bör, att i trakten mellan Pnyx och Areopagen anträffats öfver 100 brunnar af hvilka de flesta voro fyllda med vasskärfvor. Det stora flertalet af dessa skärfvor tillhör den s. k. geometriska stilen, en mindre del utgöres af fragment af svartfiguriga vaser, och endast några få af dessa skärfvor ha tillhört rödfiguriga vaser. Häraf finna vi, att denna trakt i forntiden var mycket vattenrik, och att de flesta brunnarne tilltäpptes och upphörde att begagnas under det 6te årh. f. Kr. — alltså med anledning af den stora vattenledningens och brunnhusets uppförande.

Det kan icke förnekas, att om också Dörpfeld icke lyckats till full evidens uppvisa, att Enneakrunos har legat här, likväl ganska mycket talar till förmån för hans antagende. Det viktigaste skäl, man anfört mot Dörpfelds Enneakrunosteori, har hemtats från det här behandlade Thukydidesstället, hvilket enligt min uppfattning icke står i strid mot en dylik åsikt. Vidare har man anmärkt, att Thukydides' ord *τῇ κρήνῃ τῇ νῦν μὲν τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων Ἐννεακρούνῳ καλουμένῃ, τὸ δὲ πάλαι φανερῶν τῶν πηγῶν οὐσῶν Καλλιρρόῃ ὠνομασμένῃ* icke stämma öfverens med Dörpfelds förklaring: enligt detta ställe skulle Peisistratos nämligen ha inskränkt sig till att inleda det sprudlande källvattnet i ett brunnhus med nio mynningar (Belger, Archäol. Anzeiger 1896 s. 22, Milchhöfer, Philologus LV (1896)

s. 175). Dock tror jag, att äfven det något mera komplicerade förfarande, som Peisistratos enligt Dörpfeld skulle ha användt vid inrättandet af Enneakrunos, i Thukydides' ordkarga uttryckssätt kunde betecknas med *τῶν τυράννων οὕτως σκευασάντων*. Man har äfven anmärkt, att det vatten, som enligt den antike grekens åsikt var erforderligt för religiösa bruk, skulle vara källvatten, icke vattenledningsvatten (C. Wachsmuth, Abhandl. der philologisch-histor. Classe der Sächs. Gesellsch. der Wissensch. XVIII s. 22). Däremot kan invändas, att vid lustrationer rinnande vatten eller källvatten eller hafsvatten borde användas (jfr. Sophokl. Aias 654. Oed. Col. 469. 1598 f. Oed. Rex 1227 f. Eur. Iph. Taur. 1193). Det är altså flytande, rinnande, så att säga «lefvande» vatten, som bör användas vid kulthandlingar, och ett sådant vatten var väl det, som spisade Enneakrunos och strömmade ut ur dess 9 mynningar. Därtill kom, att om det ifrågavarande vattenledningsvattnet först blandades med det forna Kallirhoes vatten, innan det strömmade ut genom Enneakrunos, en sådan fiktion — för öfrigt icke större än många andra inom de grekiska kultförhållandena — väl borde ha kunnat tillfredsställa athenarnes religiösa konservatism. [Jfr under Rettelser og tilføjelser.]

Däremot kan jag icke vara med om att förlägga Enneakrunos till Ilissos, och det af följande skäl:

1) Pausanias vittnesbörd.

2) Källundersökningen har visat, att Enneakrunos' identifiering med Kallirhoe vid Ilissos framträder först i den senromerska och byzantinska tiden.

3) Det är ingenstädes i litteraturen angifvet, att Kallirhoe, som omdöpts till Enneakrunos vid dennas förstöring (antagligen i senare hälften af det 2dra årh. e. Kr.) återfick sitt gamla namn. Att de sen-byzantinska lärde ville återfinna denna gamla Kallirhoe i Kallirhoe vid Ilissos, är lätt förklarligt.

4) Vid det grekiska arkeol. sällskapets undersökning af Kallirhoe vid Ilissos år 1893 under ledning af Skias har ådagalagts, att inga rester af ett brunnhus där förefinnas. Dock är detta inkast ej synnerligen starkt vägande, ty på denna under århundraden flitigt besökta plats ha alla spår af en dylik byggnad lätt kunnat aflägsnas.

5) Vid de nyssnämda undersökningarne år 1893 har det tydligen visat sig, att någon källa där icke finnes, och att de kanaler, hvilka uppsamlat det ur den steniga flodbädden framsipprande vattnet, haft till syfte att leda detta till den vatten-

ledning, som gick från Athen till Piraeus. Jag hänvisar till den grundliga framställning af dessa arkeologiska undersökningar, som Skias gifvit i *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας* 1893 s. 111 ff. och nöjer mig för tillfället att anföra endast tvänne ställen ur nämda berättelse:

Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἐπεδιώκετο ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν διευκρίνησις τοῦ πρὸς τὸ παρὸν λίαν διαμφισβητουμένου ζητήματος περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Ἐννεακρούνου, προέκυψε δ' ἐξ αὐτῆς ὅτι κρήνη τις ὁπωσοῦν σπουδαία καὶ δὴ ἡ Ἐννεάκρουνος ἀδύνατον εἶνε νὰ ὑπῆρξεν αὐτόθι, πάντα δὲ τὰ ἀποκαλυφθέντα ἔργα τῶν ἀρχαίων ἦσαν κατεσκευασμένα πρὸς περισυναγωγὴν τοῦ ἐκ τῶν βράχων ἀναβλύζοντος ὕδατος καὶ διοχέτευσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πειραιᾶ (s. 111).

Κρήνης τινὸς δὲ οἱαςδήποτε οὐδὲν ἴχνος εὑρέθη· τοὐναντίον μάλιστα καὶ ἡ κατάστασις τοῦ τόπου, ὅπως ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ γεωλογικὴ κατασκευὴ αὐτοῦ ἀποδεικνύει μετὰ τῆς μεγίστης βεβαιότητος, ὅτι κρήνη τις ὁπωσοῦν σπουδαία οὐδέποτε ὑπῆρξεν αὐτόθι οὔτε ἐντὸς τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ οὔτε παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην ὑποκάτω τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς, ὡς ὑπετέθη ὑπό τινων (s. 114).

Mindre meddelelse.

Om Indledningsformlen i en rogatio.

Af E. Trojel.

I Tidsskrift for Philologi og Pædagogik, første Række, findes Formlen *velitis iubeatis* omtalt dels af Aubert i 9de Bind (1871), dels af Wesenberg i 10de Bind (1872), begge Steder kun ganske kort[1]. Aubert (l. l. p. 176, 1) fremsætter den Formodning, at *vellent iuberent* ikke er et indirekte Spørgsmaal; *rogare* skulde nemlig i denne Forbindelse ikke betyde: spørge, men: bede, anmode. En Støtte for denne Mening finder han ikke blot i den Omstændighed, at der ret hyppig forekommer Udtrykket: *rogationem tulit ut*, men navnlig i Stedet hos Gellius V 19, 9 (slgn. min Artikel i dette Bind, S. 48 ff.), hvor Formlens egentlige Ordlyd anføres: *velitis iubeatis*; hvis dette virkelig var et Spørgsmaal, maatte der være brugt Indikativ. Derfor er altsaa *ne* Livius 22, 10, 2 utvivlsomt en Fejl.

Wesenberg, der, da han skrev sin Bemærkning, ikke har

[1] Det er Hr. Dr. Siesbye, der har gjort mig opmærksom paa disse to Steder.

været bekendt med Auberts Forklaring, antager (l. l. p. 220), at Livius 38, 54, 3—4: *velitis iubeatis* bør rettes til *velitis iubeatisne* og ligeledes Cicero, in Pisonem 29, 72, og saa meget mere den afhængige Sætning, altsaa Livius 21, 17, 4 og 31, 6, 1. Som Støtte herfor anføres syv Steder hos Livius (de samme ere nævnte i min Artikel S. 49, desuden et af 45de Bog).

Aubert saa altsaa i den indirekte Sætning en Genstandssætning; han nævner den dog kun i Formen *vellent iuberent* og omtaler ikke de meget talrigere Steder, hvor der staar *vellent iuberentne.* Men denne Mangel gør hans Forslag mindre antageligt, da man ikke indser, hvorfor *ne* saa mange Steder skulde være bleven sat til, tilmed da *ut*, naar noget skulde sættes til, vilde være det sædvanlige efter *ferre* eller *rogationem ferre*, som A. selv bemærker. Det direkte Udtryk vil A. vel have forstaaet som en opfordrende Konjunktiv, hvorimod der næppe kunde rejses nogen Indvending, hvis man kunde slaa en Streg over *ne* alle de Steder, hvor det findes i denne Formel baade indirekte og direkte brugt. Ogsaa Livius 26, 33, 13: *de iis rebus, quid fieri velitis, vos rogo, Quirites*, synes i sin Lighed med den almindelige Formel at tale for, at denne opfattedes som et Spørgsmaal.

Det kunde synes simplere med Wesenberg at sætte *ne* til paa de Steder, hvor det ikke findes. Dog bliver ogsaa her temmelig mange Steder at forandre (fem for den direkte Form, to for den indirekte) og hos forskellige Forfattere; i Haandskrifterne synes der ingen Vaklen at findes, saa at det ikke er sandsynligt, at noget er faldet bort.

Man maa vel altsaa dog lade disse Ord gælde for et Spørgsmaal, direkte og indirekte. Hos Plautus og Terents findes mange direkte Spørgsmaal uden Spørgeord, hvor der blot søges en Oplysning og ikke bestemt ventes enten bekræftende eller benægtende Svar (slgn. Dräger: Histor. Syntax der latein. Sp. I § 156, hvor der anføres en Del Exempler, der let kunde forøges; desuden nævnes flere Steder i Senecas Breve, Hor. Ep. I 6, 29: *vis recte vivere?* Cic. Ep. ad fam. VIII 14, 4 (Cælius Ciceroni): *Scis, Appium censorem cet.*; et gammelt Retsudtryk: *licet antestari?* findes Hor. Sat. I 9, 79, desuden Plautus Curc. 5, 2, 23). Ogsaa Madvig har jo tænkt sig Ordene *vultis iubetis* som et Spørgsmaal, ligeledes Aubert. Denne sidste forkaster *velitis iubeatis* som Spørgsmaal paa Grund af Konjunktiven. Det forekommer mig, at som denne Formel foreligger, maa den være et Spørgsmaal, men jeg skal indrømme, at jeg intet overensstemmende Exempel kan anføre.

Anmeldelser.

The Jātaka together with its Commentary, being *tales of the anterior births of Gotama Buddha*. For the first time edited in the original Pāli by *V. Fausbøll*. Vol. VII (Postscriptum and Index): *Index to the Jātaka* and its Commentary, containing a complete Index of Proper Names and Titles, together with a List of the Introductory Gāthās and an Index of Parallel Verses. By *Dines Andersen*, Dr. phil. London 1897, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. XVII + 247 S.

Med dette 7de bind er Fausbøll's kæmpeværk, udgaven af Jātaka-bogen, afsluttet. Det er unødvendigt her nærmere at göre rede for, hvilken overordentlig videnskabelig betydning i sproglig, religionshistorisk, litteratur- og kulturhistorisk og folkloristisk henséende dette værk har. Alle vide, at det er et af den østerlandske philologis allervigtigste hovedværker, og at det er bragt i stand af udgiveren med overvindelse af vanskeligheder, som kunde have afskrækket den modigste, med en indsigt i emnet, en hengivenhed for videnskabens sag og en så at sige strategisk dygtighed, som søger sin lige, og at dets lykkelige tilendebringelse har gjort udgiverens og Danmarks navn vidt bekendt i alle verdensdele og ikke mindst i Indien selv. Fra udgivelsen af Dhammapadam (1855) til afslutningen af Jātaka-bogen (1897) har Fausbøll indtaget stillingen som måské den første fører af arbejdet med Pālilitteraturen. En allerede godt fremskreden Engelsk oversættelse vil snart göre Jātaka-bogens indhold tilgængeligt for det store publikum.

Nærværende 7de bind indeholder først Fausbøll's Postscriptum til textudgaven: instructive bemærkninger om de foreliggende Jātaka'ers bestanddele, sproglige ejendommeligheder ved Pāli-versene, oversigt over de lokaliteter, som ere scenen for de egentlige Jātaka-fortællinger *(atītavatthu)* og for rammefortællingerne *(paccuppannavatthu)*, hvoraf fremgår, at *atītavatthu* mest henlægges til det nordlige og vestlige Indien, *paccuppannavatthu* til det østlige. Samling af steder, hvor Tipiṭaka omtales som existerende på Gotama's og tidligere Buddha'ers tid, m. m.

Hovedindholdet af bindet er dog Dr. A.'s 4 registre, af hvilke det første og langt det största indeholder alle navne, incl. navne på fortællinger og dele af værket og på deri citerede bøger samt de ord af *paccuppannavatthu*, som angive fortællingens indhold, hvorved stederne i den egentlige Jātaka og commentaren

samt *Nidānakathā* ere mærkede særskilt til forskel fra stederne i rammefortællingen. Enkelte idelig genkommende ord som *Bodhisatta* etc. ere behandlede mere summarisk; til gengæld er der under *Bodhisatta* givet en alphabetisk liste over alle Gotama's navne og tilværelser, en overordentlig nyttig foranstaltning, ligesom i det hele bogens indretning er så praktisk, at den næppe kunde tænkes bedre. Selvfølgelig slutter Index'en sig til den trykte text; men dette forhindrer dog ikke, at A. har foretaget uafviselige og absolut sikkre textrettelser, af hvilke jeg særlig vil fremhæve, at han har rettet den fejlagtige ordadskillelse *jāto varake* (sé Preface XVI fg.), som har narret oversætteren Chalmers, til *jātovarake*, hvorved meningen bliver væsentlig forandret; her er i det hele taget et punkt, som man må holde öje med, da denne type af trykfejl forekommer oftere i texten. Også nogle af varianterne har A. medtaget. De meget kortfattede forklaringer ere næsten alle tagne af Pāli-texten selv.

De 3 andre registre indeholde: II) Alphabetical list of all the introductory gāthās to the Jātakas (S. 189—198); III) Index of gāthās or parts of gāthās which occur more than once in the Jātakas and the commentary (S. 201—235); IV) List of quotations from other works by the editor (S. 237—242). Nytten af disse registre vil være indlysende, når man betænker, at et hovedproblem for den höjere Jātaka-kritik er prosa'ens oprindelige forhold til versene (omtalt både i Fausbøll's Postscriptum og i A.'s Preface). Det må beklages, at A. af pladshensyn ikke har kunnet offentliggöre en fuldstændig Index til alle versene, som han har udarbejdet; vi må trøste os med, at han stiller os i udsigt en Index over vers-paralleler i Jātakaerne og den øvrige Pāli-literatur, som han visselig bedre end nogen anden er i stand til at give.

Arbejder som A.'s Index høre til de gode solide stene i videnskabens bygning, som en anmelder ikke behøver at sige meget om, da de anbefale sig selv, og deres nytte er uomtvistelig; de udgøre det urokkelig faste grundlag, som alle eventuelle hypotheser må gå ud fra. A.'s Index, som danner afslutningen på Jātaka-udgaven, repræsenterer på samme tid det første skridt til en videregående bearbejdelse af dette epoche-görende værk.[1]

S. Sörensen.

---

[1] Jeg griber lejligheden til at hidsætte følgende af forf. selv meddelte forbedringer:

Avīci. add. N. 44,31.
Asurā add. V 19(24) (= pubbadevā).
Inda-patimā VI 126(24) corr. to VI 126(14).
Kannamunda(ka) II 104,9* read: II 104,19*.

Joh. Forchhammer, Romerfolkets indre og ydre Historie i Borgerkrigenes Aarhundrede (146—31 f. Kr.). Med 3 Kort og 16 Figurer i Teksten. Kbhvn. 1899, Gad (Komm.). IV + 211 S.

Bogen er en Fortsættelse af den i nærværende Tidsskrifts VII. Bind S. 140 ff. anmeldte Skildring af Roms Historie før 146 af samme Forfatter og ligesom denne udgivet af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. Det er en populær Fremstilling, og det betones, at den baade giver den indre og ydre Historie. Det ligger i Sagens Natur, at i et Folks Historie, som i næsten 200 Aar kun to Gange lukkede Janus, maa Krigsbegivenheder spille langt den overvejende Rolle, og saaledes er det da ogsaa her. Men i Borgerkrigenes Tid have disse ogsaa Betydning for de indre Forhold. Forf. udtaler selv (S. 6), at i Aarhundredet fra 133 til 31 f. Chr. knytter Interessen sig mindre til Institutionerne, der trædes under Fødder, end til de ledende Personer, der give de enkelte Afsnit deres Præg, og han skildrer derfor de vekslende Perioder særlig gennem Hovedpersonernes Handlinger og Skæbner. Dog er der ogsaa givet Plads til Forfatnings- og Forvaltningsforhold, agrariske Forhold m. m. Ved Skildringen af de sidste navnlig i Gracchertiden, hvor de antike Kilder give utilstrækkelig Oplysning, har F. særlig fulgt nyere Behandlinger og maaske lidt dristigt i Modsætning til den konservative Behandling af første Periode opstillet moderne Konstruktioner som historiske Fakta. Det hedder S. 8, at den Statsjord, som ved lex Sempronia blev disponibel, skulde fordeles i Lodder paa 30 jugera, som skulde tilfalde fattige romerske Borgere eller italiske Forbundsfæller som Arveforpagtning mod en ringe aarlig Afgift. Lex Sempronia var ifølge F. selv væsentlig en Fornyelse af den liciniske Agerlov, som nævnes I S. 81, men uden nogen Omtale af, hvad der skulde gøres med den disponible Statsjord. At denne skulde være uddelt til *socii*, vil vel for den Tid ingen antage. Selv Niese, som antager lex Licinia

---

Kālakañjakā asurā read: Kālakañjaka, asuro (cfr. Hardy Man.[2]) 342). Kālakañjakā, pl. (= petā) N. 44,33.
Khuppipāsā, (petā) N. 44,32.
Tidiva, add. V 18,11*. 19(24).
Dānava-rakkhasā, Kumbhaṇḍā (= payassa hārī) I 204(15).
Nijjhāmataṇhā (petā) N 44,32.
Bodhisattā add. Bodhisattānam ānisaṃsā N 44,27 ff.
Magha-Kumāra (to be inserted after Magadha-) II 199 read: I 199.
Lokantara-niraya add.: *Lokantarā* (pl.) N. 44,31.
Vinaya III 27,12 add. (cfr. Vin. IV. 203)
p. 202 l. 8 add: 18,144.
p. 223 l. 10 fn. add: 12,16.
p. 224 l. 2 to be inserted after l. 8.

agraria for opdigtet, mener dog, at lex Sempronia kun tænkte paa Borgere, og de Udtalelser af Appian, paa hvilke man beraaber sig til Fordel for, at Uddelingen ogsaa gjaldt italiske Forbundsfæller, ere ganske uklare. Det omtales oftere, at Forbundsfæller, navnlig Latinere, vare implicerede i Sagen, men kun som possessores af ager publicus, der skulde afstaa noget, ikke som Folk, der ventede Udbytte af Delingen. Hvorfra Mommsen og andre, hvem F. følger, have den Angivelse om de 30 jugera, og om at Parcellerne ikke blev Ejendom, har jeg forgæves søgt Oplysning om. Det samme gælder om den S. 15 givne Fremstilling af det Aar 125 fremkomne Forslag om Borgerret for Forbundsfællerne. Hos F. hedder det (S. 15), at Fulvius foreslog «Adgang for Forbundsfæller til enkeltvis ved Folkets Kendelse at vinde romersk Borgerret; men selv et saa lempeligt Forslag kunde han ikke sætte igennem». Det behøvedes heller ikke, da Folket iforvejen havde denne Ret, og det er mig ubekendt, hvorfra de Historikere, som F. følger, have det. Hos Appian (B. C. I 21) siges kun, at nogle Mænd foreslog at give alle Forbundsfæller (*συμμάχους ἅπαντας*) Borgerret, og at de især støttedes af Fulvius, og Forslaget betragtes som alt andet end lempeligt.

Det er naturligt, at der i en Periode med saa mange omtvistede Spørgsmaal ogsaa kunde fremdrages andre Differenspunkter, men dertil er der her ikke Anledning.[1]

Ogsaa Kulturhistorien og dens forskellige Sider saasom Literatur og Kunst, Religion og Kultus have faaet Plads, om end lidt beskeden i Forhold til Krigsbegivenheder. De bevarede Forfattere og deres Skrifter findes ganske kort nævnede; man havde gerne set en mere indgaaende Udvikling af de Ideer, som beherskede Slægten og bestemte dens Tanker og Handlinger og derigennem dens Skæbne, særlig (ligesom i første Afsnit S. 212)

---

[1] S. 11 siger F., at den sidste Konge i Pergamon, Attalos 3 ved sin Død indsatte Romerfolket til Arving af sit Rige og sin Skat. At han testamenterede Romerne sit Rige siges ligefrem af Florus II 20, Justinus 36, 4, 5 og Livius ep. 58, men ep. 59 hedder det: *Aristonicus, regis Eumenis filius, Asiam occupavit, quum testamento Attali legata populo Romano libera esse deberet*, og dette bekræftes ved en i Pergamon funden Indskrift (Fränkel: Inschriften von Pergamon 249) hvori siges, at Attalos ved sin Bortgang har efterladt Landet frit, og at hans Testamente skal stadfæstes af Romerne. Hvad der forstodes ved Frihed, og hvorvidt denne skulde strække sig over for Rom, kan være tvivlsomt, men efter Liv. ep. 59 maa antages, at Romerne stadfæstede Testamentet, og at det var Aristonicus, der krænkede Friheden ved at optræde som Prætendent og derved gav Romerne Anledning til senere at betragte Pergamon som erobret Land og gøre det til Provins. Med hvilken Ret de tilegnede sig Skatten, er uklart. Da Landet var erobret, blev den ført til Rom.

af Folketroen og Folkets religiøse Forestillinger i Modsætning til de dannedes.

Fremstillingen har i det hele de samme Fortrin, som den tidligere.

P. Petersen.

Euripidis fabulae. Ediderunt *R. Prinz* et *N. Wecklein*. Vol. I 4—7, Vol. II 1—6. Leipzig 1898—99, Teubner.

Af den kritiske Udgave af Euripides, som Prinz havde paabegyndt, men ikke fuldendt, og som nu Wecklein har overtaget, er indtil nu udkommet de 10 Stykker af «anden Klasse», samt af de andre Medea og Alkestis. Det vil være naturligt at anmelde Udgaven to Gange, saaledes at første Klasse omtales for sig og anden, naar den engang foreligger fuldstændig, for sig. Nærværende Anmeldelse holder sig derfor alene til de 10 i Overskriften betegnede Stykker, der er udkomne først.

Som bekjendt er de 9 Stykker Elektra, Ion, Helena, Cyclops, Iphigenia T., Supplices, Heraclidae, Hercules, Iphigenia A. kun overleverede i een Haandskriftklasse. Sammen med disse Stykker regner man i Reglen Bacchae, hvad der dog ikke er nøiagtigt; det er almindelig anerkjendt, ogsaa af Wecklein, at Palatinerhds. i dette Stykke tilhører 1ste Klasse. Strengt taget skulde altsaa Bacchae regnes til den anden Gruppe; men da *recensio* i største Delen af Stykket kun bygger paa eet Hds., kan det for Bekvemmeligheds Skyld gjerne tages med her.

Udgaven indeholder, foruden Texten og det kritiske Apparat, korte Angivelser om de benyttede Haandskrifter, snart foran, snart bagved de enkelte Stykker. Hvorfor der her ikke er Eensartethed, veed jeg ikke; det havde i hvert Fald været rigtigere at give en samlet Oversigt over Haandskriftforholdet ved eet af de 10 (9) Stykker af Klasse II og saa ved hvert Stykke blot at angive Siglerne for de benyttede Hdss.[1] At dette ikke er skeet, hænger maaskee sammen med den Orden, hvori Stykkerne offentliggjøres. Det Naturlige i en Udgave som denne havde vel været at gruppere Stykkerne efter Haandskriftforholdet; det har W. ikke gjort, og hvilket andet Princip han har fulgt, er mig uklart.

Siden Udgivelsen af v. Wilamowitz's *Analecta Euripidea* tvivler Ingen mere om, at Hovedhaandskriftet for Klasse II er

---

[1] I Fortalen til Medea S. IX henviser Wecklein til Münch. Sitzungsber. 1895 ff. Jeg har ikke i disse Bind kunnet finde nogen samlet Redegjørelse for Haandskriftforholdet. — [I Münch. Sitzungsber. 1899, II 297 ff. giver W. Beviser for P.'s Afhængighed af L i Heraclid., Cycl., Suppl., Iph. T.; de synes, ialtfald for det sidste Stykke, afgjørende. For Iph. Aul.'s Vedk. bringer han intet Nyt. Denne Afhdl. af W. er først kommet mig i Hænde under Korr.]

Laur. 32, 2 (L Prinz-Wecklein). I Vat. 287 (P) mente v. Wilamowitz at have en ringere Afskrift af Originalen til L. I nyere Tid har Vitelli (i Museo Ital. di ant. class. III 287 ff. og Riv. di filol. XXIII 377 ff.) søgt at vise, at P ikke blot i Medea, der hører til Kl. I, men ogsaa i Iph. T. (Kl. II) gjennem et Mellemled stammer fra selve L, ikke fra dennes tabte Original. Til denne Anskuelse har Wecklein sluttet sig, og han anfører (i Fortalerne til Iph. T., Iph. Aul., Suppl., Heracl.) endel Steder, der unegtelig er af den Art hvormed man pleier at bevise Haandskrifters Afhængighed af hinanden. Spørgsmaalet er ikke af ringe praktisk Betydning for *recensio*, og fortjener desuden paa dette Sted en nøiere Overveielse, fordi dets Besvarelse er nødvendig som Grundlag for Bedømmelsen af Weckleins Udgave.

Sagen compliceres derved, at man i nyere Tid mener at have erkjendt[1], at Laur. 172 (G) er en ligefrem Fortsættelse af P og oprindelig har hørt sammen dermed. Om dette Hds. er det nemlig almindelig anerkjendt og netop af v. Wilamowitz med Styrke gjort gjældende, at det er en Afskrift af L. Man har da desmere Grund til at formode at det Samme gjælder om P; og dog er det for visse Stykkers Vedkommende (Bacchae, Troades, Danae) sikkert, at P slet Intet har med L at gjøre, da de slet ikke eller kun delvis findes i L, og for andres (Medea o. a.), at det i hvert Fald ikke er nogen direkte Afskrift deraf. Spørgsmaalet maa altsaa afgjøres for hvert Stykke for sig. Dets Interesse ligger ikke saa meget i, at der skulde tilkomme P's singulære Læsemaader nogen synderlig Plads i Texten; thi det er Alle enige om at der ikke gjør; men P's Stilling er af Vigtighed for Bedømmelsen af de forskellige Læsemaader i L. Dette Hds. er nemlig rettet igjennem to Gange: een Gang af en omtrent samtidig Haand (L^2), hvis Læsemaader ofte findes i P; og een Gang af en senere Haand (l), hvis Læsemaader ikke findes i P. P er altsaa i hvert Fald af Betydning til at fastslaae, hvad der har staaet i L, førend det blev rettet igjennem af l, som er en fræk Interpolator. Men er det sideordnet med L, saa giver det os tillige en sikker Borgen for, at L^2's Læsemaader fandtes i L's Original og altsaa for os repræsenterer en Overlevering; hvilken Borgen vi ellers vilde mangle.

Søger man nu til Weckleins Udgave for at klare sig disse Spørgsmaal, da bliver man unegtelig sørgelig skuffet. Han har nemlig i de fleste Stykker undladt at skjelne mellem de to Hænder, der har rettet i L, uagtet man maa antage at Adskillelsen var gjennemført i hans Collationer; han betegner simpelthen alle Rettelser i L ved l (og i P, hvor Forholdet er væsentlig det

[1] Jeg veed ikke hvem der først har fremsat denne Paastand; den omtales som en Kjendsgjerning af Vitelli i Mus. Ital. l. l., og dens Rigtighed bestyrkes unegtelig af Alt hvad der er mig bekjendt om de to Hdss.

samme, ved p). Kun i det sidst udgivne af de 10 Stykker, Iphigenia i Aulis, har han gjennemført Adskillelsen mellem de to Hænder L^2 og l, som han selv siger «ut cognosceretur quam non interesset eas distingui». Denne Fremgangsmaade har saaledes gjort det umuligt paa Grundlag af hans Udgave at foretage en Undersøgelse af Forholdet mellem L og P; thi denne maa i første Linie baseres paa Forholdet mellem L^2 og P, med Udskillelse af l. Heri maa han selv være enig, da han ikke kan mene at P skulde gaae tilbage paa L, inden denne var rettet af L^2.

Selve Adskillelsen af Hænderne er nu ingenlunde saa «uinteressant», som Wecklein mener. Dette er let at bevise ud af Iph. Aul., saafremt man tør forudsætte at Weckleins Collationer er nøiagtige. Hans egne Udtalelser i denne Retning er ikke særlig beroligende. Han arbeider i disse ti Stykker paa Grundlag af Prinz's Materiale. Ved Siden deraf henviser han til andre Collationer, hvor saadanne er offentliggjorte. Derimod siger han Intet om at han har ladet sine Collationer revidere efterat have sammenholdt dem med Andres. At dette er skeet, bør ganske vist være selvfølgeligt; men det bør dog til Læserens Beroligelse udtrykkelig siges. Da Sagen er af saa stor Betydning for Bedømmelsen af Udgaven, formaaede jeg en Ven, der i Efteraaret opholdt sig i Italien, til at efterse nogle Steder, hvor der var Uoverensstemmelse mellem v. Wilamowitz's og Weckleins Collationer. Det viste sig at Wecklein i de fleste Tilfælde havde det Rette, men ikke overalt. Saaledes har Ion 235 L virkelig som Personbetegnelse *Χορὸς ἢ Κρέουσα*, ikke alene *Χορός*, som man efter Wecklein maa troe. Iph. T. 898 angiver v. Wil., at *φανεῖ* er første Haand, Wecklein, at det er en senere; det første bekræftes bestemt af min Hjemmelsmand. Bacchae 501 har L^{ac} *φανερὸν*, som v. Wil. angiver; hos Wecklein staaer Intet derom. Det er (med Undt. af I. T. 898) Smaating, og de kan tildels beroe paa mindre omhyggelig Udarbeidelse af Apparatet; men de bør ikke findes i en Udgave som denne, og de beviser i hvert Fald, at der enten ingen Revision har fundet Sted, eller at denne ikke har været omhyggelig nok. I det Hele og Store tør man imidlertid, som det ogsaa var at vente, stole paa Hinck's og Prinz's Collationer; for Iph. Aul.s Vedkommende har man desuden til Kontrol den fuldstændige Collation, som Vitelli har offentliggjort i sit Skrift «Intorno ad alcuni luoghi della If. in Aul.» (Firenze 1877).

Vi vender da tilbage til Iphigenia i Aulis. Her fremtræder først det mærkelige Forhold, at l (L^3 kalder Wecklein den) efter Weckleins Apparat spiller en forsvindende Rolle. I de første 500 Vs. forekommer den som udtrykkelig angivet kun een Gang (350); tager man Vitellis Collation til Hjælp, forøges Tallet lidt (54. 72. 456), og desuden er det rimeligt at een og anden Rasur skyldes l, uden at det kan paavises. Men L^2 er langt

overveiende. — Gaaer vi nu ud fra at P stammer fra L, saa viser en Række Steder, at den (eller dens Original) maa være afskrevet efterat L^2 havde været paafærde. Jeg anfører nogle af de vigtigste: Vs. 1 *τῶνδε δόμων* L, *δόμων τῶνδε* L^2 P. 24 *γῆρας* L *τὸ γῆρας* L^2 P 39 *πεύκην πέδῳ* L *πέδῳ πεύκην* L^2 P (L^2 efter Vitellis udtrykkelige Angivelse; «numeris supra scriptis L» Weckl.) 43 *τί πονεῖς* L^2 (in lit.) P 149 *ἐξώρμα* L *ἐξόρμα* L^2 P 327 *καὶ ἔλαβές νιν* L *κἄλαβέσ νιν* L^2 *κἄλαβέσιν* P 335 *ὀργῆς ὕπο* L (*σ ὕπο* in lit. L^2) P 824 *προσέβης* L *προσέβης ἂν* L^2 P 909 *πρὸς* L *πρός τε* L^2 P. Fra Stykkets Slutning har jeg ikke fundet sikre Exempler (d. v. s. saadanne hvor Weckleins Apparat stemmer med Vitellis Collation); 1499 efter Wecklein: *θεράπναι* L *θεράπαιναι* L^2 P; 1491 *ὦ* L^2 P, om. L; Vitelli tier begge Steder, og hans Facsimile kan ikke afgjøre Sagen.

Saa vidt er Alt i den skjønneste Orden. Men overfor disse Steder staaer en Række andre, hvor P følger L imod L^2. Saaledes 109 *εὐφρόνης* L P *εὐφρόνην* L^2 (Weckl.; Vitelli angiver Intet om Haanden); 399 *ἐγείναμεν* et *ἐγεινάμην* L *ἐγείναμεν* P *ἐγεινάμην* L^2 886 *ὀλέθρῳ σὴ* L^2 *ὀλέθρῳ καὶ σὴ* L P (efter Vitelli *ὀλέθρ σὴ* L, med Ras. over og efter *ρ*; d. v. s. man kan ikke see hvad L a. c. har haft!) 919 *ὑψιλόφρων* LP *ὑψηλόφρων* L^2 929 *πεισόμεθα* LP *πείσομαι* L^2 (*πεισόμ* + Ras. L efter Vitelli, altsaa som 886!) 1454 *πατέρα* LP *πατέρα γε* L^2 1533 *κλύης* L^2 *κλύεις* LP. En Særstilling indtager 466, hvor Wecklein har: *ξυνετὰ ξυνετῶς* LP, *συνετὰ συνετῶς* L^2, men Vitelli: il *σ* di *συνετὰ* e di *συνετῶς* è di pr. m. in ras., uden Angivelse af hvad der har staaet før Rettelsen.

Jeg seer ikke hvorledes man kan komme udenom disse Steder, der vistnok endda kunde forøges; jeg har ikke gjennemgaaet hele Stykket. Men hertil kommer endnu et langt større Antal Steder af en lidt anden Art, nemlig hvor L og P stemmer og L^2 og P^2 har den samme Rettelse. Af saadanne Steder har jeg alene i de første 400 Vers talt 22; men de findes gjennem hele Stykket: 1401 *οἳ δ' ἐλεύθεροι* L (*οἳ* in ras. L^2, *ι* ras. factum ex *ν*) *τὸ δ' ἐλεύθερον* P *οἳ δ' ἐλεύθεροι* P^2 1416 *λέγω τάδε λείπει* LP *λέγω τάδ' οὐδὲν οὐδὲν (οὐδέν') εὐλαβουμένη* L^2P^2 1544 *ἀνθεσφόρους* LP *ἀνθηφόρους* L^2P^2 1567 *κολεῶν* LP *κουλεῶν* L^2P^2 (*κολεῶν* [*ο* in ras.] L efter Vitelli).

Mod hele dette Materiale staaer det sølle «*γουνεὺς* (278) L sic scr. ut facile *ἰουνεὺς* legas (rigtigt, som det fremgaaer af Vitellis Gjengivelse) *ἰουνεὺς* P». Før dette Sted afgjør det Hele, maa ialtfald først alle de andre Steder forklares; og jeg seer ingen anden Mulighed for at dette kan skee, end hvis en fornyet Undersøgelse af Hænderne i L giver et heelt andet Resultat end de tidligere — hvad der vistnok er ringe Udsigt til.

Det fremgaaer ganske vist allerede af v. Wilamowitz's Sammenstilling i *Analecta Euripidea*, at Iph. Aul. indtager en

Særstilling i haandskriftlig Henseende, navnlig ved de talrige Overensstemmelser mellem L² og P². Men det er ikke desto mindre vanskeligt at udtale en tilstrækkelig haard Dom om en Udgiver, der i en Udgave som bør give det endelige kritiske Grundlag, først leverer os 9 Stykker uden at sætte os i Stand til at løse det afgjørende kritiske Problem paa egen Haand, og dernæst, da han i det 10ende giver os Materialet i Hænde, gjør det med en saadan Ringeagt for iøinefaldende Kjendsgjerninger.

Hvad der ellers kan være at udsætte paa Weckleins Apparat, vil i Forhold hertil kun kunne blive Smaating. Jeg er i Iph. Aul., hvor jeg har Vitelli til Kontrol, stødt paa nogle Ting der dog fortjener at bemærkes. 1507—08 har Wecklein

Διός τε φέγγος, ἕτερον
αἰῶνα καὶ μοῖραν οἰκήσομεν,

og i Apparatet: 1507 *ἕτερον* in ras. scr. L² et sic sine dubio etiam L 1508 *ἕτερον αἰῶνα* LP, *ἕτερον* erasit L². Af Vitellis Facsimile og Collation fremgaaer, at L har:

διόσ τε φέγγοσ ἕτερον (ἕτερον)
[ἕτερον] αἰῶνα καὶ μοῖραν οἰκήσομεν,

hvor *(ἕτερον)* i 1507 er L² og *[ἕτερον]* 1508 er tilføiet udenfor Kolumnen og bagefter udraderet. Altsaa: at L har et intakt *ἕτερον* foran L²'s *ἕτερον*, og at *ἕτερον* i 1508 er tilføiet bagefter, angives ikke. Efter Vitelli staaer *(ἕτερον)* i 1507 endda slet ikke i Rasur. — Lige efter mangler en Angivelse af, at *δέρην* er slettet i Slutningen af 1516 og føiet til i Beg. af 1517 (af L² efter Vitelli). Lignende Bemærkninger mangler 173 og 189; altsaa formodentlig med Villie. — 721 *ἅπερ μ' ἐχρῆν* L³P² Weckl.; efter Vitelli L², hvad ogsaa al Sandsynlighed taler for. — Indretningen af Apparatet er undertiden ikke praktisk. Saaledes hedder det 4: *τοι]* Barnes, *τὸ* P, om. L, supra v. inseruit L² — istedenfor: *τοι* Barnes: *τὸ* L² (supra versum) P om. L. 149: *ἐξόρμα* L P (*ο* ex *ω* fecit L²) — istdf.: *ἐξόρμα* L²P *ἐξώρμα* L. 194: *σαλαμινίοις* L P, *σαλαμῖνος* P². Da Wecklein har *Σαλαμῖνος* i Texten, bør dette da staae først; men i denne Henseende er Udg., saavidt jeg har bemærket, konsekvent. I øvrigt er dette Sted et Exempel paa en rigtig Læsemaade overleveret alene i P² (som saa ofte i L² P²). — 209: *ἐξεπόνασεν α* ex *η* facto L; da Texten har *ἐξεπόνασεν*, burde det hedde: *ἐξεπόνασεν* L^{pc} P *ἐξεπόνησεν* L^{ac}. 109: *εὐφρόνης* (omisso *σκιὰν*) L, *εὐφρόνην* L² (supra *ν* eras. aliquid, fort. *λείπει*), *εὐφρόνης σκιὰν* P, sed *σκιὰν* scripsit (*σκ* in lit.) P² — istdf.: *εὐφρόνης σκιὰν* P² (*σκ* in lit.): *εὐφρόνης* LP *εὐφρόνην* L² o. s. v. Her er alle Apparatets Feil samlede som i en Buket; hos en gammel Udgiver som Wecklein burde man ikke kunne plukke den Slags.

I Sammenligning med Spørgsmaalet om Udgavens Brugbarhed som Grundlag for Euripides's Textkritik er det af underordnet Betydning, hvorledes W. har konstitueret sin Text. Hans Eien-

dommeligheder som Kritiker er desuden vel kjendte, og han har ikke væsentlig ændret dem i denne Udgave. Det vil derfor være tilstrækkeligt at tage et enkelt Stykke som Exempel; jeg vælger Iphigenia i Tauris.

Udvalget af Læsemaader er i et Stykke af denne Art ikke stort; selv om man mener at L og P er sideordnede, er det i de fleste Tilfælde ganske klart, hvilken Læsemaade der er overleveret. For Wecklein er L eneste Kilde, hvorved Sagen yderligere simplificeres. At han anerkjender visse Rettelser i L som Overlevering, er selvfølgeligt og fremgaaer af Steder som 35 (*τοῖσιδ'* L P, *τοῖσιν* l p Wecklein; afgjørende, da Stedet er corrupt og ikke rettet af W. Hvorledes forklarer man forresten den overenstemmende Rettelse i begge Hdss., dersom P er Afskrift af L? Smlgn. ovenfor om Iph. Aul.), 254 (*κοινωνίαν* L P, *κοινωνία* l Weckl.), 394 (*πετόμενος* L P, *ποτώμενος* l Weckl.), 494 (*ἔστι* L P, *εἴ τι* l Weckl.), 636 (*τε* L P, *τ' ἐκ* l Weckl.), o. a. Inkonsekvent er det, naar Wecklein 742 formoder *ἐσφρήσω* for det overleverede *ἐσβήσω*, i Sammenhæng med en Formodning om at P^{ac} har haft *εἰσφρήσω*.

Texten er i dette Stykke i det Hele slet, og det er ikke muligt at gjøre det læseligt uden udstrakt Brug af Konjektur. Det maa anerkjendes, at Wecklein i det Hele har bestræbt sig for at give en konservativ Text; mange Steder har han endog med god Føie ladet utvivlsomme Feil og Meningsløsheder staae. Han betegner i saadanne Tilfælde ikke Stedet som fordærvet, men giver blot i Apparatet et Forslag til en Rettelse, af Andre eller sig selv. Da han imidlertid ogsaa opfører egne Ændringsforslag til Steder, som ialtfald ikke med Sikkerhed sees at være fordærvede (et Exempel instar omnium er 749, hvor *ἐγὼ δ' ἄνακτά γ' οὐρανοῦ, σεμνὸν Δία* foreslaaes ændret til *ἐγὼ δ' ἄνακτος οὐρανοῦ σέβας Διός*), saa savner man ved Benyttelsen af Bogen den Veiledning, som en besindig Kritiker kan give ved at betegne de sikkert fordærvede Steder.

Af egne gode Forslag af Wecklein har jeg noteret *ἄξω* for *ἕξω* 718; *μεταστενάζων* f. *μέγα στενάζων* 957. Ogsaa *χρίμπτῃ* f. *κάμπτῃ* 815 og *ἔφλυον* f. *ψευδῶς ἔλεγον* 1309 er ialtfald vel begrundede Formodninger. Men ved Siden af dem staaer Ting som bedre end alt Andet viser, hvor skadelig for det sunde philologiske Skjøn den stadige Beskjæftigelse med Tragikernes Text er, naar man ikke er fuldstændig behersket af gode kritiske Principer. I V. 1023 er overleveret *δυναίμην*; det retter W. til *δύναιο*: det er palæografisk usandsynligt og tillige et voldsomt Indgreb i Tanken paa dette Sted, med Forandring af Iphigenias hele Tænkemaade. I Sammenligning dermed er det en uskyldig Ting at sætte *παύρῳ* for *μακρῷ* i Texten 306; det giver den rigtige Tanke, men —. Lidt besynderligt virker det, naar *(τῶν) ξένων* stadig rettes til *(τοῖν) ξένοιν*, medens *οἱ ξένοι, τοὺς ξένους,*

τοῖς ξένοισι af gode Grunde lades urørt. — Naturligvis er der den samme Usikkerhed i Optagelsen af andres Rettelser som af Weckleins egne. At optage Paley's *ἔλεξα* for *λέγουσα* i 364 er methodisk seet ikke bedre end at skrive *δύναιο* i 1023, foruden at det vidner om liden grammatisk Finfølelse. Særlig mange er dog saa graverende Tilfælde ikke, og de noget talrigere Interpolationer af lignende Art, der beskednere er henviste til Apparatet, generer mindre; deres rette Plads havde dog været i det Appendix, der med en euphemistisk Vending betegnes som indeholdende «coniecturas minus probabiles», og som i en saadan Udgave virkelig er et nødvendigt Onde.

Det er vel for meget forlangt af en Mand der ikke er ung længer, og som er voxet op under slette Grundsætningers Herredømme, at han skal aflægge Vaner der er blevne ham til en anden Natur; man maa hellere anerkjende selv en nok saa ufuldkommen Bestræbelse for at bedre sig. Det er heller ikke først og fremmest en efter sunde Principer konstitueret, end sige da en med genial Gjætteevne forbedret Text, man søger i en Udgave som Weckleins. Og at levere en god Text af et Stykke som Iph. Taur. er en overordentlig vanskelig Opgave. Men hvad man med Billighed kunde forlange af Udgiveren, det var et Apparat, der tilfredsstillede alle Nutidens Fordringer til Fuldstændighed og Nøiagtighed, Korthed og Overskuelighed. Dette var, særlig i dette Tilfælde, en meget let Opgave; den kræver ikke andet end gjennemført Flid og Omhu, almindelig philologisk Skole og sund praktisk Sans, og endelig en vis Evne til at stille sig udenfor sig selv, til at underordne sit personlige Skjøn under Opgavens objektive Krav. Paa de to første Egenskaber synes det ikke at skorte Udgiveren; med de to andre kniber det allerede; den sidste mangler han aldeles. Fremfor alt derfor er hans Udgave ikke blevet det den kunde og burde være blevet: det endelige Grundlag for den kritiske Behandling af Euripides's Text.

Kjøbenhavn i Januar 1900.

A. B. Drachmann.

Xenophontis Expeditio Cyri. Rec. *Guil. Gemoll.* Ed. maior. Leipzig 1899, Teubner. VIII + 305 pp.

Grundlaget for denne udgave er det anerkendt bedste håndskrift, Parisinus 1640 (C), skrevet år 1320, som allerede L. Dindorf benyttede i Dübners kollation og som senere *Hug* kollationerede til sin udgave; den sidste bestræbte sig især for at udfinde, hvad første hånd (pr) havde skrevet på de talrige steder, som en anden hånd (C_1) havde korrigeret med benyttelse af et håndskrift

af den anden familie. Flere af Hugs resultater blev imidlertid stærkt anfægtede af *Ch. Graux* i *Revue Critique* (21 dec. 1878), og en ny kollation, som Gemoll har foretaget, viser berettigelsen heraf. Helt nye læsemåder er: I 3, 17 *ὃν δοίη* (*ᾧ δοίη* Dübner, Hug), I 8, 21 *προσκυνούμενος ἤδη ὡς* (supra v. add. pr) *βασιλεὺς*, II 5, 7 *ὕποχα* (*χα* in ras., unde Dindorf *ὑποχείρια* maluit, sed accentum super v posuit pr); III 1, 9 *ἀποπέμψει*, III 1, 30 *ἀναθέντας*, VII 3, 22 *τοὺς ἑαυτῷ παρακειμένους ἄρτους* bekræftes Hugs læsemåder imod Dübner; omvendt bekræftes III 1, 25 Dübners *τάττεταί με*, der med Bisshop rettes til *τάττετ' ἐμὲ*, som jeg havde skrevet i min Elementarbog (1892) istf. vulg. *τάττετέ με*. Af Hugs nye læsemåder (pr) har Gemoll optaget i texten «non ut lectiones manus primae restitutas, sed ut coniecturas bene propositas»: IV 3, 1 *ἀνέπνευσαν* («plausible», Graux), IV 6, 19 *ἐθέλοντες ἀγαθοὶ* (? Graux), IV 7, 12 *ἀντηγωνίζοντο*, II 5, 28 ⟨*λάθρᾳ*⟩ foran *συγγεγενημένον* (*συ* in ras., ipse in C ne vestigium quidem huius vocis [*λάθρᾳ*] dispicere potui; «on ne voit rien», Graux). Den sidste «læsemåde» burde hellere have delt skæbne med følgende, som han helt har forkastet: II 5, 13 *οἷς μάλιστα ὑμᾶς νῦν οἶδα* («supposition sans preuve ni indices suffisants à l'appui», Graux) istedenfor *οἷς μ. ὑ. νῦν γιγνώσκω* (således vulg.; i texten udelader Gemoll *νῦν*, men da han i apparatet siger: «*νῦν* in marg. add. C1» uden nogensomhelst angivelse af hvor dette *νῦν* hører hen, skulde det vist også have stået i texten), II 6, 2 *ἀναπείσας* istf. *πείσας*, III 1, 21 *ἀσάφεια* (? Graux) istf. *ὑποψία*[1], III 2, 13 *μνημεῖον* («impossible d'admettre que C. pr. a écrit *μνημεῖον*», Graux) istf. *μαρτύριον*, IV 5, 4 *ἀνεῖναι* istf. *λῆξαι*.

Allerede Dindorf og endnu mere Hug anerkendte den grundsætning, at man ved forskellig overlevering såvidt muligt burde følge C pr, og dette princip har Gemoll gennemført endnu strængere. Hovedvanskeligheden ligger i, hvormeget hensyn man skal tage til C1's rettelser og tilføjelser, navnlig de sidste; hvor forskellige de kan være, ses f. ex. II 6, hvor i § 3 C1 efter *ὄντος* tilføjer et ganske overflødigt *αὐτοῦ* (ligl. § 14 *αὐτοὺς* foran *εὐτάκτους*) og i § 6 det uundværlige *δοκεῖ* skyldes samme hånd. Det kommer her nok så meget an på sund sans og sprogfølelse som på konsekvens, og ikke sjælden forekommer det mig, at udg. ikke har truffet det rette. Jeg skal i det følgende drøfte nogle enkelte steder ud fra dette og andre synspunkter.

Strax I 1, 3 kan jeg ikke tro på *λαμβάνει* (pr) istf. *συλλαμβάνει* (C1); I 2, 13 (*ἐξελαύνει*) har vi det samme forhold, at præpositionen skyldes C1 (*ἐλαύνει* pr), og der følger udg. C1. I 5, 9 støttes *ὡς* foran *σπεύδων*, som udg. sletter med de ringere håndskrifter imod C, tilstrækkeligt af Lys. XII 90 (anført af

[1] Dette ord passer forøvrigt dårligt i sammenhængen; jeg foreslår *ἀπορία*.

Krüger); smlgn. Plat. Crit. 44 b *δόξω ὡς ... ἀμελῆσαι.* Derimod vilde jeg i samme § med Hug foretrække C1's *ἡ βασιλέως ἀρχὴ* for pr's *τῇ β. ἀρχῇ,* da forvanskningen til dativ så let forklares ved de foregående ord: *τῷ προσέχοντι τὸν νοῦν.* I 6, 9 efter *ἐθελοντὰς* (rettelse af Muret istf. *ἐθέλοντας* ell. *θέλοντας*) giver pr *τούτους,* Vindob. *φίλους,* C1 og m. sec. i Vindob. tilligemed de øvrige *φίλους τούτους.* Med Hug at antage, at *τούτους* skulde være forskrivning af *φίλους,* er næsten umuligt, og man gør derfor måske bedst i at holde på *φίλους τούτους,* skønt *τούτους* er meget tungt; men *τοὺς ἐθελοντὰς τούτους,* som udg. skriver, er virkelig ikke til at forstå. I 8, 1 læser udg. efter pr *(τῶν ἀμφὶ Κῦρον) χρηστὸς,* medens Hug tvivlende angav *τριστὸς,* som han formodede var forvansket af *ἄριστος,* men i texten beholdt vulg. *πιστῶν* (C1). Hvis *χρηστὸς* er rigtigt læst, er der rig lejlighed til konjekturer. II 5, 6[1] har udg. *μάλιστα παύεσθαι,* medens C1 tilføjer et *ἂν* foran *παύεσθαι.* Man kan gerne indrømme udg., at *παύεσθαι* alene giver en tilfredsstillende mening; derfor bliver det alligevel højst sandsynligt, at der oprindelig har stået *μάλιστα ἂν* eller *μάλιστ' ἄν.* II 5, 14 har udg. skrevet *βούλοιο φίλος* efter pr, medens C1 giver *βούλοιο τω* (supra v.) *φίλος εἶναι* (in marg.); men det personlige begreb *τῳ* er ganske nødvendigt, da man dog ikke kan forbinde *φίλος ὡς μέγιστος* med *ἔν γε τοῖς πέριξ οἰκοῦσι,* og tilmed følger der: *εἰ δέ τίς σε λυποίη.* II 5, 27 læser udg. efter pr («verisimiliter») *ἐὰν ἐλεγχθῶσι;* C1 har *οἳ ἄν.* Det er dog urimeligt, at Klearch her skulde tale om alle officererne istedenfor kun at antyde de eller den enkelte han har mistænkt, og selvom Dobree skulde have ret i at slette det flgd. *τῶν Ἑλλήνων* som glossem til *προδότας,* bliver læsemåden *οἳ ἂν* lige god. II 6, 6 har udg. efter et enkelt ringere håndskrift, Etonensis, slettet ordene *ὥστε πολεμεῖν,* fordi han mener (Bemerkungen s. 575), at de tre sætningsleds koncinnitet vinder derved. Tværtimod; man kommer derved i 2det led til at savne det begreb, hvorpå det hele tiden kommer an: krig. At nogen skulde være faldet på at tilføje de to ord, er højst usandsynligt, og deres bortfalden er jo efter *πονεῖν* let forklarlig. IV 7, 20 angiver Hug og Gemoll overensstemmende som spor af C pr .... *εν* ... *ἔλθοι* (Graux drog læsemåden i tvivl); heraf har udg. lavet *⟨ἑνὸς⟩ ἕνεκα ἔλθοι* (*ἕνεκα ἔλθοι* C1). Det er ialfald bedre end Hugs *ἕνεκεν συνέλθοι;* men i sådanne tilfælde er det vist bedre at resignere, når det der virkelig er overleveret giver en god mening.

I optagelsen af andres eller egne konjekturer synes udg. ikke at have vist tilstrækkelig forsigtighed. Som forkerte eller ialfald overflødige betragter jeg f. ex. I 1, 2 *[ἀνέβη],* I 2, 9 *[τῇ] μάχῃ,*

[1] Dette sted tilligemed mange andre har udg. behandlet i sin afhandling: Bemerkungen zu Xen. Anab. Leipzig 1897, Teubner.

I 4, 15 *φρουραρχίας* og *φίλον*, I 4, 18 *σαφῶς καί*, I 7, 2 *[ἐπιούσῃ]*, I 7, 3 *ἀπορῶν [βαρβάρων]*, I 7, 16 *ταύτῃ δὴ [τὴν πάροδον]*, I 8, 9 *[ἕκαστον τὸ ἔθνος] ἐπορεύοντο*, I 8, 26 *ἰατρός*, *⟨ὅς⟩*, II 5, 15 *[τὸ ὄνομα]*, II 6, 6 *ὥσπερ ⟨τις⟩*, II 6, 11 *[αὐτοῦ ἐν τοῖς ἄλλοις προσώποις]*, III 1, 34 *καὶ νῦν* (istf. *καὶ σύ*), III 1, 35 *[ἐκεῖνοι]*, III 1, 43 *πολέμοις*. I 1, 8 læser udg. med Schimmelpfeng *ὧν Τισσαφέρνης ⟨ἔτι⟩ ἐτύγχανεν ἔχων*; men det fremgår jo af det foregående, at Kyros var den faktiske *(ἐτύγχανεν)* besidder af alle byerne (undtagen Milet); hvad han med moderens bistand ønskede at opnå af sin broder, var retten til dem; altså er Krügers *Τισσαφέρνους* det rigtige. I 3, 17 har C pr *ταῖς τριήρεσι*, C_1 *αὐταῖς ταῖς τριήρεσι*, udg. skriver *αὐταῖς τριήρεσι*; men jeg kan ikke se rettere end at der må være en modsætning mellem *πλοῖα* (transportskibe) og *τριήρεις* (krigsskibe), såat meningen er, at taleren befrygter, at Kyros skal give dem *πλοῖα* for så med sine *τριήρεις* at bore dem i sænk. Rimelige formodninger, som har fundet optagelse, er f. ex. I 8, 18 *ὥς τινες* (Becker, istf. *τινες ὡς*) og II 5, 5 *ὅτι φοβηθέντες* (Schenkl); særlig vil jeg henlede opmærksomheden på udgiverens eget forslag I 1, 10 at slette *καὶ* foran *τριῶν μηνῶν*, såat *εἰς δισχιλίους ξένους* henføres til *μισθόν*; han henviser (Bemerk. s. 573) bl. a. til I 2, 6, hvoraf det fremgår, at Aristippos' hær må være hvervet i Thessalien (smlgn. I 1, 9 om Klearch), og for konstruktionens vedkommende til Thuk. VI 8 *ἄγοντες ἑξήκοντα τάλαντα ἀσήμου ἀργυρίου ὡς ἐς ἑξήκοντα ναῦς μηνὸς μισθόν*. Nedenfor ved *ἓξ μηνῶν* er *καὶ* derimod udmærket på sin plads, og derfra kan det muligvis være kommet ind på det første sted.

Omvendt har udg. undertiden forsmået konjekturer, som enten er hårdt nødvendige eller meget lette — stundom begge dele. Hertil regner jeg navnlig I 2, 2 *παύσεσθαι*[1] (Cobet), I 7, 2 *πῶς [ἂν]* (Hartman), I 8, 22 *χρῄζοιεν*, *⟨ἐν⟩ ἡμίσει* (Cobet), II 5, 5 *οὔτ' ἂν βουλομένους* (således Hug efter Pantazides; ligl. Madvig, Adv. crit. I 345).

Det må fremhæves som en stor fordel ved Gemolls udgave sammenlignet med Hugs, at apparatet er givet under texten. Af trykfejl har jeg kun bemærket meget få; et semikolon foran *ὥστε* IV 7, 17 har vakt min forbavselse.

Februar 1900.

Karl Hude.

---

[1] Udg. viser sig (Bemerk. s. 561) bekendt med Stahls fornuftige udvikling i Quaestiones grammaticae p. 16, som dog ikke har gjort noget indtryk på ham.

Edward Stilgebauer: Geschichte des Minnesangs. Weimar 1898, Felber. 298 s.

Minnesangerne, som i germanistikens første dage var denne videnskabs kælebørn, er i senere aar blevne noget stemoderligt behandlede. Ganske vist har vi fortræffelige udgaver af og til dels gode monografier om de mere fremragende af dem; ganske vist har vi for en enkelt periodes vedkommende et saa monumentalt arbejde som Lachmanns og Haupts «Minnesangs Frühling»; men ligesom vi savner en til nutidens fordringer svarende kritisk udgave — det være sagt med al respekt for Bartsch' «Deutsche Liederdichter» —, saaledes findes der heller ikke noget nyere litteraturhistorisk værk, der udførligt og med benyttelse af de talrige specialundersøgelser skildrer den middelalderlige tyske lyrik — minnesangen, som man plejer at kalde den.

Det er derfor med glad forventning, at man tager den foreliggende bog i haanden. Og man bliver heller ikke skuffet, naar man da ikke skruer sine fordringer altfor højt op. Det er lykkedes dr. Stilgebauer at skrive en god og letlæselig bog, som uden at tynges af altfor mange detailler dog giver en temmelig indgaaende udsigt over, hvad videnskaben nu til dags har at sige om minnesangerne. Ret meget nyt og ukendt stof vil fagmanden ikke træffe; forf. indskrænker sig nærmest til at sammenfatte andre forskeres resultater, og for de mange endnu uafgjorte spørgsmaals vedkommende tillader han sig sjældent nogen dom og endnu mindre opstiller han hypotheser. Men for den læge læser, der ønsker at faa noget mere at vide om minnesangerne, end hvad der findes i enhver litteraturhistorisk haandbog, eller for den studerende, der søger at skaffe sig et overblik, vil dr. Stilgebauers bog egne sig fortræffeligt, saa meget mere, som den ikke blot indeholder velvalgte tekstprøver, men ogsaa en god og fyldig, skønt naturligvis langtfra udtømmende litteraturfortegnelse.

Dette udelukker naturligvis ikke, at der kan rejses adskillige anker imod bogen. Saaledes er indledningen, der omhandler den tidligste tyske lyrik (s. 1—15), lovlig knap. Det vilde have været heldigt, dersom forf. allerede her i al korthed havde skitseret minnesangens oprindelse, og navnligt burde han have paavist, hvilke impulser og paavirkninger den skylder dels den folkelige lyrik, dels den samtidige franske digtning, dels den latinske vagantpoesi. Nu maa man søge paa forskellige steder i bogen (saaledes s. 27, 46—47, 50—51, 175), hvad forf. har at sige om disse vigtige, men endnu ikke fuldt ud besvarede spørgsmaal — og det er endda kun temmelig lidt.

I det følgende afsnit, der drejer sig om den nyere tids vaagnende interesse for og sysselsættelse med minnesangen, synes det mærkelig nok ikke at være faldet forf. ind, at en forstaaelse af den middelhøjtyske digtning overhovedet først var muliggjort, da

den historiske betragtning havde gjort sig gældende i videnskaben, og at mænd som f. eks. Bodmer og Gleim, deres øvrige fortjenester ufortalte, ganske simpelt ikke kunde opfatte minnesangerne paa rette maade. Der er slet intet underligt i, at germanistiken maatte blive til, førend man kunde læse middelalderens tyske digtere med virkeligt udbytte.

Minnesangen indtil ca. 1200 skildres udførligt og i nøje tilslutning til Lachmanns og Haupts ypperlige udgave. Forf. er baade her og senere hen noget for tilbøjelig til at dvæle ved de undersøgelser af gamle retslige dokumenter, ved hvilke man har stræbt at fastslaa digternes identitet; fagmanden vil dog ikke lade sig nøje med hans bemærkninger, men altid gaa til kilderne, og den læge læser, der nyder Kürenbergerens friske og kække strofer, vil næppe bryde sig om, hvorvidt digterens hjem fandtes i omegnen af Linz eller nogle mil syd for Melk.

Adskillige uheldige ting er løbne forf. i pennen, hvor han omtaler Hartmann von Aue. Til at begynde med kalder han ham (s. 79 l. 9) «ein niederer Dienstmann der Herren von Aue.» Dette udtryk kan give anledning til misforstaaelse; vel var Hartmann fattig, men hans byrd var adelig, og han havde — som forf. ogsaa omtaler s. 80 — nydt en ualmindelig god opdragelse. — S. 79—80 mener forf., at Hartmanns digt *Ich var mit iuwern hulden* er skrevet efter Saladins død; men dersom man interpungerer de afgørende linier saaledes, som Paul har foreslaaet:

und lebte min hêrre, Salatîn und al sin her
dien bræhten mich von Vranken niemer einen vuoz —

falder denne datering bort. Og jeg tror ubetinget, at Paul har ret, thi hans læsemaade giver ikke blot en bedre mening, men passer ogsaa med, hvad Hartmann selv udtaler i digtet *Sît mich der tôt beroubet hât des hêrren mîn.* — S. 81 sætter forf. Armer Heinrich sidst i rækkefølgen af Hartmanns værker; jeg skulde være tilbøjelig til at mene, at Scherer har ret i sin antagelse, at Armer Heinrich er ældre end Iwein. — S. 81 l. 14 hedder det: «Das zweite Büchlein scheint nicht Hartmanns Eigenthum zu sein», og s. 82 l. 17: «Das zweite Büchlein, das wahrscheinlich Hartmann nicht gehört». Jeg ved vel, at der er bleven sagt og kan siges meget baade for og imod denne antagelse; her er naturligvis ikke stedet til en grundigere drøftelse af spørgsmaalet, men jeg tror dog nok, at en indgaaende sammenligning særlig af ordforraadet i 2. büchlein med Hartmanns øvrige værker vil vise, at den lille digtning virkelig er ægte. Jeg bebrejder selvfølgelig ikke forf., at hans undersøgelser har ført ham til en anskuelse, som jeg ikke kan dele, men jeg bebrejder ham, at han ikke rent ud siger, at spørgsmaalet er aabent, og at han ikke antyder, at der er fremført vægtige grunde for digtningens ægthed. Jeg skylder dog sandheden udtrykkeligt at tilføje, at dette til-

fælde er en undtagelse; forf. er ellers meget omhyggelig for at skifte sol og vind lige mellem uenige forskere.

Et stort og vigtigt afsnit helliges minnesangens klassiske periode og naturligvis først og fremmest Walther von der Vogelweide. Forf. er i det hele kommen godt herfra, og enkelte ting, som f. eks. hans udvikling af, hvorfor Walthers politiske digtning maa staa tilbage for hans rent lyriske (s. 149 ff.), er ligefrem ypperlige.

Bogens sidste tredjedel, som omhandler minnesangens forfaldsperiode, er ubetinget den mest vellykkede. Skildringen af Neidhart og af «dörperpoesien» i det hele taget er særdeles god, om end man maaske turde indvende, at forf. er lidt for stræng mod Gottfried von Neifen; lad saa være, at der i denne digters frembringelser er megen klingklang; men den, der har kunnet skrive et saa vidunderligt melodisk refrain som det berømte (ogsaa af forf. anførte):

Wigen, wagen, gugen, gagen,
wenne wil ez tagen?
minne, minne, trûte minne, swic, ich wil dich wagen —

han har haft et fint øre for det musikalske element i poesien. Den karakteristik, som s. 214 ff. gives af Ulrich von Lichtenstein, kan man ikke ønske sig bedre. Ligeledes fortjener slutningen at fremhæves, hvor overgangen fra minnesang til meistersang (s. 262 ff.) skildres træffende og anskueligt.

Smaa unøjagtigheder og positive urigtigheder har naturligvis ikke helt kunnet undgaas. Jeg skal nævne nogle af dem.

S. 36 l. 3 f.: «. . . . offen kündigt die gleichstehende Herrin dem Ritter, der sie erobern will, die Fehde an.» Men han vil jo slet ikke erobre hende, ja hvad mere er, han vil ikke en gang lade sig erobre af hende. Foreligger her maaske en trykfejl, og har forf. skrevet: «d e n sie erobern will»?

S. 43 l. 3. Maaske burde her være gjort opmærksom paa, at Walthers eneste *tageliet* ved hele sin form viser sig at være en direkte efterligning af Wolframs; forf. nævner vel dette (s. 97 l. 6 f. n.), men kun som en anskuelse af Lachmann, den han, efter hvad det lader til, ikke deler.

S. 50 omtales landgrev Hermann af Thüringen og Walthers lovprisning af ham; men der burde være tilføjet, at W. ogsaa ved given lejlighed læste den ædle herre teksten paa en temmelig alvorlig maade. Jeg for mit vedkommende kan i det mindste ikke se andet, end at det bekendte digt *Der in den ôren siech von ungesühte sî* (Lachm. 20, 4) helt igennem er en temmelig hvas satire over livet ved landgrevens hof. Vi ved jo, at W. ikke var bange for at sige sine beskyttere drøje sandheder, naar han var utilfreds med dem.

S. 70 l. 2 f. n.: «Das einzige religiöse Gedicht von Walther von der Vogelweide ist ein Leich.» Forf. har sagt det samme, men med et heldigere udtryk s. 117 l. 20: «. . . . das einzige geistliche Gedicht, das wir von Walther besitzen.» Thi digte som *Mit sælden müeze ich hiute ûf stên* (L. 24, 18), *Vil wol gelobter got* (L. 26, 3), *Mehtiger got, du bist sô lanc* (L. 10, 1) kan vel nok kaldes religiøse.

S. 140 l. 7 ff. f. n. burde forf. have forklaret, at det middelhøjtyske ord *liebe* paa dette sted har en ganske anden betydning end nyhøjtysk *liebe*, nemlig ‚ynde‘; ellers bliver modsætningen mellem *liebe* og *schoenheit* meningsløs. Men det lader til, at forf. slet ikke har forstaaet dette; thi s. 162 l. 24 f. forklarer han Walthers ord:

der liebe gêt diu schoene nâch

saaledes: «d. h. dass das geliebte Wesen dem Liebenden schön erscheint», hvorimod meningen ganske simpelt er: skønhed staar tilbage for ynde. Reinmar von Brennenbergs billede, som omtales s. 162, har aldeles intet at gøre med det citerede digt af Walther.

En hæslig trykfejl — thi det kan umuligt være andet end en trykfejl — er det, naar forf. s. 166 l. 17 taler om «der Weisse in der Krone». Den berømte ædelsten har som bekendt ikke faaet navn efter sin farve, men kaldes «der Waise» (middelhøjtysk *weise*), *orphanus*, paa grund af sin enestaaende størrelse og skønhed.

Som man vil se, gælder de fleste af disse indvendinger kun biting. Hovedindtrykket af dr. Stilgebauers bog er, at den er et solidt og grundigt arbejde, som man trygt kan anbefale.

Kbhvn., i febr. 1900.

Axel Halling.

Otto Ribbeck, Reden und Vorträge. Leipzig 1899, Teubner. IV + 308 S. 6 M.

Nogle af Ribbecks venner har ønsket at få samlet og gjort tilgængelig for et større publikum en del af hans taler og populære foredrag; således er denne bog bleven til. Første afsnit indeholder 6 taler ved universitetsfester, dels i Kiel dels i Leipzig; æmnerne er tagne fra den klassiske oldtid, men stadig valgte således, at der i udførelsen kan tages hensyn til daværende tyske forhold: man lærer Ribbeck at kende som en varm patriot, men også som en fnysende Slesvig-Holstener, hvis domme over de danske er meget stærkt farvede af partilidenskaben (Krigen 1864 ser han i en tale med titlen Hybris som den retfærdige Nemesis,

der straffer Hybris). I andet afsnit er samlede nogle foredrag (og en enkelt afhandling) «Aus der Literatur der Griechen und Römer»; som særlig interessante skal anm. nævne «Aufgaben und Ziele einer antiken Literaturgeschichte», «Euripides und seine Zeit» og «M. Porcius Cato als Schriftsteller». Sidste afsnit «In memoriam» indeholder nogle mindetaler, hvoraf særlig en tale ved Ritschl's båre udmærker sig ved sit varme, følte udtryk, og et par nekrologer over tidligt afdøde disciple. I den ene af disse (over Buresch) får man et smukt indtryk af Ribbecks stærke personlige interesse for den afdøde unge mand.

Januar 1900.

Julius Nielsen.

M. Tullii Ciceronis orationes selectae decem ex recensione Io. N. Madvigii octavum editae curante *dr. C. Ioergensen.* Hauniae 1899, Gyldendal. VIII + 177 s.

Denne nye udgave af det bekendte udvalg af Ciceros taler har dr. Jørgensen besørget således, at han i regelen kun har forandret i forrige udgaves text, hvor der er kommet nyt håndskriftmateriale. Dette er tilfældet for de catilinariske talers vedkommende: codex Mediceus a er bleven nøjagtigt collationeret og benyttet af C. F. W. Müller; sikkert med rette hævder dog dr. Jørgensen, at dette håndskrifts værdi ikke er så stor, som Müller mener, og han har derfor ikke optaget noget væsentligt nyt derfra. Mere betydning har Clarks collation af codex Harleianus, der navnlig i talen for Milo frembyder adskilligt nyt. For dette og i det hele for alle de steder, hvor den nye udgave afviger fra den foregående, gøres der i fortalen omhyggeligt rede.

Endnu kun et par ord om nogle få steder. I talen pro S. Roscio Amerino § 78 har dr. J. optaget sin egen conjectur *quin facitis?* (sc. ut ex iis quaeratur); det forekommer anm., at *quid facitis* er ligeså naturligt. Cicero forlanger, at der skal holdes forhør over et par af Chrysogonus's slaver og siger derpå til modparten (ɔ: Chrysogonus og consorter): «hvad gør I», derpå gør han en pause, og så følger ganske naturligt med overspringelse af constateringen af modpartens nægtelse kun spørgsmålet: *cur recusatis?* — ib. § 106 er læsemåden fra 6. udg. genoptaget: *suspicione opus esse putetis*, og sikkert med rette; Madvigs indvending mod den (praef. ed. VII), at der skulde stå *suspicione opus sit,* rammer ikke ganske. — pro Archia § 5 har dr. J. skrevet: *est etiam hoc . . . ⟨experimentum⟩, ut . . . fuerit eadem*; der synes derimod at kunne indvendes, at *ut* stadig er underligt istedenfor *quod,* som Madvig bemærker, og at ordet *experimentum*

ikke passer; det måtte hedde *signum* eller *argumentum* (næppe *specimen*, som nogle vil skrive for *sed etiam*); det var da vel bedre at lade stedet stå med kors. — pro Milone § 96 har 7. udgave *quemcunque cursum fortuna dederit*; dr. J. mener, at der enten skal skrives *quemcunque casum* [«Lod», sc. exilium (skulde vel egtl. være: enten frifindelse eller exilium)] *fortuna dederit* el. *quemcunque cursum fortuna ceperit* (codd. har *cursum*, Harl. *ceperit*, de andre *dederit*); anm. vilde foretrække: *quemcunque cursum Fortuna dederit*, en nærliggende sammenligning af livet med en sejlads.

7 januar 1900.

Julius Nielsen.

T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex. Ed. *A. Brieger*. Editio stereotypa emendatior. Lipsiae 1899, Teubner. LXXXIV + 230 pp. 2.10 M.

Siden Brieger i 1894 udgav Lucretius, er Giussanis udgave kommen; og da denne mange steder har bragt nye og vigtige ting, ønskede Brieger at revidere sin udgave. Dette er da sket, idet der er føjet et appendix til udgaven (s. 207—230). Der behandles dels steder, hvor Br. ændrer sin opfattelse, dels steder, hvor han med nye argumenter søger at hævde sin opfattelse mod angreb, der er rettede på den, dels gør han for mange steders vedkommende rede for, hvem de i texten optagne emendationer skyldes (NB. appendix sælges også særskilt).

8 januar 1900.

Julius Nielsen.

Q. Horatii Flacci opera recc. *O. Keller* et *A. Holder*. Vol. I (carm. ll. IV, epod., carm. saec.). Iterum rec. *O. Keller*. Lipsiae 1899, Teubner. CVIII + 454 pp.

1864—68 udgav Keller og Holder Horatius sammen, saaledes at K. besørgede oder og epoder, H. de daktyliske digte. Udgaven fandt fortjent anerkendelse ved at give et nøjagtigere og fyldigere kritisk apparat, end man tidligere havde. Karakteristisk for udgaven var dens (vel) stærke conservatisme og udgivernes bestemte afvisning af Cruquius's og de blandinske håndskrifters betydning for texten. — Senere har Keller udgivet en editio minor med kortere apparat (og en textudgave sammen med Häussner), og i «Epilegomena» har han behandlet en række spørgsmål af Horatius-kritiken.

I denne nye udgave vil man da ikke finde meget nyt, hvad angår texten: c. III 14, 10 f. læses i denne udgave *uos*, *o pueri et puellae*, | *iam virum expectate*, der findes i et par håndskrifter; denne, som det synes anm., mindre heldige læsemåde har udg. da også taget tilbage blandt Corrigenda og vil skrive *iam virum expertae*; hvorfor ikke følge Madvig: *puellae et* | *iam virum expertae*? C. I 31, 9 er Bentleys læsemåde: *Calenam*, som K. har optaget, sikkert at foretrække for *Calena*.

Det nye, denne udgave indeholder, er for det første en udførlig beskrivelse af de vigtigste håndskrifter (s. V—LXXXIII). K. ordner dem (som tidligere i «Epilegomena») i tre klasser. Derefter følger «Discriptio classium» (optaget fra «Epilegomena»): fortegnelse over de tre klasser håndskrifters læsemåde på en række afgørende steder, ordnede i 3 kolonner, een for hver klasse.

Mellem texten og varia lectio fandtes i første udgave Testimonia; denne rubrik er nu betydeligt udvidet, idet der er tilkommet en del nye testimonia, men navnlig ved at der er optaget Similia, og udg. har her meddelt en meget righoldig mængde steder, der vil være af stor betydning for den, der studerer Horatius.

I varia lectio er læsemaader fra Cruquius's håndskrifter ikke opførte; de er henviste til Excerpta Cruquiana (s. 343—70); det havde været nemmere for brugerne af bogen, om de havde stået sammen med den øvrige varia lectio.

Til denne udgave vil enhver søge, der ønsker besked om Horatius's texts overlevering, og han vil, så vidt anmelderen kan dømme, finde god besked. En stor lettelse ved benyttelsen vilde det have været, om udg. i varia lectio havde optaget nogle flere af de af mange (el. de fleste) anerkendte conjecturer, f. ex. c. I 2, 39 *Marsi*, II 20, 13 *tutior*, III 25, 9 *ex somnis*.

28. febr. 1900.

Julius Nielsen.

Heronis Alexandrini opera quae supersunt omnia. Vol. I. Herons von Alexandria Druckwerke u. Automatentheater, griech. u. deutsch hrsg. von *W. Schmidt*. Leipzig 1899, Teubner. LXX + 514 pp.

Heronis Alexandrini vol. I suppl. Die Geschichte der Textüberlieferung. Griech. Wortregister. 182 pp.

Schmidt, W., Heron von Alexandria. (Sonderabdr. aus den Neuen Jahrb. f. das klass. Alt. . . .) Mit 39 Abbildungen auf 3 Tafeln. 16 s.

Det er et virkeligt Savn, det Teubnerske Forlag afhjælper ved sin Heronudgave, af hvis 3 Bind det første, som udkom ifjor, indeholder Herons Pneumatik og Automatteater (paa hveranden

Side Originalsproget med det filologiske Apparat, paa hveranden en tysk Oversættelse). I et Tillæg findes det Brudstykke, man har af Philons Pneumatik, og enkelte Uddrag af Vitruvs de architectura; begge give Anledning til interessante Sammenligninger.

Tidspunktet for dette Binds Fremkomst er heldigt, da Spørgsmaalet om, naar Heron levede, netop er aktuelt, og Trangen til en Udgave efter moderne Principer stor; den eneste Udgave, der existerer paa Originalsproget, findes i Veteres mathematici ed. Thevenot (Paris 1693). Den oprindelige Opfattelse gik ud paa, at Heron var en Discipel af Mekanikeren Ktesibios, og hans Levetid sattes til Midten af det 3die Aarhundrede f. Chr., senere til Overgangen fra det 3die til det 2det Aarhundrede (Susemihl), til Slutningen af det 2det Aarhundrede (Hultsch), til Midten af det første Aarhundrede (Martin) eller til «omkring Aar 100» (Cantor). Det er først Diels, der (1893) atter har bragt Fart i Spørgsmaalet, ved paa Grundlag af Herons Latinismer at sætte Begyndelsen af vor Tidsregning som laveste Grænse. Carra de Vaux' Udgave af Herons Mekanik har fremdraget yderligere Materiale, paa Grundlag af hvilket nærværende Bogs Udg. søger at fastholde Aaret 55 efter Chr. som den tidligste Tid for Herons Mekanik. Denne hans Tidsbestemmelse betegner ogsaa Heiberg i sin Anmeldelse i Deutsche Litteraturzeitung (1899, Sp. 1151) som ret sandsynlig, medens Hultsch stadig skal fastholde sit oprindelige Standpunkt. Udg. vil derimod ikke følge C. de Vaux og Tannery, der rykke Heron helt ned til det andet Aarhundrede som Ptolemæus' Samtidige. Selv om dette vigtige Spørgsmaal ikke kan siges at være endeligt afgjort, er man dog ved den foreliggende Udgave rykket Svaret et væsentligt Skridt nærmere. Som et Sted, der falder godt i Traad med den ny Opfattelse, fremdrage vi følgende (Automatteater p. 407): «Gerade deswegen haben wir Philos Aufzeichnungen über die erwähnten Dinge nicht verschmäht. Denn nach unserer Meinung ist es für die Leser am vorteilhaftesten, wenn man Ihnen einmal die richtigen Angaben der Alten vorführt, dann aber das darlegt, was übersehen oder verbessert worden ist.»

Det forekommer os, at Bogen om Automatteatret er lykkedes Udgiveren bedst; dette skyldes maaske ved Siden af den anvendte Flid og Omhu den Omstændighed, at Maskineri-Inspektor ved Hofteatret i Braunschweig, H. Querfurth, har ydet en sagkyndig Hjælp. Man maatte ønske, at Udg. havde haft en lignende ved Pneumatiken. Ti selv om det maa anerkendes, at Oversættelsen i det store og hele falder naturlig og viser, at Udg. i Hovedtrækkene behersker det fysiske Stof, saa mærker man rundt omkring bristende Forstaaelse af vanskeligere Enkeltheder, noget som enkelte Steder kan virke ret generende. Det gælder undertiden de ledsagende Figurer. Udg. vilde vistnok have staaet sig ved her at holde sig mere til Haandskrifternes; ti dels «sind sie

ja Ueberlieferung genau so gut wie der Text» — som Heiberg fremhæver i sin ovennævnte Anmeldelse —, dels er en Modernisering, som man ikke trygt kan stole paa, værre end ingen. I Fig. 34 a, der er en perspektivisk Bearbejdelse, skal Tverstangen $\delta \varsigma$ aabenbart gaa vinkelret paa Papirets Plan; i Haandskrifternes Tegninger ere saadanne Linier som Regel anbragte «frontalt», drejet ind i Papirets Plan, og ved Fig. 55 b (pag. XLV) har Udg. ogsaa indset Nødvendigheden af at ændre Liniens Retning i den perspektiviske Gengivelse; det er derimod ikke Tilfældet med Fig. 34 a, som derfor er bleven meningsløs og forvirrende.

I Fig. 38 har Udg. erstattet Textens Satyr med en pompejansk Silen, «weil diese schöne . . . Figur die eigentümliche Körperhaltung beim Tragen einer schweren Last in anschaulicher Weise zum Ausdruck bringt» (S. 171, Anm.), men desværre er derved det øverste Punkt af $\varkappa \mu$ kommet for højt op til, at Apparatet kan virke. Et ε pag. 107, 9 virker sammen med Anm. 2 højst forstyrrende; det nytter ikke, at Fejlen (der findes i Haandskrifterne) er rettet pag. XXXII, da det jo afhænger af et Tilfælde, om Læseren bemærker denne Rettelse.

Et Supplementbind gør Rede for den haandskriftlige Overlevering, som vel nok kunde tænkes bedre. Trods de 100 Haandskrifter (af hvilke $^1/_3$ ere daarligt kendte[1], men sikkert formenes intet selvstændigt at indeholde) hviler Teksten væsentlig kun paa et: Udgiverens A = Marcianus 516 fra det 13de Aarhundrede eller muligvis endnu yngre. Heiberg fremhæver i den omtalte Anmeldelse, at Haandskriftet i hvert Fald skriver sig fra Orienten; han henpeger paa Vigtigheden af at faa de forskellige Haandskrifters indbyrdes Stilling nøjere undersøgt og forkaster Udgiverens Hypotese om, at den ofte stærkt afvigende «yngre Recension b» skulde stamme senest fra det 6te Aarhundrede, hvorimod det gøres rimeligt, at den skriver sig fra selve Renaissancen. Denne yngre Recension er foretagen paa en yderst overfladisk, uforstaaende Maade; som et morsomt Eksempel kan nævnes pag. 152 og følgende, hvor den oprindelige Pointe ganske er forsvunden.

Pneumatiken er kun ledsaget af meget faa tekniske Noter og Betragtninger over selve Indholdet (hvad forresten ligger udenfor Udg.'s udtrykkelig udtalte Maal); her er meget at gøre, ikke mindst ved at følge Traadene fra Renaissancetiden, da Bogen havde en uhyre Indflydelse paa Naturvidenskabernes Opblomstren.

Den Vurdering, der i Tidernes Løb er bleven Heron til Del, har været höjst vekslende. Da Kirkefaderen Gregor fra Nazianz vil opregne Oldtidens største Matematikere, nævner han Euklid, Ptolemæus og — Heron; endnu paa Renaissancens Tid stod Heron i höj Anseelse, men den moderne Tid har maattet anvise

---

[1] Til disse hører et Haandskrift, som findes paa vort kongelige Bibliotek, Thott. 215 fol.

ham en temmelig beskeden Plads som Videnskabsdyrker, selv om det maa anerkendes, at han ved sin historiske Stilling har haft en væsentlig Betydning for Fysikens historiske Udvikling. Hans Skrifter synes hovedsagelig at have været Bearbejdelser af Forgængernes: Automatteatret er saaledes efter Herons eget Udsagn hovedsagelig en Gengivelse af Philons (tabte) Skrift. Medens Automatteatret udgør en Enhed, der vel nok har lidt betydeligt i Tidens Løb, men dog er overleveret saaledes, at man med Sikkerhed ser den oprindelige Grundkærne, er dette ikke Tilfældet med Pneumatiken. Dens «filosofiske» Indledning, der særlig beskæftiger sig med Spørgsmaalet om det lufttomme, synes at være en temmelig ukritisk sammenskreven Blanding af forskellige Filosofers Fremstillinger, dog særlig Stratons (cfr. Diels' værdifulde Afhandling i Sitzungsber. der Preuss. Akad. d. Wiss. 1893, I). I Resten af Pneumatiken kan der paavises meget, som sikkert har været almindelig kendt paa Herons Tid, enten fra det daglige Liv eller fra Philons og Ktesibios' Skrifter — mærkelig nok citeres Ktesibios' Navn aldrig. Borttages alt dette, bliver der en fra Stoffets Side temmelig ensartet Rest tilbage. Om denne Rest skyldes en ubekendt Forfatter, som Heron har bearbejdet, eller Heron selv, eller senere Interpolatorer, kan neppe afgøres med vort Materiale — det maa indrømmes, at et Skrift som dette maa friste «litterære Samlere». Saa meget kan kun siges, at de heri beskrevne Apparater bære Præg af at være rene Tankefostre, som aldrig af deres Opfindere have været udførte i Praksis, da deres Fejlagtighed saa strax vilde have været evident. Dette Spørgsmaal haabe vi senere at faa Lejlighed til nærmere at udvikle, sammen med Spørgsmaalet om den yngre Recension.

Den i Overskriften sidst nævnte Piece giver et let læst Overblik over Resultatet af de nyere Heronundersøgelser; blandt andet dvæles ved en Renaissance-Reminiscens efter Herons Automatteater, som Heiberg allerede tidligere har henledet Opmærksomheden paa. [Nogle Eftervirkninger af græsk Mekanik, Vidensk. Selsk. Overs. 1886. S. 4.]

Have vi end ovenfor nævnet en Del spredte Anker, maa det dog fremhæves, at Bogen i mange Retninger betyder et mægtigt Fremskridt for Heronstudiet. Ikke-Filologer maa være Udg. taknemmelige for, at han har gjort Bogen tilgængelig for videre Kredse ved at vove en Oversættelse, trods de store Vanskeligheder den frembød, og man maa glæde sig over de mange Vanskeligheder, der virkelig ere overvundne.

Poul Heegaard.

Ludwig Sütterlin, Die Deutsche Sprache der Gegenwart (ihre Laute, Wörter und Wortgruppen), ein Handbuch für Lehrer, Studierende und Lehrerbildungsanstalten. Leipzig 1900, Voigtländer. XXIII + 381 S.

Som Forstander for Lærerindeseminariet i Heidelberg har Forf. skabt sig et System for Undervisning i tysk Grammatik for vordende Lærere, som saa igennem den praktiske Anvendelse har faaet fast Form og dannet Grundlaget for den foreliggende Bog. Han erklærer sig for en Modstander af den hidtidige (ældre) grammatiske Systematik — som man ingenlunde kan fortænke ham i, hvad Syntaksens Stilling lige overfor Ordklasserne angaar —, men paa den anden Side synes hans eget System at volde den Vanskelighed, at Stoffet spredes i for mange mindre Afdelinger og Overskueligheden gaar tabt. Til Gengæld har Bogen en meget udførlig Indholdsfortegnelse og især en Ordfortegnelse og et godt Realregister, som betydelig letter Læseren Arbejdet med at finde de søgte Enkeltheder.

Efter en, som det synes Anm., noget overflødig og snakkesalig Indledning om Sprogets og Grammatikens Væsen og Begreb, samt om det tyske Sprogs Slægtskabsforhold og Dialektinddeling, som paa den anden Side er for sammentrængt til at have nogen Betydning, gaar Forf. over til Lydlæren, som han behandler kort, men tilstrækkelig fuldstændigt, efter den moderne Fonetiks Grundsætninger og udstyret med hele det frygtelige Apparat af tysk Terminologi; hertil slutter sig saa et Par Tavler bag i Bogen, og S. 40—67 en Redegørelse for den historiske Lydudvikling og for Dialekternes Indflydelse paa Lydgivningen. Forf. gaar nu over til Ordlæren («Wortlehre») og Orddannelseslæren, hvor han atter giver en temmelig «seminaristisk» Indledning, men i det hele taget maa siges at have bestræbt sig ærlig for at faa alting med, saa at Bogen kunde blive en brugbar Haandbog for Lærere, der savne den videnskabelige filologiske Uddannelse; saaledes medtager han en Mængde almennyttige Bemærkninger om Ordform, Tonelag og Betoningsskifte, men splitter samtidig Opmærksomheden paa det enkelte Fænomen ved stadig at rekurrere til ældre Sprog og Etymologier. I det hele taget synes Bogen at lide noget under Forf.'s Bestræbelse for at forene det rent videnskabelige med den mere folkelige Undervisnings Tarv og Udtryksmaade; tilmed synes han at staa paa et — selv i Tyskland — forældet Standpunkt med Hensyn til Forskellen mellem Sammensætning og Afledning.

Herefter følger den egentlig saa kaldte Formlære eller Ordbøjningslæren, med stadige Ekskurser til det historiske i Udviklingen og til Dialekterne, hvilke han i Overensstemmelse med de moderne Fonetikere synes at indrømme vel stor Betydning til Skade for et ensartet Skriftsprog, idet man tidt faar en Opreg-

ning af Muligheder uden nogen Anvisning paa en Norm, og man kan ikke værge sig for den Forestilling, at Forf. sætter «Sprogets Udvikling» i en Forflygtigelse af Former, Normer og faste Rammer (f. Eks. S. 161—167). Særlig maa Anm. anke over Løshed i Forklaringen af Verbets Tidsformer og disses Eksemplifikation, især over den fuldstændige Mangel af Begrebet «oratio obliqua» (S. 184—185). Den ovenfor paaankede stærke Splittelse i Smaaregler kommer særlig stærkt frem i de stærke Verbers Bøjningslære, hvor alt — til Skade for Enhed og Oversigt — inddeles efter «Stammer». Kapitlet «Die Wortgruppe», især S. 235—257, lider atter stærkt under den omtalte Splittelse i Smaaregler sammen med en Sammenhobning af heterogene syntaktiske Spørgsmaal, og navnlig i hele det store Kapitel om Kasus- og Sætningslæren savner man ofte — alt for ofte — den vejledende Haand, som iblandt de forskellige, ofte modstridende Eksempler skulde pege paa det, der maa anses for det rette, og især give den lærende og søgende en Forklaring af, hvorfor dette er rigtigt, hint urigtigt!

I det hele og store maa man paaskønne Forf.'s Samlerflid og hans Stræben efter ikke at udelade eller glemme noget, der kunde have Betydning for Spørgsmaalet in concreto, men paa den anden Side savner man de faste Rammer, den Overskuelighed og Abstraktion, som ene kunde gøre Bogen til en Lærebog; og det store Apparat, her er sat i Gang, forekommer i alt Fald Anm. at være for stort til det Resultat, der er opnaaet og vistnok ogsaa tilsigtet. Desuden finder Anm., at Bogen er for stærkt belemret med tyske Formbetegnelser og Kunstord, — men tør dog paa Grund af manglende Indsigt i den tyske Læreruddannelses Maal og Midler ikke give dette for mere end en personlig Følelse.

Da Forf. selv kalder Bogen en «Haandbog», saa tør man vel tro, at den ikke direkte er bestemt til Lærebog; og som saadan, som «Nachschlagebuch» kan den ogsaa siges at være ret nyttig for danske candidati magisterii med Tysk som Hoved- (eller Bi)fag, da de i den ville finde mangt og meget udenfor det rent videnskabelige Universitetspensum, som kan virke belærende og befrugtende under deres senere praktiske Sprogstudium.

C. A. Nissen.

M. Hartmann, Der islamische Orient. Berichte und Forschungen. I. Berlin 1899, Wolf Peiser. 40 S.

Under ofvanstående titel ämnar författaren, som under en mångårig verksamhet i Orienten haft tillfälle att på ort och ställe studera den muhammedanska världen och efter sin utnämning till

---

Mindre meddelelser.

Rettelser og tilføjelser.

S. 119 l. 16 f. n. læs fs. fht. fsv.
— - 6 - - efter analogice tilføjes (jfr Braune, Ahd. Gr. [2] § 197, anm. 1)
S. 120 l. 19 - - efter 1890 tilføjes [s. 163—185]
— - 16 - - læs bort

S. 172: Wachsmuth har alldeles orätt, när han i Abh. d. phil.-hist. Classe der Sächs. Gesellsch. d. Wissensch. XVIII (1897) s. 28 påstår, att vattenledningsvatten ej fick användas vid kulthandlingar. Hans påstående vederlägges genom åtskilliga inskrifter, på hvilka min uppmärksamhet

blifvit fäst, medan denna uppsats höll på att tryckas, vid genomläsningen af 2dra bandet af Dittenbergers Sylloge i den nya upplagan. Där läsa vi under Nr. 580 i ett folkbeslut från Oropos af år 333/2 f. Kr.: — — — — *δεδόχθαι τῶι δήμωι, ἐπειδὴ Πυθέας αἱρεθεὶς ἐπὶ τὰς κρήνας τῶν τε ἄλλων τῶν ἐν τῆι ἀρχῆι ἐπιμελεῖται καλῶς καὶ φιλοτίμως, καὶ νῦν τήν τε πρὸς τῶι τοῦ Ἄμμωνος ἱερῶι κρήνηγ καινὴν ἐξῳκοδόμηκεν, καὶ τὴν ἐν Ἀμφιαράου κρήνην κατεσκεύακεν, καὶ τῆς τοῦ ὕδατος ἀγωγῆς καὶ τῶν ὑπονόμων ἐπιμεμέληται αὐθότι· ἐπαινέσαι Πυθέαν Σωσιδήμου Ἀλωπεκῆθεν, ἐπειδὰν εὐθύνας δῶι, καὶ στεφανῶσαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάνωι κτλ.* Jfr Bull. de corr. Hell. XX 720: *Ἀπόλλωνι Πυθίῳ ὁ ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν καὶ ἐπιμελητὴς τῶν Ἀμφικτυόνων Τί(τος) Φλαύιος Μεγαλεῖνος τὴν κρήνην καὶ τὸ ὑδραγώγιον καὶ τοὺς τοίχους ἐκ τῶν τοῦ θεοῦ προσόδων.* I. G. Sept. I 3099: — — — — — *καὶ τὰ τὸ περὶ τὴν κρήνην ἔσω κατασκεύασμ[α π]ᾶν καὶ τὸ εἰς αὐτὴν ὕδωρ [ἐ]κ τῶν ἰδίων τῇ θεῷ καὶ τῇ πόλει.*

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede forfattersteder.

(Herunder medtages ikke steder, der kun er anførte exempelvis.)

professor i nyarabiska språket vid orientaliska seminariet i Berlin städse underhållit sina förbindelser med Österlandet, publicera resultaten af sina forskningar öfver de skiftande rörelser, som i våra dagar förekomma på olika områden inom Islam. Det nyligen utkomna första häftet inledes med en längre uppsats med titel *Islam und Arabisch.* I en ledig och lättläst stil redogöres här för *en-nahda el-adabîje*, det nyvaknade literära intresse, som under de allra sista åren gjort sig gällande inom vidt skilda områden af den muhammedanska Orienten. I sammanhang härmed betonar författaren med rätta den klassiska arabiskans stora betydelse för sammanhållandet af de många heterogena elementen inom Islam och önskvärdheten af reformer i olika afseenden inom Islams stela ortodoxi. Då han emellertid föreslår att utbyta det obekväma arabiska alfabetet mot det vida mer praktiska latinska, måste man visserligen skänka hans djärfva förslag sin lifligaste sympati, men nog torde utsikterna för en dylik reforms genomförande få betraktas som tämligen tvifvelaktiga.

För öfrigt innehåller h. 1 utom ett bidrag till legenden om den helige Barṣīṣā äfven ett försök till tolkning af namnen Schoa och Tundscher (enligt författaren af *šāwīje*, 'herdefolk', och *tuǵǵār*, 'köpmän') jämte en mindre uppsats, hvari författaren på som det synes goda grunder vederlägger den gamla uppgiften, att Ibn Isḥāḳ skulle vara författare till en *sīra* om profeten. Det nu föreliggande häftet afslutas med en uppsats om transskription af orientaliska alfabet.

K. V. Zetterstéen.

O. Pautz, Muhammeds Lehre von der Offenbarung quellenmässig untersucht. Leipzig 1898, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. 304 S.

Utgående från själfva kärnpunkten inom Islam, Muhammeds lära om den gudomliga uppenbarelsen, vill författaren till förevarande arbete lämna ett bidrag till det rätta bedömandet af den muhammedanska religionen, som kan ingifva vidsträcktare kretsar intresse för muhammedanismen och tillika tjena som utgångspunkt för fortsatta undersökningar på detta område. Efter en sakrik redogörelse för Muhammeds utveckling till religionsstiftare, uppenbarelsens väsen och trosinnehåll och uppenbarelseidéns bärare under olika tider kommer författaren till det resultat, att uppenbarelsens innehåll ytterst hvilar på tvänne lärosatser, nämligen tron på Allâh såsom det godas belönare och det ondas hämnare och tron på ett kommande lif, där hvarje människa får sina gärningars lön. Af dessa båda dogmer är den ena, det monoteistiska guds-

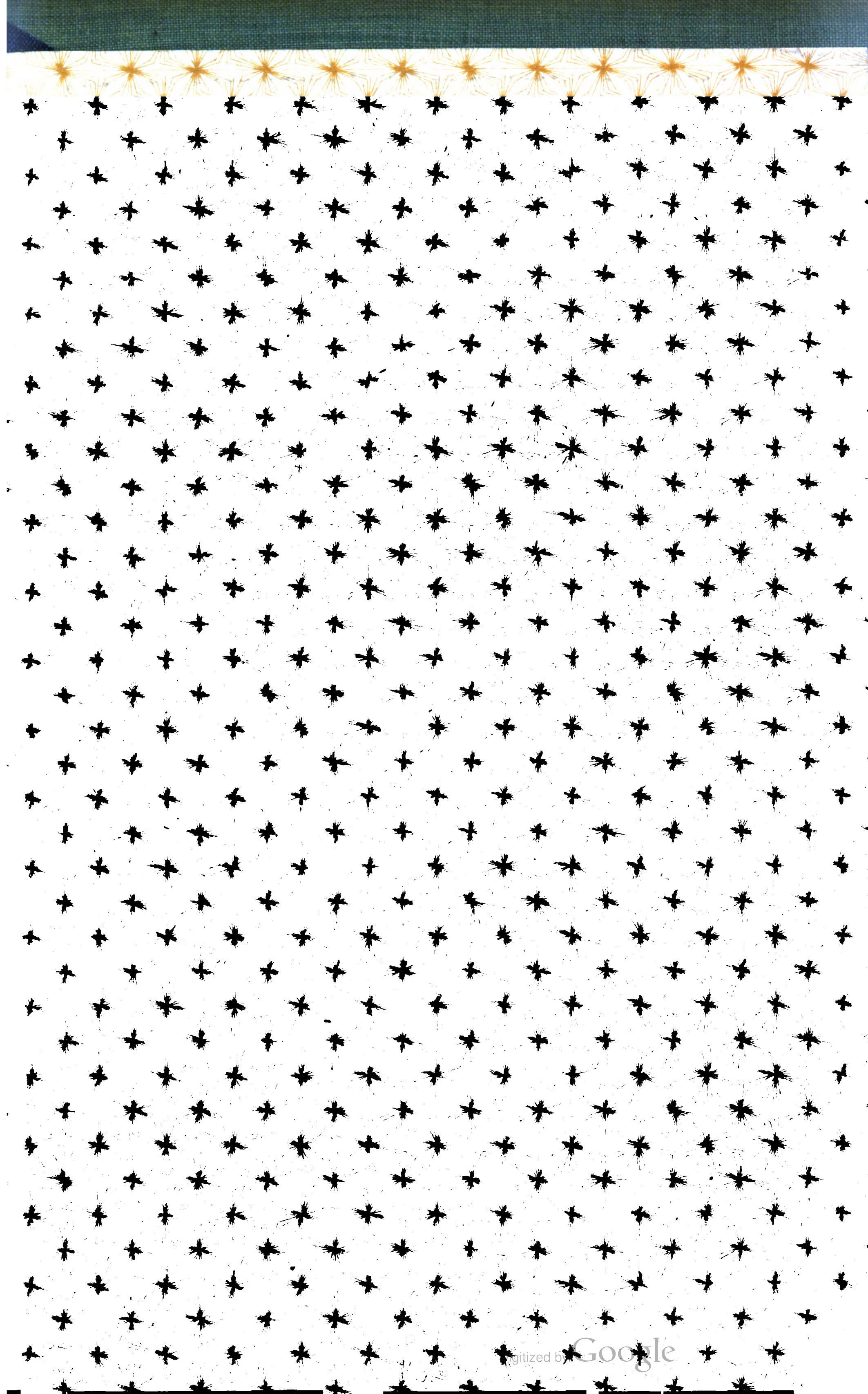
begreppet, hämtad från judendomen, den andra, läran om en kommande vedergällning, från kristendomen, ehuru båda naturligen af Muhammed underkastats väsentliga modifikationer. Utförliga indices afsluta arbetet.

Den flit, med hvilken författaren satt sig in i de arabiska källorna och den europeiska exegetiska och språkvetenskapliga literaturen, är allt erkännande värd. Om man ock bedömer åtskilliga frågor annorlunda än författaren, måste dock erkännas, att hans arbete innehåller beaktansvärda bidrag till lösningen af de problem, han företagit sig att behandla, och torde blifva af stort gagn som hjälpreda vid studiet af Islams heliga urkund. Emellertid kan icke nekas, att bokens omfång kunnat betydligt inskränkas, om åtskilliga öfverflödiga detaljer utelämnats. Visserligen är arbetet afsedt äfven för dem, som utan att ega kännedom om arabiska språket vilja studera hithörande frågor, men på sådana läsare torde dock de talrika arabiska citaten trots den bifogade öfversättningen verka föga tilltalande. Tämligen obehöflig är t. ex. öfversättningen af *ibn* S. 13, n. 1 och den för fackmän öfverflödiga, för andra obegripliga upplysningen om *Allâh* S. 137, n. 2 m. m. Däremot hade en upplysning om Nestles försök att i strid med den numera allmänt antagna uppfattningen förklara *taʿālā*, *tabāraka* och dylika formler (not 3 å samma sida) som optativ (E. Nestle, Marginalien und Materialien, Tübingen 1893, S. 78) måhända icke varit alldeles utan intresse. Mindre korrekt är för öfrigt författarens beskrifning af ett par af de arabiska ljuden (S. 11, n. 3).

Dylika detaljanmärkningar förringa emellertid icke arbetets värde. För öfrigt måste man skänka författaren sitt lifliga erkännande för hans objektiva och fördomsfria blick vid bedömandet af Islam, om det ock å andra sidan svårligen låter sig förnekas, att han någon gång går för långt i sina muhammedanska sympatier. Så har man svårt att taga honom på allvar, då han (S. 286, n. 2) angriper den moderna kvinnorörelsen och synes böjd att rekommendera införandet af den muhammedanska kvinnans sed att beslöja sig.

K. V. Zetterstéen.






UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 110991137